

İRAN'DA DEVRİM

AYŞEGÜL DORA GÜNEY

İlhan Selçuk'un Önsözüyle

haziran hy yayınları

İRAN'DA DEVRİM AYŞEGÜL DORA GÜNEY

955.054
GÜNİ

İRAN'DA DEVRİM...

HAZİRAN Yayınları: 7

Cağaloğlu Başmusahip Sk.
Tan Apt. 10/11 - İSTANBUL

Copyright: Ayşegül DORA GÜNEY, 1979

Birinci Baskı
Ağustos 1979

Dizgi : EVREN Matbaası

Baskı : DOĞAN Basımevi

Cilt : ÖRNEK

Kapak Baskısı : REYO

Ayşegül Dora Güney

İRAN'DA DEVRİM

HAZİRAN YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

İran Komşumuz 9
Giriş 13
Emperyalizmin Orta Doğu'daki Bekçiliğinden Bağımsız Bir Halk İktidarına Doğru 17

I. BÖLÜM
XX. YÜZYILDA İRAN

Feodalizm ve Kacar Hanedanının Sonu, İlk Halk Hareketleri (1900-1926) 30
Rıza Şah Pehlevi, İran'da Burjuva Egemenliğinin Temellerinin Atılışı (1926-1941) 34
İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası İran (1941-1946) 41
Emperyalizmin Hegemonyası Altında İran (1946-1978) 48

II. BÖLÜM
EKONOMİK YAŞAM

İran'da Sanayiin Gelişmesi ve Planlamaya Genel Bir Bakış 60
Emperyalizmin İran Ekonomisine Etkisi 62
Petrol Sorunu 73
«Bir Kadın Kadar Olamadık» 74
Ulaşım 80
Tarım 83
Sulama Tesisleri 85
Ormancılık 86
Hayvancılık 87
Balıkçılık 88
El Sanatları 90
Turizm 92

III. BÖLÜM
TOPLUMSAL YAŞAM

Toplumsal Sınıfların Konumuna Genel Bir Bakış 94
İran'da Sınıfların Konumuna Toplu Bir Bakış ... 101
İran İşçi Sınıfının Tarihteki ve Günümüzdeki Yeri 106
1931/İsfahan Dokuma İşçileri 112
1941/Petrol İşçilerinin Eylemleri 114
1946/1 Mayıs İşçi Bayramı 117
İran'da İşçilerin Günlük ve Aylık Kazançları 125
Vasıfsız İşçi 126
Orta Katmanlar 132
Köy Dünyasında Sınıflar 133
Muhammed Rıza Pehlevi'nin «Ak Devrim»inden ... 137
Ulusal Sorun 143
Din Sorunu 148
Kadın Sorunu 156
Fuhuş ve Suçluluk 163
Çocuk Sorunu 164
Gençlik Sorunu 165
Kentleşme - Konut Sorunu 166
Kentlerde Ulaşım Sorunu 168

IV. BÖLÜM
POLİTİK YAŞAM

Şah'ın Devrilmesinden Sonraki Dönemde Siyasal Partiler ve Örgütler 171
Halkın Fedaileri 175
Demokratik Kitle Örgütleri Ne Diyor? 177
Siyasal Partiler 179
İran TUDEH Partisi 180

V. BÖLÜM
DEVLET VE KAMU YÖNETİMİ

Devlet ve Kamu Yönetimi 185
SAVAK 186
Ordu 198
Adalet 204
Sağlık 205

VI. BÖLÜM
KÜLTÜR VE SANAT YAŞAMI

Egemen Sınıfların Denetiminde Kültür ve Sanat Faaliyeti ... 207
Eğitim - Öğretim
İlk ve Orta Eğitim ... 208
Bilim Yaşamı ve Üniversiteler ... 209
Basın, Yayın ve Kitle Haberleşme Araçları ... 211
Sanat Yaşamı ... 215
Spor Dünyası ... 217

VII. BÖLÜM
DIŞ POLİTİKA VE DIŞ İLİŞKİLER

Dış Politika ve Dış İlişkiler ... 219
Emperyalist Ülkelerle İlişkiler - ABD ile İlişkiler 222
Komşuları ile İlişkiler ... 226
Sosyalist Ülkelerle İlişkiler ... 230
Devrim Yönetiminin Uluslararası Düzeyde Tanınması ve Son İlişkiler ... 232

VII. BÖLÜM
SON SÖZ

1 Haziran - 25 Temmuz 1979 Arası ... 235
Son Söz ... 242

Yararlanılan Kaynaklar ... 244

İRAN KOMŞUMUZ

On sekiz yıl önce İran'a gitmiştim. 27 Mayıs devrimi ertesiydi. İran'daki tutucular korkuyorlardı:

— Türkiye'de devrim nasıl gelişir?

Doğu komşumuzun tutucuları devrimden korkarlarken, ilericileri de belli-belirsiz umutlar içindeydiler. Çünkü oldum olası İran'la Türkiye birbirini etkilemiştir. Şair Eşref 1908 yılında «İran'da Yangın Var» adlı kitabında Tahran'da parlamentoyu topa tutan Şah ile Abdülhamit'i kıyaslamıştı:

«Marpucu attı elinden, çekti seyf-i sârimi
Yaptı bir müthiş dram, kan döktü zâlim su gibi;
Bir top attı, milletin çıktı dumanı göklere,
Şah-ı İran kıydı meb'usanı tönbâkû gibi.
.....
Milleti kırdı, perişan etti meb'ûsanını,
Ol kadar can yaktı ki, Cengiz'i hayran eyledi;
Âferin! Abdülhamit Hanı bıraktı gölgede,
Şah-ı İran attı top, İran'ı viran eyledi.»

İran halkı çilekeştir. Bir yandan yabancıların sömürüsü bir yandan yerli malı zalimlerin sultası altında uzun süre yaşayan bu yumuşak halk, sonunda patladı; çağımızın en ilginç ve çarpıcı devrimlerinden biri yaşanıyor komşumuzda. Ve bu kez iş değişmiştir. Türkiye'deki tutucular kaygıyla bakıyorlar İran'a:

— Acaba bu devrim nasıl gelişecek?

Türkiye'nin devrimcileri de belli-belirsiz umutlar içindeler. Tarihsel etki-tepki kuralının halkalarından oluşan bir zincirin

geçmişten geleceğe doğru insan toplumlarının yazgısını biçimlendirdiğini bilenler; İran'daki büyük değişimin Ortadoğu'daki sonuçlarını hesaplamaya çalışıyorlar.

✦

Ancak bu hesabın iyi yapılabilmesi için İran'ı iyi tanımak gerekir.

Bilgisizlik, bilinçsizliğin anasıdır. Bilinmeyenlerin üstüne yükselen umutların bir değeri yoktur. Dünyayı, ülkeleri, komşularımızı gerçekçi yaklaşımlar içinde tanımadan, Türkiye'yi yerli-yerine koymak olanak dışıdır. İran'da olan-bitenleri çok yakından izlemek bu bakımdan bir çağdaş görev niteliğine dönüşüyor. Tüm yeryüzünü şaşırtan bir halk ayaklanmasını yaşadı İran...

Emperyalizmi yendi.

Ama nasıl?

ABD'ne, SAVAK'a, CİA'ya, Ordu'ya, yerli para-babalarına, devlet bürokrasisine, ve yılda 20 milyar doları aşkın petrol gelirine sırtını dayamış bulunan Şah nasıl yıkıldı? Belki dünyada benzeri olmayan halk eylemleri nasıl gerçekleşti? Bütün bu soruların yanıtları yeterince verilebilmiş değildir. Öte yandan Şah yıkıldıktan sonra kaynayan İran, daha yerli yerine oturmuş ve toplum güçleri devrimci bir dengede buluşabilmiş de değildir. Sorular, sorular, sorular kurcalamaktadır ülkenin geleceğini...

✦

İşte Ayşegül Dora'nın kitabı, bu soruları aydınlatmak amacıyla yayınlanıyor.

İran toplumunun geçmişini, anatomisini, sosyal ve ekonomik güçlerini, örgütlenme biçimlerini bellemek; geleceğe yönelik gelişmeleri değerlendirmekte yarar sağlayacaktır. İlk aşamada görülüyor ki tüm Ortadoğu ve dünya dengelerini değiştiren inanılmaz bir atılım gerçekleşmiştir. Yeryüzünde petrol üreticilerinin birinci sırasında Sovyetler Birliği, ikinci sırada ABD, üçüncü sırada Suudi Arabistan, dördüncü sırada İran bulunmaktadır. İran, hem Batı'nın petrol deposu, hem Batı si-

lahlarının yağlı bir müşterisiydi. Emperyalizm hem tatlı bir pazarı, hem bir petrol kaynağını, hem Ortadoğu'da Basra körfezi jandarmasını bir kalemde yitirdi.

İran olayı üstüne ne denli eğilsek azdır.

İran'ın emperyalizmin avucundan kurtulmasıyla. Türkiye'yi doğusundan kuşatan çemberin son halkası da parçalanmıştır. Buna karşılık Batı'ya açılan yönde tek «dostumuz ve müttefikimiz» Yunanistan, çelişkili konumuyla karşımızda bir düşman görüntüsünü sürdürmekte inatçıdır.

Ve İran'ın antiemperyalist devrimi, yeryüzünde yeni bir aşamayı vurgulamaktadır.

Vietnam savaşı bir başka destandı.

İran'da ise halkın direnme eylemleri, kan kırmızı bir Şiraz gölü gibi yaprak-yaprak açıldı.

Ve İran'ın yazgısı değişirken hiçbir egemen gücün halkın gücünden üstün olamıyacağı kuralı tarihe bir kez daha yazıldı.

Ayşegül Dora, işte bu İran'ı elinizdeki kitapla bize tanıtıyor. Ayşegül'ün gazeteciliğe başlamasında benim payım vardır. Bu nedenle önsözü yazmamı istedi. Kıvançla «evet» dedim. Dileğim, bu kitabın İran'la Türkiye arasında döşenmesi istenen çağdaş ve devrimci yola bir katkıda bulunmasıdır. Tarihsel dostluk bağları, ancak geleceğe dönük birlikteliğin bilinci içinde komşuluk ilişkilerini değerlendirebilir.

İlhan SELÇUK

GİRİŞ

«AĞACIN ALTINDA KONUŞMA! YAPRAKLAR DİNLER.» İran'da günlük yaşam bu deyimin çekirdeğine oturtulmuştu daha düne kadar. İran'ı yaşamışsa insan, İran'ı beyninde özümlemişse, bu gerçekle adım başı yüzyüze gelindiğini bilirdi. SAVAK dünyanın en güçlü haber alma örgütlerinden biriydi. Şah'ı düne kadar bu örgüt ayakta tutmuştu ve bu örgütün çalışmasını bir rakam belirledi: İran'da 1979 yılı Şubat ayında, başını dini lider Humeyni'nin çektiği demokratik güçler Şah yönetimine son verene kadar 150 bin siyasal tutuklu zindanlarda kaldı. Son yirmi yıl içinde kaybolan, ya da öldürülenlerin kesin sayısı belirlenemedi. 1978 yılının başından bu yana ise, 30 bini aşkın insanın öldürüldüğü sanılmaktadır. Ve... Bir gün gelmiş 'AĞACIN YAPRAKLARI' yetmez olmuştur konuşulanları denetlemeye. Konuşmalar hızlanmış, ses yükselmiş, yükselmiş ve yapraklar savrulmuştur dört bir yana... İnsanlar, olanca güçleriyle sarstılar o ağacı, altında kalabilirlerdi, ki bu diyalektiğe aykırı olurdu... KOCA TARİH görevini yaptı ve O AĞAÇ KESİLDİ...

✦

İran'la ilgili ilk anılarım çocukluğumdan kaynaklanıyor. Yıl 1953, Ankara'da 7 yaşında bir kız çocuğu anasından, babasından ve radyodan bir şeyler duymaktadır. Duyduklarını anladığı pek söylenemez ama, yine de aklında bazı şeyler kalmıştır işte. «Şah ile Kraliçe Süreyya Roma'ya kaçtılar», «Musaddık Hükümeti başta», «Musaddık devrildi», «Şah ve Süreyya Tahran'a geri döndüler».

O uzun yılların ötesinden bir anısı daha var bu kız çocuğunun; Yıl 1955, İstanbul'da Cağaloğlu'ndan otomobille geçecek olan yakışıklı İran Şahı ile güzel Kraliçeyi görmeye gelmişler anasıyla. Ana çok meraklı, peri padişahının mutsuz kızı, güzel kraliçeyi görmeye. Ve binlerce İstanbul'lunun sevinç çığlık-

ları, alkışları arasında, suratı asık güzel bir kadın ile kocası geçer giderler, üzeri açık bir arabanın içinde. Oysa bir kısım İstanbul'luların sevinç çığlıklarına, çok uzaklardan İran zindanlarından acılı, öfkeli insanların çığlıkları yankı vermektedir. İran'da Şahlık yönetimi, oldum olası varlığını bir kan deryası içinde sürdüregelmiştir. Daha Şah'ın babası zamanında 30 bin kadar yurtsever öldürülmüş, binlercesi sürgün edilmiştir. 1941 - 53 yılları arasında, özellikle Azerbaycan'da, Kürdistan'da ve Kuzistan'da kitlesel katliamlar yapılmıştır. Ama, ne o küçük kız, ne anası, ne de sevinç çığlıklarıyla o üstü açık kırmızı arabanın içinde geçen adamı ve yanındaki güzel kadını seyre gelmiş insanlar, bütün bu olayların farkındaydılar. Yeni-sömürgeciliğin yerel bir yöneticisi olarak Şah ve Kraliçe, birer masal kahramanıdır o insanlar için. O masal kahramanının gerçekte bir katil olduğunu, binlerce insanın onun zulmü altında inlediğini henüz bilmez o insanlar. Hele o küçük kız çocuğu hiçbir şeyin farkında değildir... Çok etkilenir iki taraflı yollara dizilmiş kalabalığın arasından geçen otomobildeki o iki kişinin yaşamından. Yıllarca anasıyla o günü, o güzel kadını konuşurlar. Sonra, kadının kısır olduğu meydana çıkıp da, tahtına mutlaka bir erkek varis isteyen koca, yeşil gözlü mahzun Kraliçeyi boşayınca da bir oturup ağlamadıkları kalır. Kendi evlerinde yaşayan bir başka aile gibidir Şah ve Süreyya. Ve kahreder küçük kız. Babası yanıtlar onu: «Hiç tasalanma sen; O koca, boşasa da o kadını, evlense de bir başka kadınla, kendi oğlunun tahta çıkışını göremeyecek. Tarih buna izin vermez.»

Ve yıl 1978. Tahta bir erkek veremediği için «mecnun» gibi sevdiğini söylediği karısını boşayan adam ile Tarih arasında büyük bir kavga başladı. Tarih, o adamın oğlunun tahta çıkmasına gerçekten izin vermedi. Ve yıllar önce onları gördüğü için mutlu olan o küçük kız, küçük bir kız çocuğu olmaktan çıkalı beri fark ettiği, TARİH ile O ADAM arasındaki büyük savaşı anlatmaya çalışacak.

O savaş öylesine büyük, öylesine güçlü ki, bundan bir yıl önce bu kitap hazırlanmaya başlandığı sırada, nereye ulaşıp nerede biteceği bizlerce meçhuldü. Ancak Şah yönetimi, 1979 yılına yüzyılımıza yakışmayan, yüzyılımıza utanç veren bir defterin sayfalarını kapatarak girdi. Son bir yıl içinde İran'da on binlerce insan öldürüldü. En azından bir o kadarı da anasız, babasız, evlatsız, kardeşsiz kaldı. Ama İran Halkı, çağımıza ya-

kışır bir tavır içinde eylemini sürdürdü, Şah ve yönetimine karşı başlatılan o yürekli kavgayı kazandı. İran'da Şah'a karşı kazanılan zafer, sömürülen insanın tüm sömürenlere karşı, emperyalizme ve onun işbirlikçilerine karşı kazandığı zaferdir. Bundan sonra ne olur? Bu soruyu yanıtlamak için henüz vakit erken. Ama «Tarih»te insanlığın kazandığı noktadan geriye döndüğü genellikle görülmemiştir. Bundan böyle İran'da tüm eylemlerin daha ileriye, daha doğruya, daha gerçek bir Devrime doğru sürdürüleceğine inanıyorum.

✦

1968 yılından bu yana dokuz kere gittim İran'a. İlk kez Saray'ın davetlisi bir gazeteci olarak; sonra da, çeşitli olayları izlemek, yine gazetecilik yapmak üzere... 2500. yıldönümü şenliklerini; Şah'ın, Kraliçe Farah'ın ve Veliaht Prens'in yaş günlerini, en küçük Prenses Leyla'nın doğumunu ve Şah'ın skandallarla dolu yaşamından kopuk kopuk parçaları çok yakından izleme olanağı buldum bu gezilerim sırasında.

1976 yılında Cumhuriyet Gazetesinde çıkan İRAN - KÖR KUYU adlı yazı dizimden sonra, bu ülkeye girişim İran Hükümeti tarafından yasaklandı. Çok sevdiğim, anılarına büyük saygı duyduğum devrimci dostlar bıraktım İran'da. Ve bu kitabı, dünyanın dört bir yanında ülkelerinin bağımsızlığı, sömürünün sona ermesi ve barış uğrunda canlarını verenlerin, işkence görenlerin, evlatlarını yitirenlerin anısına yazdım. Başlattıkları mutlaka bitirilecektir.

✦

Bu kitabın hazırlanmasında bana ödenmez yardımları olan güzel dost, bilinçli insan Dr. İldeniz Kurtulan'a özellikle teşekkür ederim. O olmasaydı, elimdeki yüzlerce sayfa Farsca yazılmış metin boşa gidebilir, kitap eksik kalabilirdi. Ayrıca doğu komşumuz İran'da olup bitenleri tüm çıplaklığıyla insanların gözleri önüne sermek için uğraşırken, bana yardımcı olan İranlı ve Türkiyeli tüm dostlarıma arşivlerinden yararlanma olanağı sağladıkları için Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve T.H.A. yetkilisi gazeteci dostlara ve yazdığı önsözle bu kitabı onurlandıran İlhan Selçuk'a 'sağolun, varolun' derim.

Ağustos 1979

EMPERYALİZMİN ORTA DOĞU'DAKİ «JANDARMALIĞINDAN» BAĞIMSIZ BİR HALK İKTİDARINA DOĞRU

Flaş... Flaş... Flaş...

— 16 Kasım 1977 Washington... Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmekte olan İran Şah'ı Muhammed Rıza Pehlevi ve eşi Farah, Başkan Carter ve eşi tarafından Beyaz Saray'da ağırlanırken, bahçenin etrafına toplanan binlerce İranlı ve Amerikalı öğrenci Şah aleyhinde gösteride bulunmuşlardı. Polis, bir türlü dağılmayan öğrencileri göz yaşartıcı bomba atarak dağıtabildi. Ancak, göz yaşartıcı bomba, törende birer konuşma yapan Carter'i ve İran Şah'ını da etkilemiş, her ikisi de uzun süre mendilleriyle gözyaşlarını silmişlerdi.

Evet, 16 **Ocak 1979** günü ülkesini terk eden Şah, Musaddık olayından bu yana ilk kez böylesine kötü bir duruma düşmüştü. Olaylar Şah'ın ABD'yi ziyaretiyle başladı. O gün göz yaşartıcı bombaların etkisiyle yaşlanan gözlerini silmek gereğini duyan Şah, daha sonra ülkesinden ayrılmak zorunda kalınca herhalde gerçek gözyaşlarını döktü. Yıllarca kana boyadığı ülkesinin insanları sevinç gözyaşları akıtırken, şimdi ağlama sırası ona gelmişti...

İran'da emperyalizmin Orta Doğu'daki bekçiliğinden, bağımsız bir halk iktidarına doğru geçen günleri izlemeye çalışalım;

1977'nin 15 Kasımında Washington'da gözlerinden süzülen yaşları kurulayan Şah, ülkesine döndükten sonra güvenlik önlemlerini ve baskı uygulamalarını daha da sıklaştırdı. Ama, halkın artık dayanabilecek gücü kalmamıştı. Tutukevlerinde tam 150 bin insan vardı. Şah yönetiminin hergün katlettirdiği insanların sayısı belirsizdi; yüzlerce insan işkence edilerek öldürülüyordu. En sonunda, **18 Şubat 1978 günü olay Tebriz'de** patlak verdi. İran tarihinde devrimci bir geleneği olan Tebriz kenti, yine kendine düşen görevi üstlenmiş, Şah'a karşı savaşımını başlatmıştı. Yüzbinlerce kişi, Tebriz sokaklarında göste-

riler düzenlediler. Şah'ın SAVAK ajanları ve polisi, gösterileri engellemeyi göze alamadı. Tebriz olaylarından sonra tutuklamalar arttı, ama olaylar durulmadı. İsfahan, Şiraz, Tahran, Meşhed, Ahvaz, Kum, Urumiye (Rizaiye) ve Babol'da bütün dükkânlar kapatıldı. Çarşı esnafı, aydınlarla ve Mollalarla birleşmişti. Tahran Üniversitesi'nde boykot başladı. Öğrencilerle birlikte öğretim üyeleri de dersleri boykot ediyorlardı. **25 Şubat 1978 günü Kum'da** büyük gösteriler başladı. Polis ve askeri birlikler kenti kuşattı, ama olaylar durmuyordu. Her kentte **40 gün arayla** olaylar birbirini kovalıyordu. Yıllarca önce ilk işçi hareketlerinin başladığı sırada olduğu gibi, yine olayların 40'ı sayılıyor ve olaylar, tam 40 gün sonra bir başka kentte yineleniyordu. Şah yönetimi ve baskı rejimi halkı artık korkutmuyordu. Enflasyon %30'a varmış, fiyat artışları %50'yi bulmuştu. **15 Mayıs 1978** tarihinde Washington Post Gazetesine bir demeç veren Şah, «Ayaklananlar, çocukça, aptalca fikirler besliyor. Ülkemizi kimse bölemez!» diyordu. Aynı günlerde İran Şah'ı, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne başvurarak, Türkiye basınında yer alan aleyhindeki yazıların sansür edilmesini istiyordu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, İran Elçisine bunun olanaksız olduğunu, Türkiye basınına sansür uygulanamayacağını bildirmişti. **16 Mayıs 1978** günü Tahran kenti polisin kontrolü altına girdi. Bin kişinin tutuklandığı açıklandı. Ülkede 26 yıldır ilk kez ilericiler gösteri yaptılar. Bildiriler dağıtıldı, işçi kuruluşlarının başlattığı genel grev yaşamı felce uğrattı. Genel greve «Çarşı» da katılmıştı. Tüm dükkânlar kapatılmış, yaşam tamamen durmuştu. Olaylar hızla birbirini izliyordu. Şah, artık olayların üstesinden gelemiyor, ancak sürekli demeçlerle halka gözdağı vermeye çalışıyordu. **20 Haziran 1978**'de Newsweek dergisine verdiği demeçte Şah, «Beni kimse deviremez. Ülkemde komünistler ile Mollalar garip bir işbirliği içindeler. Ve ben halkımın yararına bu işbirliğini bozacağım» dedi. Olaylar, bütün yaz boyunca arkası kesilmeden devam etti. Olayların hızı hergün biraz daha artıyordu. Bu arada ABD Cumhurbaşkanı Carter ve Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, zaman zaman demeçler vererek Şah'ı desteklediklerini bildiriyorlardı. Carter, Şah'a destek olmaya devam edeceklerini söylüyordu. Ve 40 gün arayla yürütülmekte olan eylemler, giderek günlük olaylar haline gelmişti. Hergün bir kentte büyük olaylar patlak veriyor, yüzlerce kişi tutuklanıyor, ancak Şah yönetimi olaylarla ve eylemlerle başedemiyordu. Irak'ta sürgünde bulunan Dini Lider Humeyni, Şah'la he-

saplaşma gününün çok yaklaştığını söylüyordu. O günlerde dünya kamuoyunda tanınmayan bu Dini Lider, bir yıl içinde Şah'ı mutlaka devireceklerini iddia ediyordu. Ancak, Humeyni'nin bu sözlerini kimse fazla ciddiye almıyordu. İran'da olaylarla dolu bir yaz geçti. Sonbahara gelindiğinde, artık ülke bir iç savaşın eşiğindeydi. 1978'in Temmuz ve Ağustos aylarında çeşitli ayaklanmalar patlak verdi. Abadan'da bir sinema kundaklandı. 400 kişi öldü. 26 **Ağustos 1978'de** Amuzegar Hükümeti istifa etti. 8 **Eylül'de** Tahran'da «Kanlı Cuma» olayları patlak verdi. Ordu göstericilerin üzerine ateş açtı, 700 kişi öldü. Ülkede 6 ay süreyle sıkıyönetim ilan edildi. 6 **Ekim 1978'de** Ayetullah Humeyni Irak'tan Paris'e gitti. 16 Ekim'de «Kanlı Cuma»nın 40. gününü anmak üzere genel grev başlatıldı. 29 Ekim'de Abadan Petrol Rafinerisi'nde grev başladı. Üretim dörtte üç oranında azaltıldı. O günlerde emperyalistler, çok eskiden Rıza Şah'a karşı oynadıkları bir oyunu yeniden sahneye koymayı denediler. Bir veliaht edinebilmek uğruna ikinci eşi Süreyya'yı boşayan Muhammed Rıza'ya karşı 17 yaşındaki oğlu küçük Prens Rıza'yı çıkardılar. Prens Rıza, 1 **Kasım 1978 günü** Almanya'da yayımlanan Bild Zeitung gazetesine verdiği demeçte, babasından istifa etmesini rica etti, aksi halde ülkedeki olayların sona ermiyeceğini belirtti. Prens Rıza, «İran'da monarşiyi yalnız ben koruyabilirim» diyor ve babasının biraz daha ılımlı hareket etmesi, fikirlerin demokratik bir çerçevede ülkesinde de tartışılabilmesi gereğine inandığını söylüyordu. Emperyalistler, tüm halk güçlerinin Şah'a karşı birleştiğini farkedince, bu eski oyunu sahnelemek istemişlerdi. Ama zemin ve zaman artık buna uygun değildi. Bu oyunun tutmayacağı daha başından belli olmuştu. Ve oyunun büyük rejisörleri, derhal bir dönüş yaparak oyunu sahneye koymaktan vazgeçtiler. 5 **Kasım 1978** günü göstericiler, Tahran'da yüzlerce binayı ve İngiliz Elçiliği'ni ateşe verdiler. Göstericiler «Şah'a Ölüm» diye bağırırken, askeri birlikler ilk kez ortalıkta görünmedi. Ordu olaylara katılmamayı yeğliyordu. Şah, Kasım ayı başında yeni askeri hükümeti atadı. Başbakanlığa General Gulam Rıza Azhari getirildi. 5 **Kasım 1978** günü, eski SAVAK Başkanı Nimetullah Nasıri'yle birlikte 3 eski bakan ve 8 ileri gelen hükümet üyesi tutuklandı. Paris'te bir demeç veren Humeyni, «Asıl sorun Şah'ın devrilmesidir. Şah'ın himayesinde kurulan hiçbir hükümeti kabul etmeyeceğiz» dedi. 9 **Kasım 1978'de** eski başbakanlardan Huveyda tutuklandı. 19 **Kasım 1978'de** ABD Dışişleri Bakanlığı, İran'da olayların bas-

tırılabilmesi için son aylarda ABD'nin Şah'a malzeme sattığını açıkladı. Aynı günlerde, İran'ın petrol ihtiyacını tümüyle durduran petrol işçilerinin grevi nedeniyle dünya petrol piyasasının büyük ölçüde sarsılacağı açıklandı. 18 **Kasım 1978** günü Time dergisine bir demeç veren Şah, «Beni artık CIA bile kurtaramaz» dedi. 19 **Kasım 1978**'de Humeyni, «ABD Şah'ı desteklemeye devam ederse, petrol üretimini tümüyle durdurabiliriz» dedi. Aynı gün Libya'da bir demeç veren Kaddafi de, «İran halkı Şah'ı ergeç devirecektir» dedi ve o güne kadar kendisini ciddiye almayan Şah'ı her zamankinden daha fazla sinirlendirdi. 19 **Kasım 1978** günü Pravda gazetesi muhabirinin .«Son günlerde yabancı basında batılı ülkelerin ve özellikle ABD'nin İran'daki olaylara müdahalede bulunacağına ve İran'a askeri yardım göndereceğine ilişkin haberler yayınlanıyor. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?» şeklindeki sorusunu Brejnev, «Evet, gerçekten böyle haberler çıkıyor. Üzücü olan, bu ülkelerin devlet adamlarının bu haberleri yalanlamamasıdır. İran'la şimdiye kadar iyi komşuluk ilişkileri bulunan Sovyetler Birliği, hiçbir ülkenin İran'ın içişlerine müdahalesine izin vermemeye kararlıdır. Bu ülkedeki olaylar, İran'ın kendi iç olaylarıdır. Hangi nedenle olursa olsun İran'a dışarıdan yapılacak bir müdahaleye karşı çıkacağız. Tüm devletler, Birleşmiş Milletler düzeyindeki ve diğer uluslararası düzeydeki anlaşmaların ilkeleri dışına taşmamalı; İran'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermelidirler. Tüm dünya şunu bilmelidir ki, İran'a yapılacak askeri bir müdahaleyi Sovyetler Birliği kendi güvenliğiyle ilgili bir sorun olarak görmektedir.» Brejnev'in bu sözleri Sovyetlerin bu konuda ne denli kararlı olduğunun açık ifadesiydi. Bunun üzerine, 21 **Kasım 1978** günü Amerika Dışişleri Bakanı Cyrus Vance, ABD'nin İran'ın içişlerine müdahale amacında olmadığını, ama İran'la olan siyasal, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki işbirliği ilişkilerini sürdüreceğini söyledi. 24 **Kasım 1978**'de Şah, yine Time dergisine verdiği demeçte, «CIA beni devirmek isteyenlerle işbirliği içindedir. Sokak göstericilerine boyun eğmeyeceğim. Tahttan çekilirsem ülke iç savaşa sürüklenir. Asla tahtımdan ayrılmayacağım» dedi. 25 **Kasım 1978**'de Paris'te yayımlanan Le Figaro'ya verdiği demecinde ise Şah, «Yararlı olmayacağı için tahttan feragat etmeyeceğim. Beni dine bağlı olmamakla suçluyorlar. Oysa ben dinime bağlı bir kişiyim, hatta onlardan çok daha bağlıyım. Onlar sadece maaşlarına zam istiyorlar. Onlara boyun eğmeyeceğim» diyordu. Şah, yıllardır yönettiği halkını

hiçbir zaman anlayamamıştı ve bu sözleriyle, anlayamadığını açıkça vurguluyordu. **28 Kasım 1978** pazar günü İran'da meydana gelen olaylarda 380 kişinin öldüğü açıklandı. Ertesi gün, yolsuzluk yapan senatörlerin İran Parlamentosundan ihracı istendi. Merkez Bankasında çalışanlar, paralarını yurt dışına kaçıran 144 kişinin kimliğini açıkladılar. Aralık ayının başlarında ülkede olaylar tüm hızıyla sürüyordu. Ok yaydan çıkmıştı. Şah saplandığı bataktan çıkmak için çeşitli çarelere başvuruyor, ama hiçbirini tutturamıyordu. Aralık ayında binlerce genç tutuklandı, zaman zaman askerler halka ateş açtı, yolsuzluk yaptıkları iddiasıyla yüksek düzeyde devlet memurları tutuklandı. **25 Aralık 1978** günü Meşhed'de askerler halka ateş açtılar, 100'den fazla insanın öldüğü bildirildi. Bu arada tutukevleri basıldı ve yüzlerce tutuklu kaçırıldı. **28 Aralık 1978** günü, İran'da ilk kez askerler birbirleriyle çatıştılar. Göstericilere ateş açmak istemeyen bir asker, emri veren subayını öldürdü. Bir diğer subay da askeri öldürdü. Bu, İran ordusundaki ilk isyan hareketiydi. Bu olaydan sonra halk, askerin, dışardan göründüğü gibi Şah'ı kayıtsız-şartsız desteklemediğini gördü. Aynı günlerde İran Devlet Radyosu, her yarım saatte bir yaptığı çağrılarla, hiç değilse iç tüketim için yeterli miktarda petrol üretilmesi amacıyla petrol grevine son verilmesini istiyordu. **30 Aralık 1978**'de İran'da Şah aleyhtarı gösteriler büyürken, ABD'nin Beyaz Saray sözcüleri, Carter'ın Basra Körfezi'ne uçak gemisi yollamayı düşündüğünü açıkladılar. Ülkedeki olaylar nedeniyle 7 Amerikan savaş gemisinin Uzakdoğu'dan yola çıktığı bildirildi. **31 Aralık 1978**' de Meşhed kentinde çok sayıda adam öldürüldü. ABD ve İngiliz kültür merkezleri yakıldı. Şah'ın annesi ve yakınları özel bir uçakla İran'ı terk ederek ABD'ye gitti. Şah'ın hükümeti kurmakla görevlendirdiği Ulusal Cephe Partisi üyesi Bahtiyar'ın partisinden ihraç edildiği açıklandı. Tebriz'deki Türkiye Başkonsolosluğu göstericiler tarafından yakıldı. Humeyni, Bahtiyar Hükümeti'ni asla desteklemeyeceğini bildirdi. **1 Ocak 1979**'da Şah, «zaman bulabilirse 'tatil yapmak' amacıyla bir süre ülkeyi terkedebileceğini» bildirdi. Şahpur Bahtiyar da, Şah'ın bir süre ülkeyi terketmesi koşuluyla başbakanlığı kabul ettiğini açıkladı. Aynı gün Humeyni, «Şah direnirse silaha sarılırız, iç savaş başlar» dedi. O günlerde olaylar bütün şiddetiyle devam ediyordu. Hergün yüzlerce ölü ve yaralı olduğu bildiriliyordu. **3 Ocak 1979**' da Başbakan Bahtiyar, Şah'ın yerini Naipler Kurulu'na bırakıp yurt dışına dinlenmeye gideceğini resmen açıkladı. 3 Ocak günü

Pravda gazetesi, Iran olaylarıyla ilgili bir yorumunda, «Sovyetler Birliği İran'ın iç işlerine karışmamıştır ve karışmak niyetinde de değildir. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri'nin Basra Körfezi'ne bir deniz kuvveti gönderme tasarısı, bir kuvvet gösterisi, İran'daki olayların gelişmesine yön vermeyi amaçlayan bir girişimdir» dedi. 9 **Ocak 1979**'da Şah, İran'da değeri 200 milyon doların üzerinde olan özel mülkünü Pehlevi Vakfı'na devrettiğini açıkladı. Aynı günlerde, Amerikan Büyükelçisinin Tahran'da Şah'ı ziyaret ederek ona ülkeyi terketmesini öğütlediği bildirildi. 13 **Ocak**'ta Şah, yokluğunda ülkeyi kendi adına yönetecek bir Naipler Konseyi atadı. Humeyni ise, aynı gün Paris'te, İran'da bir İslam Cumhuriyeti'ni gerçekleştirme hazırlıkları yapmak üzere Devrim Konseyi'nin kurulduğunu açıkladı. 15 **Ocak**'ta, ülkedeki yabancılar herşeylerini bırakarak İran'ı terketmeye başladılar. 16 **Ocak 1979**'da, Şah ülkeyi gizlice terkederek Mısır'a gitti. Tahran'da yüzbinlerce kişi sevinç içinde sokaklara döküldü. Tudeh Partisi, İran'da Şah'a karşı halkın mücadelesine önderlik eden Humeyni'ye ve Ulusal Cephe Lideri Sencabi'ye bir çağrıda bulunarak onlardan Birleşik İran Kurtuluş Cephesi'ne katılmalarını istedi. 18 **Ocak**'ta, ABD'nin eski Adalet Bakanı Ramsey Clark, Bahtiyar Hükümeti'nin yaşama şansına sahip olmadığını bildirdi. Bahtiyar aleyhine gösteriler devam etti. Halk ile ordu çarpıştı. Humeyni, Şah'ın geride bıraktığı Naipler Kurulu'nun kendisine gönderdiği elçiyle konuşmayı reddetti. 19 **Ocak**'ta milyonlarca İranlı, Humeyni'nin resimlerini taşıyarak Tahran'da ve diğer kentlerde gösteriler düzenlediler; Bahtiyar'ın derhal istifa etmesini ve Humeyni'nin en kısa zamanda geçici hükümeti kurmasını istedi. 20 **Ocak**'ta, Humeyni, 26 Ocak'ta İran'a döneceğini açıkladı. 24 **Ocak** günü İran ordusu Mehrabad Havaalanını kapattı. Ordu birlikleri ile hükümet aleyhtarı göstericiler arasında çatışmalar çıktı. 27 **Ocak**'ta milyonlarca İranlı Tahran sokaklarında Humeyni'nin dönmesi için sessiz yürüyüş yaptı. 28 **Ocak**'ta, Bahtiyar tüm İran havaalanlarını kapattı. Aynı hafta içinde Şah, Mısır'dan ayrıldı ve Fas Kralı Hasan'ın davetlisi olarak Fas'a gitti. İran ordusunun darbeye niyeti olmadığı açıklandı. Humeyni, bir açıklamada bulunarak Amerika'dan İran'ın içişlerine karışmamasını istedi. Washington'daki İran Elçisi, Şah'ın ABD'ye gidişinin bir süre ertelendiğini açıkladı. 30 **Ocak**'ta, sıkıyönetim komutanlıkları havaalanlarının açıldığını ve Humeyni'nin dönebile-

ceğini açıkladılar. ABD, elçilik yetkililerinden ülkeyi terk etmelerini istedi. **1 Şubat 1979**'da Humeyni, Fransız Havayollarından kiralanan bir uçakla, 15 yıl önce sürülerek çıktığı ülkesine geri döndü. Dini Lideri Tahran'da milyonlarca İranlı karşıladı. Daha sonra, 60 bin kişinin gömülü olduğu Beshti Zehra Mezarlığına gidilerek devrim uğrunda ölenlerin anısına saygı duruşunda bulunuldu. Humeyni, «Ulusumun desteğiyle yeni bir hükümet kuracağım» dedi. **2 Şubat**'ta, Humeyni Bahtiyar'ı istifaya çağırdı. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, «Humeyni'nin sözleri İran'a ilişkin tutumumuzu değiştirmez» dedi. Bahtiyar Humeyni'ye görüşme önerisinde bulundu, ancak Humeyni öneriyi reddetti. Bahtiyar, Humeyni'nin (Gölge bir Hükümet) kurmasına izin vereceğini açıkladı. İran'da, Şah'ın kâğıt paralar üzerindeki resimleri kaldırılarak Humeyni'nin resimlerini taşıyan banknotlar kullanılmaya başlandı. **5 Şubat 1979**'da, Humeyni, Geçici Hükümeti'nin başına 70 yaşındaki Mehdi Bazargân'ı atadı. Humeyni, askeri darbe tehlikesinin ortadan kalktığını bildirdi. Dini Liderin isteklerine uyularak devlet dairelerinde çalışmalara ara verildi. **8 Şubat** günü, askeri birliklerde, Bahtiyar aleyhindeki yürüyüşe halkın yanında katıldılar ve Humeyni'nin büyük boy resimlerini taşıdılar. **9 Şubat** günü, Hava Harbokulu öğrencileri ile Şah'ın koruyucu birlikleri arasında çatışmalar çıktı. Başkenti ele geçirmek isteyen Şah'ın özel muhafızları ile Humeyni'nin sivil silahlı savaşçıları çatıştı, binden fazla kişinin öldürüldüğü açıklandı. Humeyni, ele geçirdiği kentlerde dini mahkemeler kurmaya başladı. ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin İran'da yalnızca Bahtiyar Hükümeti'ni tanıdığını açıkladı. **10 Şubat**'ta, Mehdi Bazargân, 6 maddelik Geçici Devrim Hükümeti'nin programını açıkladı ve bu maddeler şöyle sıralandı:

— İktidarın Bahtiyar Hükümeti'nden kendi hükümetine devredilmesi,
— Rejimin değiştirilmesi için referandum yapılması,
— Ülkenin yeniden örgütlenmesi,
— Kurucu Meclis için seçimler yapılması,
— Yeni bir Anayasanın hazırlanması,
— Bir İslam Cumhuriyeti'nin kurulması.

Bunlar olup biterken, bir yandan da ülkenin her yerinde çatışmalar sürüyordu. Ülke bir iç savaşın eşiğinde görünüyordu. Ancak **12 Şubat 1979** günü, ordu desteğini çektiğini açıklayınca Bahtiyar Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Meclis feshedildi.

Humeyni'nin kurmaylarından İbrahim Yezdi, Bahtiyar'ın bütün yetkiyi Bazargân başkanlığındaki Geçici Hükümet'e devrettiğini açıkladı. **12 Şubat** günü, Kara Kuvvetleri Komutanı General Bedri de içinde olmak üzere dört general halk tarafından linç edildi. Paraşütçü Birlikleri Komutanı General Manuhem Krosroudad, kaçmak üzereyken yakalandı ve tutuklandı. Genel Kurmay Başkanı General Abbas Karabağlı görevinden uzaklaştırıldı ve daha sonra tutuklandı. **14 Şubat** günü, Tahran'da ve Tebriz'de çatışmalar çıktı. Tebriz'de SAVAK ajanlarının kışkırtmasıyla bir ayaklanma patlak verdi, 700 kişi öldü. Tahran'daki ABD Büyükelçisi ve 70 elçilik görevlisi bir süre için rehin alındı, daha sonra salıverildi. İran'ın ABD Büyükelçisi, —Şah'ın eski damadı ve daha önce Musaddık olayında Şah'ı kurtarmış olan General Zahidi'nin oğlu— Ardeşir Zahidi, Washington'daki tüm elçilik evrakları da yanına alarak kaçtı. Çeşitli ülkelerdeki İran büyükelçileri ve elçilik görevlileri, Humeyni Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirdiler. Sovyetler Birliği, Libya ve Pakistan, Humeyni yönetimini tanıyan ilk üç ülke oldu. **15 Şubat** günü Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit de, Mehdi Bazargân'a bir kutlama mesajı göndererek yeni yönetimin Türkiye tarafından tanındığını bildirdi. Ayetullah Humeyni, halktan silahlarını hükümete teslim etmelerini istedi. SAVAK ajanları ile devrimci güçler arasında çatışmalar çıktı. Ürdün, Suudi Arabistan, Bengladeş, İsveç, Hollanda, Yunanistan, Lübnan, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Güney Kore, Tunus, Katar, Umman Halk Kurtuluş Cephesi, Suriye ve Lübnan yeni hükümeti tanıdıklarını bildirdiler. İran'da yaşayan ABD yurttaşlarının tahliyesine başlandı. Ayetullah Humeyni, İran Radyosu'ndaki bir açıklamasında, ülkede tüm grevlerin sona erdirilmesini istedi. İran hükümet sözcüsü, İsrail ve Güney Afrika hariç tüm ülkelere petrol ihracatına en kısa sürede başlanacağını bildirdi. Ayetullah Humeyni, ABD İran'daki yeni yönetime iyi niyetini gösterirse, ABD'ye de petrol ihracatında bulunulacağını bildirdi. SAVAK ajanları ülkeden kaçmaya başladı. Halk, yakaladıkları SAVAK ajanlarını linç ederek cezalandırma yoluna gitti, kimi SAVAK ajanları halk tarafından elektrik direklerine asıldı. Tebriz'de sokağa çıkma yasağı kondu. Azerbaycan'da ve Kürdistan'da ayaklanmalar başgösterdi. Ayaklanmaların SAVAK ajanları tarafından kışkırtıldığı ileri sürüldü. **16 Şubat'ta** SAVAK eski Başkanı Nimetullah Nasuri ve Şah yönetiminin kilit noktalarındaki üç general kurşuna dizildi.

İran Havayolları normal seferlerine başladı. Kanada ve ABD, İran'daki yeni yönetimi tanıdıklarını açıkladı. Ayrıca, Şah'ı ülkesinde misafir eden Fas Kralı Hasan ve Filipin Cumhurbaşkanı Markos, İran'daki yeni yönetimi tanıdıklarını bildirdiler. Tahran sokaklarında, demokratik bir ordu istemini dile getiren gösteriler düzenlendi. Ülkedeki Amerikalıların tahliyesine başlandı. 7 bin Amerikalının bir hafta içinde ülkeyi terkedecekleri bildirildi. İran'da 26 kişi daha idama mahkûm oldu. Şah'a bağlılığıyla tanınan «ölümsüz» adlı 12 bin kişilik Özel Muhafız Birliği'nin dağıtılacağı açıklandı. Humeyni'nin sözcüsü, ülkede iç barış sağlandıktan sonra her fikri savunmanın serbest olacağını söyledi. 18 Şubat günü İran, İsrail'le tüm ilişkilerini kesti. Eski Başbakan Bahtiyar'ın kaçtığı ve arandığı açıklandı. Bazargân, ABD'yle iyi ilişkiler kurmak istediklerini bildirdi. Tahran'a giden Filistin Kurtuluş Örgütü Başkanı Yaser Arafat, milyonlarca İranlı tarafından karşılandı. İsrail Elçiliği, Humeyni'nin ve Arafat'ın bulundukları bir törenle FKÖ'ye devredildi. İran, İsrail'e karşı Arap ülkelerinin yanında yer alacağını açıkladı. 20 Şubat'ta İran'da 4 general ve 2 polis daha idam edildi. Humeyni, İslam Devrimi'ne baş kaldıranların Şah'ı deviren güçler tarafından ezileceğini söyledi. Humeyni, İran Radyosunda yaptığı bir konuşmada, «Devrim ülkedeki emperyalist güçlerin elleri kesilene kadar sürecek» dedi. Kürdistan'da çatışmaların sürdüğü bildirildi. Şah'ın uçağı Fas'tan Tahran'a kaçırıldı. Uçağın tuvaletinin kapı tokmağının ve musluklarının som altın olduğu ve sadece tuvaletin 75 milyon liraya yaptırıldığı açıklandı.

21 Şubat günü Enver Sedat, ABD'ye İran'dan boşalan «Ortadoğu'nun Jandarmalığı» rolüne Mısır'ın talip olduğunu bildirdi. Evet, olayların başladığı 15 Kasım 1977 gününden bugüne dek gözlenen gelişmelerin en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz buydu. Emperyalist güçlerin Ortadoğu'daki eski Jandarması bir halk iktidarına doğru ilerlemekteydi ve İran'dan boşalan bu görevi Mısır üstlenmek istiyordu. Enver Sedat ne karşılığında bu göreve talip olmuştu. Oysa, Ortadoğu'nun jandarmalığı rolü İran Şahı'na pek uğurlu gelmemişti. Gözlemciler ABD'ye böylesi bir öneride bulunan Sedat için bu olayın «Sonun Başlangıcı» olduğu kanısında birleştiler. Yıllardan beri Ortadoğu'da özellikle ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket eden kendisi gibi gerici ve baskıcı rejimlere yardım elini uzatan Şah, ağlaya ağlaya ülkesini terk etmişti. Ülke, ilerici, demokratik bir yolda ilerli-

yordu. Başbakan Bazargan referandumun 30 Martta yapılacağı ve ondan sonra kurulacak hükümette sol güçlerin de yer alacağını açıkladı. Ayrıca, yaz aylarında yapılacak seçimlere Tudeh Partisi'nin ve diğer sol görüşlü partilerin katılacağı da resmen açıklandı. Bir buçuk yıl gibi kısa bir süre içinde ve giderek artan bir hızla İran Ortadoğu'nun Jandarmalığı rolünü terk ederken, başına geleceklerden şimdilik habersiz görünen Mısır Devlet Başkanı Sedat ülkesini büsbütün emperyalistlerin güdümüne sokmak uğruna bu göreve talip oluyordu. Jandarmalık el değiştiriyordu ve İran, barışsever ilerici ve halkçı bir demokratik ülke olma yolunda hızla ilerliyordu.

23 Şubat günü Enver Sedat'ın açıklamasına karşın İran'da Başbakan Bazargân yeni bir açıklama yaparak bundan böyle ABD üslerinin, Sovyet askeri manevralarını dinlemesine izin verilmeyeceğini bildiriyordu. Orta Doğu'da emperyalizmin jandarmalığı İran tarafından kesin olarak terk edilmiş oluyordu bu açıklama ile birlikte. Bu açıklamadan birkaç gün sonra Çin Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak ABD'nin Sovyet askeri manevralarını bundan böyle Çin sınırından izleyebileceklerini açıkladı. Orta Doğu'da İran'ın terk ettiği jandarmalığa Mısır talip olurken, bir yandan da Uzak Doğu'da Çin aynı görevi üstlenmek istediğini bildiriyordu...

25 Şubat günü Şah ve tüm ailesinin İran uyruğundan çıkarıldığı ve pasaportlarının iptal edildiği açıklanıyordu. Yıllardan beri ilerici binlerce kişiyi vatandaşlıktan çıkartan Şah, böylece kendi kazdığı kuyuya kendi düşüyordu.

1 Mart günü İran dünya kamuoyuna bir açıklama yaparak bugüne kadar yabancı şirketlerle yapılmış olan tüm petrol anlaşmalarının iptal edileceğini açıkladı. İran petrollerini pazarlayan 14 batılı ülkenin başında %40 hissesi ile İngiliz British Petrol Şirketi gelmekteydi.

2 Mart'ta Başbakan Bazargân bir açıklama yaparak eleştiriler sürerse görevinden ayrılacağını bildirdi. Aynı gün 14 yıl sonra sürgünden dönerek İran devrimini ilan eden Ayetullah Humeyni başkentten ayrılarak Kum kentine gitti ve bundan sonra orada yerleşeceğini açıkladı.

6 Mart'ta İran'ın Güney Afrika ile diplomatik ilişkilerinin kesildiği açıklandı. Orta Doğu'daki emperyalist bekçiliğin terk edildiğini kesinlikle vurgulayan olaylardan biri de buydu.

14 Mart günü İran ve Pakistan ardarda CENTO'dan çekil-

diğini bildirdi. Türk Dışişleri Bakanlığı bu karar karşısında CENTO'nun bölgede işlevini fiilen yitirdiğini bildiren bir açıklama yaptı. Böylece Orta Doğu'nun jandarması ile Türkiye'nin zoraki işbirliği de sona ermiş oldu.

20 Mart'ta Afganistan İran'lı askerlerin kendi ülkelerindeki iç çatışmalara katıldıklarını ve bunu kınadığını bildirdi. Aynı günlerde İran'ın Sanandaj kentinde Kürtlerle Humeyni birlikleri arasında çatışmalar oldu. Çarpışmalar Humeyni'nin çağrısı üzerine durdu, daha sonra askeri garnizonun Kürt birlikleri tarafından kuşatılmasıyla tekrar başladı.

30 Mart günü İslâm Cumhuriyetinin onaylanması için referandum yapıldı. Referandumun sonucu olarak Humeyni İran İslam Cumhuriyetini ilân etti ve 1 Nisan'ın Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanmasına karar verildi.

3 Nisan'da İran Türkmen aşiretleri ile ateşkes anlaşması imzaladı.

15 Nisan'da karışıklıkların çıktığı Kürtlerin yaşadığı Sanandaj kentinde ilk seçimler yapıldı. Yerel yönetim yetkilerine sahip olacak ve kentte düzenin sağlanması, bölge okullarında bölge halkının dili ve kültürünün okutulması gibi konularla ilgilenecek olan 11 kişilik kurulu saptamak üzere seçimler yapıldı. Seçimlere, İslamcılar, Demokratik Güçler, Gerçek ve Adalet Partizanları adları altında üç grup ve 66 bağımsız aday katıldı. Seçimleri solcu ve bağımsızların büyük çoğunluğunun kazanması üzerine Ahmet Müftüzade isimli Sünni dini lidere bağlı güçlerle demokratik güçler arasında çatışma çıktı. Seçimlere hile katıldığını ileri süren dinci çevrelerle demokratik güçler arasındaki çatışmalarda dinci grupları İran Merkezi Hükümeti de desteklediğini açıkladı.

16 Nisan'da Humeyni komitelerinin tutuklama yetkisinin ellerinden alındığı açıklandı. İran İslam Devrimi Başsavcısı Mehdi Hedevi, Humeyni Komitelerine verilen bütün açık tutuklama belgelerinin iptal edildiğini radyoda yayımlanan bir bildiri ile duyurdu. Dini liderlerden Telegani'nin kaybolduğu bildirildi.

17 Nisan'da İran Dışişleri Bakanı Kerim Sencabi, Devrim Komiteleriyle uyuşmazlığa düştüğünü belirterek istifa etti. Aynı gün TUDEH Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Dr. Nurettin Kiyanuri 24 yıllık bir sürgünden sonra Tahran'a döndü.

Telegani lehine gösteriler düzenlendi ve dini liderin oğul-

larının kaçırılması olayı Tahran'da büyük çapta olaylara neden oldu.

İran Başbakan yardımcısı İntizam, Milliyet Gazetesi yazarı Örsan Öymen ile bir görüşme yaparak «İslam devrimi Türkiye ile işbirliği olanaklarımızı fazlalaştırdı» dedi. İntizam bu görüşme sırasında ayrıca Türkiye, Pakistan, Orta Doğu ve Basra ülkeleri içine alan ekonomik işbirliği paktının kurulmasına çalıştıklarını açıkladı. Başbakan yardımcısı, Öymen'in bir sorusu üzerine Kürdistan, Azerbaycan ve Belucistan bölgelerinde halkların hükümetten bazı istekleri olduğunu, ancak bunların yeni hükümet anayasası ile birlikte düzene sokulacağını, kendi mahalli yönetimlerine katılarak, kendi dillerini okuyup yazma hakkına sahip olarak ve basın yayın araçlarının kendi öz dillerinde kullanılmasının sağlanacağını bildirdi.

Batı Azerbaycan'da Azeri Türklerle Kürtler arasında Nagada ve Mahabad bölgesinde çatışmalar yer yer devam ederken, İran'ın güneybatı bölgesinde Kuzistan'daki Arap toplumunun lideri Mehdi Şobeyri 27 Nisan günü bu bölgeye de yerel Özerklik verilmesi için Başbakan Bazargan ile görüşmelere başlandığını açıkladı. Şöbeyri petrol bölgesi olan ve eski adı Arabistan olan Kuzistan'da tam bir özerklik istendiğini belirterek isteklerini şöyle açıkladı: «Arap'lar sadece Dışişleri Savunma ve uzun süreli ekonomik politikanın saptanmasını merkezi hükümete bırakmayı kabul etmektedirler. Petrol tesisleri hükümetin elinde kalabilir, ancak petrol gelirinden daha fazla pay istiyoruz.

1953 yılında yapılan son 1 Mayıs'dan bu yana 26 yıl geçtikten sonra 1 Mayıs 1979 Tahran'da yüzbinlerce kişinin katılmasıyla kutlandı. Tahran'daki 1 Mayıs toplantısı sırasında bir konuşma yapan FKÖ temsilcisi büyük bir topluluğa seslenerek emperyalist güçleri kınayan bir konuşma yaptı. Bir çeyrek asırdan beri kendilerine kısıtlanan 1 Mayıs bayramını İranlı işçiler sevinç ve coşkuyla kutladılar.

3 Mayıs günü Devrim Mahkemeleri Başkanı Mutaheri öldürüldü ve öldürülme olayını aşırı sağ eğilimli İslam Örgütü FORGAN üstlendi. FORGAN gerillaları 23 Nisan'da da İran Ordusunun devrimden sonraki ilk Genel Kurmay Başkanı General Muhammed Veli Garani'yi öldürdüklerini açıklamışlardı. Dışişleri Bakanı Kerim Sencabi'nin istifasından sonra Devlet Bakanlığı ile birlikte bu görevi de yüklenen yeni Dışişleri Bakanı

İbrahim Yazdi 6 Mayıs günü yayınlanan Time dergisindeki demecinde «İran - ABD ilişkilerinin düzelmesi için ilk adımı Washington'un atması gerekir» dedi.

14 Mayıs'da Tahran'da bir basın toplantısı düzenleyen İran Devrim Mahkemeleri Baş Yargıcı Ayetullah Sadık Halkali, ülkesindeki Şah yanlılarına yönelik yargılamaların, İkinci Dünya Savaşından sonra Nürnberg'de Nazi'lerin yargılanmasına olanak veren duruşmalardan farklı olmadığını söyledi. Başyargıç ayrıca bundan böyle yalnız cinayet işleyenlerin idam edileceğini ve Devrimden bu yana sadece 234 kişinin idam edildiğini bildirdi. Halkali yarım yüzyıldan beri süre gelen işkence ve idamlara karşılık Devrim Mahkemelerinin idam ettiği ikiyüz küsur kişinin İran'ın tarihi içinde hiç de önemli bir sayı olmadığını savundu.

29 Mayıs günü bir açıklama yapan İran Başbakanı Bazargan birçok kişinin ve komitenin ülkeyi aynı anda yönetme isteğinden yakınarak «Bu koşullarda İran'da kimse doğru dürüst görev yapamaz» dedi. Başbakan polislerin Devrim Komiteleri tarafından tutuklandığını, valilerin çalıştırılmadığını, orduda itaatsizliğin alıp yürüdüğünden yakındı.

27 Nisan'da Arap halkı lideri Mehdi Şobeyri'nin Bazargan ve Humeyni ile görüşmesinden bir ay sonra özerklik isteyen Araplarla devrim hükümeti birlikleri arasında çatışmalar çıktı. Çatışmalar Hürremşehr'den sonra petrol kenti Abadan'a da sıçradı. Bölge Genel Valisi Amiral Ahmed Hadadi, Hürremşehr'de olağanüstü durum ilan edildiğini bildirdi. Çatışmalarda 80 kişinin öldüğü açıklandı. Arap asıllı Sünni dini lider Ayetullah Şeyh Tahir el Hubeyr çatışmaların tüm kente yayıldığını ve özerklik istemleri gerçekleşene kadar çatışmaların süreceğini bildirdi.

İran'da sol eğilimli Mücanidini Ahali örgütü 27 Mayıs günü bir açıklama yaparak İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanlığı için Ayetullah Mahmut Telegani'yi önerdi. Telegani dini liderler arasında sol görüşleri en çok benimsemiş olan Ayetullah olarak tanınıyor.

20. Yüzyılda İran

FEODALİZMİN VE KACAR HANEDANININ SONU İLK HALK HAREKETLERİ (1900 - 1925)

İran'da devrimci hareket 1900 yıllarına kadar uzanır ve 1920 yıllarında Horasan-Gilan bölgelerinde ayaklanmaların başlamasıyla daha somut bir biçim alır. Kesin bir rakam verilememekle birlikte, o zamandan bu yana, devrimci savaşımın kurbanlarının yüzbinleri aştığı, yalnızca Musaddık darbesinden sonra İran'da on binlerce kişinin öldürüldüğü bir gerçektir. Son bir yıldan beri İran'da meydana gelen olaylarda ise, ölenlerin sayısının 30 bini bulduğu söylenmektedir. Öldürülenler, yakılanlar, kurşunlananlar arasında çoğunlukla öğrenciler sonra işçiler, politikacılar, ordu mensupları ve halkın çeşitli kesimlerinden insanlar bulunmaktadır. Bütün bu kıyımlar, zorbalıklar, İran halkının köklü savaşım geleneklerinden güç alan İranlı devrimcileri hiçbir zaman yıldıramamıştır.

Nitekim, İran'da daha 19. yüzyılın sonlarında başlayan ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden, çetin bir devrimci savaşım verilmiştir. Ülke savaşın yıkıcı etkilerini fazlasıyla duymuş, savaştan bitkin ve bir çöküntünün eşiğine gelmiş olarak çıkmıştı, tümüyle yabancıların işgali altına girmişti. Merkezi hükümet gücünü yitirmişti. Feodal parçalanma ağırlık kazanıyor, o güne kadar halkı soyup soğana çeviren aşiret hanları ve yüksek hükümet memurları hızla daha da güçleniyordu. Bu sıralarda Rusya'daki Çarlık hükümeti ile İngiltere, İran topraklarını kesin bir şekilde paylaşmak üzere pazarlığa oturmuşlardı.

1917 Kasımında Çarlık Rusyası'nda Ekim Devrimi gerçekleştiği ve İran'ın kuzey sınırlarında bir işçi ve köylü devleti ortaya çıktığında, İran halkları da kendi toprakları üzerinde bağımsızlık savaşımını başlatabildi. 27 Nisan 1918'de Sovyetler Rusyası Halk Komiserleri Konseyi, «İran'ın paylaşılmasıyla

ilgili anlaşmanın» kesinlikle geçersiz olduğunu dünya kamuoyuna ilan etti. Sovyet Hükümeti, askerlerini İran'dan çekmeye karar vererek, İran halkını, ülkelerinin geleceğini belirleme konusunda serbest bıraktı. Sovyet birliklerinin geri çekilişi, yıl sona ermeden başladı. Sovyet Hükümeti'nin ilk bildirileri ve özellikle, ezilen ulusların özgürlük savaşlarını destekleyen Leninist dış politikası, İran halkını etkilemeye başlamıştı.

Ekim Devrimi'nin etkisi, özellikle ülkenin kuzeyinde, 1905 - 11 yıllarının devrimci geleneklerinin, diğer yerlere oranla çok daha uzun ömürlü olduğu ve savaş yıllarında bile silahlı ayaklanmanın sürdürüldüğü Gilan eyaletinde tam anlamıyla hissedildi. **«Cengel»** ya da **«Ormanlılar»** diye adlandırılan gruplar, genellikle köylülerden ve tarım işçilerinden oluşuyordu. Ama bunların yönetimi, o sıralarda ticaret burjuvazisi ile aydınların elindeydi. Hareketin başında Kuçek Han (Küçük Han) vardı. Ulusal bağımsızlık savaşı sürdürülürken, burjuvazi toprak sorununun köklü bir çözüme ulaştırılması için yoğun bir çaba harcamadı.

Sovyet birliklerinin İran'dan tamamen çekilmeleri 1918 yılının yazında tamamlanmıştı. Bunun üzerine İngiltere, İran'ı tümüyle kendi denetimi altına almak ve Kafkasya ile Orta Asya'daki bölgeleri eline geçirmek amacıyla, bu ülkeyi bir atlama taşı olarak kullanmak üzere harekete geçti. Özellikle Kuzey kentlerindeki halk direnişlerini kıran İngiliz birlikleri, Reşt'i ve Enzeli'yi (Bender Pehlevi) ele geçirerek emekçilerin örgütlerini ezdiler.

Bakû'da düzenlenen karşı-devrimci bir darbe ve İngiliz işgalcilerinin geçici başarıları, İran ile Sovyet Hükümeti'nin doğrudan bağlantısını kesti. Bu durumdan yararlanmasını bilen İngiltere, İran'ı, onu ağır yükümlülükler altına sokan 1919 anlaşmasını imzalamaya zorladı. Bu anlaşmayla İran, İngiliz himayesi altında bir ülke haline geliyor, tüm sivil ve askeri organlara İngiliz danışmanların atanması sağlanıyor ve ülkeye büyük ölçüde İngiliz sermayesinin girmesi kesinleşiyordu.

İngiliz Hükümeti'ne teslim olan İran'lı yöneticiler, Sovyet Hükümeti'nin İran'la dostluk ilişkileri kurma konusundaki önerilerini halktan saklamak için ellerinden geleni yaptılar. İran Hükümeti'yle görüşmelerde bulunmak üzere gelen Kolomitsev başkanlığındaki Sovyet heyeti, İngilizler tarafından tutuklanarak Bağdat'a sürüldü. Bu arada Sovyet heyeti bir bildiri yayın-

layarak, İran'ın vaktiyle Çarlık Hükümeti'ne tanıdığı tüm ayrıcalıklardan tek taraflı olarak vazgeçtiğini, bunun yanısıra, daha önce teslim edilen 600 milyon altın rublelik bir mülkü İran Hükümeti'ne geri vereceğini açıkladı. Kolomitsev, resmi bir temsilci olarak tekrar Tahran'a doğru yola çıktı; ancak, başkent yakınlarında İngilizlerin emriyle yakalanarak öldürüldü.

İngilizlerin İran'a müdahalesi, tüm ülkede güçlü bir tepkiye ve protesto hareketlerine yol açtı. Toprak sahipleri ve burjuvazi bile, İngilizlerin egemenliğine son verilmesini ve 1919'da imzalanan onur kırıcı anlaşmanın iptalini istiyorlardı. 1920 yılında Tebriz'de ciddi bir ayaklanma patlak verdi ve İran Azerbaycanı'nın büyük bir bölümüne yayıldı. Ayaklanmaya, 1905 - 11 Halk Devrimi'ne katılmış olan Muhammed Hiyabani önderliğindeki Azerbaycan Demokratik Partisi öncülük ediyordu. Bunlar, bir hükümet kurdular ve halk tarafından desteklendiler. Azerbaycan yöresine, «özgür ülke» anlamına gelen AZADİSTAN adı verildi. Azerbaycan Demokratik Partisi'nin, ulusal bağımsızlığa, demokratik reformlara yönelik, Sovyetler Birliği'yle diplomatik ve ticari ilişkiler kurulmasını öngören bu girişimi, İran'daki ulusal bağımsızlık hareketine hız vermiş; İran halkının devrimci geleneğini güçlendirmiştir.

Milliyetçiler, bundan sonra Orta Asya'da ve Kafkasya'da İngiliz müdahalecilerine karşı Sovyetler'in yürüttüğü savaştan cesaret alarak yeniden işe giriştiler. 1920'de, Bakü'da yeniden bir Sovyet iktidarı kurulmuştu. Bu, İran'daki devrimcilere cesaret verdi ve 1919'da İngilizlerle onur kırıcı anlaşmayı imzalamış olan hükümet istifaya zorlandı. Yeni kurulan hükümet, bu anlaşmanın derhal yürürlükten kaldırılması için harekete geçti. Sovyetler Birliği'yle ilişkiler yeniden kuruldu ve ilk İran elçisi Moskova'ya gitti.

Emperyalizme ve feodal gericiliğe karşı savaşım büyük ölçüde genişlemişti. 1920 yılının yazında Gilan Eyaleti, ulusal devrimci hareketin merkezi haline geldi. Reşt'te Kuçek Han başkanlığında devrimci bir hükümet kuruldu. Ne var ki, bu hükümet, ancak yerel çerçevede kalıyor ve bölge devrimcilerini temsil edebiliyordu, birlikten yoksundu. Onun yanısıra, 1904 yılında kurulmuş olan Adalet Partisi (İran Demokrat Partisi), 1920 yılında yaptığı kongresinde İran Komünist Partisi adını alarak, genel sekreterliğe İhsanullah Han'ı seçmiş ve bu bölgeden başlayarak, kitleleri kucaklayacak bir eylem programını yürütmeye koyulmuştu.

Aynı günlerde, Kurban adındaki eski bir çiftlik işçisi de, kendi Kürt birliklerine komuta ediyordu. Ancak, bütün bunlar arasında henüz hiçbir birlik, hatta bağlantı yoktu. 1920 yazının ortalarında Kuçek Han, Reşt'i terkedip taraftarlarıyla birlikte ormanlara gizlendi. İhsanullah Han ise, bu arada Reşt'te, Komünist Partisi yöneticilerinin de yer aldığı İran geçici Devrim Komitesi'ni oluşturdu. 9 Ağustos 1921 günü Gilan Eyaletinde bir Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Toprağa ve diğer mülklere el konulması, özel ticaretin yasaklanması, din adamlarına ve dinsel inançlara müdahalede bulunulması, birden, büyük zararlara yol açmaya başladı. Başlangıçta Kacar Şahı'nın ordularına karşı kazanılan zaferler, halkın desteği ortadan kalkınca ard arda yenilgilere dönüştü.

İngilizler, tam bu sırada yeniden duruma müdahalede bulunmak gereğini duydular ve olayları hızlandırmak amacıyla —Çar'ın ordusuna özenerek— İran Kazaklarından oluşan, Rıza Han komutasındaki süvari tümeni aracılığıyla bir hükümet darbesi düzenlediler. Rıza Han, yetenekli ama son derece cahil bir çavuştu; birbiri ardınca savaşlar vererek 1921'de başkente girdi ve kendisini Albay ilan ettikten sonra, kabinenin tüm üyeleriyle birlikte iki yüz dolayında devlet adamını tutukladı. Sayid Ziyaettin başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Rıza Han, Savaş Bakanlığına atandı; daha sonra da bir hükümet bildirisi yayınlatarak, halka daha iyi bir yaşam vaadinde bulundu; ayrıca, ilerde İran'ın tarihini değiştirecek olan Sovyet-İran anlaşmasını imzaladı.

Bundan sonra, askerlerini İran'da barındıramayacak duruma düşen İngiltere, 1919 anlaşmasının yürürlükten kaldırılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu, İngiltere'nin bir hükümet darbesi yoluyla ülkedeki durumunu sağlamlaştırma politikasının suya düştüğünü gösteriyordu. Seyid Ziyaettin ise, ülkenin başında uzun süre kalamadı. Rıza Han, sınırsız bir gücün sahibi olmak istiyordu. Ulusal bir ordu ile merkezi bir hükümet kurmanın, feodal hanların ayrılıkçı eğilimlerini denetim altına almanın, kapitülasyonlara son vermenin ve ülke ekonomisini güçlendirmenin yararına inanıyordu. Bu arada, bir alet olarak kullanılmak istemediğini belirterek o zamana kadar kendisine yardım eden İngilizleri de yüzüstü bıraktı. Ordudaki İngiliz askerlerini terhis etmeye başladı. Güney İran Piyade Birliğini silahsızlandırdı ve silahlı kuvvetlerin yeniden örgütlenmesi girişi-

minde bulundu. Bu sırada Kuçek Han, Gilan eyaletinde gerici unsurlara hizmet eden bir politika izlemeye başlamıştı. Nitekim 1921'de İran Komünist Partisi genel sekreteri Haydar Emmioğlu ile birçok gerçek devrimci, çağrılı olarak geldikleri bir konferans sırasında Kuçek Han'ın emriyle öldürüldüler. Reşt ve Enzeli'deki komünist örgütler tümüyle dağıtıldı, önderleri öldürüldü. Bu olaylar dizisi, Gilan'daki devrimci hareketi ciddi bir şekilde yaralamıştı. 1921 yılının sonlarına doğru, Gilan Eyaleti Tahran Hükümeti'nin kuvvetleri tarafından işgal edildi ve Kuçek Han öldürülerek başı Tahran'a gönderildi.

Gilan'da hareket bastırıldıktan sonra hükümet kuvvetleri, Mehmed Taci adında bir subay tarafından yönetilen Horasan'daki ayaklanmayı da bastırdılar. Aslında, bu eyalette savaşım, asker ve köylüler tarafından toprak ağalarına karşı yürütülmüş ve mülkiyete el konulması, vergilerin kaldırılması gibi yöntemler uygulanmıştı. Başlangıçta, yerel aşiret hanlarının bazıları da bu savaşıma katılmışlardı. Ancak, bunların kendi aralarında beliren görüş ayrılıkları, halk arasında da bir bozgun yarattı ve böylece, hükümet kuvvetlerinin Horasan'da başlayan devrimci hareketi yıkması çok kolay oldu.

O sıralarda ülkede bütün bu hareketlere yön verecek bir işçi sınıfının olmayışı, çeşitli bölgelerde meydana gelen tüm devrimci hareketlerin birer birer etkisizleştirilmesine olanak veriyordu.

Bu arada Rıza Han'ın etkinliği büyük ölçüde artmıştı. Bir yandan, egemen sınıflar arasındaki grup mücadelesine katılan, bir yandan da emperyalistlerle işbirliği içinde bulunan kabine üyeleri arasında sürekli değişiklikler oluyordu. Rıza Han ise Savaş Bakanlığı koltuğunu koruyordu. Ülkenin tek hâkimi olmak amacıyla ülkesini emperyalistlere peşkeş çeken Kacar Hanedanına karşı halkın duyduğu nefret de, Rıza Han'a yardımcı olmuştu.

RIZA ŞAH PEHLEVİ - İRAN'DA BURJUVA EGEMENLİĞİNİN TEMELLERİNİN ATILIŞI (1925 - 1941)

1925'in Aralık ayında, yandaşlarının çoğunlukta olduğu Kurucu Meclis Rıza Han'ın Şahlığını ilan etti. Yeni Şah, çok eskiden İran'ı yönetmiş olan Pehlevilerden esinlenerek Pehlevi ünvanını aldı. Rıza Şah, hiçbir güçlükle ve zorlukla karşılaşmadan, zaten yıpranmış olan Kacar Hanedanını yıkmış, kendi

hanedanını kurmuştu. Aynı yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu da yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuşken, Rıza Han Cumhuriyete hiç yanaşmadan kendisine Şahlığı lâyık görmüş ve bunu yakın çevresine kolaylıkla kabul ettirmişti. Burjuvazinin ve toprak sahiplerinin çıkarları doğrultusunda hareket eden Rıza Şah, sanayiin ve ulaşımın gelişmesini özendirici tedbirler almaya başladı. Yabancı tekellerin sınırsız yetkilerini kısıtladı. Ancak, bu tedbirler gerçekçi ve ciddi olmadığından, bunların bedelini sefalet içinde yaşayan halk kitleleri ödemek zorunda kaldı.

O sıralarda İran, ağırlığını tüm yeryüzünde hissettiren iki temel yönelimin sürtüşmesine sahne olmaktaydı: Bir yanda emperyalizm —bağımlı ve sömürge diğer ülkeler için de genel olarak geçerli nedenlerin yanısıra—, özellik gösteren coğrafî konumundan ve zengin petrol yataklarından ötürü İran'da egemen olmaya özel bir önem veriyordu. Öbür yanda, İran işçi sınıfının, emekçilerinin, köylülerinin çıkarlarını dile getiren İran Komünist Partisi, ulusal bağımsızlığa kesin bir öncelik vermekle birlikte, bunun, temel hak ve özgürlüklerin genişletilip, politik yaşamın demokratikleştirilmesiyle, işçiler ve emekçiler için daha iyi yaşam koşullarının, köylüler için toprak reformunun gerçekleştirilmesiyle pekiştirilmesini talep ediyordu. İran burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda bir yol izleyen Rıza Şah ise, hem ülkeye ulusal baskıdan başya bir şey getirmemiş olan emperyalizme karşı çıkıyor, hem de işçilerin, emekçilerin, köylülerin özgürlük, daha iyi yaşam koşulları ve toprak taleplerini her fırsatta bastırmayı gözetiyordu. Böylesi iki ateş arasında bir tavır elbette uzun ömürlü olamazdı. Nitekim olmadı da: Halk yığınlarının istemlerine ısrarla karşı çıkan Şah, bir süre sonra, emperyalizmle, bu kez Alman emperyalizmiyle işbirliğine yöneldi.

25 Nisan 1926'da Pehlevi unvanıyla taç giyen Rıza Şah'ın ilk işi, daha önce ülkenin ekonomik durumunu düzeltmek üzere çağırdığı Amerikalı uzman Millspaugh ve heyetini kontratı biter bitmez geri göndermek oldu. Daha sonra, 1928 yılında ise, bu heyetin yerine Alman maliye uzmanlarından Kurt Lindenblatt atandı. Bu olay, Anglo-Amerikan işbirliğine karşı Almanların İran'dan kopardıkları ilk ödündü. Ve bu olay, ilerde Rıza Şah ülkesinden sürülüp, yerine İsviçre'de 'Dolçe Vita' yaşamı sürdürmekte olan oğlu, Şah Muhammed Rıza tahta oturana dek geçen olaylar dizisinin başlangıcı oldu.

Yeniden 1927'lere dönersek, Rıza Şah'ın Türkiye'de ve Afganistan'da uygulanan kapitülasyonları kaldırma hareketine giriştiğini görürüz. Daha önce de Rıza Şah, şeriat mahkemeleriyle idare edilen ülkede Fransız hukuk sisteminin kabul edilmesini sağladı. Rıza Şah'a göre, din adamları ve çevresindekiler, ülkenin batılılaşma ve çağdaşlaşma yönündeki çabalarına engel oluyorlardı. Bu arada, kendisini basit bir askerken elinden tutup Şah yapan İngilizlere sırt çevirmesi ve Almanlarla işbirliğine girmiş olması, özellikle İngiltere'yi ve emperyalist bir güç olarak yeni yeni Orta Doğu'ya uzanmaya başlayan Amerika'yı çok sinirlendiriyordu. 1927 - 28 yıllarında, Alman uzmanların çalışmasıyla İran'da ilk kez posta, telefon, telgraf sistemi ve havadan yolcu, yük ve posta taşımacılığı başladı.

Aynı günlerde, İran ile Sovyetler Birliği arasında Hazer Denizi'yle ilgili anlaşmazlıklar da baş göstermiş; 1926'da Sovyetler Birliği, Şah'ın yürürlükteki anlaşmaları hiçe sayan davranışları üzerine, İran'a ticari ambargo koymuştu. Bu ilişkiler, daha sonra İran-Sovyet ortak balıkçılık anlaşmasının yapılmasıyla düzeldi. Ancak, İran'ın İngiltere'yle ilişkileri, o günlerde kesin olarak en uzlaşmaz dönemini yaşıyordu. Bu sırada en ciddi bunalım, İran Hükümeti'nin Anglo-İran petrol şirketinin D'Aray petrol şirketi adına aldığı ayrıcalığı tek taraflı olarak iptal etmesi üzerine çıktı Anlaşmazlık «Milletler Cemiyetine» getirildi ve 1933 yılına kadar uzayan bu soğuk savaş ortamı aynı yılın ilkbaharında yapılan yeni bir anlaşmayla bir ölçüde yumuşatılmış oldu. Bu arada, İran Şahının zaman zaman Bahreyn üzerinde hak iddia etmesi de İngilizleri kızdırıyordu. O sıralarda, henüz Bahreyn'de petrol yatakları bulunmamıştı; ama buna karşılık, burada büyük kömür madeni yatakları bulunduğu biliniyordu.

Daha çok, Orta Doğu'ya doğru gitgide uzanmakta olan Alman emperyalizminden yana bir dış politika izleyen Rıza Şah, o sıralarda ülkesinde de gerçekten birtakım işler başarmıştı. Eski Hanedan zamanında tamamen ayrılmış olan aşiretlerle tek tek çarpışarak onları silahsızlandırdı ve İran'ı bir bütün haline getirdi. Bu aşiretler içinde özellikle Bahtiyariler ve Kaşgailer, İran'ın en güçlü beylikleriydiler. Ve Rıza Şah, bu beylikleri de yenilgiye uğratarak, onların ordularını İran ordusuna katmayı başardı. Bu arada göçebelik kaldırılmak istendiyse de, göçebe kabilelerin sürülerine verilen otlaklar yetmediğinden, bu girişim tam bir başarıya ulaşamadı. Buna karşılık, gerek

göçebe aşiret başkanlarının, gerekse dini liderlerin eski yetkileri gitgide azaltılarak, bunların yerini askeri güç aldı.

Aynı günlerde, İran'da bir de ekonomik gelişme göze çarpıyordu. Bir yandan Almanlarla işbirliği yaparak posta ve ulaşım işini çözümlemeye başlayan Şah, bir yandan da Amerikan ve İtalyan firmalarıyla anlaşarak kara ve demiryolları sorununu çözümleme çabasına girdi. Rıza Şah, ülkesini sanayileşmiş bir toplum haline getirmek amacıyla, tüm olanaklarını seferber etmiş görünüyordu. Yetenekli bir askerdi, ancak bilgisi ve görgüsü emperyalist devletlerin politikalarını kavrayacak durumda değildi. Ülkesinin sanayileşmesine çaba harcarken, bir yandan çimento, şeker, dokuma vb. fabrikalarının kurulmasına öncelik veriyor; bir yandan da eğitimin geliştirilmesine çaba gösteriyordu.

Rıza Şah'ın bu dönemdeki dikkate değer girişimlerinden biri de, 1931 yılında İran'da anti-komünizmi yasalaştırmak olmuştur. Bugün de yürürlükte bulunan ve «Kara Yasa» adıyla tanınmış olan bu yasaya göre, ilerici düşüncelerin kırıntısını savunanlar 3 ile 10 yıl arasında hapisle cezalandırılır.

Yine bu dönemde büyük bir eğitim seferberliğine girişilen İran'da, bir dizi ilk ve orta dereceli okullar açılıyordu. 1935 yılında kurulan Tahran Üniversitesi ise, İran'ın ilk modern yüksek öğretim kuruluşuydu. Rıza Şah'ın bu girişimlerinde Mustafa Kemal'in etkilerini yakından görmek mümkündür. Rıza Şah, o yıllardaki tüm reform girişimlerinde Türkiye Cumhuriyeti'ni yakından izlemeye çalışıyordu. Dahası, Türkiye'ye özenerek, bir günde çıkmasını sağladığı 1935 tarihli yasayla, kadınların peçe takmalarını ve çarşaf giymelerini yasaklıyordu. Aynı yıl, o zamana kadar Fars İmparatorluğu denilen ülkenin adı da resmen İRAN adını aldı.

Rıza Şah yönetimindeki İran, İkinci Dünya Savaşı'nın gitgide mayalanışını endişeyle izliyordu. Kendi içinde gelişme sürecine girmiş olan ülkede çeşitli emperyalist güçlerin büyük çıkarları vardı. Bir yandan İngiltere - Amerika ikilisi bastırıyor; bir yandan da Almanya, Sovyetler Birliği'ne karşı kullanmak üzere İran'ın desteğini sağlamaya çabalıyordu. Aslında savaşın dışında kalmak isteyen Şah, bunun için elinden geleni yapmıştı. Ne var ki, gerek kendisinin, gerekse ülkenin ileri gelen yöneticilerinin tercihleri, her şeye rağmen Almanya'dan yanaydı. Bu, özellikle İngiltere'ye karşı olmalarından ve sosyalist bir ülke olarak gittikçe gelişen Sovyetler Birliği'ndeki rejimden korkma-

larından ileri geliyordu. Bu arada Almanlar da, ellerindeki bol ödeneği İran'da son kuruşuna kadar harcayarak ülkede yoğun bir propagandaya girişmişlerdi. Zaten bir bakıma ellerinde olan posta örgütüyle ve ulaşım ağıyla, ülkenin dört bir yanında halkı etkileyerek kendilerine çekmeye çabalıyorlardı.

Dıştaki bu gelişmelerin yanısıra, içeride Şah rejimi işçi sınıfı üzerindeki baskılarını yoğunlaştırdı. 1936 yılında grev yasaklandı. İşsizliğin kol gezdiği bir ortamda, geniş işçi tutuklamalarına girişildi. 1937 Mayısında tutuklamalar, illegal İran Komünist Partisine uzandı; Parti'nin ileri gelen 43 militanı, 1. sekreter Dr. Tagi Arani de zindanlarda hunharca öldürüldü.

1935 yılında Almanya, İran'ın ticaret yaptığı ülkeler arasında üçüncü sıradaydı. Ama 1938 yılına kadar Almanya, hem bu ticareti geliştirmek, hem de siyasal bir bağlaşık kazanmak amacıyla İran'da yoğun çaba harcadı. Teknik alanlarda kullanılmak üzere Almanya'dan binlerce uzman getirilmiş, bu arada radyo istasyonlarının kurulması da onlara bırakılmıştı. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra terketmek zorunda kaldığı toprakların üzerine Almanlar yavaş yavaş yerleşiyorlardı. Ve bu da, tabii en çok, ülkenin eski egemeni olan İngilizleri ürkütüyordu. İngiltere, bütün bunların Güney-Batı İran'daki Anglo-İran petrol şirketini olumsuz yönde etkilemesinden korkuyordu. 1941 yılında Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırmasından sonra, Sovyet Hükümeti de, Almanların İran'daki varlığından ülkesine gelecek zararları düşünerek bundan endişelenmeye başladı.

Bu sırada, özellikle Azerbaycan'da Almanların kışkırtmasıyla birtakım hareketler başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin, Batılı müttefiklerden gelecek olan savaş malzemesine ihtiyacı vardı. Bu taşıma işi için en uygun karayolu da İran'dan geçmekteydi. Sovyetler Birliği ile İngiltere, Rıza Şah'tan, sözkonusu askeri malzemenin İran'dan geçirilmesine ilişkin ortak bir istemde bulundular. İran Hükümeti, hem bu isteği, hem de ülkesindeki Almanların geri gönderilmesi isteklerini tümüyle reddetti. Sovyet ve İngiliz hükümetleri, bunun üzerine isteklerinin yerine getirilmesi için İran Hükümeti'ne bir ültimatom verdiler. Bu ültimatom da reddedilince, 25 Ağustosta İngiliz ve Sovyet Birlikleri hem güneyden, hem de kuzeyden aynı anda ülkeye girdiler. Batıdan da ülkeye giren İngiliz birlikleri, Kermanşah'ı

işgal ettikten sonra kuzeyden gelen Sovyet ordusuyla Gazvin'de buluştular. Her ne kadar güneyde bazı çatışmalar olduysa da, esasta İran birlikleri kısa zamanda yenildiler ve böylece İngilizler, Abadan Rafinerisini ve petrol yataklarını kendi açılarından güvence altına almış oldular. Böylece İngilizler amaçlarına ulaşmış oluyorlardı.

İngilizler ülkenin güney, orta ve batı kesimlerini, Sovyetler Birliği ise Azerbaycan'ın kuzey eyaletleri ile Gilan'ı ve Mazenderan'ı denetim altına almışlardı. Sovyetler Birliği'nin işgaline gerekçe olarak, daha önce sözünü ettiğimiz 1921 İran-Sovyet anlaşması gösterilmişti. Bu anlaşma gereğince; İran'da Sovyetlere karşı saldırgan bir üs kurulduğu takdirde Sovyetler, askeri birliklerini İran üzerine göndereceklerdi. Bu olayların ilk sonucu olarak, 16 Eylül 1941'de Rıza Şah tahttan indirildi ve yerine, 22 yaşındaki en büyük oğlu Muhammed Rıza Pehlevi getirildi. Rıza Şah, bu olaydan hemen sonra, İngilizler tarafından önce bir İngiliz gemisiyle Güney İran'dan Mauritus adasına, oradan da Güney Afrika'da Johanesburg'a gönderildi. Düşük Şah, 1944 yılında orada öldü. O sıralarda yeni yeni güçlenmeye başlayan Muhammed Rıza Pehlevi de. babasının cenazesini İran'a getirterek önce çok sade bir törenle gömdürdü. Ancak yıllar sonra, Güney Tahran'da babası adına bir anıt mezar yaptırarak görkemli bir törenle kendisini ziyarete gitti. Artık o sıralarda Muhammed Rıza, Rıza Şah'ın oğlu olmaktan çıkmış, emperyalizmin Ortadoğu'daki en önemli kalelerinden birinin kumandanı olmuştu. Kendisine güveni tamdı. Ve babasına karşı görevini yerine getirmekle, hem kendini tatmin etmek, hem de halkının gözünü dilediği gibi boyamak istiyordu.

Muhammed Rıza Pehlevi dönemine geçmeden önce, Rıza Şah'la ilgili bölümü son bir kez yorumlamakta yarar var sanırım. Rıza Şah, palazlanmakta olan İran burjuvazisinin, bir yandan, İran'daki varlığı askersel işgal bovutlarına varan İngiliz emperyalizmine, bir yandan da feodal yapının zayıflatılmasına ve merkezi bir denetim altına alınmasına yönelik eğilimlerini temsil ederek, ilerici bir görünüm taşımış ise de, ülkenin dışa bağımlılığını kıracak, içeride ilerici ve demokrat öğelerin serpilmesine olanak sağlayacak bir yol izlemediği için; ulusal ya da uluslararası bir bunalım başgösterdiği anda ülkenin emperyalizmin kucağına düşmesi, ulusal ölçekte baskıcı karakterinin artması (özellikle, İran işçi sınıfına ve ulusal azınlıklara

karşı baskılarını yoğunlaştırması) ve böylelikle bir ihanet politikasına sürüklemesi kaçınılmazdı.

Nitekim öyle de oldu: Rıza Şah, sonunda, Alman emperyalizminin işbirlikçisi durumuna sürüklendi. Tahtını kaybeden ve yaşamını sürgünlerde bitiren **Rıza Şah'ın yazgısı, anti-komünizmle koşullanmış olan, işçi düşmanı, ulusal haklar düşmanı iktidarların, kaçınılmaz şekilde, ulusun tümüyle çatışmaya kadar varan bir ihanet politikasında nasıl adım adım yol aldıklarının tipik bir örneği** sayılsa, yeridir.

Rıza Şah, yönetiminin ilk yıllarında ülkesi yararına bazı işler başarmış bir yöneticiydi. Her ne kadar bilgisi ve kültürü daha fazlasına yetmemişse de, etrafındakilerden doğru amaçlarla yararlanmaya çabalamıştı. Ülkede kurulan kara ve demiryolları, çeşitli dallardaki sanayi, posta, ulaşım, radyo ve hatta ilk eğitim seferberliği onun zamanında başlatılmıştır. Bütün bunların yanında Rıza Şah, o güne kadar feodal birikimle ortaya çıkmış olan dini baskıya da son verme çabasına girişmişti. O zamana kadar ülkenin siyasal yaşamında büyük ağırlığı olan mollaları saf dışı bırakmaya çabalamıştı.

1934 yılında özellikle Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret edip Mustafa Kemal'le tanıştıktan sonra, ülkesini, kendisininki gibi yepyeni bir ülke olan Türkiye'nin bir öğrencisi gibi görmüş, Mustafa Kemal tarafından yapılan tüm reform hareketlerini birer birer kendi ülkesinde de uygulamaya koyulmuştu. Ancak, bir yandan feodal yapının dağılmasından kuşkulanan büyük aşiret beyleri, bir yandan kapitalistleşmeyi hazmedemeyen dini unsurlar, bir yandan da kendisinin dış politikadaki beceriksizliği, onu, ulusal kurtuluş savaşı verip yeniden kurduğu ülkesinden sürülmeye kadar götürmüştü.

Rıza Şah'ın ülkesini ileriye götürme isteği, iç ve dış güçlerin elinde bölük pörçük bir hal almıştı. Ancak, bütün olup bitenlerde kendi hatası, herhalde başkalarınkinden çok daha fazlaydı. Bir kez, eski bir asker olarak bir ülkenin yönetimini sadece askeri bir diktatörlük olarak düşünmüş, bu arada binlerce kişi öldürülmüş, hapislere atılmıştı. Henüz çok kısa bir süre önce yıkılan İran'daki faşist yönetimin temelleri, bilerek ya da bilmeyerek Rıza Şah tarafından atılmıştır. Asker olarak Hitler'e hayranlığı, yönetim tarzı olarak Naziliği benimsemesi, kendi tahtını elinden kaçırmasına sebep olduğu gibi, ülkesindeki faşist yönetimin de ilk temellerini attı. Bu temellerin üzerine

duvar ören Muhammed Rıza ise, babasının yaptıklarının çok üstüne çıkarak ülkeyi tamamen bir Polis Devleti haline getirdi.

Rıza Şah'ın Naziliğe özenmesinin bir başka belirtisi de, onun İran'daki etnik gruplara uyguladığı baskıdır. Rıza Şah, İran'daki etnik grupları, Hitlerin Yahudilere yaptığı gibi kümeler halinde katlettirmiş, zindanlarda çürütmüş, bazı aşiretleri tümüyle yok ettirmiştir. İran'ın Birliği'ni kurmak amacıyla girişilen bu gaddar ve vahşi katliamları, İran tarihi ilerde herhalde daha iyi değerlendirme olanağını bulacaktır. Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki; İran'da bulunan Azeri, Kürt, Arap ve Belüç'ler, Rıza Şah zamanında tüm etnik varlıklarını yitirdiler. Büyük baskılar altında tutularak dilleri, gelenek ve görenekleri yok ettirildi. Kültürleri İran kültürü içinde eritilmeye çalışıldı. Hatta bu arada, petrolün bulunduğu Güney-Batı İran'da yüzyıllar boyu 'Arabistan' denilen bölge, Arap olan o yöre halkı katledildikten sonra ad değiştirilerek Kuzistan oldu.

Mayıs ayında olayların patlak verdiği. çatışmaların olduğu Kuzistan halkı kendi bölgelerinde, kendi emekleri ile çıkan petrolden pay almak istediklerini bildirdiler.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI İRAN (1941 - 1946)

1941'in sonbaharında Rıza Şah, özellikle İngilizlerin isteğiyle tahttan indirilip sürgüne gönderildikten sonra, İsviçre'de öğrenim gören Rıza Şah'ın büyük oğlu Muhammed Rıza Pehlevi tahta geçirildi. Yeni Şah, babasının tam tersine, okumuş, bilgili, kültürlü, genç bir adamdı. Ayrıca, babasının yanlışlarını görmüş, en azından, dış politikada hep güçlüden yana olması gerektiğini kavramıştı. Tahta geçer geçmez ilk yaptığı, devleti Anayasa çizgisinde yöneteceğini açıklamak oldu.

Daha önceleri Rıza Şah tarafından hapse atılmış demokrat bir milletvekili vardı: Muhammed Musaddık. Musaddık, 1940 yılında hapisten çıkmış ve yeniden çalışmalarına başlamıştı. Dürüst bir insandı. Sosyal-demokrat görüşlü biri olarak ülkesi için iki şey istiyordu. Birincisi, ülkedeki petrol gelirinin ülke yararına dönüştürülmesi, yani petrolün millileştirilmesi; ikincisi de, ülkede demokratik bir anayasanın geçerli kılınarak faşizan yönetime son verilmesi.

İşte bu sıralarda göreve başlayan genç Şah Muhammed Rıra, ilk olarak, İngiltere'yle ve Sovyetler Birliği'yle 29 Ocak 1942'de birer anlaşma yaptı. Bu anlaşmalara göre İngiltere ve Sovyetler Birliği, İran'ın toprak bütünlüğüne ve hükümranlığına saygı gösterecekler, askersel güç bulundurdukları topraklardan da altı ay içinde çekileceklerdi. Ama bu anlaşmanın en önemli bölümü, buna karşılık İran'ın da Almanya'ya bu altı ay içinde savaş ilan etmesi koşuluydu. Ve, bu anlaşma gereğince Muhammed Rıza, 1943 Eylülünde Nazi Almanya'sına savaş ilan etti.

Bu arada İran'daki askerlerinin büyük bir bölümünü çeken müttefikler, aynı günlerde Trans-İran demiryolundan ve Güney illerdeki limanlardan yararlanmaya başladılar. Trans-İran demiryolunu Hürremşah Limanına bağlayarak, savaş malzemesi taşınmasının kolaylaştırılmasına çalıştılar. Aynı günlerde, karayollarının yapımı için de büyük çaba göstererek İran'ı bir baştan bir başa kara ve demiryollarıyla döşediler. Bütün bunların sonucu olarak da, Batılı Müttefiklerin Sovyetler Birliği'ne gönderdiği savaş malzemesinde büyük artış kaydedildi.

Bütün bunlar olup biterken, halk, İngiliz emperyalizminden daha önce gördüğü kötülükleri gözönünde tutarak, İngilizlerin ülke içine yeniden dalmış olmalarını büyük bir hoşnutsuzlukla karşılıyor; bir yandan da, özellikle yeni palazlanmaya başlayan «Çarşı» esnafının etkisiyle Sovyetler Birliği'ne karşı bir tavır takınıyordu. Burada yeri gelmişken, Tahran «Çarşı» esnafından çok kısa da olsa söz etmek yararlı olur sanırım. O günlerde Tahran'ın ünlü bezirganları, tam olarak ülke ekonomisine sahip çıkmış değillerdi. Ancak yine de, toprak sorunu yavaş yavaş çözümlenmeye başlamış ve ülkede bir burjuvalaşma başgöstermişti. Bu, özellikle Güneydeki Petrol yataklarının Tahran «Çarşı»sına getirdiği kârın sonucuydu. Aynı zamanda, ülkede Rıza Şah zamanında başlatılıp oğlu ile de devam ettirilen kara ve demiryolları yapımı, çarşı esnafını daha önemli bir noktaya getirmeye başlamıştı. İşte bugünlerde gözü açılan «Çarşı», İngilizlerin petrolden aldığı aslan payına kendisi konmak üzere harekete geçti. Toprak sahipliğinden kapitalistleşme sürecine giren İran bezirganları, ellerindeki büyük kozu İngiltere'ye kaptırmak istemiyorlardı. Ve bu amaçla da, eski bir toprak ağasının oğlu, Fransa'da hukuk doktorası yapmış ve Rıza Şah zamanında sosyal-demokrat fikirlerinden ötürü hapse düşmüş

olan Dr. Musaddık üzerinde oynamaya karar verdiler. Bu, hem İngilizlerin petrolden elde ettikleri kârın kendi ellerine geçmesini sağlayacak, hem de yoksulluk ve baskı rejimi yüzünden kan ağlayan halkı bir ölçüde teskin ederek onun sömürü ve baskıya başkaldırmasını, kendi deyimleriyle «komünizme kayma»sını engelleyecekti. O sıralarda «Çarşı» esnafı, hem petrolü devletleştirmek üzere yola çıkan, hem de komünizme karşı olduğunu açıklayan Musaddık'la işbirliği yapmayı çıkarlarına uygun buluyordu. Ve oyunun ilk perdesi böylece başlamış oldu.

Aynı günlerde, bir yandan Müttefiklerin İran'daki büyük harcamaları, öbür yandan petrol geliri, özellikle orta sınıfların ve işçi sınıfının gelirinin artmasına neden olmaktaydı. Buna karşılık, ithalâtın tamamen durması, tüketim mallarında azalma yarattı. 1942 - 43 kışının son derece kurak geçmesi sonucu kıtlık belirtileri ortaya çıkınca, ülkede enflasyon hızla artmaya başladı, ve İran ekonomik bir bunalımın içine girdi.

Daha önceki deneyimleriyle İngiltere'den, sosyalist bir ülke olduğu için de Sovyetler Birliği'nden çekinen İran yöneticileri, o sıralarda Avrupa ekonomisi ve siyasal yaşamı üzerinde yeni yeni etkilerini göstermeye başlamış olan Amerika'yla işbirliğinin en doğru yol olacağına inandılar ve Şah'la Saray Nazırı Hüseyin Alâ, Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım isteminde bulundular.

Amerika Birleşik Devletleri Devlet Bakanlığının tavsiyesiyle, 1923 - 28 yılları arasında İran maliyesini düzene sokmak üzere çalışmış olan A. C. Millspaugh, geniş yetkilerle İran maliyesinin yönetimini ele aldı. Aynı günlerde, Amerikan generallerinden Norman Schwartkoph da, İran Jandarma örgütünün başına getirildi. Bu, İran'ın Amerika'ya verdiği ilk askeri ödündü. Yine o günlerde, bir ABD askeri komisyonu, ordunun yönetimini düzenlemek amacıyla İran'a geldi. Ayrıca tarım, sağlık kuruluşları, belediyeler gibi kurumlarda çalıştırılmak üzere de birçok Amerikalı uzman, o günlerde İran'a sökün etti. O güne kadar İran'da yerleşmiş olan İngiltere'nin ve arkasından Almanya'nın yerini, şimdi de Amerika alıyordu.

1 Aralık 1943 yılında, Müttefiklerin temsilcileri Tahran'da ünlü Tahran Konferansında toplandılar. Bu Konferansa Amerika Birleşik Devletleri'nden Franklin D. Roosevelt, İngiltere'den W. Churchill, Sovyetler Birliği'nden J. Stalin katılmışlardı. Bu sırada hazırlanan bildiride Sovyetler Birliği'ne askeri mal-

zeme sağlanmasında İran'ın büyük ulaşım kolaylıkları gösterdiği açıklanıyor ve Müttefiklerin kendileriyle dost olan bu Orta Doğu ülkesine gerek savaş sırasında, gerekse savaştan sonra yardımda bulunacakları açıklanıyordu.

Aynı günlerde İran, iç politikasında hareketli günler yaşadı. 1941 yılında, Sovyetler Birliği'nin denetimi altına girmiş olan kuzey bölgesinde kurulan Tudeh Partisi tüm ülkede etkin bir rol almaya başlıyor, Partinin üye sayısı 100 bini geçiyordu. İran Azerbaycanındaki halk, Sovyetler Birliği'ndeki parçasıyla birleşerek sosyalist bir ülke olmak için çaba harcamaya başlamıştı. İran 1943 yılında, milletvekili seçimine hazırlanıyordu ve bundan yararlanmak isteyen İran halkları, Meclise kendi emekçi sınıflarının temsilcilerini seçerek göndermek konusunda özen gösteriyorlardı. Seçilecek olan yeni Meclis, İran tarihinin 14. Meclisi olacaktı ve İran halkına, demokrasiye geçişin ilk adımı gibi görünüyordu. Aynı günlerde, kökeni 1905 - 11 yıllarındaki halk devrimine dayanan İran Demokrat Partisi, seçimlere katılacağını bildirdi ve adaylarını göstermeye başladı. Bunların en önemlilerinden biri, Tebriz Milletvekili adayı Mir Cafer Pişeveri'ydi. Bir sosyalist olan Pişeveri, daha önce en ağır işkencelere tabi tutulmuş, uzun yıllar hapislerde yatırılmıştı. Seçimleri kazanmasına rağmen Pişeveri ve diğer Azerbaycan milletvekilleri, Meclise alınmadılar. Meclis, Haziran 1944'te Pişeveri'nin ve yandaşlarının mazbatalarını reddetti. Pişeveri, yılmadan demokratik yolda savaşım vermeye devam etti ve bu arada İran Demokrat Partisi'ni yeniden düzenleyerek onun başına geçmeye karar verdi. Bu olayla birlikte, artık ülke çapındaki tüm demokrat milletvekilleri de Pişeveri'nin etrafında toplanmaya başladı. İran tarihi içinde **21 Azer Hareketi** adıyla anılan bu olayda, Tahran Hükümeti ile Azerbaycan arasında kesin bir ayrılık başgösterdi. Azerbaycan milletvekilleri, açıkça, İran içinde bir cumhuriyet kurarak özerkliklerini ilan edeceklerini bildirdiler.

Aynı günlerde Tahran Hükümeti, Azerbaycan ulusal demokratik hareketini dağıtma kararı almış ve bunu uygulamak üzere hazırlığa başlamıştı. Bu ortamda Azerbaycan halkı, şiddete karşı şiddetle cevap vermeye başladı ve Halkın Fedaileri adı altında silahlanan gençler, Tahran'a bağlı ordu ve jandarma birlikleriyle çatışmalara başladılar. Aynı günlerde, seçimi tamamlanmış olan Azerbaycan Millet Meclisi de Tebriz'de ça-

lışmalarına başladı. Daha önce kurulmuş olan Ulusal Heyetin tüm yetkileri, özerk Azerbaycan Parlamentosuna devredildi. Hükümeti kurma yetkisi Pişeveri'ye verildi. 1945'de kurulan **21 Azer Hareketi,** bir yıl devam etmiş ve bu süre içinde Azerbaycan'da büyük işler başarılmıştı. Bu dönemde Başbakan olan Pişeveri, ilk olarak Tebriz'de ve diğer büyük kentlerde Azerbaycan dilinde basın ve öğretim seferberliğine girişti. Okullarda Azerbaycan dilinde ders verilmeye ve kitaplar basılmaya başlandı. İşçiler için 8 saatlik işgünü kabul edildi. Özerk Azerbaycan'da ilk kez İş Yasası çıkarıldı. Kadınların erkeklerle hukuksal eşitliğini öngören yasa, çoğunluğun oylarıyla Millet Meclisinden geçti.

Doğu illerinde ilk olarak toprak reformu çalışmalarına başlandı. İmar ve sağlıkla ilgili olarak planlar yapıldı ve uygulamaya konuldu. Ancak bu kadar kısa bir süre içinde on yıllık iş yapmış olan Azerbaycan Özerk Ulusal Hükümeti bu işlerle uğraşırken, bir yandan da siyasal varlığını korumaya çalışıyordu İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Amerika ve İngiltere, yeni anlaşmalara göre İran'ı nüfuz bölgeleri içine almışlar ve Sovyetler Birliği'nin ülkeden çekilmesini istemişlerdi. Sovyetler Birliği, sosyalist bir cumhuriyet kurmuş olan Azerbaycan'ın tekrar gerici güçlerin egemenliği altına girmemesi için önce bu isteğe itiraz ettiyse de, daha sonra Azerbaycan'dan askerlerini çekmek zorunda kaldı. Bundan sonra, Sovyetler Birliği'nin itirazlarına ve çeşitli protestolarına rağmen, 1946 yılında İran ordusu Azerbaycan'a girerek bu genç cumhuriyeti yıktı ve yeniden İran'a bağladı. Azerbaycan'a giren İran ordusu, ayrıca büyük katliamlar yaptı. Binlerce kişi de işkence görerek hapislere atıldı. Cafer Pişeveri, birkaç arkadaşıyla birlikte Kafkasya Azerbaycanı'na sığınmak zorunda kaldı ve 1947 yılında bir trafik kazasında öldü. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, 12.12.1945 tarihinde Azerbaycan'da kurulan özerk sosyalist cumhuriyet de böylece sona ermiş oldu.

İran Azerbaycanında özerk bir cumhuriyetin kurulduğu günlerde, ülkenin Türkiye sınırının tümüyle, Irak sınırının bir kesimiyle ve Sovyetler Birliği sınırının çok az bir bölümüyle çevrili alanında ikinci bir cumhuriyet daha kurulmuştu: Mehabad Kürt Cumhuriyeti.

Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi üyeleri —ki çoğu Mehabad'lıydılar— Kadı Muhammed yönetiminde ayak-

lanmışlar, Barzanilerin de dağlık bölgelerde yaptıkları çete savaşlarından sonra, 22 Ocak 1946'da Mehabad Cumhuriyetini kurduklarını açıklamışlardı. Sovyetler Birliği, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına sağladığı desteği bu cumhuriyetten de esirgemedi. Ve bu Kürt Cumhuriyetinin yöneticileri, Azerbaycan Cumhuriyeti yöneticileriyle ilk günlerde tam bir anlaşma içindeydiler. Ancak Azerbaycan'dakinden farklı olarak, Mehabad'da sosyalist bir devrim olmamıştı. Toprakların yeniden dağıtılması için ciddi bir hareket görünmüyordu. Marksçı kavramlar, eğitim görmüş siyasal kadrolar yoktu. Mehabadlı Kürt liderlerinin ilk önem verdikleri konu, devletin güvenliğini garanti altına almak ve sınırlarının genişlemesini sağlamak çabaları oldu. Kadı Muhammed, bu amaçla Civanrud vadilerine kadar her tarafa heyetler göndererek Sovyet sınırı bölgesindeki Celali aşiretinden ve Irak sınırı yakınındaki Kermanşah'ın kuzey batısında yaşayan Hewremen aşiretinden, kendileriyle kesin birlik olmalarını istedi.

Daha önce «Komel» örgütünün, arkasından da Kürdistan Demokrat Partisi'nin giriştikleri çalışmaların dışında, bir Kürt özerk yönetimi kurulmasına elverişli toprak parçasını ele geçirmeyi başaran bir Kürt hareketi daha olmuştu. Bu, İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1941 yılında İran'ın Müttefiklere boyun eğmesinden sonra Hama Reşid Han'ın giriştiği bir hareketti. Reşid Han, aslında sadece İran devlet otoritesinin bıraktığı boşluğu doldurmuş, ancak zorunlu güvenlik, düzen ve devlet mekanizmasını kuramadığından, 1944 yılında etkisini tümüyle yitirerek elindeki topraklardan atılmış ve Irak'a kaçmıştı. Ancak Mehabad Cumhuriyeti kurulduğu zaman, Reşid Han da, elindeki ordusuyla birlikte Irak'dan Mehabad'a gelerek yeni Kürt devletiyle birleşti. Aynı günlerde açılan Kürt Meclisinde Kadı Muhammed, uzun yıllar siyasal savaşım vermiş olan Hacı Baba Şeyh'i Başbakanlığa getirdi.

1946'nın Martında tam olmasa bile aşağı yukarı aynı amaçlarla ulusal özerkliğe kavuşmak üzere, İran'da kurulan bu iki cumhuriyetin liderleri Kadı Muhammed ve Pişeveri, Tebriz'de bir araya geldiler. Bu görüşmeden sonra Sovyetler Birliği'nden daha da destek almaya başlayan Kürt Hükümeti, Cumhuriyet'in sağlam temellere oturtulması ve orduda düzenin sağlanması amacıyla çalışmalara başladı. Aynı gülerde Sovyetler Birliği'nin Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne büyük ölçüde silah yardımı ya-

parak onu desteklediği görülûyordu. Mehabad Cumhuriyeti kurulduğu zaman, ordusunun askeri çekirdeğini oluşturan Barzaniler Mehabad'a gelerek yerleşmeye başladılar. Barzaniler, her ne kadar Kadı Muhammed'le işbirliği içinde görünüyorlarsa da, öte yandan Amerika tarafından beslenmeye başlamışlardı bile...

O sıralarda, yerleşim bölgelerindeki karışıklıklardan ötürü Kürt-Azeri çatışmaları çıkmaya başladı. İki küçük cumhuriyet, zaman zaman birbirlerinin sınırlarını ihlal ettiler ve aralarındeki anlaşmazlıkları çözümlemek üzere Tebriz'de bir toplantı yaparak Kürt-Azeri anlaşmasını imzaladılar. Bu anlaşmaya göre, her iki taraf da birbirinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek, birbirine destek olacak ve Kürtlerin Azerbaycan'da, Azerilerin Kürdistan'da çoğunlukta olduğu bölgelerde devlet dairelerinde her iki ülke halkından temsilciler çalışacaktı.

Kadı Muhammed, Kürt özerkliğinin İran Devleti çerçevesi içinde meşru bir temele oturmasını sağlayacak bir anlaşmaya varabilmek umuduyla, Sovyetler Birliği'nin de tavsiyesine uyarak, 1946'nın Ağustosunda Tahran'a gidip İran Başbakanı Ahmed Gavem-el Saltane görüşmelerde bulundu. Ancak bu görüşmelerden sonraki dönemde, İran'ın iç politikasında yeniden birtakım değişiklikler meydana geldi. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle İran'a yeniden yerleşmeye başlayan İngiltere olsun, Amerika Birleşik Devletleri olsun, Başbakan Gavem-el Saltane'yi baskı altına alarak sosyalist liderlerin tutuklatılmasını sağladılar. O zamana kadar kavgaya hiçbir şekilde katılmamış olan bazı dinamik siyasal etkenler de vardı. Bunlardan Kaşkai ve Bahtiyari aşiretleri, en önde gelenlerdi. Bu iki aşiret, hem Tudeh Partisi'ne, hem de hükümete karşı bir ayaklanma hareketi başlatmak üzere aralarında birlik kurmuşlardı. Bu ayaklanma hareketinin bazı liderlerinin, bölgedeki İngiliz görevlileriyle ilişki halinde oldukları da söyleniyordu,

Ayaklanma patlak verdikten ve anti-komünizmi kendine bayrak edinen bu aşiret hareketi Güney bölgelerde güç kazandıktan sonra, kentlerdeki dindar ve tutucu unsurların etkisi artmaya başladı.

Aynı günlerde Şah, Başbakan Ahmed Gavem-el Saltane'nin istifa etmesini istedi. Başbakan görevden çekildi, ancak Şah tarafından tekrar yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Ama, Şah bu konuda iki şart koşmuştu: Bunlardan biri, Tudeh Partisi'nden üç Bakanın yeni kabineye alınmaması; ikincisi ise, Azerbaycan'da yeniden İran otoritesinin egemen kılınmasıydı.

Kasım ayı ortalarında, batı devletlerinin etkisi altında kalan Şah'ın isteklerinden ilki yerine getirildi; Tudeh Partisi yöneticilerinden 100 kadar militan tutuklanarak hapse atıldılar.

16 Kasım günü de, İran ordu birlikleri, Tebriz-Tahran yolunun ortasında bulunan Zencan kentine girdiler. 11 Aralık 1946 günü ise, Tebriz'de yayınlanan bir bildiride halk direnişe geçmeye çağrıldı; ancak hemen ertesi gün, İran ordusunun öncü birlikleri Tebriz kentine girdiler.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin beklenmedik bir şekilde çökmesi Mehabad Kürtlerini şaşkına uğrattı. Kadı Muhammed ve yandaşları durum değerlendirmesi yaparken, Rızaiye Gölü'nün batı yakasında yaşayan Şıkakan ve Herki aşiretleri, rüzgârın hangi taraftan esmeye başladığını farketmişler ve 11 Aralık 1946'da dağdan ovaya inip, İran zaferinden paylarına düşeni almak üzere İran ordusuyla birleşmişlerdi bile.

Kadı Muhammed, herşeye rağmen kentte kalacağını ve kent halkıyla birlikte direnişe geçeceğini bildirdi. Ancak hemen sonra, bu plandan vazgeçilerek kayıtsız şartsız bekleme kararı alındı.

Bu arada Molla Mustafa Barzani, 16 Aralık'ta Mehabad'a geldi ve Kadı Muhammed'i kenti terkedip Irak sınırına çekilmesi konusunda uyardı. Ancak, Kadı bunu kesinlikle reddetti. Bunun üzerine Molla Mustafa, kenti terkedip Irak sınırını geçti. Kadı Muhammed ise, yandaşlarıyla birlikte Mehabad kentinin yakınındaki Köytepe köyünde. Mehabad Cumhuriyeti'ni İran ordusu komutanı General Hümayuni'ye teslim etmek zorunda bırakıldı. Ve böylece, Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'nden sonra Mehabad Kürt Cumhuriyeti de İran'ın egemenliği altına girerek tarihten silindi. Kadı Muhammed, Başbakan ve Seyfi Kadı idam edildi. Mehabad Cumhuriyeti'nin birçok ileri gelenleri tutuklandı. Bir kısmı da Irak'a kaçtı.

Kentin resmen İran ordusuna teslim olmasından sonra, İran ordusu ile Molla Mustafa Barzani kuvvetleri arasındaki çatışmalar bir süre daha devam etti. Bu çatışmalar, birkaç yıl öncesine kadar da zaman zaman devam edegeldi.

EMPERYALİZMİN HEGEMONYASI ALTINDA İRAN (1946 - 1978)

Azerbaycan ve Mehabad Cumhuriyetleri İran orduları tarafından işgal edilip İran'ın egemenliği sağlandıktan sonra,

İran Hükümeti ekonomik sorunlarla ilgilenmeye başladı. 1948 yılında İngiliz Hükümeti, İran'ın petrol hisselerinde kısıtlama yaptı ve bunun üzerine İran'a düşen gelir payında büyük bir azalma görüldü. Anglo-İran petrol şirketi, durumu düzeltmek amacıyla İran'a daha çok ödeme yapmaya karar verdi. İran Hükümeti, bunu kabul etmekle birlikte, daha genel bir düzenlemeye gidilmesini istedi. 1949 yılında İran ile İngiltere arasında yeni bir anlaşma yapıldı. Buna göre; İran'ın hisselerinin oranı yükseltiliyor ve İran'a bazı mali yardımlar yapılması karar altına alınıyordu. Yine 1949 yılında, yedi yıllık bir planı kapsayan yasa Meclisten çıktı. Bu, İran tarihinde plan dönemine ilk ciddi giriş olarak kabul edildi. Bu yasa, ülkenin ekonomik kalkınmasını öngören geniş çaplı bir tasarının ürünüydü Planın büyük bir bölümü, petrol şirketinin hisseleriyle karşılanacaktı. Ne yazık ki, bu planın uygulanmasına ayrılan bütçenin başka işlere harcanması, kötü yönetim ve 1951'de çıkan Anglo-İran petrol anlaşmazlığı, hisselere yapılan ödemenin düşmesine yol açtığından, plan kısa zamanda yürütülemez hale girdi.

Aynı günlerde, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, yeni parlamaya başlayan bir milletvekili vardı ülkede. «Çarşı» esnafının, petrol gelirinden yararlanmak amacıyla ön saflara çıkardığı, komünizme karşı olduğunu açıkladığı için de, gerek yeni palazlanmaya başlayan burjuvazi, gerekse onların etkisindeki halk yığınları tarafından tutulan bu milletvekili Dr. Muhammed Musaddık'tı.

Musaddık'ın ve ondan yana olanların desteğiyle, Anglo-İran yeni anlaşması 1950 aralığında Meclisten geri alındı. İran, 1951 Şubatında, kârı yarı yarıya bölüşmeyi öngören bir anlaşma yapmak istedi. Ama, özellikle, tüm kârı İngilizler elde ettiği için kendilerine fazla bir şey düşmediğinden vakınan «Çarşı». petrolün ulusallaştırılmasını istiyordu. Bu amaçla da ülke çapında bir propagandaya girişilmiş ve aynı zamanda milliyetçilik duyguları körüklenmeye başlanmıştı.

O günlerde Başbakan olan Ali Razmara, petrolün ulusallaştırılmasına kesinlikle karşıydı ve İngilizlerle yapılan anlaşmanın, kârın İngiltere ile İran arasında yarı yarıya bölüşülmesi yoluyla yürürlükte kalmasını istiyordu. Razmara, İngilizlerin en sıkı işbirliği yaptıkları bir kimseydi. O günlerde Şah, henüz ne iç, ne de dış politikada varlığını gösterebilmişti. Ve ülke henüz Başbakanlarca yönetiliyordu.

Başbakan General Ali Razmara, bu koşullar altında, petrol sanayini o günkü kadrosuyla ulusallaştıramayacağına ilişkin raporunu İran Meclisine sunduktan dört gün sonra öldürüldü.

Bunun üzerine İran'da olayların akışı birdenbire değişti. Henüz burjuvaziyle aynı görüşte olmayan Şah, toprak ağalarının muhalefetine rağmen, baskıya dayanamayarak Musaddık'ın Başbakanlığını onaylamak zorunda kaldı. Bu «Çarşı»nın Saray'a karşı kazandığı ilk zaferdi. 30 Nisan 1951'de Musaddık Başbakan oldu. Bu arada Meclis'in petrol sanayiinin ulusallaştırılması yolunda aldığı karar, Şah tarafından da onaylandı. İngiltere ve petrol şirketi, işlerine gelmeyen bu durumu protesto ettilerse de, hiçbir taviz koparamadılar. Şirket, bütün petrol ihracatını durdurdu. Petrol yataklarını ve Abadan petrol Rafinerisi'ni kapattı. 1951'in Ekiminde, İngiliz uzmanları İran'ı terketmek zorunda kaldılar. O günlerde, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman, dünya kamuoyuna bir açıklama yaparak: Bu olayı hür dünyaya ve barışa atılan keskin bir satır olarak nitelendirdi. İngiliz Başbakanı W. Churchill'in İran Hükümeti nezdindeki tüm girişimleri de reddedildi. 1952'nin ekiminde İngiliz Hükümeti, İran'la tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini açıkladı.

Aynı günlerde, Orta Doğu'da yıllardır egemenlik sürdürmüş olan İngilizler, İran'ı elden kaçırma kaygusuyla ülke içinde birtakım girişimlerde bulundular. Bu arada, Musaddık'ın kurduğu Ulusal Cephe'de bazı çözülmeler oldu. Musaddık, kendisine ve kendisini Başbakanlığa getiren güçlere kesin olarak güveniyordu. O günlerde 'sol', İran'da çok güçlüydü. Azerbaycan ve Kürt Cumhuriyetlerinin devrimci geleneklerini temsil eden o yörelerin halkları sol'u desteklemekteydiler.

Musaddık, petrolü ulusallaştırmak üzere Çarşı esnafının desteğiyle Başbakanlığa getirilirken, kendisinden, fazla sol'a kaymaması konusunda kesin söz alınmıştı. Ancak Musaddık, bir yandan kendi sosyal-demokrat çizgisinin gereği olarak, bir yandan da halktan gelen istekle, İran Komünist Partisi Tudeh'in desteğini almak yoluna gitti. Bu da, onu destekleyen burjuvazinin doğal olarak işine gelmiyordu. Burjuvazi, petrolün İngilizlerin elinden alınıp, kârın tümünün kendilerine geçmesini istemişti. Ama daha sol bir görüşü kabul etmesi olanaksızdı. Burjuvazi, İngilizler'den devralınan kârlara devletin ortak olma-

sından korkuyordu. Ve bu nedenle, Musaddık'ı desteklemekten giderek vazgeçmeye başladı. O günlerde, Amerikan ve İngiliz ajanları ülkede cirit atıyor ve halkı Musaddık'a karşı kışkırtıyordu.

1953 yılı başlarında, Amerika'nın en güvendiği askerlerden —1979 Devrimi sırasında İran'ın Washington büyükelçisi Zahidi'nin babası olan— General Zahidi ile Başbakan Musaddık arasındaki gerginlik kesin olarak ortaya çıktı. Zahidi, Musaddık kabinesinden önceki Razmara kabinesinde İçişleri Bakanlığı yapmış ve gerek İngiltere, gerekse Amerika tarafından sürekli desteklenmişti.

O günlerde Meclis içi çekişmeler su yüzüne çıkıp öğrenci olayları ve çatışmalar artınca Şah, Musaddık'ı Başbakanlıktan alıp yerine General Zahidi'yi atadı. 13 Ağustos'ta, General Zahidi'nin kuvvetleri Dr. Musaddık'ı tutuklamak istedilerse de bunu başaramadılar. Musaddık'a bağlı olan halk, bir anda onunla birleşmiş; öğrenciler ve Tudeh Partisi de ona arka çıkınca, bu güçler arasında bir bütünleşme olmuştu. Bu koşullar altında Zahidi, Musaddık'ı tutuklamaktan vazgeçtiğini açıkladı. Daha sonra da Tahran'ın kuzeyindeki bir kasabada saklandı. Ancak Zahidi, bu arada bir yandan da Amerikalılarla işbirliği halinde Musaddık'ı öldürtmek üzere hazırlıklar yapıyordu. O sıralarda halkın ve öğrencilerin Saraya saldırmalarından korkan Şah, İran'dan kaçmak istedi. İran'da yer yerinden oynuyordu. Olaylar bir türlü durulmuyordu. Tüm devrimciler, işçiler, aydınlar ve halk birleşmişler, Şah'ın ülkeden atılmasını ve çağdışı yönetime son verilerek Cumhuriyetin ilan edilmesini istiyorlardı.

General Zahidi, birkaç gün saklandıktan sonra kendisine yakın olan bazı askerlerin de yardımıyla Şah'ın adeta tutuklu bulunduğu Saraya girdi ve otomobilinin bagajında Şah'ı Saraydan kaçırarak Ramsar'a götürdü. Şah, oradan özel uçağıyla önce Bağdat'a, sonra da Roma'ya kaçtı. General Zahidi'nin, Musaddık'a karşı darbe girişiminde bulunduğu ve Şah'ı ülkeden kaçırmak üzere planlar yaptığı sırada yanında en yakın dostu ve arkadaşı Albay Nasırî vardı. Hatta Şah, yazlık sarayından o zamanki eşi Süreyya'yla birlikte kaçırılırken, Şah'ın içine saklandığı otomobili de Nasırî kullanıyordu. Ve İran tarihinde olaylar tersine dönüp Şah tekrar ülkesine döndüğü zaman, işte bu Albay Nasırî, o günlerde kurulan SAVAK örgütünün başına

getirildi, 1978 yılı başına kadar o görevini sürdürdü. Bu konuya ilerde tekrar döneceğimizden, şimdilik sadece bu noktaya değinmekle yetinerek konumuza devam edelim.

Şah, kendi kullandığı uçakla, bin bir güçlükle Tahran'dan Bağdat'a, oradan da Roma'ya kaçarken geri dönebileceğini hiç sanmıyordu. 'Ülkeme Görevim' adıyla yayınladığı kitabında bu konuyla ilgili olarak Şah, şöyle demektedir: «Otomobille Hazer kıyılarındaki Ramsar'a vardık! —Bu sözle, aslında otomobilin bagajında gittiğini belli etmemeye çabalıyor— Oradan benim iki kişilik uçağımla Bağdat'a uçtuk. Kraliçe de, ben de bir daha ülkemize dönebileceğimizi hiç sanmıyorduk.

«Irak yöneticileri, bu zamansız ziyaretimize şaşıp kalmışlardı. Ancak Bağdat'taki elçimiz, kendisinden hiç beklemediğim bir şekilde, beni tutuklamaya ve İran'a geri yollamaya kalktı. Ne var ki aynı elçi, bir hafta sonra İran'a döndüğümde beni karşılamak üzere havaalanına elinde kocaman çiçek buketleriyle gelmişti! Roma'ya vardığımızda elçiliğimizden özel arabamı istettim; ancak, o zamanki müsteşar, arabanın artık devlet malı olduğunu söyleyerek otomobilin anahtarlarını bana göndermeyi reddetti. Daha sonra, elçilikteki biri aracılığıyla arabamın anahtarlarına gizlice kavuştum...» Evet, Şah'ın kendisinin de yazdığı gibi, İran'a dönme olasılığı hiç yok gibiydi. Hatta, gerek Bağdat'taki, gerekse Roma'daki elçilik görevlileri de bu düşünceden hareket ederek kendisine hiç yüz vermemiş, onu tutuklamaya bile kalkışmışlardı.

Şah'ın Roma'da bulunduğu günlerde, Musaddık İran'da bir halk oylaması yaptırdı ve halkın oylarının %99'unu alarak, Monarşiyi yıkıp Cumhuriyeti ilan edeceğini açıkladı.

O günlerde Musaddık'tan çok fazla etkilenen, onun daha solundaki bir başka kabine üyesi de, Dışişleri Bakanı Fatimi'ydi. Fatimi; Tahran'da halka karşı verdiği söylevlerde, bütün Pehlevilerin asılmasını, ve Cumhuriyetin hemen ilan edilmesini istiyordu. Halk, Şah'ın heykellerini parçalayıp, yıkıyordu. Ancak olaylar, zamanla Musaddık'ın ve Fatimi'nin denetiminden de çıkmaya başladı. Halkın arasına giren ajan provokatörler, mağazaları yağma ettirmeye, önlerine geleni yıktırıp, yaktırmaya başladılar. Birkaç gün içinde Tahran bir harabeye döndü. Halkın bu taşkın hareketi, Albay Nasiri'nin halk arasına soktuğu ajanlarca destekleniyor ve bu arada Musaddık'a belbağlayan küçük ve orta burjuva katmanlar Musaddık'tan desteğini çekiyordu.

Asıl önemli olan, o güne kadar Musaddık'ın yanında görülen dini liderler; Molla Keşani ve Bebehani, Musaddık'ın Sovyetler Birliği'yle ve komünistlerle işbirliği yaptığını öne sürerek desteklerini çekmeye karar verdiler. O zamana kadar, Albay Nasıri ve General Zahidi'yle işbirliği yaparak perde gerisinde rol oynayan CIA, ani olarak devreye girdi ve olaylar birdenbire hızlanmaya başladı.

CIA, ajanları aracılığıyla Molla Keşani'yi altına ve dolara boğarken, bir yandan da Molla Bebehani'nin taraftarlarını silahlandırmaya başladı.

Şah'ın İran'dan kaçtığının dördüncü günü Musaddık'ı ziyarete giden Amerikan Büyükelçisi, onu ve kabinesini «komünistlerle işbirliği yapmak»la suçluyor ve «Siz kentin komünistlerce yağma edilmesine seyirci kalıyorsunuz. Böyle devam ederse Amerika, İran'da güvenlik nedeniyle bulundurduğu 3.000 kişilik askeri birliğini geri çekmek zorunda kalacaktır» diyordu. Aynı büyükelçi, bir yandan da, «Çarşı» esnafıyla görüşüp, üst üste birkaç toplantı yaparak onlarla pazarlığa oturdu ve çeşitli CIA aldatmacalarıyla isteklerini onlara kabul ettirdi. Aynı gün Molla Keşani, Molla Bebehani ve «Çarşı», birleşerek Başbakanlığa doğru yürüyüşe geçtiler. Artık, «Yaşasın Musaddık» yerine «Yaşasın Şah» diye bağırmaya başlamışlardı. Hükümet kuvvetleri ile halk ve yürüyüşe geçenler arasında büyük bir çatışma oldu. O sırada Amerikan Büyükelçiliğinden harekete geçen tanklar, General Zahidi'nin komutasında Hükümet alanına geldiler ve Zahidi idareyi ele aldı. Genaral Zahidi kendini Başbakan ilan etti. Musaddık ve taraftarları, bazı bölgelerde mevzilenerek kent içinde çatışmalara devam ettiler. Ancak Genelkurmay Başkanı General Rihai'nin de Zahidi kuvvetlerine katılmasından sonra çatışmayı kestiler. Bu arada Dr. Musaddık, elindeki güçleri kaybettiğini farkederek Zahidi'ye teslim oldu.

İran'dan ayrılışının altıncı gününde Roma'dan Amerika'ya geçmek üzere hazırlık yaparken Şah, kendisine gönderilen bir telgrafla, General Zahidi'nin kazandığını öğrenerek tekrar İran'a döndü. Otomobil bagajında ülkeden kaçan Şah, bu kez uçakla Tahran havaalanına indiğinde, Zahidi ve taraftarlarınca karşılandı. Amerika'ya ve onun çıkarlarına hizmet edenlerin sevinç çığlıkları yanısıra, bir hafta içinde meydana gelen olaylar nedeniyle tutuklananların acı çığlıkları da Tahran sokaklarını çınlatıyordu. Ve kesin bir tahmin yapılamamakla birlikte,

bu darbe sırasında on binlerce kişinin öldüğü, kaybolduğu ve hükümet kuvvetlerince katledildiği daha sonra ortaya çıktı.

Sovyetler Birliği, emperyalistlerin oyunlarıyla yeniden tahta oturan Şah'ı hiç tutmadığı halde, Batılı devletler bu dönüsü büyük bir sevinçle karşıladılar. Amerika Birleşik Devletleri, Başbakan Zahidi'nin isteğine uyarak onu ödüllendirdi ve İran'a derhal 45 milyon dolarlık bir yardımda bulundu. 1953'ün Aralık ayında ise, İngiltere ile İran'ın arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu.

Musaddık, devlete ihanet suçuyla üç yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Ve bu üç yılı Tahran hapishanesindeki hücresinde geçirdi. Şah geri dönmüş, monarşi kurtulmuş, emperyalistler amaçlarına ulaşmışlardı. Ancak, bu olaylardan sonra İran'da iç huzur bir daha hiç sağlanamadı.

1955 yılında, Başbakan Zahidi'nin yerine «Saray Nazırı» Hüseyin Ala atandı, ancak o da bu görevde fazla kalamadı.

1957 yılında, Şah'ın yakın arkadaşı ve Tahran Üniversitesi Rektörü Manuçehr İkbal Başbakan oldu. İkbal'in Başbakanlığa gelmesiyle, 1953 olaylarının korkusunu biraz olsun üzerinden atmış olan Şah, 16 yıldır İran'da süregelen sıkıyönetimi kaldırdı. 1951-53 arasındaki olayların faturasını İran halkı çok pahalıya ödemek zorunda bırakılmıştı. Bu darbenin sonucunda binlerce devrimci öldürülmüş, politikacılar tutuklanmış ve katliamlar birbirini kovalamıştı. Bunların karşılığında ise, Amerika Şah'a ilk ağızda 45 milyon dolar yollamıştı. Ve işte bu kredi, CIA'dan sonra dünyanın en güçlü ve en korkunç haber alma örgütlerinden biri olan SAVAK'ın kurulmasında ilk yatırım oldu. Amerika, bu ilk tehlikeyi geçiştirmesi için elinden gelen tüm güçlerle Şah'a yardımcı olmuştu. Ancak, bundan böyle Şah'ın daha dikkatli ve hazırlıklı olabilmesi gerekiyordu ve bu nedenle Amerika, bu kez SAVAK örgütünü kurdurtmuştu.

Musaddık'ın düşürülmesiyle emperyalistlerin petrol çıkmazı da «çıkar» bir yol buldu. 1953 yılının sonuna doğru ABD, Danimarka ve İngiltere petrol şirketleri, Anglo-İran petrol şirketine de %40 hisse vererek yeni bir konsorsiyum kurdular. 1954'ün Nisanında bu konsorsiyum, İran Hükümeti ve eski Anglo-İran petrol şirketi tesislerini devralarak İran Ulusal Petrol Şirketi adını aldı. Buna göre de yeni bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmada özetle şöyle deniyordu:

— İran, ihraç edilecek petrolün kârı üzerinden %50 alacaktır.

— Anglo-İran petrol şirketi —ki daha sonra Brithish Petrol adını almıştır—, zararının tazmini için 1957'den sonra 10 yıl içinde ödenmek üzere 25 milyon Sterlin alacaktır.

— Anlaşma 25 yıl süreli olarak yapılmıştır.

— Konsorsiyum istediği takdirde, anlaşma her biri 5 yıl olmak üzere üç devre uzatılabilir.

Bu anlaşmanın sonucu olarak İran, kesinlikle emperyalistlerin denetimine geçmiş bulunuyordu. Bundan sonra İran, Sovyetler Birliği ve diğer Sosyalist ülkeler dışındaki ülkelerle ekonomik ve politik işbirliğine başladı.

1954 yılında İran, ilk kez İngiltere'nin eski sömürgesi ve yakın dostu Hindistan'la siyasal ve ticari bir işbirliği anlaşması yaptı. Bundan sonra anlaşmalar birbirini kovaladı. Ard arda; İngiltere, Fransa, Batı Almanya, Hollanda, Belçika ve Amerika ile İran arasında, bu ülkelerin çeşitli şirketlerinin de görüşü alınarak ticaret anlaşmaları imzalandı.

1955 yılında İran, Sovyetler Birliği'nin protestosuna rağmen, Amerika'nın baskısıyla Bağdat Paktı'na katıldı.

1956 yılında Şah, Amerika'nın da izniyle, kuzey komşusu Sovyetler Birliği'yle komşuluk ilişkilerini yeniden düzene sokmak istedi. Ve o zamanki eşi Süreyya'yla birlikte, Kruşçev'in konuğu olarak Moskova'ya gitti. Kruşçev'le görüşmelerini, Şah'ın yine kendi kitabından aldığımız şu cümlelerle belirtelim: «Kruşçev, Bağdat Paktı'na karşı oluşunu bana şöyle açıklamıştı: 'Bağdat Paktı askeri bir pakttır ve Orta Doğu dengesini bozmaktadır.' Buna karşılık ben de, Bağdat Paktı'nın gerçekten askeri bir nitelik taşıdığını kabul ettiğimi; ancak, Bağdat Paktı'na katılan tüm ülkelerin kararı gereğince, bunun bir saldırganlık değil, bir savunma Paktı olduğunu kendisine anlatmaya çalıştım. Bağdat Paktı'nın da NATO ve SEATO gibi bir savunma örgütü olduğuna kesinlikle inanıyordum. Ve bunu, Sovyet Başbakanı Kruşçev'e kesin olarak belirttim; Bağdat Paktı'nın, herhangi bir şekilde İran ile Sovyetler Birliği arasında askeri çatışmaya yol açabilecek bir düşünceden doğmadığına onu inandırmaya çabaladım. Bu görüşmelerimize, Kruşçev'den başka o zamanın hükümetinde önemli yerleri olan Voroşilov, Bulganin, Şepilov ve Mikoyan da katılmışlardı. Bu görüşmelerden sonra, Sovyetler Birliği'yle komşuluk ilişkilerimizin belirli ölçüler içinde düzeldiğini ve zamanla daha da geliştiğini söyleyebilirim.»

Evet, Şah, 1956 yılında Sovyetler Birliği gezisiyle ilgili olarak bunları yazmış kendi kitabına. Hemen bu geziden sonra da Türkiye, Pakistan ve İran anlaşarak, Amerika'nın da Bağdat Paktı'na üye olmasını istemişler. Böylece, Sovyetler Birliği'yle dostluk ilişkileri kurmak istediğini belirten Şah, bir yandan da Sovyetler Birliği'ne karşı askeri bir pakt içine girmiş ve hatta, burada başrolü oynayarak Orta Doğu'nun güçler dengesindeki yerini almıştı.

1956'nın ortalarında Şah, Amerikalı uzmanlardan yedi yıllık bir plan yapılmasını istedi. Planın yapılması ve uygulanması, daha önce Meclisten ve Senatodan geçmişti. Hemen ertesi yıl içinde İran Hükümeti, Güney Batı İran'da girişilecek bir kalkınma programının uygulanması için plân uyarınca özel bir Amerikan şirketine tam ve kesin yetki verdi. Sulama tesisleri ve barajlar yapımı için de, yine çeşitli Amerikan şirketleriyle anlaşmalar yapıldı.

Bu arada, Batılı ülkelerin finanse ettikleri ve kârın %50'sini aldıkları İran petrol yataklarında da büyük çapta bir gelişme görüldü. Yıllık üretim 50 milyon tonu buldu. Artık Şah, gerek siyasal, gerekse ekonomik alanda biraz rahatlamış görünüyordu. Asıl önemli olan ise, artık, ülkeyi başbakanların değil, kendisinin yönetmeye başlamış olması idi. Bu dönemde, Şah'ın kendisine güveni tamdı ve bu koşullar altında Bahtiyari Aşireti liderinin kızı olan, sevgili karısı (!) Kraliçe Süreyya'dan bile —kısır olduğu için— ayrılmayı göze aldı. Daha önce ülkedeki aşiret çatışmalarından çekindiği için boşayamadığı karısını, böylece biraz güçlenince rahatlıkla gözden çıkarmıştı.

Bundan sonraki döneme kısaca bir göz atmak yeterli olacaktır sanırım; çünkü ilerde, 1961'den sonraki dönem çeşitli nedenlerle tekrar tekrar işlenecek...

1961 - 63 yılları arasında Şah, bazı ekonomik ve sosyal reformlar yapacağını açıkladı. Kendisine göre bu reformların en önemlisi, tek elde toplanmış geniş toprakların köylüye dağıtılması projesiydi. Ve 1963 yılında Tahran'da toplanan Köy Kooperatifleri Ulusal Kongresi'nde Şah, «Ak Devrim» adını verdiği reform hareketlerini altı maddelik bir plan içinde açıkladı. Bundan sonra, aslında adı yalnızca kitaplarda kalan toprak reformu ve «Ak Devrim» başlatıldı.

Ne var ki, yine o sıralarda olan-bitenler, Şah'ın «Ak Devrim» yutturmacasının sahte yaldızı altında yatan zorbalığı, İran halkının ve dünya kamuoyunun gözleri önüne sermekteydi.

1961 Nisanında, binlerce öğretmen yaşam koşullarının iyileştirilmesi istemiyle gösteri yapıyor, gösteri ise ateş açılarak dağıtılmak isteniyordu.

1962'nin ocağında, polis Tahran Üniversitesine saldırıyor, 400 öğrenciyi yaralıyor, 300'ünü tutukluyordu. Aynı olaylar 1963'ün ocağında da tekrarlanıyordu.

1962'nin Haziranında, çaresizliklerini duyurmak isteyen işsizler, küçük işletme sahipleri, yoksullar Tahran'a doğru yürüyüşe geçiyordu.

1966 yılına gelindiğinde, artık Şah, İran üzerinde egemenliğini kesin olarak kurmuş durumdaydı. SAVAK'ın baskısı, halkın üzerine bir kuzgunun kapkara gölgesi gibi yayılmıştı. Ortalarda kimsenin sesi, soluğu çıkmıyordu. Şah, ya da rejim aleyhinde tek kelime söyleyen kendini zindanlarda buluyordu. Yasal muhalefetin adamakıllı zayıflaması üzerine Şah, göstermelik olarak, bazı tutukluların da cezalarını hafifletti. Bunların arasında, bir yıl önce (1965) kendisine suikast hazırladığı gerekçesiyle tutuklanan askerler de vardı.

1963 yılında Şah, dış ilişkiler alanında epeyce yol katetmiş görülüyordu. Amerika ve İngiltere gibi büyük dostlarının yanına, Türkiye ve Pakistan gibi geleneksel (!) dostları da eklenmişti. Sovyetler Birliği'yle de kesin bir anlaşmazlığı söz konusu değildi. Hatta o günlerde Sovyetler, İran'a mali yardımlarda bulunmaya da başladılar. Bunların ilki, İsfahan'ın güney batısında 1965 yılında inşa edilen 1 milyon 200 bin ton kapasiteli demir-çelik tesisleriydi. Bu tesisler, Sovyetler Birliği uzmanları tarafından hazırlandıktan sonra, 1967'de İran Demir-Çelik Sanayiine teslim edildi.

Aynı yıllar içinde, İran ile Arap ülkelerinin arası açıldı. Özellikle, İran'ın öteden beri üzerinde hak iddia ettiği Bahreyn adaları konusunda Arap ülkeleri ile İran arasında çeşitli anlaşmazlıklar çıktı. Bu arada Basra Körfezi konusunda da, İran'ın gerek Irak'la, gerekse Kuveyt'le ilişkileri gerginleşti. Ayrıca, Irak ile İran arasında bir de Kürt sorunu olduğundan, iki ülkenin ilişkileri gittikçe onarılmaz bir hal aldı, hatta zaman zaman sınır çatışmaları haline dönüştü. 1969 yılında görevini kötüye kullanmaktan ve hükümeti devirmeye yönelik girişimlerde bulunmaktan dolayı aranan General Bahtiyari, Lübnan Hükümeti tarafından İran'a iade edilmediğinden, İran Lübnan'la ilişkilerini kesti. 1969'un Eylül ayında General Bahtiyari idama

mahkûm edildi. Ancak Lübnan tarafından iade edilmediği için, cezası infaz edilemedi.

O günlerde Irak ile İran arasında Şattülarap (Basra Körfezi - İran Körfezi) konusunda çıkan anlaşmazlık, iki ülke arasında 1937'de yapılmış olan anlaşmanın tek taraflı olarak feshine kadar gitti. 1970 yılında Irak'ta yapılan hükümet darbesi girişiminin, İran tarafından desteklendiği söz konusu olunca, iki ülkenin arası tamamen açıldı ve diplomatik ilişkiler kesildi.

Irak, İran'ı, 1970'in Eylülünde ayaklanan Kürtleri desteklemekle ve silahlandırmakla suçladı. O sıralarda Irak'la ve Suriye'yle yakın ilişkileri olan Mısır'ın da, İran'la arası açılmış ve bir ara diplomatik ilişkileri de kesilmişti. Ancak 1970'de İran Meclisi, Bahreyn Adası üzerindeki haklarından vazgeçtiğini açıkladıktan sonra, bu ilişkiler bir ölçüde düzelmeye başladı 1970'den bugüne kadar gelişen duruma, İran'ın Orta Doğu ülkeleriyle ilişkileri bölümünde değineceğiz. Böylelikle İran'ın, diğer Orta Doğu ülkeleriyle ve tüm komşularıyla ilişkilerini ileriki sayfalarda yeniden gözden geçirirken, Şah'ın son günlerine ilişkin durum üzerine daha kesin yorumlara ulaşmak fırsatını bulacağız.

O sıralarda dış ilişkileri bu durumda olan Şah, «Ak Devrim»le birlikte iç düzende de yeniden bir kargaşanın içine girmiş bulunuyordu. «Ak Devrim» aldatmacası başladığından bu yana, ülkede önce öğrenciler tarafından başlatılan, sonra da halk yığınlarınca sürdürülen çeşitli hareketler olmuştur.

Bu hareketlerin ilki olarak 1962 yılı Ocak ayında Tahran Üniversitesi'nde başlayan öğrenci olayları büyüyünce, Şah'ın birlikleri Tahran Üniversitesi'ne havadan indirme yaptılar.

İran üzerine incelemeleri olan ünlü çağdaş İngiliz düşünürü B. Russel, bu konuyla ilgili olarak şunları yazmıştı: «İran Üniversitesi'ne havadan iniş yapan Şah'ın paraşütçü birlikleri ile birleşen polisler, faşizmin en korkunç tablolarını sergilediler. Kitaplar yakıldı, bütün kitaplıklar tahrip edildi; sadizmin en korkunç sahneleri oynandı. Dershanelerde genç kızların ırzına geçildi. Ders kitapları dışında kitaplar okuyan öğrencilere işkence edildi ve yüzlerce öğrenci tutuklanarak aylarca zindanlarda, ölüm hücrelerinde kendi hallerine terkedildi.»

2 Temmuz 1967'de, Şah'ın ve Kraliçe Farah'ın Batı Berlin gezisi sırasında, yabancı ülkelerdeki İranlı devrimci öğrenciler, Şah rejimine karşı ilk büyük protesto gösterilerini yaptılar. Maske takmış olan gençler, SAVAK'ın büyük güvenlik önlem-

lerine rağmen, Berlin'de Şah'ın kalmakta olduğu İran Konsolosluğu önünde «Kahrolsun Şah», «İran'a Cumhuriyet» diye bağırarak Şah'ı bu dış gezisinde umulmadık bir şekilde rahatsız ettiler!

Bu olaydan sonra gerek ülke içinde, gerekse Şah'ın dış ülkelere yaptığı gezilerde olaylar bitip tükenmedi. Ülke içinde tutuklamalar ve katliamlar yoğunlaştı. Ülke dışında ise, İranlı öğrenciler SAVAK'ın kara pençesine rağmen hareketlerini gün geçtikçe yoğunlaştırdılar. Ve nihayet geçtiğimiz yıl, Şah'ın ve Farah'ın Amerika Birleşik Devletleri gezisi sırasında ABD Cumhurbaşkanı Carter'in ve eşinin de bulunduğu bir açık hava töreni sırasında seslerini yükselterek, Başkan'ı ve konuklarını zor duruma düşürdüler. Amerikan polisinin göz yaşartıcı bombalar kullanmasından sonra dağılan gençler, bu olayla birlikte, yüzyılımızın en büyük halk direnişlerinden birini başlatmış oldular.

1977'nin 15 Kasımında Washington'da çok önemli konukları vardı Başkan Carter'in ve eşinin. 1953 yılında CIA tarafından kotarılan «ROMA TATİLİ»nin bitiminden ve tahta yeniden sahip çıkışından bu yana ABD'yi yedi kez ziyaret etmiş olan İran Şehinşahı - Aryanların Güneşi Şah Rıza Pehlevi ve eşi Kraliçe Farah, sekizinci kez ABD'ye gelmişler ve Başkan Carter'le eşine konuk olmuşlardı. Daha önceki yıllarda Başkan Roosvelt, Truman, Eisenhover, Kennedy, Johnson ve Ford tarafından da ağırlanan bu çok önemli konuk, Başkan Carter'la yeni alış verişler pazarlamaya gelmişti. Ancak bu «Çok Önemli Konuk», Başkan Carter tarafından gerektiği gibi ağırlanamadı. Amerika'da öğrenim görmekte olan İranlı öğrenciler, Beyaz Saray'ın önünde toplanarak Şah ve Kraliçe aleyhine gösterilerde bulundular. Bunları bastırıp dağıtmak üzere Washington polisi tarafından göz yaşartıcı bomba kullanıldı. Bütün tören hazırlıkları, plananan her şey alt-üst olmuştu. Ve bu olaydan sonra, İran Şahı ile ABD'nin birlikte hazırladıkları tüm planlar teker teker yattı.

1978 yılına son derece kötü bir hava içinde giren Pehlevi Hanedanı, 1979 yılının kendileri için neler getireceğinden henüz habersizdiler. İran halkı, 1978 yılını monarşiye ve emperyalizme karşı örnek bir savaşım vererek kapatmıştı.

1977'nin Kasımında Washington'da Şah'ın gözlerini yaşartan olay, o zaman belki çok önemsenmedi; ama bu olay, 'sonun başlangıcı' olarak tarihteki yerini aldı.

Ekonomik Yaşam

İRAN'DA SANAYİİN GELİŞMESİNE VE PLANLAMAYA GENEL BİR BAKIŞ

1953 - 1978 arasında İran ekonomisinin gün geçtikçe güçlendiğini, ve bu yüzyılın sonunda dünyanın en güçlü devletlerinden biri olacağını savunan biri vardı İran'da. İran Şahı Muhammed Rıza, her gün, her nedenle bunu yinelemekten büyük zevk alıyordu. Özellikle 1965 - 1978 arasında verdiği tüm demeçlerinde, İran'da bastırılmış olan tüm kaynak kitap ve broşürlerde İran ekonomisinin üstünlüğü en cafcaflı sözcüklerle tanımlanıyordu.

Şah, «Ak Devrim» yutturmacasından bu yana İran'da büyük bir gelişme olduğunu savunuyor ve «İran ekonomisi canlanmaktadır; Feodalizm tasfiye edilirken ekonomimiz büyük bir hızla ilerlemektedir» diyordu. Aynı yıllar içinde, topraklarının işe yaramaz bölümlerini yoksul köylüye taksitle ve son derece ağır koşullarda satan toprak ağaları, kentlerdeki sanayileşmeyi hızlandırmaya başlamışlardı. Ellerindeki paraları sanayi tesislerine yatıran toprak ağaları bir yandan da emperyalistlerin, uluslararası tekellerin büyük firmalarıyla işbirliği yaparak İran'da montaj sanayiinin temellerini atıyorlardı. Bu işbirlikçilerin başında Şah'ın kendisi geliyordu. Hemen onun ardından kardeşleri, yakınları, ticaret burjuvazisi ve topraklarını köylülere «okutan» toprak ağaları... Böylece, bu dönemde (1953-78) İran'da yeni bir sınıf doğuyor ve gittikçe gelişiyordu: İş birlikçi burjuvazi. Bu burjuvazi «Roma Tatilinden» dönüşünden 1978'in sonuna dek, her geçen gün biraz daha palazlanıyor, sömürüyü biraz daha artırıyordu.

1953 yılına kadar babadan kalma sistemlerle ekonomisini yaşatmaya çabalayan Şah, o tarihten sonra ABD'nin o zamanki Başkanı Truman'ın sözünü dinleyerek «sanayileşmeye» ağırlık veriyor ve bunun için de Amerika'dan uzmanlar getirterek uzun vadeli planlar yaptırıyordu. Bundan 15 yıl öncesine kadar bir tarım ülkesi olarak tanınan İran, birden bire «Sanayi Ülkesi» olma yolunda iri« adımlar» atıyor ve her geçen gün montaj sanayiinde bire beş ekleniyordu. Bu arada demir-çelik, alüminyum, petro-kimya gibi sanayi dallarının da gerekliliği duyulmuş, ancak çok uluslu şirketler bu alanlarda fazla kâr göremediklerinden, Şah bu tesisleri kuzey komşusu Sovyetler Birliği'ne kurdurtmak zorunda kalmıştı. Sovyet uzmanları bu tesisleri yapıp bitirdikten sonra onları İranlı teknisyenlere bırakıp ülkeden ayrılmışlardı.

İran 1960 yıllarında dünyanın en geri kalmış ülkelerinin başında sayılırken, Birleşmiş Milletler Raporlarına göre kalkınma hızı %2.4'dü. 1972 yılında İran hükümeti tarafından açıklanan verilere göre, ülkenin kalkınma hızı %10'a yükselmişti.

1963 yılında adam başına düşen ortalama yıllık gelir 171.1 dolarken, 1966 yılında 214 dolara, 1977 yılında ise, 574 dolara çıkmıştı.

İran'da ilk kez banka Rıza Şah zamanında 1926 yılında kuruldu. İran Merkez Bankası İran'ın ulusal bankası olarak döviz alım satımları, dış alım satım işleri ile uğraşıyordu. 1930 yılında Ziraat Bankası kuruldu, aynı günlerde ise Ordu Sepah Bankasını kurdu. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında İran'da gelişme ortamı bulunmayan bankacılık, 1953 yılından sonra birden bire serpiliverdi. Amerikan yardımı, ve Truman doktrini ile beslenen İran'da bankalar mantar gibi çıkıvermşitl. 1968 yılına gelindiğinde ülkede 25 banka vardı. Bu bankalar Iran işbirlikçi burjuvazisi ile ulusal tekellerin ortaklığı ile kurulmuştu. Ak Devrim sonrası topraklarını köylülere satan toprak ağalarının ellerindeki parayı işletme arzusu da bu çok uluslu bankaların işine yaradı. Tahran Bankası İran Kredi Bankası, İran - İngiliz Bankası, İran - Orta Doğu Bankası, İran - Hollanda Ticaret Bankası, Uluslararası İran - Japon Bankası bu dönemler içinde kurulup gelişen ve İran kapitalini uluslararası yabancı tekellerin eline düşüren bankalardır. 1979 Haziran ayında Iran Maliye Bakanlığı bir açıklama yaparak tüm bankaların devletleştirildiğini açıkladı. Banka faiz ve kredi sistemlerinin de İslâm yasalarına göre yeniden düzenleneceği bildirildi.

1963'de başlatılan «Ak Devrim» uygulaması toprak ağalarının ellerindekini sanayie yatırmalarını sağlamış ve böylece ülke ekonomisinde bir kıpırtı görülmüştü, ama bu kıpırtıdan yararlanabilenlerin sayısı çok azdı.

EMPERYALİZMİN İRAN EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİSİ

Ülkesinin Orta Doğu'nun en istikrarlı ülkesi olduğunu tekrarlayan ve «Ak Devrim» sloganı altında sürekli geliştiğini savunan İran Şahı'na, 1974 yılının Ocak ayında yayınlanan Hudson Letter araştırma dergisinin yanıtı ise çok ilginçtir. İran'ı konu alan raporlarından birinde Hudson Letter, İran'ın, önümüzdeki 20 yılda ekonomik bakımdan «SÜPER DEVLET» olmak şöyle dursun, ona yakın bir duruma gelme şansının bile bulunmadığını belirtmiş ve İran'ın bu gidişle daha çok uzun yıllar, «en az gelişmiş» diye adlandırılan ülkeler arasında kalmaya mahkûm olduğunu belirtmiştir.

On beş günde bir çıkan ve dünyanın en dikkatli araştırma dergilerinden biri olarak tanınan Amerikan Hudson Letter dergisinin raporunda ayrıca: **«İran, cüretli planlarını gerçekleştirir ve Kalkınma Planının 1985 yılı için öngördüğü hedeflere ulaşırsa, —bugünkü verilerle— dünya ülkeleri arasında 6. sırayı işgal edebilecektir. Ancak bunun için, o yıla kadar diğer ülkelerin kalkınma hazının sıfır olması gerekmektedir! Aksi takdirde, en iyi tahminlere göre bile İran'ın gayrisafi milli hasılası 116 milyar dolar, yani Hindistan'ınkinden biraz yüksek, hemen hemen Meksika'nınkiyle eşdeğerde olacaktır.»** denmiştir. Raporda ayrıca, İran ekonomisinin bütün kesimleri ayrı ayrı ele alınmış ve özellikle tarım kesimi için: «İran'da tarım kesimi hâlâ çok geri bir düzeydedir. Hükümetin finanse ettiği programlara rağmen bu kesim, gelecek taleplere asla cevap veremeyecek durumdadır. Bu koşullar altında, İran'ın SÜPER DEVLET olacağı iddiası hiçbir anlam taşımamaktadır» denilmiştir.

Evet, 23 milyar dolarlık petrol gelirine karşın İran'ın durumu işte böyleydi. «Altın yumurtlayan tavuk» petrol bile, İran'ı «az gelişmiş ülke» damgasını bunca yıl taşımaktan kurtaramamıştı.

İran ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilk ilişkiler, iki ülkenin yüz yıl kadar önce imzaladıkları bir «Dostluk ve

Ticaret Anlaşması»yla başlamıştı. Bu anlaşma, Amerikalı ticaret adamlarına, mallarını İran'da hiçbir gümrük vergisi ödemeden satmak olanağını sağlıyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, Amerikalı Maliye uzmanı Millspaugh, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce uzun yıllar İran maliyesinin dizginlerini elinde tutmuş, ancak Rıza Şah zamanında, onun Amerika ve İngiltere yerine Almanya'yı seçmesi üzerine ülkeden ayrılmıştı.

20. yüzyılın başlarında tam bir emperyalist güç olarak hareket etmeye başlayan Amerika'ya karşı takınılan bu tavır, Shuster Misyonu'nun ilk kez İran'a girmesine yol açmıştır. Morgan Shuster'e ve heyetine, İran Maliye ve Ticaret Bakanlıklarında tam yetkiyle görev verilmiş, bu olay daha sonraki yıllarda Amerikan petrol şirketlerine tanınan önemli iki petrol imtiyazının ilk adımı olmuştu.

Konuyla ilgili olarak yazar Ahmed Hasan Abadani'nin İran Raporu adlı kitabından kaynaklanarak bir açıklama yapmak yararlı olacaktır kanısındayım.

«Shuster Misyonunun 'tarafsızlığı' pek çokları tarafından Amerika'nın 'çıkarsız yardım'larının kanıtı olarak gösterilmekteydi. Ancak Morgan Shuster'in, İran'a modern bir maliye sistemi getirme planı dışında, İran'ın, İngiltere'ye ve Çarlık Rusyasına olan borçların bağımlılığından kurtulmasına yardımcı olduğu, İran'ın doğal kaynaklarının kullanılmasını ve bunların ürünlerinin satışını —doğal olarak— Amerikan firmalarına sağlayacak bir proje geliştirdiği ve bu yolla İran'ın bağımsızlığını Amerika'nın güdümü altına sokmak istediği ortaya konduğunda, Shuster Misyonu'nun ne denli tarafsız olduğu da anlaşılmaktadır!»

Mogan Shuster, Amerika'ya geri dönerken, İranlıların pek fazla üzerinde durmadığı bir anlaşma yaparak ayrılmıştı. İran'dan New Jersey Standard Oil Co. için bazı imtiyazlar tanınmasını sağlayan bir anlaşma... Ve bu, Amerika'nın İran'a giriş kapısı olmuştu. 22 Kasım 1921'de, Standard Oil of New Jersey'e, %25 nominal kâr karşılığında 50 yıl süreli imtiyaz verildi. Yürürlükteki antlaşmaya aykırı olarak bu imtiyazın verilmesi, Sovyetler Birliği tarafından şiddetle protesto edildi. O günlerde kendini İran üzerinde söz sahibi tek ülke olarak gören İngiltere de olayı protesto etti. Ancak İngiltere, kendisi gibi emperyalist bir ülke olan Amerika'nın İran'daki yeni çıkarlarına karşı kesin bir taraf olamadı. İran burjuvazisinin Amerika'yla kurduğu sıkı ilişkiler sonucunda, Amerikalılara verilen imtiyaz, sonra-

dan daha da genişletilerek Sinclair Oil Corp. firmasına da verildi. Bu iki imtiyaz, Morgan Shuster'in açtığı yoldan ilerleyen Amerika'nın, İran'dan kopardığı ilk iki büyük taviz olmuştur.

Daha sonraki yıllarda ellerindeki kozu İngilizlere kaptırmaktan korkan Amerikalılar, 1922 yılında, Amerika Dışişleri Bakanlığının Maliye uzmanlarından —sözünü daha önce de ettiğimiz— Millspaugh'u İran'a gönderdiler. Millspaugh, İran'a dışardan gelerek İran maliyesi üzerinde altı yıl etkinliğini sürdüren önemli kişilerden biridir; İran Maliyesi Baş Yöneticiliğine kadar getirilmiştir.

Millspaugh, Rıza Şah'ın isteğiyle ülkesine geri gönderilip yerine Alman Maliyecisi Lidenblatt atandıktan sonra, Amerika ile İran arasındaki ilişkiler kısa bir süre buzdolabına konulmuş, sadece kültürel ve ticari ilişkiler düzeyinde, pek kısıtlı bir çerçevede devam etmiştir.

Amerikan emperyalizminin İran'a kesin olarak ve bir daha çıkmamak üzere girişi ise, 1942 yılında Rıza Şah'ın devrilip yerine Muhammed Rıza'nın geçmesinden sonra olmuştur.

Bütün dünyada olduğu gibi İran'da da, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun sarsılmasıyla boşalan yerlere, sessiz, ama kesin bir şekilde Amerika yerleşiyordu. Ve ABD Dışişleri Bakanlığı, ilk olarak George V. Allen'i 1946'nın Nisanında Amerikan Büyükelçisi olarak Tahran'a göndermekle, bu yeni dostlarla (!) ilişkilerin daha da sağlamlaştırılması yolunda ilk adımı attı. Allen'in İran'a gelmesi, İngilizlerle işbirliği yapmaktan çeşitli nedenlerle caymış olan İran burjuvazisine yeni bir kapı çalma olanağı sağladı. Aynı günlerde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir serpilme içine giren Amerikan emperyalizminin önemli bir uygulayıcısı olan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman, gelişen kurtuluş savaşlarına ve işçi sınıfı eylemlerine karşı ünlü «doktrin»ini ortaya attı. Hemen sonra da İran, «Marşal Yardımı» çerçevesinde Amerika'dan 10 milyon dolarlık kullanılmış askeri teçhizat satın aldı. Bunu, Amerika'dan silah almak üzere acilen sağlanan 60 milyon dolarlık kredi izledi. Bu satış ve krediler, 1947'nin Ekim ayında Amerika ile İran arasında yapılan askeri bir anlaşma çerçevesine oturtuldu. Bu anlaşmaya göre:

— İran ordusunun vurucu gücünü artıracak bir Amerikan Askeri Misyonu kurulmuştur.

-- Amerikan Hükümetinin onayı olmadan, İran ordusunda başka bir devletin askeri uzmanları hiçbir şekilde görev yapamayacaklardır.

Anlaşmanın özellikle ikinci maddesiyle İran, Amerika'nın bir sömürgesi haline getirilmiş; İran Silahlı Kuvvetleri, Amerikan Ordusunun kesin egemenliği altına sokulmuştu.

Aynı günlerde «Amerikan yardımı»nın (!) bir uygulayıcısı görünümü altında İran'a gelen General Schwarzkoph, İran Jandarma Komutanlığı'nda görev almış ve özellikle Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'nin hükümet denetimine alınmasında büyük hizmeti geçmişti.

Askeri bakımdan kesin bir şekilde Amerikan emperyalizminin egemenliği altına giren İran, ticari ve politik alanlarda da yüzünü Amerika'dan yana çevirmişti. Artık İran, Amerika'nın geniş kanatları altına girmiş bulunuyordu.

O günlerde ülkenin mali işlerini geniş ölçüde denetimi altına almayı başara Millspaugh, Dr. Musaddık'ın ve çok güçlü olan Tudeh Partisi'nin sert muhalefetiyle karşılaştı. Uzun mücadelelerden sonra Musaddık, ABD'li uzmanın üyesi olduğu komisyonun görevine son verdi.

İran'dan daha önce sağladıkları kazançları genişletmek, özellikle İngilizlere karşı yeni petrol imtiyazları elde etmek isteyen Amerikalılara vurulan ilk darbeydi bu. ABD, o sıralarda Uzak Doğu'da Çin'le uğraştığından tüm gücünü Orta Doğu'ya verememişti. Ve Çin üzerindeki denetimi kaybetmesi, ABD'ye bir kamçı etkisi yaptı. Muhammed Rıza, Truman tarafından Amerika'ya davet edildi.

Şah, 1961 yılında yayınlattığı kendi kitabında bu konuyla ilgili olarak şöyle demişti: **«1949'un sonunda, ülkem için ekonomik ve askeri yardım talep etmek üzere Amerika'ya gittim. Dostça karşılanmama rağmen eli boş döndüm... Aslında benim misyonumun başarısızlığından kısmen biz sorumluyuz. Çünkü Amerikalılar bizim kendi içişlerimizi kendi gücümüzle yürütemeyeceğimizi saptamışlardır. Aynı yılın başında Milliyetçi Çin'in çökmesi, Amerika içinde bir şaşkınlık yaratmış ve ABD'nin, yalnızca kendi ülkelerini temizlemek isteyenlere yardım etmeye karar vermesine yol açmıştır. Ülkeme döner dönmez reform çabalarını hızlandırdım. Bazı memurların işine son verdim. Uzun süreden beri tasarladığım programı gerçekleştirmek için devlet arazisini köylüler arasında paylaştırmaya başladım.»**

Ben, bu satırları okuduğum zaman Şah'a yüksek sesle bir «bravo» çekmiştim! Şimdiye kadar ülkesini satmak üzere bir başka ülkeye gidip de, bunu bu kadar açık bir dille açıklamış bir başka safdil devlet adamı yoktu, bildiğime göre... Nitekim Şah, gençliği ve tecrübesizliği nedeniyle yazdığı bu satırları sonradan fazla bulmuş; hiç değilse kendi ülkesi içinde artık okunmaması için kitabı satıştan ve dağıtımdan kaldırtmıştı. Büyük bir övünçle yazdığını iddia ettiği bu kitap da, böylece kirli rafların arasında örümcek bağlamaya terkedildi.

Şah, kitabında Amerika'yla ilişkilerini açıklıkla anlatırken, bir şeyi unutmuş görünüyordu ya da özellikle onu saklamakta yarar görmüştü. Amerika gezisi sırasında Truman, Şah'a ülkesinde bir an önce bazı reformları gerçekleştirmesini, orta sınıfı memnun etmesini ve köylüyü de kalkındırmasını istemişti. Bu koşullar altında, Dünya Bankası İran'a 250 milyon dolar kredi verecekti.

Şah, reform tasarılarını kendi buluşuymuş gibi göstererek kendine biraz pay çıkartmak istiyordu. Ancak bu arada Amerika, bütün bunları onun kafasına yerleştirerek ne istemiş, onu bir inceleyelim.

«Bazı reformların yapılması» sözü, özellikle Başbakan Musaddık'ın bir an önce görevden alınması anlamını taşıyordu. Onunla birlikte işten el çektirilecek sosyal-demokrat ya da ilerici bürokratlar da, reform sözünün kapsamı içine giriyordu. Böylece burjuvazi, fazla ileri gitmiş olan Musaddık'tan ve yardımcılarından kurtulmuş olacaktı. Reformların ikinci ve asıl büyük nedeni ise, topraksız köylüye toprak vermek, bir orta sınıf yaratmak, böylece tüketim mallarına olan talebi artırmak ve dış kredi diye verilecek paraların ithalat bedeli olarak geri gelmesini sağlamaktı. Bir taşla iki kuş vuracağını hesaplayan Amerika, Şah'a toprak reformunu ve diğer bazı reformları önerirken, bunları düşünmüştü. Bir de tabii, ülke içinde gittikçe gelişen, ezilen halkların muhalefetini bastırmanın, ya da hiç değilse geciktirmenin tek yolu, birtakım göstermelik reformlarla, aç ve yoksul olan işçiyi, köylüyü ve küçük esnafı biraz kollayıp yatıştırarak egemen konumunu sürdürmeyi amaçlamıştı. Amerika daha önce Çin'de yaptığı yanlışı, Orta Doğu'da yeniden yapmak istemiyordu. Ülkede yaşayan halka da biraz olsun güler yüz göstermenin yararlı, hatta gerekli olacağını Çin Devrimiyle artık iyice kavramıştı. Böylece, hem halk sosyaliz-

me yönelmekten kurtulur, hem de kendi vereceği krediler, işgücü ve tüketim mallı karşılığı olarak yine kendisine dönerdi... Monarşiyi sürdürmek isteyen Şah'ın da aklı bu işe yatmıştı.

Bu girişimler, daha sonra 1949'un sonlarında hazırlanan Yedi Yıllık Ekonomik Kalkınma Planı'nın da ilk taslağını oluşturmaktadır. 1960'larda başlatılan «Ak Devrim» ise, 1949 yılında yapılan Truman-Şah görüşmesinin geçerliği olmayan sonuçlarından başka bir şey değildi.

Şah'ın Amerika dönüşünden hemen sonra, General Razmara Başkanlığa getirildi. Razmara, bir asker teknokrattı ve İran'daki İngiliz ve Amerikan askeri danışmalarının en yakın dostu olarak bilinirdi. General Razmara, bu sahte reformların gerçekleştirilmesinde ve siyasal baskı önlemlerinin artırılmasında kullanılacak «İdeal» adamdı. Petrolün ulusallaştırılmasına da karşı olan Razmara, Anglo-İran (Brithisth Petroleum) şirketiyle anlaşmak üzere yollar aramaktaydı. Anti-emperyalist mücadelenin başını çeken Dr. Musaddık ise, Razmara'yı emperyalizmin uşağı olarak nitelemekte ve emperyalistlere alet olduğu için suçlamaktaydı. O günlerde Razmara, dinde reform yapılmasına karşı olan bir fanatik dinci tarafından Meclisten çıkarken öldürüldü.

Razmara'nın ölümüyle emperyalist güçlerin ve özellikle Amerika'nın, bir süre için de olsa, sindiği görülmektedir İran'da. Petrolü ulusallaştırma yasasının, engelleyici bütün çabalara rağmen çıkmasından sonra Amerika, kendi çıkarlarını daha dikkatle savunmak zorunda olduğunu farketti. ABD'nin çıkarları ile Şah'ın çıkarları aynı noktada kesişiyordu. Bu yüzden de Şah'ı kullanmayı amaçlayan ABD, her ne pahasına olursa olsun Musaddık'ı yok etmeyi planladı ve bunu başardı.

Büyük toprak ağaları ve büyük burjuvazi, Şah'la kenetlenmiş durumdaydı. Ancak «Çarşı» esnafı dediğimiz ulusal burjuvazi ve orta sınıf, Musaddık'ı tutuyorlar, ülkenin altın yumurtlayan tavuğundan onlar da paylarını almak istiyorlardı.

İran Tudeh Partisi de, o günlerde, yetersiz bulduğu Musaddık'ı eleştirmeye devam ediyor, Musaddık'a, daha güçlü kadrolarla ve daha dikkatli bir şekilde ulusallaştırma devletleştirme yasalarını çıkarmasını öneriyordu.

İngiltere Hükümetinin ulusallaştırılan İran petrolü üzerindeki eski imtiyazlarını tekrar ele geçirebilmek amacıyla Gü-

venlik Konseyi'ne, Lahey Yüksek Adalet Divanı'na, Venedik Mahkemesi'ne ve Japon Uluslararası Hukuk Kürsüsü'ne açtığı davalar birer birer kaybedildi. Amerika ise, bu koşullar altında kendisini yıpratmamak için bu işe karışmamayı yeğledi. Hatta, İngiltere'nin bu olaydan yenik çıkmasını biraz da sevinçle gözledi denebilir. Çünkü böylece, İngiltere'den boşalan alana bir gün nasıl olsa kendisi yerleşecekti.

Aynı günlerde Amerika, ulusallaştırılan İran Petrolleri'yle ilgili olarak İran'a yeni bir «formül» önerdi. Buna göre; İran petrollerinin denetimi Dünya Bankasına verilmeliydi. Böylece Amerika uluslararası sermayenin İran petrollerinden kâr almasını öneriyordu.

Amerika Cumhurbaşkanı Eisenhower, o günlerde Musaddık'a yazdığı resmi mektubunda şöyle demişti: «İran'ın ve Birleşik Krallığın bu güne kadar Amerika aleyhine meydana gelen zararları karşılamak konusunda gösterdikleri çekimserlik, ABD Hükümeti'nin İran'a yapacağı yardımı engellemektedir. İran, petrol ve petrol ürünleri satışından sağladığı gelire sahipken, ABD Hükümeti'nin İran'a ekonomik yardım sağlaması Amerikalı vergi mükellefine karşı haksızlık olacaktır. İran petrollerinden büyük bir piyasa payının yeniden sağlanabileceği, daha akla yatkın bir anlaşma yapılmalıdır. ABD'nin İran petrolünü herhangi ciddi bir anlaşmaya dayanmadan satın almasına Amerikan yurttaşları da karşı çıkarlar..» (Documents on International Events, 1953, Oxford Üniversitesi yayını)

Musaddık'ın bu tehdit dolu öneriyi de reddetmesinden sonra, CİA ve İngiliz Haberalma Servisi, bir yandan Musaddık'a karşı bir seçenek ararken, bir yandan da küçük - burjuvaları ve fanatik dinci unsurları kışkırtmaya başladı. Musaddık'a karşı darbe böylece meydana geldi. Bu arada, Amerikalıların Şah'a olan yakınlıkları konusu üzerinde duruken, bugün unutulmuş bir noktaya da değinmek gerekir sanırım. İran jandarmasının örgütlenmesinde görev almış olan General Schwarzkopf, o günlerde yeniden İran'a gelmiş ve en ince ayrıntısına kadar Musaddık'a karşı darbeyi planlamıştı. Şah, kendi başından korkup kaçmasaydı da, aslında yine kazanacaktı. O günlerde CİA'nın başında bulunan Allen Dulles, Şah'ın ikiz kardeşi Prenses Eşref'le İsviçre'nin Zermatt kentinde buluşup darbeyi plânlamışlardı. General Zahidi ve Albay Nasıri ise, bu oyunun birer parçasıydılar.

Musaddık'ın devrilmesiyle sonuçlanan Amerikan girişimleri, «İran'ın komünizmden kurtarılması» etiketi altında yürütülmüştür. 1953'deki kanlı darbeden sonra ise, artık Amerika İran'da istediği gibi at koşturmaya başlamıştır. Kuklaların iplerini kesin olarak eline geçiren Amerika, bundan sonra İran'ın, kendisiyle çeşitli anlaşmalar imzalanmasını sağladı. İran ile Türkiye, İngiltere ve Pakistan arasında ABD'nin yalnızca Ekonomik Komite'de temsil edildiği CENTO adlı, sözde bir güvenlik paktı imzalandı. «Bu dönem içinde Amerika, ayrıca İran'a toplam 550 milyon dolarlık silah ve askeri teçhizat yardımı yaptı. İran bütçesinin % 40'ı savunmaya ayrıldı. Aynı dönemde Amerikan ekonomik yardımı da, yaklaşık 650 milyon dolara ulaştı.» (İran Almanak 1963) Daha sonra, ülkesindeki baskı rejiminden kaçarak Almanya'ya yerleşen İranlı ekonomi Profesörü Ararsteh ise, 1953-59 arasında yapılan Amerikan yardımının 2 milyar doları bulduğunu, bu paranın yarısından çoğunun askeri yardım, geri kalanının da ekonomik yardım olarak verildiğini; ancak bu yardımdan birkaç yüksek dereceli bürokrat ve üst düzeydeki devlet adamları (!) dışında pek kimsenin yararlanamadığını açıklamıştı.

Binlerce kişinin katledildiği, Musaddık'a karşı darbeden sonra Amerika'nın dizginleri eline almasıyla SAVAK ve Şah, hızla kalkınmaya başladılar! Evet, ABD yardımlarından asıl yararlanacak olan İran halkı deniyorsa da, anlaşmalar aslında kâğıt üzerinde kaldı ve asıl büyük vurgunu Pehlevi ailesi ile onun çevresindekiler vurdu. Bunun yanısıra İran'da, Şah'ın deyimiyle «Batılılaşma Hareketi», gerçekte ise «kapitalistleşme süreci» hızla gelişmeye başladı.

O zamana kadar perişan birer kasabadan farksız olan İran kentlerinin varlıklıları, bu anlaşmadan paylarını yavaş yavaş almaya başladılar. İran burjuvazisi, gözlerini işçi sınıfının ve köylünün üç beş kuruşluk ücretine ve dar gelirine dikmişti. Onun da ele geçirilmesi amacıyla kamu harcamalarına ağırlık verildi. Kamuoyuna toplumsal tüketim adı altında sunulan kamu harcamalarının hızlandırılması amacıyla hazırlanan çalışmalar arasında, yol yapımı birinci sırayı alıyordu. Böylece, İran havayolları geliştirildi. O güne kadar son derece bakımsız bırakılmış olan Azerbaycan kara ve demiryolları yapıldı. Abadan demiryolu onarıldı ve yeniden hizmete girdi. Kapitalistleşme sürecine giren İran'da, kalkınmanın işaretleri olarak gösterilen

çeşitli yeni ve modern hastaneler, bakım evleri inşa edildi. Bu arada sulama işlerine de katkısı olacak barajların yapımına da hız verildi. Ancak bütün bu yapılanlar, Türkiye'de de örneğini gördüğümüz gibi, montaj sanayiinden ileri gitmiyor, asla ağır sanayie dönüşmüyordu. Yedek parçaları ABD tarafından gönderilen fabrikalar, birer birer tüketime dönük olarak açılmaya başlıyor ve her biri, İran halkını soymak için yeni tasarılarla ortaya çıkıyordu.

Birinci Ekonomik Kalkınma Plânının hedefleri üç ana konuda toplanmıştı. Tarım sektörü, haberleşme araçları ve baraj inşaatları. Bu plân için 300 milyon dolar ayrılmıştı. İç kaynak petrol gelirinden dış kaynak ise Dünya Bankası'ndan kredi olarak sağlanacaktı. Plânın birinci dönemi için öngörülen bütçenin % 69'u dış kaynaklardan sağlanıyor ve böylece İran'ın emperyalist ülkelerle işbirliği gittikçe daha sağlam bir temel üzerine oturtuluyordu. Bu plândan gerçekten vararlananlar, işbirlikçi burjuvazi ve taşra burjuvazisi olmuştur. Gerçi bu plânla önemli birçok altyapı tesisleri gerçekleştirilmiş ve teknik kadrolar bir ölçüde oluşturulmuşsa da, asıl gözetilen amaç, emperyalist sermayenin gelecekte İran'da daha fazla egemenlik kurabilmesine uygun ortamı hazırlamak olmuştur.

1961 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası çıkartılarak, Amerikalılar dışında kalan emperyalist ülkelerin de İran «madeni»nden yararlanması kolaylaştırıldı. Yabancı Yatırımların Devletleştirme Dışında Tutulması Yasası, Vergi İadesine ilişkin Yasa, Hammaddelerin Serbestçe İthal Yasası, liberal Vergi Sistemi Yasası, 5 Yıllık Vergi Bağışıklığı Yasası, Fiyatları Koruma Yasası, hep bu dönem içerisinde çıkartılıp uygulamaya konan yasalardır. Bu yasaların üzerlerinde fazla açıklama gerektirmeyecek kadar ne oldukları, kime yaradıklrı açık ve seçik ortadadır.

Bu dönem içinde İran pazarına, ABD'nin yanısıra yeni başka kapitalist ülkeler de girdi. Bunların başlıcaları, zaten yüzyıldan fazla süredir İran'dan elini çekmeyen İngiltere, çoğu kez onun yardımcısı olarak hareket eden Kanada ve Avrupa kapitalizmini temsil eden Batı Almanya'dır. Bu üçlü, İran'daki haberleşme, ulaşım ve yedek parça sanayiini tümüyle ellerine geçirdiler. İngiltere, montaj otomobil yapımına el attı. Kanada, ABD'yle birlikte (İTT) İran telekominikasyon sisteminin kurulmasını üzerine aldı. Batı Almanya ise, bir yandan demir

- çelik sanayiini kurarken, bir yandan da Krupp'un İran'ı ziyaretleriyle her dalda montaj sanayiini geliştirmeye başladı. İşgücünün ucuzluğu, emperyalistlerin İran'a arı kovanına dalar gibi saldırmalarına neden oluyordu.

Şah İran'da insanların ve yeraltı zenginliklerinin sömürülmeye ne kadar açık olduğunu, kendisini ayakta tutan dış güçleri zaman zaman zor durumda bırakan bir açıklık —ve gafletle— şöyle dile getirmiştir: **«İran büyük bir gelişmenin içindedir. Ekonomik potansiyeli ve yabancı sermaye için yatırım alanları sınırsızdır. Yabancı sermayenin İran'ın ekonomik kalkınmasında aktif rol almasına çaba gösteriyoruz. Batılı özel sermayeyle birlikte güçlü girişimlerde bulunmamızın tam zamanıdır. Ve bu fırsatlar bir daha elimize geçmeyebilir. Yabancı ülkeler bize yaptıkları yardımı ne kadar arttırırlarsa, güvenliğimizle ve bağımsızlığımızla da o kadar ilgileneceklerdir.»** Şah, emperyalistlere olan bağımlılığı gerçek bir bağımlılık saymadığını açıkça ifade ediyordu. (Industrial Revolution of İran, 1970)

İran Almanakı'nın verilerine göre, 1975 yılında, 250 orta ve büyük Amerikan şirketinin yanısıra petrol üretiminde hissesi buluna 20 Amerikan petrol şirketi İran'la ticari ilişki halindedir. Dünyanın en büyük uluslararası tekellerinden 30'u, bugüne kadar İran'a yatırım yapmışlardır. Bunlar, özellikle uranyum, inşaat, tarım, hayvancılık petro-kimya, ulaşım, lastik, kamyon, otomobil ve yedek parça sanayiine kozmetik ve tıbbi aletler sanayiilerine hatta film sanayiine bile yatırımlar yapmışlardır.

İran'daki özel bankaların % 95'inde doğrudan doğruya Amerikan sermayesi bulunmaktaydı. Bunların en büyüğü yeni devletleştirilen ve kapitalist gelişmeyi hızlandıran Sanayi ve Madenciliği Geliştirme Bankasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın ABD'den ithalatı % 5 iken, son verilere göre % 22'ye yükseltilmişti. Buna karşılık İran'ın ABD'ye ihracatı, ithalâtının 1/3'ünden azını oluşturuyordu. İran, Amerika'dan aldığı kredileri, tüketim malları girdisi olarak yine Amerikaya ödemekteydi. Hem de faiziyle.

1959'dan bu yana İran'a giren emperyalistler, her geçen gün İran'ı daha fazla bağımlılıkları altına alabilmek için adeta birbirleriyle yarış etmişlerdir. Bu arada Amerika, İngiltere, Almanya ve İskandinav ülkelerinden arta kalan boşluğu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalistleşme sürecini hızlandı-

ran Japonya doldurmuş ve İran'da 150 Japon projesinin uygulanmasına geçilmiştir. Bunlardan dokuma, şeker, kimya, plastik, fiber glass ve konserve fabrikaları başta gelmektedir. Özellikle işgücünün böylesine ucuz olduğu bir ülkde üretimde bulunmak, tüm dünya tekellerinin işine gelmekteydi ve kovana üşüşen arıların sayısı sürekli çoğalmaktaydı.

Şah rejimi dış politikasında olduğu kadar, ekonomisinde ve sanayileşmesinde de tamamen dışa bağımlıydı. Bunu ayrıntılarıyla anlatmaya çalıştık; ancak bunun yapısallaşmış halini bir daha incelemekte yarar var.

İran'daki sanayiin aşağı yukarı tümü, Amerika ile diğer emperyalist ülkeler arasında paylaşılmıştı. Sovyetler Birliği tarafından İsfahan'da yapılıp tamamlandıktan sonra tümüyle İran'a bırakılan demir-çelik tesisleri ve birkaç şeker ve çimento fabrikası dışında hemen her dalda, sanayi yabancıların denetimindeydi. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

- Yiyecek ve tütün sanayii: Amerikan ve İngiliz tekellerinin;
- Elektrik, makina, takım tezgahları üretimi: Amerikan, Kanada ve İngiliz sermayesinin;
- Kimya ve petro-kimya sanayii: Amerikan, İngiliz, İtalyan, İsveç ve Japon sermayesinin;
- Madencilik: Amerikan bankalarının % 30 hissesine ortak olduğu Maden Bankası'nın;
- Kauçuk ve plastik üretimi: Özel sektör kanalıyla yabancı sermayenin;
- Ampul, kablo ve elektrikli araçlar aksamı: Özel sektör kanalıyla Kanada ve ABD sermayesinin;
- İplik ve dokuma sanayii: Özel sektör kanalıyla ABD İngiltere ve Japonya sermayesinin;
- İlaç sanayii: Birkaç küçük laboratuar dışında tamamen dışa bağımlı sermayenin denetimindedir. (İlaç sanayiinin tüm tekelleri, İran'a yalnızca ilaç ihraç etmekte ve İran'da hiç bir fabrika kurmamaktaydılar.)

Bu dışa bağımlılığın derecesi çeşitli sanayi kollarına göre, farklıdır. Ancak, «İran Almanakı»nın 1976 yılı istatistiklerine göre, bütün dallarda toplam bağımlılık oranı % 70'e ulaşmıştır.

Bu neyi göstermektedir? Emperyalist ülkeler, nüfusu da bölgenin diğer ülkelerine oranla epeyce fazla olan İran'ı, Orta

Doğu'da tümüyle avuçlarının içine almışlardır. Dış kaynaklar çekildiği takdirde, üretimin % 70'i bir anda durma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Hammadde olarak üretilen, hemen hemen hiç bir ana madde bulunmamaktadır. Demir-çelik ve az miktarda çimento dışında İran sanayii, yabancı tekeller İran'dan çekildikleri anda birden felce uğrayacak durumdadır. Çokuluslu şirketler, İran'ı bir örümcek ağı gibi örmüşlerdir. Üstelik bu ağın içinde, tüketim malları hariç asıl önemli ana ürünler ve onların yan sanayileri bulunmamaktadır.

İlacını bile kendisi üretemeyen, bu yüzden aşağı yukarı tüm ilaç pazarı ithalat kanalıyla büyük tekellere bağımlı olan İran'da, bu tekelciler ilaç göndermeyi durdurdukları takdirde tedaviler bir anda tamamen olanaksızlaşacaktır.

1978 yılı başından bu yana İran, dışardan getirttiği tüketim mallarının büyük sıkıntısını çekmiştir. İran'ın Batı'ya açılan kapısı, Türkiye ile arasındaki sınır kapısıdır. Bu kapı, 4.5 ay tamamen kapalı kaldıktan sonra 10 Şubat 1979 tarihinde açılabilmiştir. Türkiye ile İran sınırında bekleyen yüzlerce TIR kamyonu, İran'a gereken malları bir an önce ulaştırabilmek için günlerce sırada beklemişlerdir.

1978 yılı içinde özellikle hiç bulunamayan tüketim mallarının başında, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi ilaç gelmektedir. Bunu sırasıyla çeşitli yedek parçalar, otomobil malzemesi, motor ve aksam, fabrikalarda kullanılan aletler izlemektedir. Bunun yanısıra, doğru dürüst bir tarım sanayii de geliştirilmediği için, elde bulunanlar kısa zamanda tükenmiş ve halk; et, yağ, peynir, sebze ve meyve çeşitli konserveler ve daha bir çok çeşitli yiyecek malları sıkıntısı çekmiştir. Bu arada Batı'yla bağları uzun zaman kopan İran'da sigara da hiç bulunmaz olmuş ve halk, bulabildiği kadarıyla tütün sarıp içmeğe başlamıştır. Yeni kurulan Devrim Hükümeti'nin, bu konularda ne önlemler alacağı henüz bilinmemektedir. Ancak durum, herhalde eskisinden daha kötü olmayacak ve giderek düzelecektir.

PETROL SORUNU

Petrol sanayiinin dünyada bilinen ilk modern yatakları Amerika'da açılmıştı. Orta Doğu'da ise, ilk kez İran'da. Bugün İran Sovyetler Birliği dışında dünyada petrol üreten ülkeler arasında dördüncü ve petrol ihraç eden ülkeler arasında ikinci sırayı almaktadır.

Orta Doğu'da petrol, ilk kez İran'da bulunmuştur. Daha Zerdüşt'ler zamanında, «Ebedi Ateş» denilen petrole tapılırdı. Birçok Zerdüşt tapınaklarında, sürekli petrol ateşi yanar ve topraktan çıkarılan hammadde, ayrıca yol yapımında, gemilerin ve diğer deniz araçlarının katranla tamirinde ve daha nice nice işlerde kullanılırdı. Ancak İran'da petrol, modern anlamda ilk kez 20. yüzyılın başında, 1901 yılında William Knox D'Arcy adında bir İngiliz tarafından bulundu. Ve bu petrol alanlarının işletilmesi, bu İngiliz'e bırakıldı.

Daha önce de açıklandığı gibi, Rıza Şah yönetimi ele geçirdiği sırada ülkede İngilizleri ilgilendiren en önemli ürün petroldü. Aslına bakılacak olursa, bugüne kadar İran'da meydana gelen tüm olayların ardında «petrol sorunu» yatmaktadır. Bir ölçüde ülkenin kalkınması ve çağdaş bir düzeye erişmesi bakımından yararlı olan petrolün bu gücü, bir yandan da ülkenin iç ve dış politikasını 20. yüzyılın başından beri etkilemiş ve İran'lılar, emperyalistlerin kendi ülkelerindeki petrol kavgasından hiç rahat yüzü görmemişlerdir.

İran'ın 1975 yılı içinde yalnızca petrolden elde ettiği gelir 23 milyar dolardır (**900 milyar TL.**) Petrolden sağlanan bu büyük gelirle düzenli bir yatırıma gidildiğinde ve yatırım halk yararına kullanıldığında İran, Şah'ın iddia ettiği gibi «dünyanın en hızlı kalkınan ülkesi» olabilecektir. Ancak petrol ülkesi İran'da, kışın yakacak bulamadıkları için soğuktan ölenlerin sayısı hiç de azımsanacak gibi değildir. Bu yargıya kendim varmadığımı açıklamak isterim. İran'ın en yüksek tirajlı gazetelerinden biri olan Kayhan, 1976 yılı içindeki bir araştırma raporunda bunu özellikle belirtmiştir.

«BİR KADIN KADAR OLAMADIK!»

Kacar Hanedanı döneminde Nasreddin Şah, Kraliçe Viktorya'nın davetlisi olarak İngiltere'ye gider. Nasreddin Şah o zamana kadar Avrupa ülkelerinden herhangi birini ziyarete giden ilk İran Şah'ıdır. Kraliçe Viktorya'yla rahat görüşebilmek için İngilizce dersleri alır ve çat pat konuşmaya da başlar. Ancak, Londra'ya varıp ta Kraliçeyle karşılaştıktan sonra onun konuşmasına, yemek yeyişine, oturuşuna, kalkışına hayran olur ve adamlarıyla birlikte misafir edildiği saraya döndüğünde yanındakilere, «Şu şişko kadın bile benden daha iyi İngilizce konuşuyor! Bir kadın kadar olamadık!» der. Ve işte bu hayran-

lığın sonucu olarak ta, Kraliçe Viktorya'nın tüm istekleri bir bir kabul edilir. Daha önce, 1890'da Baron Reuter'e verdiği tütün imtiyazına ek olarak ta, 1901 yılında D'Arcy'e petrol yataklarının ruhsatını teslim eder.

Bundan sonra, kendilerini İran'daki petrol yataklarının gerçek sahibi olarak gören İngilizler ile, Bakû'da petrol yataklarının bulunmasıyla petrolün önemini fark eden Çarlık Rusyası arasında büyük bir nüfuz mücadelesi başlar. Ancak Ekim Devrimi'nden çıktıktan sonra Sovyetler Birliği, kendi geleceğini belirleme konusunda İran halkının özgür iradesini tanır. Bundan sonra İran tarihi içinde oynanan oyunları, İran'ın yakın tarihini anlatırken belirtmeye çalışmıştık. Yalnız, bu arada bazı konuları bir kez daha yinelemekten kendimi alamadım.

1921 yılında, daha önce anlatılan nedenlerle askerlerini İran'da daha fazla barındıramıyacağını farkeden İngiltere İran'a dayattığı anlaşmayı 1920 yılında iptal etmek zorunda kaldı. Anlaşmaya göre, tüm sivil ve askeri kurumları İngilizlerin eline geçmiş olan İran, anlaşmanın iptaliyle, İngiliz emperyalizminin ağırlığından bir ölçüde kurtulmuş oluyordu.

Daha sonra ise, olaylar tümüyle İngilizlerin aleyhine gelişti. Ne var ki, o güne kadar cahil ve kişiliksiz yöneticilerin elinde İngiliz emperyalizminin oyuncağı olan İran, bu defa da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Avrupa'da güçlenen bir başka emperyalist ülkenin faşist Almanya'nın etkisi altına giriyordu. Cahil bir asker olan Rıza Şah, Nazizme eğilimliydi, Hitler'e hayrandı ve onun yolunu izlemekten büyük gurur duyduğunu açıklıyordu. Bu da, o güne kadar İran üzerinde tek söz sahibi ülke olan İngilizlerin yerini Almanların alacağının ilk ve açık belirtisiydi. Orta Doğu'nun sıradan bir ülkesi olsaydı, İran'da böylesine büyük oyunlar sahnelenmezdi; ama, ülke yöneticilerinin boyutlarını büyük ölçülerde aşan bu oyunlar, aslında petrol üzerinde oynanıyordu.

1935 yılında Almanya, artık İran üzerinde İngilizler'den daha etkili bir duruma geçmişti. 1938 yılına dek Almanya, gerek siyasal, gerekse ticari amaçlarını gerçekleştirebilmek amacıyla İran'a büyük paralar harcadı. Teknik alanlarda kullanılmak üzere, Almnya'dan İran'a binlerce uzman gönderildi. Ayrıca, o güne kadar İngilizlerin ve Amerikalıların elinde bulunan İran Maliyesi, Hitler hayranı Rıza Şah'ın buyruğuyla Almanların eline teslim ediliverdi. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'n-

dan sonra terketmek zorunda kaldığı topraklar üzerine önce yavaş, sonra hızlı bir şekilde Almanlar yerleşiyordu. Elbette ki bu durum, en çok ülkenin eski egemenleri olan İngilizleri ürkütüyordu... İngiltere'nin asıl korkusu, ta Kraliçe Viktorya zamanında elde ettiği ayrıcalıkları ve Güney-Batı İran'daki Anglo-İran Petrol şirketinden gelen yüklü kazancı yitirmekti.

İkinci Dünya Savaşı'nda Alman emperyalizmine karşı güç-birliği yapan İngiltere ile Sovyetler Birliği, İran'ın Almanya'yla ilişkileri konusunda Rıza Şah'a bir ültimatom verdiler. Ancak bu bir yarar sağlamayınca da, 25 Ağustos 1941 günü aynı anda hem güneyden, hem de kuzeyden İran'a müdahalede bulundular. Böylece İngilizler, bir zaman için ellerinden kaçırmaktan korktukları petrol yataklarına tekrar kavuşmuşlardı. Abadan Rafinerisi —ki o sıralarda dünya petrolünün % 15'ini üretiyordu—, tekrar ve kesinlikle İngilizlerin egemenliği altına girmiş oldu.

Yine aynı günlerde İngilizler, petrol imtiyazlarını daha sıkı bir güvenlik altında tutabilmek amacıyla, o zamana kadar kendilerine pek yüz vermemiş olan Rıza Şah'ı tahttan indirerek, yerine fazla bir güçlükle karşılaşmadan anlaşabileceklerine emin oldukları oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi oturttular.

İngilizlerin bir manevrasıyla tahta oturmuş olan Muhammed Rıza ise, doğal olarak İngilizlere borcunu ödeyecek, onlara kesinlikle baş eğecekti. Nitekim öyle de oldu. İlkin Almanya'ya karşı savaş açan Muhammed Rıza: daha sonra, o güne kadar babası Rıza Şah tarafından Almanlara tanınan tüm ayrıcalıklara son vererek, tüm geleceğini İngiltere'nin ve Orta Doğu'ya yeni yeni burnunu sokmaya başlayan Amerika'nın ellerine terketti.

Oyun, İngilizlerin ve Amerikalıların istediği gibi sahnelenmiş ve oynanmıştı. Ancak bu arada bu oyundan hiç hoşlanmamış olanlar da vardı. Bunlar arasında, feodal yapıdan kapitalist koşullara doğru geçiş içinde bulunan İran «Çarşı» esnafı da bulunuyordu.

O güne kadar ülkenin siyasal sorunları üzerinde fazla bir etkinliği olmayan «Çarşı», petrolün değerini fark etmiş ve ülkenin bu zenginliğine yabancılar yerine kendisinin konması gerektiği kanısına varmıştı. Yabancılara karşı duyulan kıskançlığın ardında, İran halkını düşünen, bu zenginlikten onun

yararlanmasını savunan kimse yoktu «Çarşı»da. İran «Çarşı» esnafı, İngilizlere giden kârı kendisine kazanmak istiyordu, hepsi o kadar.

İşte bu koşullar altında, daha önce de anlatmaya çalıştığım gibi, Dr. Musaddık olayı sahnelendi. Peşpeşe katliamlar yapıldı, binlerce kişi öldürüldü, zindanlara atıldı. Tüm oyunlar yine petrol adına sergilenmişti.

1942-43 yılları, İran için tam bir «sefalet» olarak anılır. O yıllarda, bir yandan İkinci Dünya Savaşı'nın tüm dünyadaki etkileri, bir yandan müttefiklerin İran'daki büyük yatırımları sayesinde orta katmanların ve işçi sınıfının gelirlerinde geçici bir artış olması ve bir yandan da kuraklık yüzünden tarımsal üretimin azalması, ülkede enflasyonun hızla artmasına neden oldu.

İran'daki politik gelişmeler de, yoksulluğun artmasının bir başka nedeniydi. Bir yandan Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'yle, bir yandan Mehabad Kürt Cumhuriyeti'yle uğraşılırken, bir yandan da İngilizlerin isteklerini yerine getirmek, İran Devleti'nin gelirini için için yiyip bitiriyordu.

İngilizlerin ve Amerikalıların desteğiyle bu iki Cumhuriyetin egemenliğine son veren İran, «bütünlüğü» sağladıktan sonra, ekonomik sorunlarla ilgilenmeye başladı.

1948 yılında İngiliz Hükümeti, İran'ın petrol hisselerinde büyük bir kısıtlama yapmıştı. Bunun üzerine Anglo-İran petrol şirketi, durumu kurtarmak amacıyla İran'a biraz daha fazla ödemede bulunmayı kabul etti. 1949 yılında ise, İran ile İngiltere arasında yeni bir anlaşma yapıldı. Buna göre İngiltere, İran'ın petrol üzerindeki hisselerini bir miktar daha yükseltiyor ve ona mali destek sağlayacağını açıklıyordu.

1951 yılına gelindiğinde, artık «Çarşı» (Burjuvazi), petrol gelirinden İran'a düşen payın kendilerine de akması konusunda kesin karara varmıştı ve bunun doğal sonucu olarak, Dr. Musaddık, İngilizlere ve Amerikalılara karşı İran burjuvazisinin baş oyuncusuydu. Ancak, politika oyunlarında İngiliz emperyalistleri kadar deneyimli olmayan İran burjuvazisi, yine emperyalistlerin oyununa geldi ve petrol gelirini elinden kaçırmak istemeyen Amerika ile İngiltere, İran burjuvazisinin akıl erdiremiyeceği kadar büyük çapta bir oyun düzenleyerek bir kez daha kazançlı çıktı. Musaddık, Amerika'nın kesin bir şekilde ağırlığını koymasıyla, kendisini ortaya çıkaran burju-

vazinin bile gözünden düşerek bir anda sahneden silindi. Emperyalistler, «Petrol Kalesi»ni, asıl sahiplerine terketmemek için İran'da çok kanlı bir oyun tezgahladılar ve binlerce kişinin ölümüne yol açan olaylardan sonra kesinlikle davayı kazandılar. O sıralarda Don Kişot gibi değirmenlerle tek başına savaşan Dr. Musaddık, Başbakan olduğu Meclisten ancak bir tek yasayı: İran Petrollerinin Ulusallaştırılması yasasını çıkartabilmişti. Bu da, tamamen İngiliz ve Amerikan petrol şirketlerinin elinde bulunan petrole, İran'ın hiç değilse ortak olarak katılmasını sağladı. Yani, yeni yasaya göre, İran petrolleri İran'ındı ve İngilizlerle Amerikalılar onun kiracısıydılar!

Binlerce kişinin hayatına mal olan olaylardan sonra Musaddık Hükümeti'nin düşmesinden ve Muhammed Rıza'nın kaçtığı Roma'dan İran'a geri dönmesinden sonra, 1953 yılı sonlarına doğru emperyalist güçler İran'ın yeni hükümetine yeni bir petrol anlaşmasını kolaylıkla kabul ettirdiler. Bu anlaşmaya göre, daha önce de sözünü ettiğim gibi, İran petrolleri kesin olarak emperyalistlerin eline geçmiş oluyordu.

1 — ABD, İngiltere ve Danimarka petrol şirketleri, Anglo - İran petrol şirketine % 40 hisse vererek yeni bir konsorsiyum kurdular.

2 — 1954 yılında bu konsorsiyum, Anglo-İran petrol şirketinin tesislerini devralarak İran Ulusal Petrol Şirketi'ni kurdu. (Şirket'i Neft)

3 — Anglo-İran petrol şirketi —ki daha sonra British Petrol adını almıştır—, zararının tazmini için, 1957'den sonraki ilk on yıl içinde ödemek üzere İran Ulusal Petrol Şirketi'nden 25 milyon sterlin almaya hak kazandı.

4 — Anlaşma 25 yıl süreli olarak yapıldı.

5 — Anlaşmaya, «Konsorsiyum istediği takdirde, her biri 5 yıl olan üç devre için uzatılabilir» diye de bir madde eklendi. Bu maddeyle de Konsorsiyum, İran petrolleri üzerindeki imtiyaz hakkını 1994 yılına kadar kesin olarak kullanacağını dünya kamuoyuna açıkladı.

1954 yılında yapılan bu anlaşma, 25 yıl gibi uzun bir süre İran'daki petrol kuyularının Konsorsiyum adına çalışacağını açıkça gösteriyordu. Petrolün üretiminden, pazarlanmasına kadar tüm işlemlerle Konsorsiyum ilgilenmekteydi. Şah ise zaman zaman demeçler vererek İran petrollerinin, dost olsun düşman olsun tüm dünya ülkelerine satılabileceğini ve hiçbir

ülkeye ambargo uygulanacağını açıklamak zorunluluğunu duyuyordu.

Şah'ın bu sözlerine karşın İran, ürettiği 6 milyon varil petrolden ancak 300 bin varilini serbest piyasada kendisi satmak hakkına sahipti. Bunun dışında kalan ise, tamamen Konsorsiyumun kararıyla satışa çıkarılmaktaydı.

Petrolden kazanılan milyarların büyük ölçüde tekrar mamul ürün satıcısı batılı ülkelere, Amerika'ya ve Avrupa'ya aktığı da bir başka yanıdır işin. Amerika'yla, 5 yıl süreli 15 milyar dolarlık bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Yine, 1975 yılında açıklandığına göre, Amerika'nın İran'a yaptığı ihracat % 94 oranında artmış, bu rakam 1977 yılında % 116'yı bulmuştur. (Newsweek dergisinin 1977 Kasım ayında verdiği rakamlara göre). Şah rejimi İran'ının Amerika'dan aldığı ürünlerin listesi oldukça uzundur ve bunların başında silah, nükleer enerji santralları, ulaşım araçları gelmektedir. Bundan sonraki ikinci sırayı ise lüks tüketim malları almaktadır. İran'ın tüm ithalât gideri, 1975 yılında 15 milyar doları bulmuştur. Dolayısıyla İran, petrol gelirinin yarısından çoğunu, tekrar petrol sattığı ülkelere devretmektedir. Yani emperyalistler İran'ın bir bir cebine koyduklarını öbür cebinden alarak durumu idare etmektedirler...

18 Şubat 1979 günü İran Devrim Hükümeti Başkanı Ayetullah Humeyni, İran petrol işçilerinin grevlere son vererek işbaşı yaptıklarını açıkladı. Şah'ın ülkeden ayrılmasından, Bahtiyar Hükümeti'nin yıkılmasından ve Humeyni'nin Devrim Hükümeti'ni resmen açıklamasından sonra, 3.5 aydan fazla süren grevi bırakarak iş başı yapan petrol işçileri, aylardan beri boş bırakılan petrol yataklarının hemen işletmeye açılacağını ve bir ay içinde İran'ın tekrar petrol ihracatına başlayacağını bildirdiler. Ancak bu kez, İran petrolleriyle ilgili çok önemli bir gelişme oldu. Geçici Devrim Hükümeti, bazı ülkelere ve özellikle İsrail'e bundan böyle petrol satmayacağını kesin bir dille açıkladı. Tüm petrol gelirini İran'dan sağlayan ve Arap ülkelerinden petrol alamadığı için İran'la sürekli işbirliği içinde bulunan İsrail'in durumu ne olacaktır? ABD bu konuda ne düşünmektedir? Bu konuda şimdilik kesin bir şey söylenemez. Ancak Devrim Hükümeti, bundan böyle petrolünü kendisiyle işbirliği içinde olan ülkelere satacağını ve kârını da ülke kalkınmasına harcayacağını, tüm tüketim mallarının kısıtlanacağını açıklamıştır. Bütün bunlar, İran'da gerçekten bir Devrim'in başladığını göstermesi açısından çok, ama çok önemlidir.

İran'ın ekonomisinin, özellikle sanayiinin dışa bağımlılığını vurguladıktan sonra biraz da ulaşım, tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, el sanatları ve turizm alanlarına da göz atmak gerekir.

ULAŞIM

İran'da demiryollarının yapımına, ilk kez, petrolün İngilizlerin eline geçmesiyle ve İngilizler tarafından hazırlanan bir projeyle başlandı. Yıl 1916. O sıralarda Abadan'da petrol üreten İngilizler, ürettikleri petrolü tankerlerle kendi ülkelerine ya da başka ülkelere ihraç etmek üzere Abadan'da bir liman yapmışlar; bu limanı ülkenin başlıca iki büyük kentine, Tahran'a ve Meşhed'e demiryollarıyla bağlamışlardı. Böylece, bir yandan ülkenin iç tüketimi kolaylaştırılıyor; bir yandan da İngilizlerin ulaşım güçlükleri çözümleniyordu. O sıralarda İran'ın karayollarından bile yoksun bulunduğu göz önüne alınacak olursa, bu girişimin İngilizler için ne denli kaçınılmaz olduğu kolay anlaşılır.

Daha sonraki yıllarda İngilizler, Şah Rıza'nın Alman emperyalizmine dönük politikası sonunda ülkeden ayrılınca, bu kez İngilizlerin yerini Almanlar aldı ve 1921 - 1942 arasında ülkedeki demiryolu ağı oldukça genişletildi. Hazar kıyılarının (Bender Şah, Bender Şahpur) Tahran'a, yine aynı kıyı kentlerinin bir yandan Basra Körfezi'ne, bir yandan da Meşhed'e bağlanması ve ilk kez Tebriz'e de demiryolu ulaşımının götürülmesi, hep bu dönemde gerçekleşti.

Daha sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sovyetler Birliği'ne savaş malzemesi ikmalinde kullanılan Abadan-Hazer demiryolu, «Zafer Köprüsü» adını almıştı. Bu yol, İkinci Dünya Savaşı sırasında bir çok kereler Müttefikler tarafından da onarılmıştır.

Muhammed Rıza tahta geçtikten sonra ise, sanayiin diğer kesimleri gibi demiryolları da yabancı tekellerin eline bırakılmıştı, Muhammed Rıza döneminde İngiltere, ABD ve Kanada, ülkeyi baştanbaşa demiryolları ağıyla donattılar. Tebriz-Türkiye, Meşhed-Afganistan ve İran-Pakistan demiryolu ulaşımı da bu dönemde gerçekleştirildi.

Karayollarına gelince: İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına dek, bu alanda hiçbir ciddi çaba harcanmadığı, modern karayolu denilemeyecek çok cılız yol yapımı faaliyetlerinden öteye

gidilemediği görülmektedir. Ancak, savaş sonrasında ülkenin tüm alanlarını denetimleri altına alan yabancı tekeller, karayolları işine de el atmışlar ve Amerikan uzmanları, 1970 yılına kadar 36 bin Km. karayolu yapmışlardır. Daha sonra, karayolları yapım faaliyetine Japonya da katılmış ve 11 bin Km. karayolu da Japonlar tarafından yapılmıştır. Tahran-Tebriz karayolunu Türkiye'ye ulaştıran ve Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ana yol da bunlardan biridir.

Anayollarının yanısıra kasaba ve köy yollarının görünümü de iç açıcı olmaktan çok uzaktır. 1970 yılına kadar 5.100 Km. köy yolu yapılmış ve o tarihten bu yana da 2.900 Km. yol buna eklenmiştir. Ancak İran resmi kaynakları tarafından verilen bilgiye göre halen 2 bin köye ulaşım normal araçlarla olanaksızdır. Ancak, jiplerle ve babadan kalma taşıma araçları olan hayvanlarla köylerle ulaşım sağlanabilmektedir. Ayrıca köyler arasında düzenli bir ulaşım da yoktur.

Petrol ihracatının kolaylaştırılması için, İran'da limana büyük gereksinim duyulmuştur. Daha doğrusu bu gereksinimi, petrolü işleyen ya da kendi tankerleriyle ülkelerine sevkeden İngiltere, ABD ve diğer Avrupa ülkelerinin yanısıra Japonya duymuştur. Bu amaçla, özellikle 1965'den sonra yine çok uluslu şirketler tarafından limanlar yapılmıştır. Özellikle güneydeki limanlar Bandar Abbas ve Hürremşahr limanları, Orta Doğu'nun en büyük ve tam donatımlı limanları haline getirilmiştir. Liman yapımına özellikle Japonların büyük çaba harcadıkları, bilinen gerçekler arasındadır.

Havaalanları kıt bir ülkedir İran. Havacılık ulaşımı çok geliştiği halde, havaalanlarına hiç önem verilmemiştir. İran'ı dış ülkelere bağlayan Mehrabad Havaalanı, Orta Doğu'nun en geniş ve donatımlı havaalanı olarak 1979'da hizmete açılmak üzeredir. Eski alan da, şu anda Jumbo Jetlerin iniş kalkışına engel olmayacak niteliktedir. Ancak, ülke içinde hava yolu ağı geliştirilmediğinden uçakla ulaşım içe dönük olmaktan çok dışa dönük bir şekilde planlanmıştır. İsfahan, Şiraz, Tebriz, Meşhed, Zahedan, Yezd, Ramsar ve Reşt'de havaalanları bulunmaktadır. Bunlardan başka Abadan'dan ve Bandar Abbas'dan Arap emirliklerine hava taşımacılığı yapılmaktadır.

1978 Eylül'ündeki en son verilere göre, İran Havayolları, dış taşımacılıkta Orta Doğu ve Afrika ülkeleri arasında önde gelmektedir. Nitekim, 1978'de dışa dönük hava ulaşımından 3 mil-

yonu aşkın insanın yararlandığı İran, Suudi Arabistan'dan ve Güney Afrika'dan sonra bu alanda üçüncü sırayı almaktadır.

1964 yılından bu yana uluslararası havacılık alanında adı geçen İran Havayollarında, 2 adet 247 Jumbo Jet, ayrıca 727 ve 707 jet uçakları bulunmaktadır. 1976 yılı raporuna göre, İran Havayollarında 2672 işçi, 93 pilot ve 48 uçuş mühendisi bulunmaktadır. Ayrıca, 19 ülkeden 274 yabancı pilot ve mühendis çalışmaktadır. Dünyanın ünlü dergilerinde yer alan milyonlarca lira karşılığındaki reklamlara rağmen, İran Havayolları da ülkedeki son olaylardan etkilenmiş ve grevler nedeniyle hava ulaşımı kısıtlanmıştır.

RCD antlaşması gereğince Türkiye'yle ve Pakistan'la işbirliği halindeki İran Deniz İşletmelerinin % 15'i RCD'nin elinde bulundurulmaktaydı. Tüm sanayileşme iddialarına rağmen Şah, Deniz İşletmelerine gereken önemi vermiş görünmüyor; daha çok, ülkesinden ihraç etmek zorunda olduğu petrolü, onu satın alan ülkelerin ya da Konsorsiyuma bağlı ülkelerin tankerleriyle boşaltıyordu. Bunların en önemlileri; Amerikan Export Lines, American President Lines, Brithish İndia Steamship Comp. Concordia Lines, Fransız Denizcilik İşletmesi, Yunan Tankerleri, Hansa German Shipping Lines, Holland-Persian Gülf Lines, Scandinavian Middle East Line ve Japon Lines. Deniz taşımacılığında da İran'ın dış ülkelere ne ölçüde bağımlı olduğunun açık bir belirtisidir bu saydığım denizcilik şirketleri. İran, kendi petrollerini dış ülkelere yabancıların tankerleriyle göndermektedir.

1972'de İran Enformasyon Bakanlığı'nca yayınlanan «Günümüzde İran» adlı kitapta da belirtildiğine göre, İran'da yolcu gemisi olarak kullanılan 12 bin ton kapasiteli 4 gemi bulunmaktadır. Ayrıca, 15 bin ton kapasiteli 12 geminin daha yapımına başlanmıştır. 1972'den bu güne dek bu 12 geminin de yapıldığını varsaysak bile, Orta Doğu'nun en zengin ülkesi olan İran için 16 gemi, herhalde fazla öğünülecek bir miktar değildir.

Bütün bu sayılardan ve anlatılanlardan anlaşılan «Süper devlet» olma iddiasına karşın, İran'ın gelişmiş bir ülke bile olmadığıdır. Elindeki milyarları ülkeyi silah deposuna çevirerek çarçur eden Şah, ülkesi için gerekli ana yatırımları yapmamış ve ülkeyi kesin olarak dışa bağımlı bırakmıştır. Şah'ın bu tutumu emperyalistlerin gelişmemiş ülkelerde uyguladıkları durumun sonucudur. Ulusun yararına çalışan liderler, ülkeleri kal-

kınırken bir an önce kendi ağır sanayilerini kurmakta ve dışa bağımlılıktan kurtulmaktadırlar. Elinde petrol gibi dünyanın en değerli ürünü olan Şah ise, bir yandan petrolü satarak savunma gücünü arttırmakta, bir yandan da gereksiz tüketim mallarına yönelik sanayiler kurdurarak çok uluslu şirketlerin emellerini gerçekleştirmelerine göz yummaktaydı. Böylece, daha önce de belirtildiği gibi, bir yandan gelen öbür yandan gitmekte ve bu gidiş gelişin, ülke ekonomisine kesin ve amaçlı bir yararı olmamaktaydı.

TARIM - HAYVANCILIK - ORMANCILIK - BALIKÇILIK

Ötedenberi İran, bir tarım ülkesi olmakla öğünür. Hatta çeşitli demeçlerinde Şah, «Biz aslında yüzyıllardan beri süre gelen gelenek ve göreneklerimizle ciddi bir tarım ülkesiyiz; ancak sanayileşmek de arzumuz ve hedefimizdir» demektedir.

İran tarımında en çok sözü geçen ve ülke ekonomisine katkısı olan ürünleri bir bir gözden geçirelim:

BUĞDAY: İran'ın ekilebilir topraklarının % 60'ında buğday yetiştirilmektedir. Halkın beslenme gereksiniminin % 32'si buğdaydan ve onun yan ürünlerinden sağlanır. Daha ilerdeki konularda da üzerinde duracağımız gibi, protein bakımından dünyanın en geri kalmış ülkelerinden biri olan İran, aslında buğday üretimi alanında da pek ileri gitmiş sayılmaz. Oysa, gelişmemiş bir ülke halkının, özellikle yoksul kesiminde en çok kullanılan besin maddesi buğdaydır. İran her yıl ortalama yarım milyon ton buğday ithâl eder. (Enformasyon Bakanlığı Yayınları «İran» 1975 yılı baskısı.)

PİRİNÇ: Ansiklopedik verilere göre İran, pirinç ihraç eden ülkeler arasındadır. 1967 yılında 750 bin ton olan pirinç üretimi, 1975 yılında Sefidrud Barajı'nın yapımından sonra, özellikle Hazer kıyılarının sulanmasıyla artmış, 1 milyon tona yaklaşmıştır. İran, pirinç ihraç etmekle birlikte, kendi halkı için pahalı olduğu için, ayrıca yoksul halk yararına Pakistan ve Japonya'dan da ucuz prinç ithal etmektedir.

ŞEKER KAMIŞI: İran'da şeker kamışı üretimi çok yenidir. Üretim giderek arttırılmış ve 1977 yılında 2 milyon tona çıkarılmıştır. Ülkede 9 şeker fabrikası vardır. Bu fabrikalar devlet denetimindedir. Ancak buralarda toplam olarak 193 yabancı mühendis ve teknisyen çalışmaktadır.

ÇAY: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkede çay üretimi arttırılmış ve büyük bir çay tüketicisi olan İran'da çay ithalâtının azaltılmasına çalışılmıştır. 1975 yılında ülkede 25 bin ton çay üretildiği açıklanmıştır. İran, ürettiği çayın % 5'ini ihraç etmekte, gerisini kendi ülkesinde tüketmektedir.

TÜTÜN: 1890 yılında İngiliz Baronu Reutter'e verilen haklarla, İran'da tütün tekeli İngilizlerin eline geçmişti. Bu, uzun yıllar böylece sürdükten sonra, Birinci Dünya Savaşı sonunda tütün tekeli devletleştirildi. 1975'te İran'ın tütün üretimi 28 bin tondu. Ancak 1977 yılında, bu üretim % 5 oranında düşürüldü. İran'ın ürettiği tütün görünüşte kendisine yetmektedir. Ancak, ülkede yabancı sigaraların satışı da yasak değildir ve özellikle, Amerikan sigaraları satılmaktadır. 1977 yılında, piyasada serbestçe satılan sigaraların % 20'sını yabancı marka taşıdığı saptanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, İran'da tarımın makinalaştırılmasına çaba harcanmaktadır. İran'da ekilebilir toprakların toplamı 20 milyon 500 bin hektar ya da tüm toprakların % 12.53'üdür.

İran çiftçisinin büyük çoğunluğu, hâlâ karasapanla tarlasını sürmektedir. Tarımın makinalaştırılması çabasını, İran Hükümeti'yle birlikte emperyalistler de büyük bir gayretkeşlikle desteklemektedirler. Onların bu çabalarını anlamak hiç de zor değildir. 1968 yılında tüm ülkede 14 bin traktör varken, bugün bu rakam iki katına çıkmıştır. Diğer sanayilerde olduğu gibi, traktör yapımı da yabancıların özellikle İtalyanların ve Japonların elindedir.

1968 yılından önce doğal gübre kullanan İran köylüsü, o yıldan bu yana yapılan plân ve programlara uyarak topraklarını yapay gübreyle işlemeye başlamıştır. Şiraz'da 80 bin ton kapasiteli bir yapay gübre fabrikası kurulmuş, daha sonra bunun üretimi 150 bin ton kapasiteye çıkarılmıştır. Ancak Şiraz yapay gübre fabrikası, bir İran - Amerikan ortak kuruluşudur; ve bugüne kadar Amerikalı teknik uzmanlarca işletilmiştir. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da, Şah yönetimi dışa bağımlıydı. Amerikalılar fabrikalarını kapatıp gittikleri takdirde, yapay gübre gereksiniminin nasıl karşılanacağı konusunda Şah'ın bir seçeneği yoktu. Ayrıca bu fabrikanın üretimi yetmediğinden çeşitli ülkelerden yapay gübre ithal edilmekteydi. 1976 yılında 80 bin ton yapay gübre ithal edildiği açıklanmıştır.

SULAMA TESİSLERİ

İran Şah'ının en iddialı olduğu konulardan biri de barajlardı. Az gelişmiş ülkelerde böylesi kişilerle ilgili bazı yakıştırmalarda bulunulur: «Barajlar Kralı Demirel» gibi. İran Şahı, bu konuda Süleyman Demirel'den çok daha iddialıydı. «Elimizden geldiği kadar her bölgede barajlar kurarak sulama tesislerimizi en yüksek düzeye çıkartmak görevimizdir» demekteydi Şah. «Ak Devrim»in başlamasından sonra, gerçekten de, 11 büyük baraj yapılarak ülkenin sulama gereksinimi bir ölçüde çözüme bağlanmaya çalışılmıştır. Bunlardan Şah Pehlevi Barajı, dünyanın altıncı en büyük barajıdır.

Bütün bu çabalara rağmen, ciddi bir inceleme sonucunda, İran'ın sulama sorununu sevindirici bir çözüme ulaştırmaktan henüz çok uzak olduğu görülür. Ekilebilir toprakların 33 milyon hektarı, sulama tesisleri yetmediğinden kullanılamamaktadır. Bu topraklar, nüfus artışı, sanayileşme ve yaşam düzeyindeki yükselişler nedeniyle tarıma elverişli bir hale getirilmek zorundadır.

İran'da yıllık yağmur ortalaması Hazer Denizi kıyılarında 1 metre kareye 100 cm. ülkenin genellikle tarıma elverişli toprakları üzerinde yılda 20-40 cm ve üçte birinde ise sadece 10 cm'dir. Yezd ve civarındaki bölgelerde ise, yıllık yağış miktarı m²'ye 6 cm'yi bile bulamamaktadır. 1965 yılına kadar toprak ağalarının elinde bulunan su kaynakları kamulaştırılmıştır. Su konusuyla ilgili, doğrudan ya da dolaylı 38 yasa çıkarılmıştır. Bunların en önemlisi, su kaynaklarının kullanılmasıyla ilgili olanıdır. Rezervler sürekli denetim altına alınmış, kooperatifler kurulmuş, yer üstü sularının heba olmasını önlemek amacıyla projeler hazırlanmıştır.

Şah, «Ak Devrim» adlı kitabında bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: **«Her İranlı, ülkenin su kaynaklarından kendi gereksinimi ölçüsünde yararlanabilme hakkına sahip olmalıdır. Fakat bu hak, hiçbir zaman su kaynaklarının sahibi olmak şeklini almamalı; kimse, bilerek ya da bilmeyerek suyu ziyan etmemelidir. Hiçbir zaman, suyun kâr amacıyla kullanılmasına izin verilmemelidir. Hükümetin görevi, olabildiğince çok suyu, en az yatırımla ve en kısa zamanda, en düşük tarifeyle halka sağlayabilmek olmalıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için plânlar yapmak ve heba olup giden sel sularını, nehirleri, yer-**

altı kaynaklarını toplayıp bir araya getirmek gerekir. Bu plânların hepsi, ekonomik ve sosyal önceliklerine göre, gelişmemizin ana plânı çerçevesi içinde düşünülmelidir.»

Evet, suyu toprak ağalarının tekelinden kurtarmak ve halka bölüştürmek amacında olduğunu açıklayan Şah, bu konuyla gerçekten uğraşmıştır. Muhammed Rıza ve Şah Pehlevi adlarını verdiği iki barajın yanısıra karısının ve iki kızının adlarını taşıyan Şahbanu Farah, Şehnaz Pehlevi ve Farahnaz Pehlevi barajlarını yaptırmıştır.

Diğer barajlara ise, Pehlevi ailesinin diğer üyeleri yerine, Şah İsmail, Şah Abbas Kebir, Daryus Kebir gibi İran tarihinin ünlü krallarının adlarını vererek halkı Pehlevi adlarıyla bıktırmamaya çalışmıştır! 1974 yılından bu yana 12 barajın daha yapımına başlanmış ve 1978 yılı içinde ilk altısının hizmete gireceği açıklanmıştır. Görülüyor ki, Süleyman Demirel'le karşılaştırılırsa Şah'ın bizdeki «Barajlar Kralı»nı fersah fersah geçtiğini söyleyebiliriz.

ORMANCILIK

1963 yılına kadar ağaların elinde bulunan ormanlar, 1963 yılında çıkarılan bir yasayla devletleştirilmiştir. Bütün dünyada ormanlar ulusal bir gelir kaynağı sayılır ve orman işletmesinden ülke ekonomisine katkı sağlanırken, İran bu ana kaynaktan yararlanma olanağını 1965 yılından sonra bulabilmiştir.

Kuzey İran'ın Hazer Denizin'den Elburz dağlarına kadar uzanan bölgesi, yüzölçümü 3 milyon 400 bin hektar tutan bir orman kuşağıyla kaplıdır. Bundan başka, Güney Doğu'da, Umman Denizi kıyılarında da ormanlık arazi bulunmaktadır. Ancak son yıllara kadar bu ormanlardan. orman topraklarının büyük bir bölümü, yakacak gereksinimini karşılamak üzere bilinçsizce kesilmiştir. Mevcut verilere göre, 1903-13 arasında İran topraklarından yabancı ülkelere 70 bin ton mangal kömürü ihraç edilmiştir. 1968 yılından bu yana ormanların çok ciddi bir denetim altında tutulduğu. Tarım Bakanlığı'na bağlı Ormancılık Genel Müdürlüğü'nün her yıl 200 bin hektarlık araziyi ormanlaştırma bölgesi olarak aldığı belirtilmektedir. Tahran Üniversitesi Ormancılık Bölümü'nden her yıl 60 orman mühendisi mezun olmaktadır. Ancak bütün bu çabalara rağmen, 1977 yılında hazırlanan istatistiklere göre, 1963 yılından bu yana İran'

daki ormanlık alanlarda ancak % 6'lık bir artış görülmüştür. Bunun bir tek açıklaması vardır: Bir yandan orman yetiştirilmesi için çaba harcanırken bir yandan da denetim yetersizliğinden ormanlar yine bazı önemli kişilerin eline geçmiştir ve onlar da, ülke ormanlarını diledikleri gibi kullanmışlardır. Yolsuzluğun ve rüşvetin alabildiğine arttığı İran'da yakacak gereksiniminin karşılanması, ormancılarla anlaşılarak kolayca çözümlenmektedir. Ayrıca, mobilya sanayiinin de burjuvaziyle birlikte geliştiği ülkede, her yıl binlerce ağaç yetkililerin gözleri önünde kesilip heba olmaktadır.

Ormanın İran sanayii içinde önemli bir yeri yoktur. Büyük çoğunluğu kaçak olarak kullanılan orman ürünleri belirli kişilerin elinde kalmakta ve halk yararına bu konuda fazla bir şey yapılmamaktadır. Ancak 1963 öncesi göz önüne alınırsa, ormanların devletleştirilmiş olması bile İran için bu alanda çok önemli bir adım sayılabilir.

HAYVANCILIK

İran, benzer ülkeler arasında hayvancılığın en geri olduğu ülkelerden biridir. 1963-68 arasında hayvancılığa büyük önem verileceği belirtilmiş ve özellikle 1968 yılında, Danimarka'dan ve Hollanda'dan binlerce büyükbaş hayvan damızlık olarak getirilmiştir. Buna karşılık, aynı yıllar içinde kuraklık ve açlık nedeniyle 6 milyon hayvan yitirilmiştir. Sulama tesislerine büyük önem verdiğini ve hergün yeni bölgelerin sulanması konusunda yasalar çıkarttığını belirten Şah meraların korunmasıyla ilgili hiçbir önlem almamıştır. Yetiştirilen büyükbaş hayvanlar, ülkenin et tüketiminin % 19'unu karşılamakta, geri kalanı ise ithal edilmekteydi. Resmi olarak ithal edilen hayvanların dışında, özellikle Türkiye'den her yıl binlerce hayvan Doğu sınırlarımızdan İran'a kaçırılmaktadır.

İran'da süt endüstrisi aşağı yukarı yoktur. Birkaç yabancı firmanın imal ettiği kutu sütü, ülkenin gereksinimini karşılamaktan çok uzaktır. Bu nedenle, süt ve süt ürünleri tamamen dışa bağımlı bir durumdadır. İran, özellikle süt, yağ ve peynir gereksinimini Danimarka, Hollanda, Fransa, Amerika ve Bulgaristan'dan karşılamaktadır. Tarıma dayalı bir ekonomi düzeninin hüküm sürdüğü belirtilen İran'da. aile başına düşen süt miktarı ayda 1.5 bardaktır. Kişi başına düşen protein, günde 10 gr'dan azdır. Oysa, Dünya Sağlık Örgütü'nün kişi başına gün-

lük gereksinimini en az 75 gr. olarak belirlediği bilinmektedir. Tahran gibi ülkenin en zengin kentinde bile, kişi başına düşen et tüketimi 43 gr'dır. (İran Almanakı, 1977)

Çeşitli ülkelerden ithal edilen süt ve süt ürünleri ile et, ülkede dar gelirlilerin yanına bile yaklaşamıyacakları fiyatlarla satılmaktadır.

1978 yılında İran'da proteinli besin maddelerinin fiyatları hakkında bir fikir vermek üzere şöyle bir saptama yaptık:

1 Kgr.	beyaz peynir	130	TL.
«	kaşar peyniri	190	«
«	süt	24	«
«	sığır eti	170	«
«	tavuk	90	«

Ayrıca, süt ve yumurta yılda % 16, tavuk ve balık ise % 28 pahalanmıştır.

Aslında bu fiyatlar Türkiye'dekine oldukça yakındır. Ancak, proteinli besin maddelerinin İran'da çok daha sınırlı bir kesim tarafından tüketildiği, bir gerçektir. İran'da bir işçinin aylık kazancının ortalama 3.000 TL. olduğu gözönüne alınırsa, beslenme düzeyinin yetersizliğinin derecesi kolayca anlaşılır.

BALIKÇILIK

İran, balıkçılık alanında hiçbir iddiası olmayan ülkelerden biridir. Ancak Hazer kıyılarında balıkçılık yapılmakta ve özellikle bu balıkların havyarından yararlanılmaktadır.

Dünyanın en ünlü havyarı İran'da üretilir ve dünya pazarlarında büyük rağbet görür. Hazer kıyılarında, Sovyetler Birliği'yle ortak tesislerde havyar elde edilen balıkların yetiştirilmesine çalışılmaktadır. İran'da yılda 38 ton havyar üretilmekte ve bunun % 40'ı Sovyetler Birliği tarafından satın alınmaktadır. İran havyarı, çeşitli ülkelerde de pahalı fiyatlarda alıcı bulmaktadır. İranda 1974 yılında 25 dolar olan havyarın kilosu, 1978 yılında 90 dolara fırlamıştır. Halkın beslendiği maddeler arasında havyarın asla yeri yoktur. İran'ın petrolden sonra en büyük ihraç mallarından birisi, belki de birincisi havyardır.

Hazer Denizi'nde, güneyde Basra Körfezi'nde ayrıca 485 cins balık bulunduğu ve bunların yılda ortalama 418 bin kgr.'ının yakalanıp satışa çıkarıldığı açıklanmıştır. Ancak balık fiyatları da, et fiyatları gibi halkın alım gücünün çok üstündedir.

1976 yılında Hazer Denizi'nde ve Basra Körfezi'nde araştırmalar yapan Japon balıkçılık uzmanları, iyi bir düzenlemeyle sadece Basra Körfezi'nden yılda 200 milyon dolarlık balık sağlanabileceğini açıklamışlardır.

Şimdi, istatistik bilgileri bir yana bırakarak İran'da havyarın iyisini kimlerin yediğine bir bakalım! İran Balıkçılık Endüstrisi Kurumu tarafından açıklandığına göre, yılda 38 ton olan havyar üretiminin büyük bir bölümünün ihraç edildiğini açıklamıştık. Ancak Balıkçılık Endüstrisi Kurumu tarafından ülke içinde satılan ve iri siyah havyar, iri gri havyar, ya da küçük taneli havyar adı verilen havyarlar yüksek fiyatlara müşteri bulmaktadır. İran'a giden her yabancı, eğer bir otelde kalıyorsa, ilkin havyar alıp almayacağı sorusuyla karşılaşır. Eğer müşteri havyar almak istiyorsa —ki istemediği pek görülmemiştir—, otel personeli derhal kendisine havyar bulabilir. Kurum fiyatının en az iki katına karaborsada satılan havyar, kgr'ı 100 dolara kadar müşteri bulabilmektedir. Ancak, son günlerde Türkiye'de havyarın kilosunun 10.000 - 12500 TL. olduğunu da belirtmeden geçmeyelim.

Havyar müşterileri, İran'da havyarın kaçak satılmasından ötürü sokak sokak dolaşıp havyar aramak zorunda kalmazlar. Kurumun dükkânlarından ucuz balık ya da havyar almk için halkın bekleşmesine, geceden kuyruğa girmesine rağmen, parayı veren hemen bir saat sonra istediği kadar havyar satın alabilir İran'da.

Açık ya da karaborsada satılan havyardan farklı olarak, bir de Şah'ın özel sofrasında bulunan havyar vardır. Portakal renginde ve çok iri taneli olan bu cins havyar, İran'da ya da başka ülkelerde asla satılmaz. Yılda yalnızca 18 kilo üretilen bu havyar türü ancak Şah'ın sofrasını renklendirir ve sarayın çok ünlü konuklarına özel ziyafetlerde meze olarak gümüş tabaklarda sunulur. Hazer kıyılarında Su Ürünleri Merkezi'nde balıkçılar ve teknisyenlerle konuşurken, bu portakal rengi, iri taneli havyardan hiç tadıp tatmadıklarını sormuştum. Sabahın çok erken saatlerinde balığa çıkan, binbir güçlükle yüzlerce kilo gelen koca balıkları yakalayan, onları kıyıya çeken, sonra balıkların karnını açarak havyarlarını alan ve daha kimbilir ne emeklerle onu sofraya hazırlayan bu insanlar, hep bir ağızdan yanıtlamışlardı sözümü. «O havyar sadece asil Şahımız içindir. Ona gözümüzün ucuyla bile bakamayız.» Daha sonraki gün-

lerde, konuyu biraz deştiğimde ise, birincisinden farklı bir yanıt aldım: «Şahın sofrasına layık olan o cins havyar çok az miktarda bulunabildiği ve en lezzetlisi, en besleyicisi olduğu için, balıkçılar ve Su Ürünleri Kurumu'nda çalışan teknisyenler aralarındaki SAVAK ajanları tarafından kesin bir denetim altında tutulmaktadırlar. Eğer portakal renkli havyara elini sürmek şöyle dursun, gözünün ucuyla bile bakan olursa, şiddetle cezalandırılır!» Şah da, kendi sofrası için ayırdığı bu yiyeceği ancak çok önemli özel dostlarıyla paylaşıyordu. 1974 yılı başında Şah, İngiltere Kraliçesine yılbaşı hediyesi olarak bu çok kıymetli havyardan 2 kilo göndermiş ve böylelikle ona yılın en güzel armağanını sunmuştu.

EL SANATLARI

El sanatları İran'da çok ileri gitmiştir. Yüzyıllardan beri Avrupa'nın en ünlü satıcıları, İran halılarını dükkânlarına koyabilmek için yarışmaktadırlar. Halıcılıktan başka bakırcılık, el işlemeleri, kuyumculuk, çinicilik de İran'ın geleneksel el sanatları içindedir.

Şimdi, işin turistik yönünü bir yana bırakarak İran'daki atölyeleriyle ve orada çalışan işçilerle ilgili bazı bilgiler verelim:

İran halıları dünyanın dört bir yanında kapışılmaktadır. İran'da 6 m^2 bir halının ortalama fiyatı 100 bin TL'nin üstündedir. Avrupa fiyatları ise, bunun üç-dört katı dolayındadır. Amerika'daki İran halı satıcıları, bir İran halısını 500 bin TL'ye satabilmektedirler. Bunlar ortalama rakamlardır ve İran halıları çok daha yüksek fiyatlarla da müşteri bulabilmektedir. Ancak, bu kadar yüksek fiyatlara satılan İran halılarına göz nuru döken, günlerce, aylarca binbir rengi bir araya getirip o eserleri ortaya çıkaran İran halı işçileri bu işten ne kazanır, ona bir bakalım.

İran'da yayınlanan «İran Almanağı 1976, s. 209»'a göre, tüm ülkede 800 bin halı işçisi bulunmaktadır. Şimdi, resmi devlet istatistiklerine giren bu halı işçilerinin durumunu incelersek; 450 bin işçinin köy, 350 bin işçinin ise kent atelyelerinde çalıştığını görürüz. Bu işçileri % 60'ı kadındır. Halı atelyelerinde çalışan bir işçi günde ortalama 12 tümen alır. 12'yi 4'le çarparak, bir halı işçisinin gündeliğinin 48 TL. olduğunu buluruz. Bu, erkek işçilerin günlük ortalama kazancıdır. Kadın işçiler ise.

bir tümen, yani 4 TL. eksik gündelik alırlar. Oysa halı imalinde kadınların emeği erkeklerinkinden az değil, hatta belki çok daha fazladır.

Bir halı ustası günde 24 Tümen alır, bu da 4'le çarpıldığında 96 TL. eder. Yani dünya pazarlarında 500 bin TL., hattâ daha yüksek fiyatlar biçilen ve ortalama 3 ayda tamamlanan bu halıların imâl edildiği atölyelerdeki emekçiler, en çok 96 TL. gündelik almaktadırlar. Böylece, bir halı ustasına, halının değerinden, 10 bin TL.'nin altında bir pay düşmektedir. Kadınlar için bu pay çok daha düşüktür.

Halı dokumacılığında hükümet yaş sınırlaması koymuş ve erkeklerin 20-40, kadınların ise 14-40 yaş arasında olabileceğini saptamıştır. Ancak, rutubetli, izbe yerlerde ve son derece ilkel koşullarda çalışan bu işçilerin arasında, 6-8 yaş arasındaki kız çocuklarına da bol miktarda rastlanmaktadır.

Resmi istatistik bilgileri verdikten sonra, Şiraz'a yaptığımız bir gezi sırasında bir halı atölyesinde gördüklerimi anlatmadan geçemeyeceğim. 1971 yılında gezdiğim bu halı atelyesinde 13 kadın, 18 erkek ve 8 çocuk işçi çalışmaktaydı. Dokuma tezgahlarının bulunduğu yer, ahır gibi samanlık olarak dahi kullanılmıyacak kadar ilkel, büyük bir kulübeden ibaretti. Halı atölyesinin sahibi yapılan halıları bize gösterdikten sonra işçilerle sohbet etmeye başladık. 20 yaşlarında bir kadın işçi, 8 yıldan beri aynı atelyede çalıştığını ve 14 tümen gündelik aldığını söyledi. Çocuk işçiler ise, her türlü sağlık denetiminden yoksun olan bu izbe yerlerde, gündelik sadece 3 tümene çalıştırılıyordu. Onca emek, onca göz nuru, o güzelim çocukların en güzel yılları, bu karanlık yerlerde gündeliği 12 TL. karşılığı satılıyordu. Aslında, Türk parasının o tarihteki değerine göre bu miktarı 6 TL. olarak kabul etmek gerekir.

Dünya pazarlarına petrolden ve havyardan sonra en çok halı ihraç etmekle övünen Şah ve el sanatlarına düşkünlüğüyle tanınan Kraliçe Farah, acaba bu ülkede bu koşullar altında halı dokuyan, bu tezgâhların başında günlerini, aylarını, yıllarını yitiren bu işçilerle hiç karşılaşıp konuşmuşlar mıydı diye düşünmüştüm. Oysa, kendi kendime sorduğum bu sorunun yanıtını çok çabuk aldım. 1972 yılında Şiraz'da el sanatları sergisini açan Kraliçe Farah, sergide yabancı konularına İran halıcılığıyla ilgili bilgi veriyor ve «Geleneksel halı sanatımızın gelişmesi için büyük çabalar harcıyoruz», diyordu. Aynı günlerde,

Kraliçenin halı atelyelerinde, tezgahların başında çekilmiş poz poz resimleri dağıtıldı dünya basınına. Ve zengin evlerini süsleyen halıların yapımında kemik hastalıklarına, romatizmaya, vereme tutulan yüzbinlerce işçiden hiç söz eden olmadı. O işçiler ki, üstelik % 78'i yine 1977 İran Almanağına göre sigortalı bile değillerdi. Halı bezirganları milyonlar kazanırken, onları işleyen eller sefalet ve yoksulluk içinde yaşıyorlardı. Ve bu, kimsenin umurunda bile değildi.

Halıcılığın dışında diğer el sanatlarına bakarsak, oralarda da durumun pek farklı olmadığını görürüz. İran'ın geleneksel bakırcılığı son yıllarda gerilemiştir. Bakır işletmeleri ABD'nin denetiminde olan İran'da, yerli bakır işletmeciliği de günden güne gerilemektedir. İsfahan'da ve Meşhed'de kalkındırılmaya çalışılan bakırcılık, çalışanlar açısından çok yorucu ve çok verimsiz bir iş olduğu için fazla rağbet görmemektedir. Bir bakır işçisi, günde ortalama 20 tümen (80 TL.) almaktadır. Bakır işçileri de sigortadan yoksundurlar ve kapalıçarşıdaki bezirganlar, turistlere İran bakırlarını satarken sağladıkları büyük kazancın yanında bakır işçisinin geliri devede kulaktır.

Kuyumculuk, özellikle firuze taşının işlenmesi de, yukarıda anlatılanlardan farklı değildir. Elleriyle toprağı kazarak Meşhed dolaylarında firuze taşı çıkartmaya çabalayan binlerce insan, son derece güç olan bu işin karşılığı olarak günde ortalama 18 tümen (72 TL.) almaktadırlar. Ve o binbir emekle dağdan taştan koparılan firuzeler, işlenince, Kraliçe Farah'ın ve sosyete hanımlarının parmaklarında, boyunlarında pırıl pırıl parlamaktadır.

TURİZM

İran için turizm, çok yeni konulardan biridir. Uzun yıllar sadece petrolcülerin dikkatini çeken ülke, şimdi yavaş yavaş turistlerin de dikkatini çekmeye başlamıştır.

1960 yılında İran'da Ulusal Turizm Örgütü kurulmuş, daha sonra Enformasyon Bakanlığı ile bu örgüt birleştirilerek, Turizm ve Enformasyon Bakanlığı oluşturulmuştur.

Turistik açıdan gerçekten görülesi bir yerdir İran. Milattan 4.000 yıl öncesine kadar uzanan geçmişiyle, Asya'nın kültür ve tarih hazinesinin canlı örneklerinden biridir. Persepolis, İsfahan ve Tahran, ülkede 4.000 yılın tarihini dile getiren kentlerdir.

1962 yılında sadece 74 bin turist çekebilen İran, 1967 yılında 197 bin turistin akınına uğramış ve 1977 yılında bu rakam 550 bine ulaşmıştır.

İran, özellikle Batı Alman, Amerikan, İngiliz ve Fransız turistlerin ziyaret ettiği ülkedir.

Daha düne kadar İran'da 40 bin askeri uzman ve neredeyse bir o kadar sivil teknik eleman bulunduran Amerika, son bir kaç yıldır İran'ı kendi ülkesinde bir turizm cenneti olarak tanıtmış ve özellikle İran'da çalışan Amerikalıların yakınları İran'ı gezmeye gelmişlerdir. Diğer Avrupa ülkelerinden gelen turistlerin % 45'i de, İran'da çalışmakta olan yakınlarını ziyaret etmişlerdir.

Batı ülkelerinden gelen turistlerin dışında, bir de özellikle Şiilerce bir hac merkezi olarak bilinen Meşhed, Kum, Gazvin gibi kentlere her yıl binlerce Müslüman Şii gelmekte ve hac görevlerini yerine getirmektedir.

1967 yılında 30 milyon dolar olan turizm geliri, 1977 yılında 1 milyar doları aşmıştır.

1977 yılında hazırlanan raporlara göre, İran'ın bundan böyle her yıl 1 milyon turist beklediği açıklanmış ve bu konuyla ilgili bir basın toplantısı düzenleyerek bir de ziyafet veren Kraliçe Farah, dünyanın belli başlı basın mensuplarını bir ay süreyle İran'da konuk etmişti..

Ayrıca, her yıl düzenlenen sanat, film, müzik festivalleriyle sergilerle ve diğer faaliyetlerle, İran'da turizmin geliştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülmüştü. Ancak, kendilerine gösterilenden fazlasını görme olanağı bulamayan bu turistler, kentlerden uzaklaştırılmamaktaydı ve kendilerine ancak toplu halde gezme izni verilmekteydi. İran'lı yetkililer, güzeli gösterip çirkini saklayarak daha çok turist çekeceklerini sanıyorlardı

Yeni yönetimde turizme ne önem verileceği şimdilik bilinmemektedir. 1979 başından bu yana Avrupa ve Amerikan turizmi şirketleri İran'a turistik gezilerini iptal etmişlerdir. Yeni Anayasa'nın kabulünden sonr aturizm konusunun da halledilmesi beklenmektedir.

Iran'da Toplumsal Yaşam

TOPLUMSAL SINIFLARIN KONUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

İran'ın toplumsal yaşamının Devrim öncesindeki genel görünümü, en kaba çizgileriyle şöyle özetlenebilir: Bir yanda göz kamaştırıcı bir zenginlik ve alabildiğine savurganlık, öte yanda ise görülmemiş bir yoksulluk ve korkunç bir sefalet...

İran'da 750 metrekare üzerine kurulmuş, iç duvarları som telkâri gümüş kaplı evler vardır. Badana yerine içine gümüş kaplanmış evler. Evet, içi som gümüş, kapı ve pencere tokmakları altın kaplanmış, gümüş duvarların arasına lambri çerçeveler yapılıp içine orijinal Picasso, Renoir, Toulouse Lautrec tabloları yerleştirilmiş, değerlerine paha biçilemeyen müze evler. Ve, o evlerde yaşayan kukla insanlar. Buna karşılık, o evlerden yüz metre ilerde beş çocuğu, bir de karnındakiyle sokaklarda etiklerinizi çekiştirerek «Hanum Pul (para), Hanum Pul» diye dilenen kadınlar.

İran'da halkın kim olduğunu, kimlerin yaşayıp kimlerin aç dolaştığını anlamak için orada uzun süre kalmak gerekmez. Bu ülkede akiar ve karalar çok belirgindir. Kesin çizgilerle ayrılmıştır herşey. Tahran'ın kuzey semtlerinde yepyeni çok modern lüks villalar vardır, duvarlar ardına gizlenmiş duran. Her biri bir saray yavrusu. Doğrusunu söylemek gerekirse, nedeni bilinmez ama, eski yapılar olan Sadabad ya da Gülistan Sarayları hariç, Tahran'da gördüğüm bazı büyük zenginlein evleri, Şah ile Kraliçenin oturdukları Niyavaran Sarayı'ndan çok daha görkemli çok daha güzel yapılardı. Çoğunlukla bu köşkler ve konaklar, İtalyan, İngiliz ya da Fransız mimarları tarafından

yapılmıştı. Tahran'da lüks villa inşaatlarında ve büyük binaların yapımında kullanılan malzemenin tümü dışarıdan gelmiş, bu yapıların mimarları ve mühendisleri ise, hep Avrupa'dan ve Amerika'dan ithal edilmiştir. Bu görkemli binalar yüzbinlerce riyale mal olmuş ve yurt ekonomisine hiç bir katkısı olmayan bu şaşaa için, petrolden sağlanan döviz tekrar yurt dışına akmıştır. İran'lı zenginler, hiçbir şeyin yerlisine yüz vermezler. Pahalı mal, her zaman en iyisi, en güzelidir onlarca. Hatta bu o kadar aşırı bir hal almıştı ki, Saray, İran'da saltanatın 2.500. yıl dönümü törenlerinde yerli ahçılar kullanmak yerine dünyanın en tanınmış mutfağı olan Fransız Maksim'ini tümüyle İran'a getirtmiş ve bir ay boyunca Paris'in ünlü Maksim'i Perspolis'de kurulan lüks çadırlarda konuklara Fransız mutfağının en nefis örneklerini hazırlamıştı...

Tahran'ın yukarı mahallelerinde (Şemran'da) lüksü ve görkemi tarife sığdırmak olanaksız. Kış bahçesi, yaz bahçesi ayrı villalarıyla, her birinin yüzme havuzlarıyla, her evin önünde en az üç son model otomobilleriyle İran burjuvazisi, adeta Saray'la aşık atmaktadır. Petrol akmaktadır ülkenin bir çok yanından. Ülkede zenginliğin haddi hesabı yoktur. Ulusal gelir oransız bölüşüldüğü için, birileri bu ülkede binbirgece masalları içinde yaşarken, bir başkaları ölülerini saracak kefen bulamamışlardır. Yıllar önce İran'ı gezmiş olan yazar Çetin Altan'ın gezi notlarından aldığım şu cümle, İran'ı tanımayanlara, bu ülke hakkında yeterli bir fikir verecektir sanırım: **«Yolda bizim arabadan başka araba yoktu. Bir iki resmi plâkalı cip hariç, hemen hiçbir taşıta rastlamadık. Sadece, bir vadiyi inerken atları yedeklerine almış, ağır ağır tepeyi tırmanan iki kişi geçti yanımızdan; atların birinin üzerinde, renkli bezlere sarılıp sarmalanarak dümdüz uzatılmış bir ölü vardı. At üstünde sallanarak ağır ağır taşınan tabutsuz ölüde, Ramsar'daki villalarla, Tahran'daki ışıklardan çok daha fazla yaşıyordu İran.»**

İran, petrolden elde ettiği geliri, bütün tüketim mallarını ve silahlarını yurt dışından alarak, yine emperyalist ülkelere geri vermiştir. 1961 yılında İran'ın petrol geliri 90 milyar lira iken, 1975 yılında 322 milyar liraya ulaşmış, 1977 yılında ise 500 milyar lirayı geçmiştir.

Petrol gelirinin böylesine arttığı bir halkın yaşam koşullarının fazla değişmediği bir ülkede **«PASTA»**nın büyük payını, çoğunlukla SARAY, Şah'ın yakınları, askerler ve üst kademedeki memurlarla, çok uluslu şirketler almışlardır.

Tahran, dünyanın en modern kentlerine taş çıkartırcasına moderndir. Gece uçakla Tahran'a inerken görülen manzara New York, Paris gibi gece yaşamıyla ünlü büyük kentleri aratmayacak ölçüde renklidir. Geniş caddeleri, süslü - püslü dükkânları, görkemli villaları, tenis alanları yüzme havuzları, modern stadyumları, hipodromları, eğlence merkezleriyle Avrupa'nın bir çok ünlü kentlerini aratmayacak kadar moderndir.

İran sosyetesinin büyük bir zevkle devam ettiği eğlence merkezlerinden birisiydi BOWLING HOUSE. Sekiz on katlı bir binadır bu eğlence merkezi. Her katında, bu kodaman müşterilerin eğlenebilmesi için her türlü olanak sağlanmıştır. Kumarhanesi, konuk kabul salonları, restoranı, kuaför salonu, saunası, barı ve Amerikalıların çok sevdiği bir spor olan Bowling için salonu vardır. Orta Doğu'nun en lüks eğlence merkeziydi bu bina. Geceleri en ünlü orkestralar geçit yapardı salonlarda. Ve Avrupa'nın jet sosyetesi içinde gerçek bir yeri olan Tahran sosyetesi, çoğunlukla gecelerini burada veya buna benzer yerlerde geçirirdi. İran'ın bu ünlü eğlence merkezi, Şah'ın ikiz kız kardeşi Eşref'e ait olan bir şirketin malıydı ve daha niceleri... Zaten daha düne kadar sağınıza solunuza bakın; iyi, güzel, şık, modern ne varsa, hepsi ya Şah Foundation'a (Şah Vakfı) ya Şah'ın kardeşlerinin özel şirketlerine ya da yakın dostlara akrabalara aitti. Bir de, haklarını yememek gerek. ORDU MENSUPLARI'na tabii... Son aylarda patlak veren olayları yeterince anlayabilmek bakımından, İran'da yanyana gelmiş olan aklar ile karalar üzerinde ne ölçüde durulsa yeridir. Tahran'ın gece kulüplerinde ve kabarelerinde yaşanana, ben, onbeş yıllık gazetecilik yıllarım içinde gezdiğim gördüğüm hiçbir ülkede rastlamadığımı kesinlikle söyleyebilirim. En ünlü şarkıcılar, Tahran'ın gece yaşamına yıllar boyu renk kattılar. Charles Aznavour, Frank Sinatra, Barbara Streisand, Emel Sayın, daha ne bileyim niceleri gelip geçtiler Tahran sosyetesinin gece yaşamından. Hiç emek vermeden kazanılan paralar sular gibi akıtıldı görgüsüzce ve bilinçsizce. İran sosyetesinin —ki hiç de azımsanacak bir sayıda değildir böyleleri— zarif hanımları, şık beyleri, Tahran caddelerinde koca koca şubeler açmış Dior'un, Chanel'in, Lanven'in ve de benim adlarını bile aklımda tutamadığım daha nice ünlü moda evlerinin giysilerini eksik etmezlerdi sırtlarından. Takıp takıştırdıkları ziynet ise, müzeleri kıskandıracak ölçüdeydi. Saraya kabul günleri, yaş günleri, bayramlar bam-

başka birer âlem. İran'a ilk gittiğimde kısa süre içinde gördüğüm o binbirgece masallarını anlatmaya tek bir kitap yetmez...

Bütün bunlara karşılık, Tahran'ın kuzeyinden çok fazla uzaklaşmaya gerek yoktur, lağım sularında çamaşır yıkayan yoksul halk kadınlarını görmek için. Kentin hemen güneyinde eski Tahran'da yaşam tamamen farklıdır. Pislik almış yürümüştür. Çoluk çocuk aç sefil dolanırlar çıplak ayak, başı kabak, daracık çamurlu sokaklarda. Çocuklar sokaklarda akan lâğım sularında oynarlar. Ve o çocuklar büyüdü Tahran'ın arka sokaklarında. Ortada bir bozukluk vardı. Ve kanalizasyon sularında yata kalka büyüyen çocuklar, hergün biraz daha çok anladılar bu bozukluğun nedenlerini. Ve çarpıştılar: yüzlerce, binlerce ölü verdiler. Ama kazandılar. Zafer, şimdi İran'ın emekçi çocuklarının zaferidir.

Eski Tahran sokaklarında yürürken bir başka sefalet perdesi serilirdi gözler önüne. Sokaklarda haşlanmış işkembeler, etler, sakatat asılmıştır dizi dizi. Gelen geçen, bir kaç Riyal karşılığı bir parça koparıp yanına biraz da pide kattı mı, öğle ya da akşam yemeği çıktı demektir. Kentin güneyinde ya da Tahran dışındaki diğer kentlerin yoksul sokaklarında, yiyecek içecek sorunu böylesine çözümlenmişti. Çok değil bir kaç kilometre uzakta, dünyanın en lüks lokantalarında Fransız şarabıyla ya da bilmem ne balığıyla karınlarını doyurup zengin programlarla gözlerini, kulaklarını dolduran hanımlar ve beyler, acaba hiç mi inmemişlerdi o aşağı sokaklara? Tabii, aynı soru Türkiye için de geçerlidir.

Her neyse, dönelim biz yine konumuza.

Tahran'dan ayrılıp daha uzak kentlere gidildiğinde koşullar tamamen değişir. Artık o saray yavrusu villaların, lüks bahçelerin, eğlence merkezlerinin hiç biri, ama hiçbiri kalmamıştır ortalıkta. Küçücük köy evleri, elektriği yanmayan, suyu akmayan kulübe irisi kerpiç evler, samandan ya da kamıştan yapılmış tek gözlü konutlar serilir gözler önüne. Petrolün oluk oluk aktığı ülkede tezek yakar İran köylüsü; Anadolu'nun garip çilekeş köylüsüyle aynı kader çizgisi içinde! Dünyanın en zengin yakıt yataklarına sahip olan ülkede kışın soğuktan donan insanların haberlerini verirdi. Şah'a bağlı gazeteler utanmadan...

Tahran-Meşhed karayolu üzerinde konakladığımız bir han, aradan geçen bunca yıldır hiç gözümün önünden gitmedi. Ge-

ce yarısından sonra varmıştık kasabanın alanına. Yolcuların çoğu, zaten yol boyu çektikleri esrarla kafayı bulmuştu. Yol berbattan da öte, permanantlı kadın saçı gibiydi; gelirken yolda sallandık durduk bir o yana, bir bu yana. Bir şişe temiz su bulabilmek için girdiğim handa ne şişe suyu vardı, ne de el yıkayacak bir akarsu. Belki inanılmaz ama, pislikten yerlere basmaya iğrenmiştim hanın içinde. Etraf çamur, kusmuk, pislik içindeydi. Ve gecenin ayazında Tahran'ran Meşhed'e hacca gidenler, kadın, erkek sıra sıra uzanıvermişlerdi pisliğin içine. Kokudan içerde durulmuyordu. O an, eski çağlardaki bir cüzcam koğuşunda sanmıştım kendimi. Dışarı çıktım. Soğuk bastırmıştı alabildiğine. Sabaha karşı dört sularıydı. Ve kentin alanında elektrikle pırıl pırıl aydınlatılmış Şah heykeline bakarak oturdum. Şah'ın heykelini aydınlatmak için elektrik vermişlerdi. Etrafındaki parkta havuzun içinde gecenin o saatinde fıskiyeden sular saçılıyordu etrafa ve hemen karşısında, bir handa insanlar birbirinin üstünde, pislik içinde ser sefil yatıyorlardı. Işıksız, susuz. İşte böylesine AK, böylesine KARA idi İran'da herşey.

Yanıltmak ya da eksik bırakmak istemem; onun için, Tahran dışına çıkıp genel hatlarıyla diğer kentlerdeki yaşamı da anlatmam gerekmektedir. 1968'de ve 1975'te olmak üzere iki kez İran'ın sayfiyesi Hazer Denizi kıyılarına gittim. Tahran'dan biraz uzaklaşınca yollar hemen bozuluyordu. «Harap»tı, kendi deyimleriyle. Yine de, Hazer'e giden yollar ülkedeki karayollarının en iyileriydi. Çünkü buralar, tüm İran burjuvazisinin eğlenmek, denize girmek, dinlenmek için yılda en az bir kez geldikleri keyif merkezleriydi. İranlı zenginler ve İran'da çalışan yabancılar, yazlarını buralarda geçirirlerdi. Turistik ilanlarda, Hazer kıyıları için «Iran'ın Rivyera'sı» denilirdi. İran'da zenginlik hep özenti içinde kullanıldığı için, güzel olan her şey Avrupa'dan ya da Amerika'dan kopya edilmiş, adlar da ona göre verilmiştir: «İran Rivyerası», «Orta Doğu'nun Paris'i», «Küçük Texas» vb.. Tabii bunun, bizdeki burjuvazinin Küçük Amerika özentisinden hiçbir farkı yok.. Gelişmemiş ülkelerde insanlar hep böyle aldatmacalarla uyutulurlar. Zengini de, yoksulu da bir şey sanır, o yaldızlarla yazılmış, neonlarla aydınlatılmış sözleri. Göz kamaştırmak, arkada olup bitenleri örtbas etmenin başlıca yoludur ve tüm geri kalmış ülkelerde aynı oyun oynatılır .

Şimdi, bu lüksten kopup, gerçeğe dönelim yeniden. 20 Ey-

lül 1978 günü tüm gazetelerde, İran'ın doğusunu etkileyen depremle ilgili dış kaynaklı bir haber çıktı. Başlık, **«İRANDAKİ DEPREMDE ÖLÜ SAYISI 20 BİNİ AŞTI».** Depremin olduğu kente giden yardım ekipleri, tüm kentin dev bir toplu mezarı andırdığını söylemişlerdir. Sadece bu kasabada, 13 bin kişi hayatını yitirmiştir. Kurtarma ekipleri, kimlik araştırmadan buldukları cesetleri gömerek bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemeye çabalamaktadırlar. Horasan bölgesindeki 100 köyün halkından doğru dürüst bir haber çıkmamaktadır. Ulaşım mümkün değildir. Bu yüzden, yardım ya da gömme işi gecikmektedir...»

Bundan dört yıl önce de İran'da bir deprem olmuş, Meşhed ve çevresinde taş üstünde taş kalmamıştı. Bütün geri kalmış ülkelerde olduğu gibi, o eski kentte de deprem ,bir anda her şeyi yerle bir etmişti. O sıralarda Şah'ın, Kraliçe'nin, Veliaht Prens Rıza'nın ve daha bir sürü önemli kişinin (!) yaş günü törenlerini izlemek üzere İran'da bulunuyordum. Tahran'da birbiri ardına törenler yapılıyor, bizim 19 Mayıs gösterilerine benzer gösteriler düzenleniyor, akşamları da Şah'ın ya da Kraliçe'nin onuruna bale, opera, ya da galalar düzenleniyordu. Tahran binbirgece masalları yaşıyordu yine. O sırada deprem haberi gelince Şah ve Kraliçe ne yapacaklarını şaşırdılar. Doğu'ya, deprem illerine gidip bir bakmak gerekiyordu. Oysa Avrupa'dan, Amerika'dan nice sanatçılar davet edilmişti, onların bu mutlu günlerini kutlamak, onları eğlendirmek için...

Ama her şeye rağmen Şah ve Kraliçe, büyük bir fedakârlık örneği (!) göstererek, ünlü konuklarını iki gün için Tahran'da bırakıp özel bir uçakla Meşhed'e uçtular. Tabii gazetecileri oraya götürmek asla mümkün değildi. Bu konudaki tüm girişimlerim sonuçsuz kaldı. Ne yapacaktım Meşhed'e gidip de? Görüp de ne olacaktı? Türkiye'deki depremlerden bir farkı mı vardı sanki İran'daki depremlerin? Ama aklıma koymuştum bir kez, gidip görmeyi. Eksik olmasın, İran'lı devrimci dostlar yardım etti. Halk otobüslerinden birinde çaktırmadan bir yer sağlandı benim için. SAVAK bu girişimimi duysa adamakıllı kızacak ve beni göndermeyecekti elbet. Ama onları atlatıp otobüse bindim. Ekim ayıydı. Bir yandan da hacı adayları Meşhed'e akıyorlardı.

Eski püskü bir otobüsle yola koyulduk. Otobüstekiler, beni de bir hacı adayı sanmışlardı. Bir gazeteci, hele hele depremi görmek üzere giden bir gazeteci olduğum farkedilseydi, benim için hiç de iyi olmayacaktı herhalde. İki-üç saat sonra ilk mola

verildi. Ben otobüsten inmemiştim. Kitabımı okuyordum, olup biteni çok sonra farkettim. Molalarda, arabadakilerden bir bölümü inerek esrar içiyorlardı. Yeni otobüs, düpedüz, müşterileri için esrar molası veriyordu. Bir mola sırasında yaşlı bir baba-oğul inmişlerdi. Yaşlı adam, çok çekmiş olmalı ki, yolun kenarında sızıp kalmıştı. Oğlunun da burnunun ucunu görecek hali yoktu. Babasını orada unutarak binmişti otobüse. Yola çıkıldı, uzun bir süre sonra oğlan babasının yanında olmadığını farketti ve en az yarım saatlık bir yoldan geri dönüldü. İhtiyar, bıraktığımız yerde öylece duruyordu. Zar zor ayıltılıp arabaya bindirildi ve arkadaki kanepeye yatırıldı. Çok olağan bir şey olmalı ki, kimse durumu yadırgamamıştı. İşte böylesine garip bir ülkeydi İran.

Ama ne demişler: «Balık baştan kokar». Muhammed Rıza Pehlevi'nin ikiz kız kardeşi Eşref, 1960 yılında İsviçre havaalanında bir ihbar üzerine tutuklanmıştı. Bütün dünya ayağa kalkmıştı bu olay üzerine. Gazeteler, İsviçre polisinin verdiği bilgiye dayanarak Prenses Eşref'in bir bavul dolusu eroinle İsviçre'ye girerken yakalandığını yazmışlardı. Saray olayı yalanlayamadı. Prenses Eşref, çok kısa bir süre polis merkezinde kaldıktan sonra, Şah'ın gönderdiği önemli bir kefalet karşılığı serbest bırakıldı ve yine Şah'ın yolladığı bir uçakla ülkesine döndü. Bu olaydan bir süre sonra Amerika'ya gidip orada yaşayan ve uluslararası çevrelerde adından «Bayan Yüzde Beş» diye sözedilen Prenses Eşref, daha sonra tekrar İran'a dönerek o zamanki Hava Kuzzetleri Komutanıyla evlendi ve İran Yardımseverler Derneği Başkanı olarak sosyeteye geri döndü.

Bu olaylardan İran gazeteleri tabiî hiç sözetmediler. Sarayın aleyhinde yazı yazılamayacağı için «Sahibinin Sesi» basın organları put kesilmişlerdi. Hatta o sıralarda bu olaydan sözeden Avrupa gazetelerinin ve dergilerinin de İran'a girmeleri yasaklandı. Böylece, Şah'ın ikiz kardeşinin becerdiklerini halk duymamış oluyordu.

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, 1972 yılında Şah'ın küçük kız kardeşi Şems'in oğlunun İsviçre'de yine yüklü bir miktarda eroinle yakalandığı haberi yayıldı ortalığa. Şah, yine büyük bir kefalet ödeyerek, özel uçağıyla genç yeğenini İsviçre'den getirtti. Ve yine, Şah'ın denetlediği İran basınında bu olayın üzerine bir bardak soğuk su içildi...

Şah'ın Mısır Prensesi Fevziye'den olma büyük kızı Şehnaz ise, babasının en yakın arkadaşı Zahidi'den ayrıldıktan

sonra saray çevresinden, İranlı kodamanlardan birinin oğluyla evlenerek Paris'in jet sosyetesine girmişti. Orada yaşadığı hippy hayatıyla ilgili yazılar, Avrupa basınının en gözde serüvenleri arasındaydı. Esrar partilerine, jet sosyetenin seks eğlencelerine katılan çiftin serüvenleri, doğrusu, Avrupa basını için bulunmaz fırsatlardan biriydi. Ve tabii bütün bunlardan da denetimli, İran basını asla söz edemedi.

Dura kalka giden otobüs 36 saat sonra Meşhed'e vardığında gördüklerim ise, benzer durumlarda Türkiye'de gördüklerimden daha da acı, daha da düşündürücüydü. Soğuk bastırmıştı. Meşhed kenti yöresindeki köylerde zaten tüm olanaklardan yoksun halk varını yoğunu yitirmişti. Yapılan yardımlar onlara ulaşmıyor, doğrudan bazı kişilerin eline geçiyordu. Aç ve açık, ortada kalmışlardı. Devrimci öğrenciler, ellerinden geldiğince depremzedelere yardıma çalışıyorlardı. Ama, fazla ortalıkta görünmek kendileri için de zararlı olacağından, ellerinden daha fazla bir şey gelmiyordu. Zaten derme çatma olan köy evleri yerle bir olmuştu. Ve binlerce kişi ortalıkta kalmıştı. Salgın hastalıklar başgöstermişti. Mikroplu sulardan korunmak için hiçbir şey yapılamıyordu. Ve depremden bir gün sonra göstermelik olarak Tahran'daki keyiflerini bırakıp Meşhed'e gelen Şah ve Kraliçe, 40 gün 40 gece sürecek yaş günü törenlerini kutlamak üzere Tahran'a geri dönmüşlerdi özel uçaklarıyla.

Yıl 19'78, ajanslar İran'ın doğusunda 20 bin kişinin ölümüne neden olan deprem haberini verdiklerinde, bütün bunları anımsadım birden. Ve doğanın, neden bu ülkelerde gelişmiş ülkelerdekinden çok daha büyük yıkımlara yol açabildiğini düşündüm. O insanlar, depremden önce de zaten pek farklı koşullarda yaşamıyorlardı ki...

İRAN'DA SINIFLARIN KONUMUNA TOPLU BİR BAKIŞ

İran'da, özellikle 1960'dan bu yana büyük gelişme olduğu söylenir. O yıllarda petrol ihracatı, havyar ihracatının bir kaç katı olan İran, 1960 sonrasında dünyanın sayılı petrol üreten ülkelerinden biri haline gelmişti. Petrolden elde edilen bu büyük gelir, düzenli bir şekilde yatırıma yöneltilseydi ve halka dönük

üretimde kullanılabilseydi, İran'ın, gerçekten de Şah'ın iddia ettiği gibi dünyanın «en hızlı kalkınan ülkesi» olmaması için bir neden yoktu. Ne var ki, toprak reformunun ve diğer toplumsal reformların sözde gerçekleştirildiği, halka o güne kadar verilmemiş bazı demokratik hakların tanındığı AK DEVRİM, aslında bir yutturmacadır. Evet, sözde toprak reformuyla, toplumsal yenilikleriyle, hukuk düzeniyle ve tüm uygulamalarıyla tam bir yutturmaca...

Daha önce de belirtildiği gibi İran'da AK'lar çok AK, KARA'lar KAPKARA'dır. Sınıflar arasında kesin ve belirgen çizgiler vardır. Kapitalist yoldan kalkınmayı hedeflemiş, ancak gelişememiş tüm ülkelerde olduğu gibi köylüler ve burjuvazi, başlıbaşına kendi sınıflarının belirgin özelliklerine sahiptirler. Ekonomik durumları nedeniyle köylüler, özellikle yoksul köylüler piramidin en alt kesimidinde, burjuvazi ise en üstünde yer almaktadır.

İran'ın 34 milyonu aşan nüfusunun % 60'ı köylerde yaşamaktadır. Toprak reformunun ve kapitalist ilişkilerdeki gelişmenin sonucu olarak, son on yıl içinde İran köylüsünün sınıf yapısında büyük değişiklikler olmuştur. Bir yandan tarım işçileri hızla çoğalmış, diğer yandan da, önemli ölçüde etkili kesin olarak 'varlıklı köylüler' tabakası ortaya çıkmıştır. Tarımın makinalaşması, köylüler arasındaki sınıfsal farklaşmayı artırmıştır.

1960'larda yapılan ve adına Ak Devrim denilen uygulamaya rağmen, İran'da büyük toprak ağaları ve varlıklı çiftçiler, işlenebilir toprakların % 50'sini ve köy ekonomisi için gerekli su kaynaklarının, akarsuların, otlakların büyük bir bölümünü ellerinde bulundurmaya devam etmişlerdir. Şah, her ne kadar, «Kur'an'dan da örnekler göstererek ve Şiilerin Dini Lideri Hazreti Ali'den cümleler okuyarak, «Su devletin malıdır. Herkes, bulunduğu yöredeki su kaynaklarından, akarsulardan ve otlaklardan eşit ölçüde yararlanacaktır» buyurmuşsa da, ancak büyük söylevlerde ve kitaplarda kalmıştır. Şah'ın bu parlak sözlerinin hiçbir etkisi olmamıştır. Toprak ağaları, yine bildikleri gibi hareket etmişler ve aslında, Şah'ın da izniyle toprak üzerindeki tüm haklarını eskisi gibi sürdürmüşlerdir

Şah yönetimi, büyük toprak sahiplerine her türlü kredi olanaklarını sağlamış, tarımın makinalaşmasıyla büyük ölçekte üretime geçen bu toprak sahipleri daha da zenginleşmişlerdir.

İlkel araçlarla üretim yapan az topraklı yoksul köylüler ve köylü orta katmanlar ise, giderek ezilmişlerdir. Tohum, suni gübre ve kredi olanaklarından yararlanamayan ve giderek topraklarını yitiren küçük ve orta büyüklükteki toprak sahipleri, bu durum karşısında kentlere göç etmek ya da tarım işçisi olmak zorunda kalmışlardır.

Son derece kötü koşullar altında yaşayan, en düşük ücretle çalışmak zorunda kalan, her zaman iş bulamayan, sosyal sigorta, sağlık yardımı vb. hakların tümünden yoksun bırakılan tarım işçilerinin sayısı günden güne büyümüştür. Bu koşullar altında İran köylüsü, bir yandan içine düştüğü durumun nedenlerini araştırmaya çalışmış, bir yandan da işçi sınıfıyla daha sıkı bağlar kurmaya başlamıştır.

Özellikle, yabancı tekellerin ve onların işbirlikçilerinin malı olan büyük tarım kombinaları, köylünün toplumsal yapısını büyük ölçüde ve giderek artan bir şekilde etkilemiştir. İran köylüsü, artık tek başına bu büyük kombinalarla baş edemiyeceğinin farkına varmıştır. Küçük ve orta toprak sahibi köylüler, toprak reformundan bir ölçüde yararlanmış olmakla birlikte, büyük toprak ağalarının gücü karşısında bunun pek bir şey ifade etmediğini anlamaya başlamışlardır. Köylerde gelir dağıtılım arasındaki uçurum gitgide derinleşmiştir. Bütün bu nedenlerle Şah yönetimine karşı muhalefetini keskinleştiren İran köylüsü, yavaş da olsa, devrimci güçlerin yanındaki yerini almaya yönelmiştir.

İran'da, yabancı sermayenin işbirlikçi burjuvaziyle birleşmesinin sonucunda bir başka olgu daha ortaya çıkmıştır. Ulusal burjuvazinin önemli bir bölümü, işbirlikçi sermayenin ve yabancı tekellerin egemenliğinden hoşnutsuzluk duymaya başlamıştır. Bu kesim satınalma gücünün azalmasıyla, konumunu hızla yitirme sürecine girmiştir. Bir yandan polis devletinin keyfi politikası, bir yandan tekelci sermayenin gücüyle baş edememekten doğan korku ve iflas tehlikesi, ulusal burjuvazinin endişesini artırmıştır. Bu da, yabancı sermayeyle ve onun işbirlikçilerine karşı ulusal burjuvaziyi kendini savunmaya zorlamış ve işçi sınıfıyla, toplumun diğer emekçi katmanlarıyla işbirliğine yöneltmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran petrolünü yeniden ele geçiren İngilizlere karşı işçilerle ve köylülerle birleşen ulusal burjuvazi, bugün de aynı yönelim içine girmiştir. İran'daki ba-

ğımsızlık savaşımında kendi varlığını koruyabilmek amacıyla harekete geçen «ÇARŞI», bugün de yine ciddi bir şekilde olayların içinde yer almaktadır.

1946-50 yıllarında petrolün ulusallaştırılmasını sağlamak üzere Musaddık'ı ortaya çıkaran ulusal burjuvazi, günümüzde de, gitgide güçlenen ve varlığını tehdit eden işbirlikçi burjuvazi ile yabancı tekellerin egemenliğine karşı direnmek zorunda kalmıştır. Köylerdeki makinalaşmayla birlikte palazlanan varlıklı çiftçiler ise, giderek kentlere yönelik yatırımlarda bulunmaya başlamışlar de ulusal burjuvaziyle birleşme süreci içine girmişlerdir. Her iki katman da, yabancı sermayenin ve İran'daki işbirlikçilerinin kendileri için ortak bir tehlike oluşturduğunu farketmişlerdir. Günümüzde İran ulusal burjuvazisi ve burjuvalaşmakta olan varlıklı İran köylüsü, kendilerine özgü bir şekilde son olaylar içindeki yerlerini almışlardır.

Çarşı esnafının, küçük-burjuvazinin ve kentleşmekte olan varlıklı köylünün kendi yararına kullanabildiği en büyük politik güç ise dini liderler, yani Mollalardır. Mollalar, daha ilerde de anlatılacağı gibi İran halkının büyük bir kesimi üzerinde ölçüsüz etki sahibidirler. Bu etki, geleneksel dinsel tavırla birlikte, burjuvazi tarafından da yabancı tekellere, işbirlikçi burjuvaziye karşı kışkırtılmaktadır. İşbirlikçi burjuvazinin ve yabancı tekellerin İran'daki en büyük temsilcisi ise, Şah olmuştu. Bu kesimlerin Şah'a karşı çıkışlarının nedeni de budur.

İşçi sınıfına gelince; İran'da işçi sınıfının epeyce eskilere uzanan, küçümsenemeyecek bir devrimci geleneği vardır. İran işçi sınıfı, 19. yüzyılın sonlarındaki Tütün Boykotu'ndan bu yana tüm devrimci olayların en önünde yer almıştır. İran işçi sınıfı, İran'daki son olaylarda da, kendi sınıf karakterinin bir gereği olarak öncelikle dikta rejiminin devrilmesini amaçlamış ve bundan sonra demokratik bir devrim aşamasına girilebileceğini savunmuştur. Şah yönetimi koşullarında yine kendisi gibi, ama ayrı nedenlerle Şah'a ve polis devletine karşı olanlarla bir güç birliği içine girmiştir.

Kapitalist ilişkilerin ve sanayiin hızla gelişmesinin sonucu olarak İran işçi sınıfı, 1960'lardan bu yana, toplum yaşamının her kesiminde ağırlığını hissettiren bir güç haline gelmiştir. 1946 yılında 800 bin dolayında olan İran'daki tüm emekçiler. son verilere göre 5 milyonu bulmuştur.

Bunun 2 milyonu sanayi kesiminde, bir milyonu inşaat sektöründe, yaklaşık bir milyonu hizmetler ve ticaret alanında ve bir milyonu da tarım sektöründe çalışmaktadır. Kapitalistleşme sürecinin hızla ilerlediği İran'da işçi sınıfı nicelikçe ve nitelikçe güçlenmekte, ekonomide ve politikada etkinliğini arttırmaktadır. Sanayi kesimindeki işçilerin % 20'si petrol, demir-çelik, maden ve makina üretiminde, elektronik ve taşımacılık sanayilerinde çalışmaktadır. % 75'den fazlası ise tekstil, halıcılık, besin maddeleri ve diğer tüketim maddeleri üretiminde istihdam edilmektedir.

Çok yakın bir geçmişte köylerde yaşayan yoksul tarım işçilerinin kentlere göç ederek işçi sınıfına katılmalarıyla birlikte, İran'da sınıf savaşımı keskinliğini artırmıştır.

Devrimci mücadelenin yeni boyutlar kazandığı bugünkü İran'da işçi sınıfı ile diğer emekçiler ve orta katmanlar politik düzeyde güçbirliği halindedirler. İran'da ulusal kurtuluş hareketinin yükselişi, işçi sınıfının kendi politik örgütlerine daha sıkı sahip çıkmasıyla çabuklaşacaktır. İran'da yakın bir zamana kadar ciddi bir savaşım yürütemeyen ve çoğunluğu sarı sendika karakteri taşıyan işçi sendikaları, geçen yıldan beri meydana gelen olaylarla birlikte, artık iyiden iyiye işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır.

İran'da öğrenciler ve aydınlar, 1960'dan bu yana keskin bir şekilde devrimin gerçekleşmesi uğrunda çaba harcamışlardır. Başlangıçta bağımsız bir toplumsal ve politik güç olarak hareket etmekte iken, bunun getirdiği açmazları fark ede ede önce işçi sınıfıyla bağlarını gitgide güçlendirmek ve bugün büyük çoğunluyla işçi sınıfının korumunda hareket etmek yolunu tutmuşlardır. Yakın zamana kadar Şah'ın zindanlarında 150 bin kişinin siyasal tutuklu olarak bulunduğu söylenmekteydi. Bu insanların büyük çoğunluğunu aydınlar ve işçiler oluşturuyordu. Bu da, bugüne kadar İran'da yürütülen devrim savaşımı içinde işçilerin ve aydınların güçlerini birleştirmelerinin bir kanıtıdır.

İran'ın ekonomik ve siyasal yapısı içinde sınıfların durumunu genel çizgileriyle belirledikten sonra, şimdi de İran halkı içinde en savaşkan devrimci güç olan işçi sınıfından başlayarak, bu konuyu daha ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalışalım.

İRAN İŞÇİ SINIFININ TARİHTEKİ VE GÜNÜMÜZDEKİ YERİ

İran işçi sınıfının tarihteki ilk devrimci hareketi, Kacar Hanı Nasreddin Şah zamanında 1891-92 yılları arasında olmuştur. Bundan neredeyse yüzyıl önce işçi sınıfının İran'da başlattığı savaşım, günümüzde de sürmektedir. Bu savaşım içinde işçi sınıfı, zaman zaman ve yer yer iktidara kadar gelmiş, ancak emperyalizmin ülkeye müdahalesiyle bu kazanımlarını yitirmiştir. (Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti ve Mehabad Kürt Cumhuriyeti gibi)

Bu savaşımı içinde işçi sınıfının yerini tam ve doğru bir şekilde saptayabilmek için 1891-92 yılında meydana gelen TÜTÜN BOYKOTU olayından başlamak gerekmektedir. Gerçi bu boykot, işçi sınıfının kendi yarattığı bir hareket değildir; ama işçi sınıfı, olay geliştikten sonra boykotu desteklemiş, onu geliştirmiş ve bir yıl süreyle boykotun tüm ülke çapında uygulanmasını sağlamıştır. Bu yüzden, İran işçi sınıfının tarihini bu olayla başlatmak yanlış olmaz Tütün boykotu, İran işçi sınıfının toplumdaki yığınsal etki gücünü ortaya koyması bakımından karakteristiktir.

1891-92 hareketi, daha önce de sözünü etmiş olduğumuz gibi, Nasreddin Şah'ın İngiliz Baronu Reutter'e İran tütünlerinin tüm imtiyazını vermesiyle başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarındaki bu hareket içinde, sayısal gücü pek fazla olmayan işçi sınıfının — olaya 100 bin işçi katılmıştır — yanısıra İran'ın toprak ağalarını ve ticaret burjuvazisini de görmek mümkündür.

Daha dikkatli bir incelemeyle, bu hareketin, İngilizlere tütün imtiyazının verilmesini kınayan ve kendilerine pay düşmediği için İran'daki ağaları ve ticaret burjuvazisini ayaklandıran diğer yabancı unsurlar tarafından kışkırtıldığını ve desteklendiğini görürüz. 19. yüzyılın sonlarında, henüz İran petrollerinin adı bile yokken, bu ülkeden dünya pazarlarına aktarılan malların başında tütün gelmekteydi. Nasreddin Şah'ın Baron Reutter'e verdiği bu imtiyaz, Fransa, Almanya ve Çarlık Rusyası gibi diğer yabancı güçlerin protestosuyla karşılanmıştı. Kendi paylarına düşenin İngilizler tarafından kapatıldığını gören bu büyük devletler olaya el koydular. İran'daki büyük toprak ağaları ise, o güne kadar, kendi yetiştirdikleri tütünü kendi tüccarları aracılığıyla iç ve dış pazara sürmekteydi-

ler. Tütün imtiyazının İngilizlere verilmesi, İngiltere dışındaki ülkelerin ve İran'ın zararına bir durum yaratmıştı. Böylece, zarara giren iç ve dış güçlerin, İngiltere karşısında birleşmesiyle İran'da Tütün Boykotu adıyla anılan büyük olay başlatıldı. Bu olay içinde yer alan işçi sınıfı, kendi ulusal burjuvazisi tarafından üretilip dağıtılan malın, yine kendi ülkesinde pazarlanması hareketinde etkin bir rol oynadı. 100 bin işçi, köylülerle de birleşerek (özellikle Mollaların da desteklemesiyle) bir yıl boyunca tütün toplamadı, işlemedi ve İngiltere'ye tütün gönderme girişimlerine karşı çıktı.

Olayların böylesine gelişmesi üzerine İran Hükümeti, bir yıl süren boykotun sona erdirilmesine karşılık olarak tütün imtiyazını Baron Reutter'den aldı. Zaten, tütün imtiyazını elde ettiği halde bu hakkından hiçbir zaman yeterince yararlanamamış olan Baron Reutter de bu işin bitirilmesinden yanaydı. Bundan sonra İran tütünlerinin bir bölümü, (İngiliz Binbaşısı Talbut'a devredildi..Geri kalanı ise (% 60'ı) bu işe burnunu sokmuş olan Fransa, Almanya ve Çarlık Rusyası arasında paylaştırıldı. Binbaşı Talbut, hükümetle yaptığı anlaşma gereğince, İran'da yılda 15 bin sterlin ödüyor ve ayrıca kârın % 25'ini devrediyordu. Böylece, İranlı toprak ağası ve tütün tüccarı da, bu işten paylarını almaya başladılar.

Tütün boykotunun sürdüğü bir yıl boyunca hareketin İran'daki en önemli merkezi, o sıralarda İran'ın dışarıya açılan penceresi ve ticaret merkezi olarak biilenn Tebriz kentiydi. Mollaların da desteklemesiyle harekete geçen işçi sınıfı ve halk, özellikle Tebriz'de zaman zaman Şah'ın askerleriyle çarpışmış ve hatta İran işçi sınıfı ilk şehidini bu olayda vermişti. Tebriz olaylarının 40. günü olaylar Tahran kentine aktarılmış ve böylece «40 gün arayla» geleneği sürdürülerek tüm ülkede tütün boykotu gerçekleştirilmişti. 1978-79'da Şah'a karşı çeşitli güçlerin birleşmesiyle meydana gelen olaylarda da, yine Mollaların etkisiyle hareket önce Tebriz'de başlamış ve 40'ar gün arayla tüm ülkeye yayılmşıtır. 1891 hareketinin salt bir işçi hareketi olduğu söylenemez. Ancak bu hareket işçi sınıfının aktif bir şekilde yer aldığı ve desteklediği bir harekettir. Bu yüzden, İran işçi sınıfının savaşımının bu olayla başladığını kaydetmek yerinde olur.

1892'de İran'da Tütün Boykotu, toprak ağalarının, ticaret burjuvazisinin ve bunların dış destekçilerin istediği noktaya

ulaşmıştır. Ancak ülke tütünü, artık işçi sınıfına ve halka mal olmuş, Mollaların bile denetiminden çıkmıştır. İran'da devrim ve din hareketleri üzerine bir kitap yazan Amerikalı yazar Niccie Keddie (*), kitabında Nadreddin Şah'ın, Fransız doktorundan aldığı bilgiye göre, Saray'da bile tütün içilemediğini söylemektedir. Kitaplarında bu konuya değinen Abraham Nesselson (*), İran'da işçi sınıfıyla birlikte ilk kadın hareketinin de bu olayla başladığını belirtmektedir. 1892 yılında Tahran'da binlerce kadın, çarşaflarına sarılı olarak Nasreddin Şah'ın üçüncü oğlu Mirzani'nin Sarayına kadar yürümüştür. Iran'ın dört bir yanından gelen tütün işçileriyle ve tütün işçilerini destekleyen diğer işçilerle birlikte bu yürüyüşü düzenleyen İranlı kadınlardan 7'si, o gün Saray Muhafızları tarafından öldürülmüşlerdir. Aynı gün işçilerden de 40 kişi öldürülmüş ve Tahran sokaklarında çok kan akmıştır. Bu olaylar, 2 yıl boyunca aralıklarla devam etmiştir. Bu arada tütün işçileri ile Saray Muhafızları arasında çeşitli çatışmalar çıkmıştır. Olayların ardı arkası kesilmeyince İngilizler, İran Hükümetiyle bir anlaşma yapmak üzere harekete geçmişlerdir. Bu anlaşmaya göre İngiltere, İran üzerindeki tüm tütün haklarından vazgeçecektir. Ancak buna karşılık İran Hükümeti, İngilizlere zararlarının karşılığı olarak 500 bin sterlin ödemeyi kabul etmiştir. Bu, İran'ın yabancı ülkelere şu ya da bu nedenle ödemek zorunda kaldığı ilk tazminattır. Ve bundan sonra da, bu ödemelerin arkası kesilmemiştir.

Yabancıların İran tütünleri üzerindeki tüm imtiyazları kaldırıldıktan sonra tütün boykotu da sona ermiş ve işçiler işyerlerine dönerek çalışmaya başlamışlardır. Tütün boykotu hareketinin bazı yabancı güçlerin desteğiyle de olsa başarıya ulaşması, İran işçi sınıfını sınıf bilinci kazanmaya yönlendiren ilk önemli olay görünümündeki bu harekete tarihsel bir değer kazandırdı. Bu olaylardan sonra İran işçi sınıfı nicelikçe ve nitelikçe hep güçlenmeye devam ederek her olaya ağırlığını koymuş, 1905-1911 devrimci halk hareketinde de aydınların yanında Şah'a karşı savaşmıştır.

İran işçi sınıfı çok güç koşullarda gelişmiştir. Sanayiin çok cılız olduğu ülkede, tüketim mallarının büyük çoğunluğu, yüzyıllar boyu dış ülkelerden getirilmiştir. İran, Avrupa ülkelerinin ve Çarlık Rusyası'nın en büyük pazarlarından biriydi. 1900'ün başlarında bu ülkeler İran'da bir nüfuz rekabetine girişmişlerdi. Şeker ve kibrit gibi maddeleri kendi ülkelerinde-

kinden daha ucuz fiyatlarla İran'a satmak konusunda da yarışan yabancı ülkeler, böylesi bir pazarı ellerinden kaçırmamaya uğraşıyorlardı. Avrupa'da yeni palazlanmaya başlayan burjuvazi, en iyi mallarını ucuz fiyata İran'a satarak bu ülkede sanayiin kurulmasını engelliyorlardı. Her türlü vergiden ve gümük resminden muaf olan Avrupa malları, Asya ülkelerinde çok rahat pazarlar bulmuşlardı. Bugün bile benzer yöntemlerle az gelişmiş ülkelerde sanayileşmeyi engelleyen ve yalnızca montaj sanayiine izin veren büyük kapitalist ülkeler, o tarihlerde İran üzerinde çok daha açık ve kaba oyunlar oynuyorlardı. İran işçi hareketi, 1891 yılında başlayan tütün boykotundan sonra daha büyük boyutlara ulaştı. İlk defa İran işçi sınıfının politik örgütlenişi 1904'de görülür: İran'da ilk sosyalist parti durumundaki Adalet Partisidir. 1920'de Adalet Kongresinde İran Komünist Partisine (İKP) ye dönüşmüştür. Kurucuları arasında daha önce de sözünü ettiğimiz Haydar Emmoğlu, Pişeveri, İhsanullah Han, Avansiyan Cevdet, Kambergeş, Dr. Cavit yer alıyordu.

Bunlardan en tanınmışı Haydar Emmoğlu (1880-1921), asıl adı Haydar Tanrıverdiof'dur ve Çarlık Rusyasında elektrik mühendisliği öğrenimi görerek ülkesine dönmüştür. 1904 yılında İran Azerbaycan'ındaki sosyal-demokratlar işçilerle birleşerek, 1905-1911 devrimci halk hareketinden önceki ilk önemli siyasal örgüt olan İçtimayun-Amiyun'u kurdular. İçtimayun-Amiyun önderliğinde, baskı yöntemleriyle ülkeyi yönetmeye çalışan Kacar Şahı'na karşı bir ayaklanma başlatıldı. Bu ayaklanma sırasında Çarlık Rusyası'ndaki devrimci güçlerle de ilişkiler kuruldu. O yıllarda Bakû'da 50 bin işçi vardı ve bunların 10 bin kadarı, İran Azerbaycan'ından çalışmak üzere Bakû'ya gitmiş olanlardı. Bu işçiler, Çarlık Rusyası'na kadar devrimci hareketi oluşturan tüm güçlerle birlik oldular. 1904 yılında Neriman Nerimanof, Bakû'da ilk komünist partisini kurdu. İran Azerbaycan'ında da aynı doğrultuda Himmet Partisi kuruldu. Daha önceki yıllarda Bakû'da işçi olarak çalışanlar bu partinin saflarına katıldılar. Şah'ın kuvvetleriyle bunlar arasında çatışmalar çıktı. Özellikle, Azerbaycan'da yeşeren devrimci hareketin çok sıkıştırdığı Muzaffereddin Şah, İran'da ilk Millet Meclisi'nin açılmasına karar verdi. Ancak yetkilerinin daraldığını farkeden Muzaffereddin, daha sonra bu Meclisi top ateşine tutarak dağıttı. Tüm bu olaylar sırasında pişerek gelişen İran işçi sınıfı, artık sınıfsal istemleri doğrultusunda hareket

etmeye başlamıştı. Özellikle, Çarlık Rusyası'nda çalışıp ülkelerine dönen emekçiler, Rusya'daki devrimci hareketlerden esinlenerek İran işçi sınıfı içinde önemli bir rol oynadılar. İran tarihini anlatırken belirttiğimiz gibi, o yıllarda İran'da özellikle Azerbaycan, Mezanderan ve Gilan bölgelerinde devrimci hareketler görülmekteydi.

İngilizler ve merkezi İran yönetimine karşı 1920'de Azerbaycan'da «AZADİŞTAN» Hükümeti'nin kurulmasında ve kısa bir süre için de olsa ayakta kalmayı başarmasında, Ekim Devrimi'ne fiilen katılan ve bu devrimi destekleyen Kafkasya'daki İran Azerbaycanı işçileri baş rolü oynadılar. İran'ın 1919 yılında İngilizlerle imzaladığı onur kırıcı anlaşmanın yürürlükten kaldırılmasında da, işçi sınıfının Tebriz'de başlattığı ve toprak ağaları ile burjuvazinin de çıkarlarına uygun bularak desteklediği hareketin payı büyüktür. İngilizler 130 işçinin ölümüyle sonuçlanan 1920'deki Azerbaycan olaylarından sonra, bu tarihe kadar kesinlikle egemen bulundukları İran'dan ilk kez çekilmek zorunda kaldılar. 1919 anlaşmasını imzalayan hükümet düşürüldü ve İran'ın Sovyet Devrim Hükümeti'yle ilişkileri yeniden kuruldu. Bütün bu olaylar, daha Rıza Şah zamanından önce İran işçi sınıfının toplumdaki etki gücünü belirtmek bakımından çok önemlidir.

Askerlerini İran'da barındıramıyacak hale düşen İngiltere, 1919 anlaşmasının yürürlükten kaldırılmasını kabul etmek ve askerlerini İran'dan çekmek zorunda kalmıştı. 1921 yılında Rıza Şah da, kendi ordusu ve çevresi içinde güçlenmişti. O günlerde Azerbaycan, Gilan, Mazerderan, hatta Horasan bölgelerinde meydana gelen hareketler birer birer söndürüldü.

1921 yılında İran Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Ali Haydar ve çevresindeki bir çok devrimci, çağrılı olarak geldikleri bir konferansdan hemen sonra Enzeli'de (Bandar Pehlevi) Kuçek Han tarafından öldürtüldüler. O güne kadar devrimcilere yakın görünen Kuçek Han, o sıralarda gücünü artırmış ve Sovyet Devrimi'nin etkisinde kalan İran işçi sınıfının tehlike halini almaya başladığını farketmişti. Yine, o güne kadar Kuçek Han'a karşı çıkan büyük toprak ağaları ve esnaf da güçlenmekte olan işçi sınıfına karşı Kuçek Han'ın yanında yer aldılar. Böylece işçi sınıfının yıllar süren savaşımı, Kuçek Han ve yandaşları tarafından kanlı bir şekilde dağıtılmı. Yüzlerce işçi öldürüldü. Ancak, ülkeyi başına buyruk

yönetmek isteyen Kuçek Han da, Rıza Şah'ın kuvvetlerine yenildi ve başı kesilerek öldürüldü.

Ülkenin çeşitli bölgelerinde baş kaldırmış olan aşiretleri birer birer dize getiren Rıza Şah, İran'da egemenliği tamamen eline geçirdi. Rıza Şah, artık kendini İran'ın tek söz sahibi insanı olarak görüyordu. Ülkede yaratılan terör yüzünden o yıllarda İran'da işçi hareketleri geniş ölçüde duraklamıştı. Bu suskunluk, 1927 yılında Tudeh Partisi tarafından desteklenen Petrol işçileri grevine kadar sürdü.

1927 yılında Abadan, Mescid - Süleyman, Ahvaz ve diğer petrol üreten bölgelerin işçileri büyük bir gizlilik içinde toplandılar. Rıza Şah'ın polis devletine karşı planlanan hareketi son derece büyük bir gizlilik içinde yürütülmüş ve ilk toplantının yapıldığı güne kadar hükümet bu olayla ilgili hiçbir bilgi alamamıştı. 1929'da düzenlenen bir işçi kongresinde, işçilerin hükümetten neler istedikleri açıklandı. Bu isteklerin en önemlisi, işgününün 8 saate indirilmesiydi. Ülkenin çeşitli yörelerindeki uygulamalara göre günde 13-16 saat çalışan işçiler, işgününün 8 saate indirilmesi istemini ilk kez bu kongrede dile getirdiler. İşçilerin ikinci isteği ise, işçi sendikalarının kurulması ve faaliyete geçmesiydi. Her iki istek de, gerek hükümet, gerekse İran petrolünü elinde bulunduran İngilizler tarafından kesin olarak reddedildi. Son derece zor ve gizli koşullar altında çalışmalarını sürdüren petrol işçileri, bu iki isteklerini elde etmek amacıyla tam iki yıl uğraştılar. Bu arada zaman zaman işi yavaşlatma eylemlerine girdiler, kısa süren grevler yaptılar. Ancak, polis devletinin gücü karşısında savaşımlarını gizliilk içinde yürütebiliyorlardı. Bu arada, kısa sürede sonuca ulaşılmasını zorlaştırıyordu. 1929 yılında, İran'da petrol işçilerinin önderliğinde ilk resmî sendika kuruldu. 10 bin işçi derhal bu sendikaya üye oldu ve aynı yılın mayıs ayında, bütün dünyada kutlanmakta olan 1 MAYIS işçi bayramının İran'da da genel greve gidilerek işçilerce kutlanmasına karar verildi. Tüm Güney İran işçileri, bu genel greve katılma kararı aldılar. Gerçi, o günlerde, Musaddık darbesinden sonra kurulmuş ve İran'ı kasıp kavurmuş olan «SAVAK» adında bir örgüt henüz yoktu, ama Rıza Şah'ın da çok güçlü bir gizli polis örgütü vardı. Bu örgüt, işçilerin arasına sızdı ve 1 MAYIS için genel krev kararı alan işçi önderlerinden 23'ünü hemen tutukladı. Tutuklanan işçi önderleri 12'şer yıl ağır hapis cezasına çarptırıldılar. Ama bu ön-

lem, hiçbir yarar sağlamadığı gibi, tam tersine, işçilerin daha bilinçli bir şekilde çalışmalarına neden oldu. 1929 yılında İran'da 1 Mayıs törenleri işçilerin istedikleri gibi kutlanmadı; ama buna karşılık, 20 bin petrol işçisi bir bildiri yayınlayarak hükümeti sert bir dille eleştirdiler. Bu bildiride, sadece daha iyi çalışma koşulları değil, onun yanında bazı haklar da isteniyordu. Bunların en önemlileri şunlardı:

1 — 1 MAYIS İşçi Bayramı olarak kabul edilmesi ve hükümetin 1 Mayıs'ı kutlama törenlerine izin vermesi...

2 — İran Petrol İşçileri Sendikasının hükümetçe tanınması..

Rıza Şah Hükümeti, işçilerin tüm isteklerini şiddetle reddetti. İşçiler üzerine polis ve ordu kuvvetleri yollandı. Grevde bulunan 200 işçi toplu halde tutuklandı. İşçilerin üzerine ateş açıldı. İşçiler bu çatışmalarda yüzlerce ölü ve yaralı verdi. İşçiler herşeye rağmen direnişlerine devam edince, «petrol ağaları» ücretlerin artırılmasını kabul ettiler. Ama, tutuklanıp 12-18 yıl ağır hapis cezası yiyenlerin cezalarının hafifletilmesi isteği reddedildi. Doğal olarak, petrol şirketlerinin hiç işine gelmeyen işgününün 8 saate indirilmesi istemi de kabul edilmedi.

1931 İSFAHAN DOKUMA İŞÇİLERİ

Petrol işçilerinin 1929 yılında Güney İran petrol bölgelerinde yaptıkları eylemlerin üzerinden iki yıl geçmişti. Gerçi petrol işçileri istediklerini tam olarak elde edememişlerdi; ama yine de bir güç olduklarını, birleştikleri ve genel greve gittikleri takdirde İran'da tüm yaşamın felce uğrayacağını açıkça ortaya koymuşlardı. Çalışma koşulları biraz olsun hafifletilmiş, bunun yanısıra ücretler de bir miktar artırılmıştı.

1931 yılının ilkbaharında, İsfahan'da Vatan Dokuma Fabrikasında işçiler günde 13 saat sürekli olarak çalışıyorlar ve haftanın 7 günü hiç izin yapmadan işlerini sürdürüyorlardı. Buna karşılık bu işçilerin ücretleri hızla artan enflasyon koşullarında son derece düşüktü. Bir dokuma işçisi, o günlerdeki günlük kazancıyla ancak 2,5 ekmek ve 100 gram helva alabilirdi. Yaşam koşulları son derece ağır olan ve işyerlerinde de en güç koşullarda hizmet gören bu işçilerden 400'ü bir araya gelerek bir birlik kurdular; ve aynı iş kolundaki diğer işçiler adına da bir bildiri yayınladılar. Bu bildiride 13 istek vardı. Bu isteklerin en önemlileri şunlardı:

1 — İş saatlarının azaltılması (8 saatlik işgününün kabulü)
2 — Haftada 6 gün çalışılması, bir gün izin yapılması
3 — Ücretlerin belli bir oranda artırılması (% 20)
4 — Polis baskısının kaldırılması,
5 — Dokuma işçileri sendikasının kurulması.

Fabrikanın patronu, işçilerin tüm bu isteklerini reddetti. Bunun üzerine işçiler, ellerinde devrimci sloganlar yazılı pankartlarla İsfahan sokaklarına çıktı, bu isteklerini halka duyurdular. Ellerindeki kırmızı bezler üzerinde «TÜM İRAN İŞÇİLERİ SENDİKASI ÇOK YAŞA» «İŞÇİLER BİRLEŞİN» gibi yazılar vardı. Halk işçilere hak verdi ve bir anda İsfahan halkı ile İsfahanlı dokuma işçileri birleşti. Artık sokaklarda da birlikte yürüyüp, eylemlerini birlikte sürdürüyorlardı. Bütün bu olup bitenlerden korkan dokuma fabrikasının sahibi, işçilerin isteklerinin kabul edileceğini açıkladı. Üstelik, sadece, Vatan Fabrikasında değil, İsfahan'daki dokuma fabrikalarının tümünde geçerli olmak üzere... Buna göre işçilere aşağıdaki haklar tanındı:

1 — İş günü 13 saatten 9 saate indirildi.
2 — Haftada 6 gün çalışılması ve 1 gün dinlenilmsei kabul edildi.
3 — Ücretler % 20 oranında artırıldı.

1931 yılında İsfahanda meydana gelen bu olaylardan sonra işçiler, her gün İran'ın çeşitli yörelerinde, çeşitli iş kollarında eylemlere geçtiler ve bir ölçüde de olsa patronlarına isteklerini kabul ettirebildiler. Ancak bu yıllarda, Rıza Şah'ın işçiler üzerindeki baskısı gittikçe arttı ve işçi önderlerinden yüzlercesi tutuklanıp zindanlara atıldı. 1937 yılında, Almanlarızı da etkisiyle Rıza Şah, daha önce kurulmuş olan işçi sendikalarını kapattı. Zaten ülke içinde çok fazla etki gösteremeyen bu sendikalar, eylemlerini gizli olarak sürdürmek zorunda bırakıldılar. Ancak, bir kez işçi sınıfı hareketi başlamıştı ve durmuyordu.

1931 yılı, hükümetin işçilere karşı aldığı tavır ve «komünizmle mücadele!» bakımından da çok önemlidir. O güne kadar neyin ne olduğunun tam bilincine varamayan Rıza Şah, o yıl petrol işçilerinin ve dokuma işçilerinin birbiri arkasına patlak veren grevlerini inceleyip bu grevlerin sonuçlarını değerlendirdikten sonra Meclisten bir yasa çıkarttı. Sözkonusu yasa, Komünist Partisi'ne üye olmayı 10 yıl hapisle cezalandırıyordu.

Bu, İran'da çıkarılan ilk anti-komünist yasadır. Daha sonra bu ceza arttırılmıştır. İran Halk Partisi'ne üye olmanın ve komünizm propagandası yapmanın cezası, 1975 yılında ömür boyu hapse çıkarılmıştır.

1935'de Dr. Taghi Erani ve 52 arkadaşı (53'ler diye anılıyorlardı. İran Komünist Partisini yaşatmak için yoğun çalışmalara giriştiler. Ancak bu çalışmalar çok uzun sürmedi. 1937 yılında Rıza Şah'ın faşist askeri ordusu Erani ve arkadaşlarını tutuklayıp tüm komünist kuruluşları dağıttılar. Yargılamalar sonucunda 3 şubat 1939'da Dr. Taghi ve bir kaç arkadaşı idam edildiler. İran işçi sınıfı o güne «Şehitler Günü» adını verdi. İran Işçi sınıfı Dr. Erani ve arkadaşlarının tutuklamasından sonra bir süre politik örgütten yoksun kaldı. İşçi sınıfının yeniden politik örgütlenişi 1953'de (53'lerden) serbest bırakılanların önderliğinde gelişti. Kurulan partinin adı İran TUDEH Partisidir.

1941 — PETROL İŞÇİLERİNİN EYLEMLERİ

İran'da 1927 yılında başlayan işçi hareketleri gittikçe gelişmekteydi. Polis devletinin sıkı baskısı, o sıralarda iyice Naziliğe özenen Rıza Şah'ın ağır yasaları, polisin ve askerin acımasızca işçiler üzerine sürülmesi, bütün bunlar, işçi hareketlerinin durdurulmasına yetmiyordu. 1931 ve 1937 yıllarında çıkarılan anti-komünist ve işçi aleyhtarı tüm yasalara rağmen olaylar azalmak şöyle dursun, daha da büyüdü. 1941 yılının başlarında Aga-Cari'deki petrol işçileri ayaklandılar.

İkinci Dünya Savaşı içinde, İran'daki yaşam koşulları daha da ağırlaşmıştı. Müttefikler, İran petrolünün tümünü kendileri için kullanıyorlardı. Halk, evinde aydınlanmak için bile gaz bulamaz hale gelmişti. Gaz, tuz, şeker, pirinç, bez gibi halkın ana kullanım maddeleri ortadan yokolmuştu. Avrupa'nın içlerindeki savaş, İran halkını Avrupa halkından daha fazla etkilemişti belki de. Zaten çok yoksul olan halk kitleleri açlıktan ve sefaletten kırılıyordu. Ve bu koşullar altında çok az bir ücretle çalışan petrol işçileri, haklarını aramaya karar verdiler. 1941 yılındaki işçi eylemlerinde, daha önceki eylemlerden farklı olarak ekonomik istemlerin yanında politik istemler de yer aldı. Özellikle, 1 MAYIS'ın İŞÇİ BAYRAMI olarak kabul edilmesi ve bunun tüm ülke çapında uygulanması, işçilerin büyük bir kazanımı olmuştu. Gerçi, daha önce de böyle bir istemde bulunulmuş, ancak hükümet bu istemi kabule hiç yanaşmamıştı.

İngiliz petrol şirketi ,kendi işçilerinin isteklerini şiddetle reddetti. Direnen işçilere karşı polis ve asker gücü kullandırıldı. Yüzlerce işçi yaralandı, 25 işçi tutuklandı ve 16 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Ancak olaylar durdurulamadı; hatta daha da gelişti ve Aga-Cari'de başlayan eylem tüm kentlere yayıldı. Petrol işçilerinin yanında diğer fabrikalarda çalışan işçiler de, isteklerinin bu doğrultuda olduğunu belirterek eyleme katıldılar. İşçilerin direnişi günlerce devam etti. Savaş sırasında zaten petrol sıkıntısı çeken Ingiltere, işi uzatmanın bir yararı olmayacağını farkederek işçi istemlerinin bazılarını kabul edeceğini bildirdi. İşçiler dırenişlerini durdurdular ve işyerlerine döndüler; ancak bir süre sonra hükümet, çok daha ağır yasalar getirerek işçi önderlerinin tümünü tutukladı. İşçilerin haklı isteklerine karşı Rıza Şah'ın ve hükümetinin politikası, neirete dayanarı zulüm uygulamasıydı. Bu politikayı İngilizler de destekliyordu. Halk, askerler ile polis arasında sıkışıp kalmıştı. İnsanların nefesi bile kontrol ediliyordu. Fabrikalara çok miktarda gizli polis yerleştirildi ve işçilerin hareketleri izlenmeye başlandı. Sert ve acımasız bir şekilde işçi sınıfının eylemleri üzerine kara bir perde çekiliyordu.

İran tarihini ele aldığımız bölümde de belirtildiği gibi, Rıza Şah, bir yandan da ülkedeki ulusal azınlıklarını baskı altında tutmaya ve aşiretleri ezmeye çalışıyordu; ülkenin çeşitli yörelerinde hergün yüzlerce kişi katlediliyordu. İran, 1921-41 yılları arasında sürekli bir terör havası içinde yaşadı.

Nazi hayranı olan ve İngilizlerle anlaşamadığı için düşürülen Rıza Şah'ın yerine Muhammed Rıza getirildiğinde, halkla birlikte işçiler de, ülkede durumun biraz olsun düzeleceğini, haklarının kendilerine verileceğini sanmışlardı. Ancak olaylar, İran halkının düşündüğünün ya da arzu ettiğinin tam tersine gelişti. Tarih boyunca Ingiliz emperyalizminden sürekli olarak canı yanan İran halkı, böylelikle bir kez daha aldatılıyordu. Yeni Şah, babasının tutumunu beğenmediğini, bir polis devletiyle ülkenin yönetilemiyeceğini, kendisinin İsviçre gibi özgür bir ülkede eğitildiğini, demokrasinin anlamını bildiğini söylemiş; ama uygulamada tüm söylediklerinin tam tersine hareket etmişti. O günlerde işçilerin istediği ilk şey, işgününün 8 saate indirilmesiydi. Tüm ülkedeki işçiler bunun için birleşmişlerdi. İngiliz petrol şirketi ve fabrika sahipleriyle birlikte yeni Şah da bu isteğe karşı çıkıyordu. İsviçre'de edindiğini

iddia ettiği özgürlük ve demokrasi anlayışının aslında kaba bir aldatmaca olduğu ortaya çıkıyordu. Muhammed Rıza, babasını gölgede bırakan bir zorbalık yönetimiyle bunu kısa sürede kanıtladı.

1942-44 yılları arasında İran işçi sınıfı, birliğini sağlama ve güçlendirme çabalarına ağırlık verdi. Bu arada tarım işçileri de, ilk kez sanayi işçileriyle birleşmeye yönelmişti. 1943 yılında Horasan bölgesinde meydana gelen olaylarda toprak ağalarına karşı direnen tarım işçilerini desteklemek üzere sanayi işçileri, ülkenin dört bir yanından o bölgeye akın etmişler ve bir komite kurarak eylemi yönetmişlerdi.

1944 yılı başında İran Hükümeti, tüm baskılara rağmen çok güçlenen İran işçi sınıfının isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. İran'da Birleşik İşçi Konseyi kuruldu. Tüm İran işçisi, bu kuruluşun doğal üyesi olarak kabul edildi. Bu gelişme, o günün koşullarında olağanüstü bir başarıyı simgeliyordu. Bu başarıda en büyük pay ise, kuşkusuz Azerbaycan işçi sınıfının güçlü ve bilinçli eylemine aitti.

1945 yılında Azerbaycan'da kurulan Azerbaycan Özerk Cumhuriyetiinde uygulanan yasalar, İran'ın diğer kesimlerinde yaşayan halkı da etkilemekteydi. Azerbaycan'da 8 saatlik işgünü uygulamasına geçilmişti. İran'da ilk kez bir iş yasası çıkarılmış, işçilerin ödevleri ve hakları belirlenmişti. İşçilerin çalışma yaşamını ve emeklilik durumlarını düzenleyen ytasalar çıkarılmıştı. Kadın - erkek eşitliği sağlanmış, ayrıca ülkede yasalar uygulanır hale gelmişti. Azerbaycan'da gerçekleşen tüm bu uygulamalar, kısa sürede bütün İran'ı etkiledi. İyiyi, doğruyu, güzeli öğrenen insanları geriye döndürmek olanaksızdı.

Aynı yıl içinde Şah Muhammed Rıza, Birleşik İşçi Konseyi'nin isteğine uyarak 8 saatlik işgününü uygulamasını Meclise önermek zorunda kaldı. Ancak, İngilizlerin de baskıyla Meclis, sözkonusu yasa önerisinin görüşülmesini kesinlikle reddetti. İşçiler, bu olaydan sonra daha da sıkı bir işbirliği içine girdiler. Özellikle petrol şirketinde çalışanlar, her kuyu başında bir örgüt kurarak tüm işçilerin Konsey'e katılmasını sağladılar. 1945 yılını petrol kuyularının başında geçiren işçi önderleri, 1946 yılında en büyük başarılarına ulaştılar. O yıl 1 MAYIS, ilk kez bir İşçi Bayramı olarak kutlandı.

1921 yılından beri süregelen eylemler, çekilen eziyetler ve binlerce işçinin yaşamını yitirmesi pahasına, tüm İran işçi sınıfının birleşik savaşımının bir kazanımıydı ulaşılan bu sonuç.

1946 — 1 MAYIS İŞÇİ BAYRAMI

1946'nın 1 MAYIS'ına gelmeden önce, onu hazırlayan olaylara bir göz gezdirmek gerekirse; o yılın başlarında Güney İran'da 80 bin petrol işçisinin eyleme geçtiğini görüyoruz. Olaylar günlerce sürdü. Önce Abadan Rafinerisi'nde başlayan direniş, daha sonra genel bir greve dönüştü. Aga-Cari'de 10 bin işçi greve başladı. Grevcilerin istekleri daha öncekilerden pek farklı değildi; 8 saatlik işgünü uygulaması, sendika kurma hakkının tanınması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çalışma hakkının gerçekleştirilmesi iş ve işçi sayısının çıkarılması ve 1 MAYIS'ın İşçi Bayramı olarak kabul edilmesi. Hükümet, grevci işçiler üzerine ateş açtırdı, polisi ve güvenlik güçlerini daha acımasız bir şekilde harekete geçirdi. Ne var ki, işçilerin direnişini kırma yolunda hiçbir sonuç alınamadı. İngiliz petrol şirketi, işçilerin isteğine uyarak grevle geçen sürenin ücretini işçilere ödemek zorunda kaldı. 11 gün süren genel grevden sonra işçiler, isteklerinin büyük bir bölümünü kabul ettirdiler. Ücretler % 25 oranında artırıldı. 8 saatlik işgünü uygulaması kabul edildi. Gerek İran Hükümeti gerekse İngiliz petrol şirketi, işçilerin örgütlenmesine rıza gösterdi. Ve en önemlisi, 1 MAYIS'ın İşçi Bayramı olarak kutlanması kabul edildi. Üstelik işçiler, o gün ücretlerini de tam olarak alacaklardı. Yani 1 Mayıs ücretli bir izin günü olarak kabul edilmişti. 1946'nın 1 MAYIS'ı, İran'da ilk kez resmen kutlandı, Tahran'daki İşçi Bayramına 100 binden fazla işçi katıldı. İşçiler ellerinde pankartlarıyla o gün Tahran sokaklarında yürüdüler ve İşçi Bayramını coşkuyla kutladılar. Tahran'dan başka İsfahan, Abadan, Tebriz, Meşhed gibi büyük kentlerde de binlerce kişi aynı gün İşçi Bayramı törenlerine katıldı ve işçiler, ilk kez varlıklarını güçlü bir şekilde ortaya koydular.

Aynı yılın 22 Haziran'ında, Tahran'da İranlı işçilerin örgütlediği ikinci bir gösteri yapıldı. 80 bin işçinin katıldığı bu gösteride faşist Franko Rejimi lanetlendi ve İspanya'daki anti-faşist savaşla dayanışma andı içildi. Bu, İran işçisinin kendi ülkesi dışındaki faşist bir uygulamaya karşı ilk kez tavır alması ve geniş çaplı ilk enternasyonalist görüşmeydi.

1946 yılının yazında Petrol İşçileri Sendikası, bir bildiri yayınlayarak, özellikle Güney'de petrol bölgesinde meydana gelen olayları protesto ettiklerini bildirdiler. Hemen ardında

da, bir başka bildiriyle yeni istemlerde bulundular. Bunları şöyle sırlayabiliriz:

1 — Kuzistan Eyalet Valisinin derhal işten el çektirilmesi ve özellikle petrol işçilerine karşı aldığı tavırdan ötürü Vali'nin cezalandırılması.
2 — Grev kırıcıların cezalandırılması,
3 — İngilizlere verilen petrol imtiyazının geri alınması,
4 — Petrol yataklarında ve rafinelerinde çalışan İngiliz uzmanlarının işten el çektirilmesi, İngiliz sivil polisinin işçi örgütlerine ilişkin faaliyetlerine son verilmesi,
5 — İş yasasının çıkartılması, buna bağlı olarak da Uluslararası İşçi Sendikaları'yla işbirliğine gidilmesi, ücretlerin yeniden ayarlanması, çalışma saatlerinin ve vardiyaların düzenlenmesi, sendika kurma hakkının yasallaştırılması.

Bu kahramanca istekler, İran işçi sınıfını, emperyalistlerle ve özellikle İngilizlerle, onunla bütünleşmemiş olan güçlerle ve özellikle Şah'la kesin olarak karşı karşıya getiriyordu.

Bu bildirideki isteklerin yerine getirilmesi amacıyla, 1946 Haziran'ının son günlerinde bir saat süreyle işi durdurma kararı alındı. İran'daki hastahane, itfaiye su ve elektrik işçileri hariç, tüm İran işçi sınıfı bu eyleme katıldı. Petrol yataklarındaki tüm çalışmalar tamamen durduruldu. 100 bin işçi, tam bir birlik haline İran'ın bütün bölgelerinde bu bir saatlik direnişi gerçekleştirdi. Abadan'da sıkıyönetim ilân edildi. Şah, Abadan Rafinerisi'nde çalışan işçilerin üzerine askeri kuvvetler yolladı. Gece yarısı askerler savunmasız işçilere ateş açarak yüzlercesini öldürdü ve yaraladı.

İran'ın tüm kentlerindeki işçiler, Abadan'daki işçileri desteklemek amacıyla işlerini bıraktılar. İşçi Konseyi, bir bildiri yayınlayarak, Abadan'daki işçilere yapılan zulüm durdurulmadığı takdirde, ülkedeki tüm işçi sınıfının silahlanarak harekete geçeceğini bildirdi. Ülkede yaşam tamamen durmuştu. Bu koşullar altında kendi tahtını bile kurtaramıyacağını fark eden Şah, İngilizlerin de tavsiyesi üzerine Abadan'daki işçilere uygulanan baskıyı biraz olsun azalttı. Tutuklananlar salıverilmedi, ama askeri birlikler Abadan Rafinerisi'ni terketmek zorunda kaldılar.

1946 yılından itibaren işçilerin hakları uğrunda savaşırken ileri sürdükleri koşulların başında gelen 1 MAYIS'lar,

İran'da büyük kitleler tarafından desteklenerek kutlandı. İran işçi sınıfının 1921-53 yılları arasındaki tüm eylemlerinin ardında, açık ya da gizli olarak İran Tudeh Partisi görülmektedir. İleride bu konuyu yeniden ele alacağımızı belirterek, şimdi 1951'in 1 MAYIS'ına dönelim.

İran işçi sınıfı, 1950'lerde gerçekten güçlü bir varlık haline gelmişti. Anti-emperyalist ve anti-faşist tüm eylemlerin başını çeken İran işçi sınıfı, giderek daha yüksek bir sınıf bilinci içinde eylemlerini sürdürüyordu. Artık İran işçi sınıfı hükümete karşı ciddi bir güç haline gelmişti. Ve bu koşullar altında, 1951'deki 1 Mayıs gösterilerine 300 bin işçi ve ailesi katıldı. Bu gösterilerde artık işçiler yalnız değildiler. Onlara, demokrasiye susamış olan emekçi halkın geniş bir kesimi de destek oluyordu. 1951 yılında, İran'da tüketim mallarının ana bölümünü ve dağıtılımını ellerinde tutan küçük tüccarlar da, yerli büyük sermaye ile uluslararası sermayenin işbirliği yapması sonucu varlıklarının tehlikeye girdiğini görmüşlerdi. İran'daki işbirlikçi burjuvazi ile uluslararası tekellerin çıkar ortaklığı üzerinde birleşmeleri, bu küçük tüccarları bir iflâsın eşiğine doğru sürüklüyordu. Şah Rejimi'nden kaynaklanan politik bunalımın, enflasyonun ve pahalılığın küçük tüccarları da etkilemesi, bunları işçi sınıfıyla bir güçbirliği oluşturmaya yöneltmişti. 1948-1953 yılları arasında petrol sanayiinin ulusallaştırılması savaşımına aktif bir şekilde katılan küçük tüccarlar, işçi sınıfının tüm demokratik eylemlerini desteklediler. Ve 1951-52 yıllarında yapılan 1 Mayıs'larda da işçi sınıfının yanıbaşında yer aldılar.

1952 yılı içinde İran'da 200'den fazla grev yapıldı. Çeşitli işyerleri günlerce kapatıldı. Özellikle dokuma sanayiinde işler tamamen durdu. Halı tezgâhlarının bir bölümü kapatıldı. Binlerce işçi, anti-emperyalist eylemler düzenleyerek siyasal özgürlük uğrunda savaşıyorlardı. Ve artık bu savaş, İran halkına da malolmaya başlamıştı. Nedenleri ne olursa olsun, işçi sınıfı, yanıbaşında kendini destekleyen yeni katmanlar görüyordu. Küçük tüccarlar özellikle Dr. Musaddık'ın Başbakan olmasına büyük destek sağladılar. 1951 yılında Dr. Musaddık Başbakan oldu. Ancak daha önce de değindiğimiz gibi, 1953 yılında Amerika'nın işe doğrudan müdahalesi ve Musaddık'ın kararlı bir politika izleyememesi, ortamın yeniden gerici güçlerin eline geçmesine yol açtı. Artık İngiltere'nin çökmekte olan gücü, onun

İran üzerinde emperyalist emellerini gerçekleştirmesine yetmiyordu. Bu yüzden İngiltere, İrandaki yerini, kendisini çoktan geride bırakmış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tam bir emperyalist güç haline gelmiş olan Amerika'ya bırakmak zorunda kaldı. ABD'nin ve onun kuklası durumundaki Şah'ın ağır basmasıyla, İran tamamen ABD'nin güdümünde bir ülke durumun sokuldu. Ama bu kez Amerikalılar, kendi durumlarını sağlamlaştırmak ve Orta Doğu'da elde ettikleri bu kaleyi bir daha kimselere kaptırmamak amacıyla çok sıkı bir çalışmaya girdiler. 1956 yılında SAVAK örgütü kuruldu. İran, emperyalistlerin ve çok uluslu tekellerin kesin boyunduruğu altına girdi. 1953 yılına kadar hızla yükselen işçi sınıfı hareketi, kısa bir süre içinde etkisizleştirildi. Tudeh Partisi kapatıldı. 1 MAYIS İşçi Bayramlarının kutlanması kesin olarak yasaklandı. İran işçi sınıfı, 1930-1940 dönemindeki konumunun daha da gerisine itildi. 8 saatlik işgünü yasası yürürlükten kaldırıldı. İşçilerin günde 10-15 saat çalışmaları ve 8 saati aşan çalışmalar için hiçbir ücret talep etmemeleri sağlandı. İşçi sınıfının her türlü eylemi kesinlikle yasaklandı ve en ufak bir kıpırtıya karşı bile askeri birliklere kesin ateş emri verildiği açıklandı. Gösteri yürüyüşleri, grevler, direnişler ve her türlü eylemler geride kalmışlardı.

1953'e dek anti emperyalist bir politika yürüten ve petrolü kamulaştıran Dr. Musaddık yönetimi, TUDEH Partisinin tüm önerilerine karşın zamanında önlem almadı. ABD emperyalizmi tarafından CİA'in tezgahladığı ve emperyalizmin İran'lı işbirlikçileri ile birlikte gerçekleştirilen kanlı bir darbe ile Dr. Musaddık yönetimi yıkıldı. Ayın yıl zamanın ABD Başkanı yardımcısı Richard Nixon'un İran'ı ziyaret edeceğinin açıklanması üzerine bu ziyareti protesto eden öğrencilerin üzerine silahlı birlikler gönderildi. Üç öğrenci lideri öldürüldü. Rezevi ve Bozorgniya İran TUDEH partisi Genchi ise Ulusal Cephe üyesiydi. Bu üç gencin öldürüldüğü 7 Aralık günü o yıldan bu yana İran Gençlik ve Dayanışma Günü olarak anıldı.

Dr. Musaddık, 1921'den beri süregelen işçi eylemlerinin ve 1950'lerde palazlanarak hakkını aramaya başlayan «Çarşı» esnafının desteğiyle petrol ulusallaştırmıştı. Ne var ki, ABD'yle birleşerek Musaddık'ı deviren Şah Muhammed Rıza, bunun bedelini İran işçi sınıfına çok ağır bir şekilde ödetmeye çalıştı. Binlerce işçi öldürüldü, hapislere atıldı. Hele 1956 yılında SAVAK örgütü kurulduktan sonra, onun fabrika ve işyerlerindeki

yoğun faaliyeti sonucunda işçi önderleri ve eylemciler fabrikalardan uzaklaştırıldı. En ufak bir şekilde kendisinden kuşkulanılan işçi, derhal SAVAK tarafından tutuklanarak zindana atıldı. Polis, işçileri göz altına almaya, sürekli sorguya çekmeye, işlerine son vermeye, hatta tutukladıktan sonra onlara en gaddar yöntemlerle işkence etmeye başladı. Eğitim ve örgütlenme çalışmaları tamamen durduruldu. Sendikalar kapatıldı. Her türlü işçi örgütünün kökü kazındı. İşçi önderleri ya öldürüldüler ya da büyük işkencelere tabi tutularak zindanlara atıldılar. Faşizmin en gaddarca ve en alçakça işkence yöntemleri sergilendi. Hukuk devletinin tüm ilkeleri ayaklar altına alındı. İçinde tutuldukları adaletsiz ve bağımlı durumlarından ötürü işçiler arasında düşman gücün sınırsız, buna karşılık kendi güçlerinin çok zayıf olduğu kanısı yaygınlaştı. Bu kanının sonucu olarak, tutuklanmaktan, işkence görmekten ve öldürülmekten korkan işçiler, tamamen pasif bir tutum içine itildiler.

1956'dan bu yana, bütün bu ağır koşullara rağmen yine de ülkede zaman zaman işçi sınıfının eylemlerine tanık olundu. İran'daki faşist yönetime karşı tepkiler çok cılız da olsa, yine işçi sınıfından geldi. Faşist baskılarla sindirilen ülkenin diğer demokrasi güçleri gibi işçi sınıfı da, sessiz ve kısıtlı bir eylem göstermeye başladı. Ve, 1953 yılından bu yana İran'da 1 MAYIS İşçi Bayramı hiç kutlanmadı.

1956 yılında, babasının dönemini de aratırcasına emperyalistlerle işbirliği halinde tam bir faşist polis devleti kuran Şah, tüm çabalarına ve bunca sıkı baskılara rağmen, yine de bazı olayların üstesinden gelemedi. İşçiler, canlarını feda etmek pahasına zaman zaman eylemlerini sürdürdüler. SAVAK'ın kurulmasından sonra işçi sınıfının ilk eylemi, 1959 yılında başlatıldı. Tahran'da tuğla fabrikalarında çalışan 30 bin işçi ayaklandı. Açlıktan ve sefaletten perişan bir hale gelmiş olan bu işçiler, ücretlerine % 30 zam yapılmasını istiyorlardı. İşçilerin bu isteklerine silahlarla karşılık verildi. SAVAK ajanları ve askeri birlikler, fabrikaları bastı ve işçileri kurşunladı. İran'da görev yapan Amerikan Jandarma subayları da bu bastırma harekâtını denetlediler. 50 işçi fabrikalarından çıkamadan öldürüldü, yüzlerce işçi ağır yaralandı ve binlercesi de işkenceye tabi tutularak zindanlara atıldı. İşçilerin bu eylemini en gaddar bir şekilde bastıran Şah, böylelikle onlara kesin bir gözdağı vermiş oluyordu. Şah'ın yol göstericisi olan Amerika'nın da istediği

buydu. İşçiler, herhangi bir başkaldırmayı hiçbir şekilde akıllarından geçirmemeli ve ne denli korkunç cezaların kendilerini beklediğini hiç unutmamalıydılar.

İşçilere karşı büyük bir terör dalgasının estirildiği bu olaydan sonra, İran'daki işçi eylemlerinde bir durgunluk dönemi başladı. Muhammed Rıza, belli bir dönem için de olsa amacına ulaşmış görünüyordu. Iran işçi sınıfını politika sahnesinden silmek ve ülkeyi, emperyalist tekellerin boyunduruğuna sokmak pahasını kendi geleceğini güvence altına alacak koyu faşist yöntemlerle yönetmek, Şah'ın tek seçeneğiydi.

1960-63 yılları arasında da tüm faşist uygulamalara karşın zaman zaman işçi hareketlerine tanık olundu. 1960 yılında İsfahan'da yapı işçileri eyleme geçtiler. Yine aynı yılda, Tahran'da 25 bin taş ocağı, karayolları ve petrol işçisi, Tahran Üniversitesi'nde meydana gelen olayları protesto amacıyla öğrencilerle ve öğretmenlerle birlikte omuz omuza çarpıştılar. Sonuç: 18 ölü ve 200 den fazla ağır yaralı ve 3800 tutuklu.

1960 yılının Ekim'inde ise Dez Barajı yapımında çalışan işçiler, ücretlerin arttırılması ve çalışma saatlerinin düzenlenmesi istemleriyle greve gittiler. Polisler ve askerler grevcilerin üzerine saldırdılar. 12 işçi öldürüldü, yüzlerce işçi zindanlara atıldı.

1961'in Ocak ayında, Şimşek'de kömür madeninde meydana gelen çökme olayında 21 kömür işçisi hayatını yitirdi. Olayın asıl sorumluları son derece ilkel ve ağır koşullarda işçileri çalıştıran hiçbir önlem almadan işçileri metrelerce derinlikteki madenlere indiren yöneticilerdi. İşçiler, bu koşullarda daha fazla çalışamıyacaklarını belirttiler ve baş mühendisin arabasını taşladılar. Bu olay, ülkenin çeşitli kesimlerindeki işçilerin eyleme geçmesine neden oldu. İsfahan, Tebriz, Abadan gibi işçilerin çoğunlukta bulunduğu yörelerde 24 saatlik greve gidildi. Alınan tüm önlemlere, baskının yoğunlaştırılmasına ve faşizmin en vahşi uygulamalarına rağmen işçiler, 24 saat boyunca çalışmadılar ve ülkede yaşamı felce uğrattılar. Ülke çapında işçi sınıfı bu eyleme katıldığı için, Şah'ın polisi fazla bir tepki gösteremedi. Hangi biri tutuklanacaktı ki. Tüm işçiler aynı eylemin içindeydiler.

1963 yılında, yine Tahran Üniversitesi'nde meydana gelen olayları protesto amacıyla, işçiler halkla bütünleşti. Ve binlerce işçi, polislere ve askerlere karşı öğrencilerle birlik halinde

Tahran Üniversitesi önünde barikat kurdular. Sonuç: 22 ölü, 6000 tutuklu.

1968-69 yıllarında özellikle dokuma sanayiinde baş gösteren bunalım, işçilerin fabrikalardan atılmasına, binlerce işçinin işsiz kalmasına neden oldu. Kendi işlerini koruyabilmek ve işten atılan arkadaşlarının haklarını arayabilmek amacıyla işçiler, İsfahan'da ve Tebriz'de eyleme geçtiler. Polis, çok kısa sürede bu eylemi de bastırdı. Sonuç: 12 ölü, yüzlerce tutuklu.

1970 Nisan'ında, Abadan Petrol Rafinerisi'nde çalışan 13 bin petrol işçisi, işi yavaşlatma ve üretimi düşürme eylemine giriştiler. Bu kez, Şah, işçilere karşı başka bir yöntem uygulayarak, onlara isteklerini yerine getireceğini belirten konuşmalar yaptı. Ücretlerin % 20 artırılması, isteklerin, en ciddisiydi. Bu konuda Şah'ın kendisinden söz alan işçiler, direnişe son verdiler. Ancak sonuç umdukları gibi çıkmadı. Şah sözünde durmadı ve beklenen zam yapılmadı. Bunun üzerine yeniden direnişe geçen işçilere, bu kez çevre kentlerde çalışan tüm işçiler katıldılar. İşi yavaşlatmanın yanında grevler de başladı. Yüzlerce işçi tutuklandı ve Tahran'daki Gazel Kale zindanlarına atıldı.

1971'in Mart'ında Gergereh ZİBA iplik fabrikasının tümüyle kadın olan işçileri, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerin artırılması amacıyla greve gittiler; Tahran yakınlarındaki Karaj'da bulunan bu fabrikadan başlayarak Tahran'a doğru yürümeye başladılar; ancak Tahran kentinin girişinde polis birlikleri tarafından karşılandılar. Üzerlerine ateş açıldı. 19 kadın işçi öldürüldü.

1971'in Mart'ında Gergereh ZİBA iplik fabrikasının tümüyle kadın olan işçileri, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerin artırılması amacıyla greve gittiler; Tahran yakınlarındaki Karaj'da bulunan bu fabrikadan başlayarak Tahran'a doğru yürümeye başladılar; ancak Tahran kentinin girişinde polis birlikleri tarafından karşılandılar. Üzerlerine ateş açıldı. 19 kadın işçi öldürüldü.

1971'in Mayıs'ında bu kadın işçilerin direnişini destekleyen Cihan Dokuma fabrikasının 4000 işçisi Karaj'dan Tahran'a doğru yürümeye başladılar. İşçiler, Tahran'a varmadan önce polis, jandarma ve komanda birlikleri tarafından karşılandılar. Birlikler işçilerin üzerine ateş açtı. 26 işçi öldürüldü, bir çok işçi yaralandı ve yine yüzlerce işçi büyük işkencelerden geçirilerek zindanlara atıldı. Bütün bu İran'da olup bitenler karşı-

sında basın gözlerini yummuş, kulaklarını tıkamıştı. Amerika'daki güzellik yarışmasını ya da Fransa'daki artist bilmem kimin yaşamını dizi dizi sergileyen basın susuyordu. Daha doğrusu susturulmuştu. İran'da Şah'ın istediklerini yazmayan gazeteci görevine devam edemezdi. Ayrıca, yabancı ajanslar da, ancak Şah'ın ve SAVAK'ın istekleri doğrultusunda haber verdikleri takdirde İran'da kalabileceklerini çok iyi biliyorlardı. Böylece İran, o dönem içinde, «hızla kalkınan ve barış içinde yaşayan» bir ülke olarak dünya kamuoyuna sunuldu. Yüzlerce insan ölüp binlercesi zindanlara atılırken Şah, İran'ın 2500. yıldönümünü kutladı, taç giydi, karısını naib ilan etti ve 40 gün 40 gece törenler düzenleyerek bu göstermelik olayları dünya kamu oyuna yansıttı. İran, sanki güllük gülistanlık bir ülkeydi.

1973 yılına gelindiğinde, petrol geliri 300 milyar lirayı bulan İran'da bir ekonomik bunalım baş göstermişti. Enflasyon artıyor, iş yerleri kapanıyor, her geçen gün ülke daha kötü durumlara giriyordu. İşçinin kazandığı üç beş kuruşun da bir değeri kalmamıştı. Pahalılık öylesine ileri bir düzeye ulaşmıştı ki, bir dokuma işçisi kadın gündelik kazancıyla 150 gr. et bile alamıyordu. Ev kiraları da alabildiğine artmıştı. Ve işçiler, yiyecek bulamadıkları gibi yatacak yer bile bulamaz hale gelmişlerdi.

1973-75 yılları arasında ekonomik bunalımın perişan ettiği ve enflasyon oranının % 40'ı bulduğu ülkede çeşitli işçi hareketleri meydana geldi. Petrol yataklarında, dokuma fabrikalarında, ayakkabı fabrikalarında, halı tezgâhlarında, demir-çelik sanayiinde, oto montaj fabrikalarında çalışan 250 bin işçi greve gitti. Direnişler ve grevler birbirini kovaladı. Her geçen gün ülke, daha da güç ekonomik açmazların içine girdi. 1975 yılında 100 bin işçi, 1976 yılında 150 bin işçi ve 1977 yılında 250 bin işçi, işleri yavaşlatma kararı aldı. SAVAK ajanlarının gücü, artık grevleri kırmaya yetmiyordu. İşçi canından bezdirilmişti. Canından başka yitirecek bir şeyi kalmamıştı işçinin. Ve işçi, haklarını elde edebilmek için artık canını bile vermeye razıydı. 1977-78 yıl iiçinde İran'da patlak veren olaylar artık önüne geçilemez hale gelmişlerdi. Ne polis ve jandarma birlikleri, ne de Amerikalı akıl hocalarının verdiği dersler, Şah'ı içinde bulunduğu açmazdan kurtaramıyordu. Olaylar, gün geçtikçe daha büyük boyutlar alıyordu. Bundan bir yıl kadar önce Amerika'da başlayan ve daha sonra Tebriz'de gelişen olaylar, 1979'un başlarında İran'da yeni bir dönemecin açılmasına kadar varmıştı.

1977-78 yılı içinde resmi verilere göre 2800, resmi olmayan ve büyük olasılıkla gerçeği daha çok yansıtan verilere göre İran'da 30 bin kişi hayatını yitirdi.

29 Ekim 1978 günü haber ajanları, İran'da Zencan, Yezd ve Tahran'da meydana gelen olaylarda 15 kişinin öldürüldüğünü açıkladı. Ajans haberlerinin resmi rakamlara dayandığı düşünülürse, İran Şahı'nın gaddarlığını saklamak için birbiriyle yarış eden Amerikan ve Avrupa basınının bile, artık olayların gelişimi içinde saklanamayacak durumları dünya kamuoyuna duyurmaya başladığı izlenebilirdi.

İran'da işçi sınıfından sonra orta katmanların, beyaz yakalıların, esnaf ve zenaatkârların, serbest meslek sahiplerinin köylü kitlesinin, toprak ağalarının, sendikaların, kooperatiflerin durumunu tek tek incelemeden önce İran işçi sınıfının bugün bu noktaya nasıl ve hangi koşullar altında geldiğini belirtmek bakımından, onun ortak yaşamında kısa bir göz atmak gereklidir.

İRAN'DA İŞÇİLERİN GÜNLÜK VE AYLIK KAZANÇLARI — YILLIK ORTALAMA GELİR DAĞILIMI (*)

İran'ı bugünkü durumuna getiren olaylarda, ülkenin içine sürüklendiği ekonomik darboğazın rolü büyüktür. Petrolden elde ettiği 500 milyar TL'yı emperyalistlerin yararına askeri araçlara ve lüks tüketim malzemesine harcayarak büyük bir savurganlık örneği veren Şah, ülkede enflasyonun artmasını önleyememişti.

Resmi İran Almanak'ının 1977 raporlarına göre, ülke halkının % 52'si yoksuldur. Bu yoksul halkın kişi başına yıllık geliri, yine aynı kaynağa göre 90 dolardan (4500 TL) azdır. Oysa, üç kişilik yoksul bir ailenin aylık gideri 170 dolardır (8.500 TL.) Aradaki bu kapatılamaz fark gittikçe büyümüş ve yoksul halk her geçen gün daha da ağır koşullar içine sürüklenmiştir. İran'da aklar ile karalar daha da belirginleşmiştir.

Şimdi, İran'daki çalışma koşullarına istatistik verilere göre bir göz atalım. İran işçi sınıfı, uzun yıllar sürüp giden sa-

(*) Bu bölümde geçen rakkamlar Türkiye'de yapılan son devalüasyondan öncesine göre hesaplanmıştır. Şu anda 1 Tümen 6 TL'dır.

vaşımıyla bazı haklar elde etmiştir. Cuma günlerinin resmî tatil olarak kabul edilmesi bunlardan biridir. Ayrıca, işçilere yılda 10 gün dinlenme hakkı tanınmıştır. Dinlenme günlerinde, isteyen işçi ücret karşılığı çalışabilir.

İran Merkez Bankası'nın resmî istatistiklerine göre, 1976 yılında işçi ücretleri şöyledir: En yüksek ücret alan bir petrol işçisinin günlüğü 40 tümen (160 TL.) dır. Sıradan işçilerin ücretleri ise çok daha düşüktür. Ücretler 3-40 tümen (12-160 TL) arasında değişmektedir. Bu duruma göre işe yeni başlamış 16 yaşından küçük ya da büyük bir işçinin aylık ücreti 300 TL.' dan başlamaktadır. Petrol işçilerinin aldığı aylık ise 4.000 TL.' yı geçmemektedir.

Enflasyon oranının yılda ortalama % 60'ı bulduğu İran'da böylesine düşük ücret alan işçiler, günde 12 saat çalışmak zorundadırlar. İran'da 8 saatlik işgünü uygulaması, işçilerin tüm çabalarına rağmen uzun yıllar bir türlü gerçekleştirilememiştir.

VASIFSIZ İŞÇİ

İran'da çalışan işçilerin % 22'si vasıfsızdır. İran Merkez Bankası'nın 1976 yılı raporuna göre (s. 179-180), bu işçilerin gündelikleri 13 tümen ile 35 tümen (52 TL - 140 TL) arasında değişmektedir. Bu işçilerin yaşam koşulları son derece kötüdür. Bekâr olanlar işçi barınaklarında kalırlar. Ve bu barınaklarda kalmak için günde 3 tümen öderler. Bu barınaklar son derece ilkeldir. Adeta esir kamplarını andırmaktadır. Özellikle Belucistan gibi yoksl bölgelerinden gelen işçiler, bu barınaklarda sefil bir yaşam sürerler. Çoğunlukla, besin değeri son derece zayıf olan bir öğün yemekten başka yemek yiyemezler. 15 günde bir banyo yapma olanakları vardır. Beslenme yetersizliğinden perişan düşmüş bu işçilere, halk arasında «Yürüyen İskeletler» denilmektedir.

1976 yılı İran Almanağının 294. sayfasında şu bilgiler yer almaktadır. İşçilerin tümü içinde oran olarak:

Vasıfsız işçiler % 22,
Yarı vasıflı ve vasıflı işçiler % 66,
Teknisyen ve ustabaşı % 6,7
Yönetici durumundakiler % 5.3'tür.

İran'da işçiler için iş eğitimi yoktur. İşçi olmak için herhangi bir eğitimden geçilmediği gibi, çalışmaya başlandıktan

sonra da bir eğitime tabi tutulmak sözkonusu değildir. İşçilerin büyük çoğunluğu, kırsal alanlardan ve çok yoksul kesimlerinden geldikleri için, insanlık dışı bir yaşama rağmen, kentlerde iş bulabilirlerse kendilerini mutlu sayarlar. İran Almanağının 1976 yılı raporuna göre, o yıl İran'da 4.5 milyon işsiz bulunmaktadır. Gizli işsizler bu sayının dışındadır. İşsizler ordusu her gün biraz daha artmaktadır. İşsizliğin artış oranı, resmî verilere göre yıld ortalama % 8'dir. Sözünü ettiğimiz İran Almanağı, Maliye Bakanlığınca her yıl çıkarılan resmî rapor niteliğindedir. Ancak, resmî olunmayan verilere göre, işsizlik oranı çok daha yüksek bir sayıya, % 17'ye ulaşmaktadır.

Çeşitli sanayii dallarında çalışan işçilerin günlük ücretlerine bir göz atacak olursak, bugün İran'da olup bitenleri daha kolay kavrayabiliriz.

İran işçi sınıfının en yüksek ücret alan kesimi, petrol işçileridir. Bu yüksek ücretin! anlamını daha iyi belirtmek bakımından aşağıdaki tabloya bir göz atalım.

İşkolu	Vasıfsız işçi	Vasıflı işçi	Teknisyen ustabaşı	Rafineri Yük. Boş. işçisi
Petrol işçisi gündeliği	27 Tümen (108 TL)	40 Tümen (160 TL)	60 Tümen (240 TL)	13 Tümen (52 TL)
Demir-Çelik işçisi gündeliği	13 Tümen (52 TL)	38 Tümen (152 TL)	60 Tümen (240 TL)	
Otomotiv işçisi gündeliği	16 Tümen (64 TL)	22,5 Tümen (90 TL)	65 Tümen (280 TL)	
Dokuma işçisi gündeliği	11 Tümen (44 TL)	22 Tümen (88 TL)	60 Tümen (240 TL)	
Halı işçisi gündeliği	12 Tümen (48 TL)	24 Tümen (96 TL)	38 Tümen (152 TL)	

Bu ücretlerin hepsi de brüttür ve aylıklarından net olarak % 15 vergi kesilir.

Kadın işçiler dokuma, halı ve besin sanayiinde çalışmakta, kendi durumlarındaki erkek işçilerden 1 tümen eksik almaktadırlar.

Çocuk işçiler, özellikle dokuma ve halı sanayilerinde son derece ağır koşullarda çalıştırılmaktadır. Bunların ücretleri, 3-12 tümen arasındadır. Bu çocukların hiçbir sosyal güvenliği yoktur. Bunlara patronları da hiçbir güvence sağlamamaktadır. Çoğunluğu yatacak yer bile bulamamakta, en ağır koşullarda çalıştıkları işyerlerinde ve atölyelerde barınmakta ya da bir kaç tanesi bir araya gelerek gündeliği 1 tümen karşılığında oda bile denemeyecek kadar kötü ve soğuk yerlerde, pislik içinde günlerini geçirmektedirler.

İran Tanıtma Bakanlığı tarafından bastırılan «Gelişmekte Olan İran» kitabının 1976 baskısına göre, İran'da bir milyon üç yüz bin işçi sigortalıdır. Her sigortalı ailesinin 4 kişiden oluştuğu kabul edilmiş ve İran'da 5 milyon 200 bin kişinin sosyal sigortadan yararlandığı varsayılmıştır. Oysa işçilerin büyük bir çoğunluğu (% 55'i) ailelerini köylerinde bırakarak kentlere çalışmaya gelenlerden oluşmaktadır. Bu işçilerin köylerde kalan aileleri, hiçbir sosyal sigorta hizmetinden yararlanamamaktadır.

Bu satırların yazılmakta olduğu 2 Kasım 1978 günü haber ajansları, İran'da petrol işçilerinin tümüyle genel greve başladıklarını bildirdi. Yıllık petrol geliri 500 milyar TL olan İran'da petrol rafinerilerinin durması, günde 60 milyon dolar zarara yol açıyordu. 2 Kasım 1978 günü İran Hükümeti tarafından yapılan açıklamada, «İran'da grevci işçilerin ülkenin güneyindeki petrol rafinerilerinde petrol üretimini ve ihracatını tümüyle durdurmaları üzerine, askeri birliklerin rafinerilere el koyduğu» bildirilmiştir.

Askeri kuvvetlerin rafinerilerde önlem almalarının bir nedeni olarak ta grevler sırasında ülke ekonomisini felce uğratmak amacıyla işçilerin petrol üretim bölgelerinde sabotajlar düzenlemeleri ihtimali gösteriliyordu. Hükümet, grevin uzaması halinde geniş çaplı askeri bir müdahaleye gidileceğini açıklamıştı. O tarihteki Devlet Petrol İşletmeleri Başkanı Hoşeng Ansari, Astab Petrol Rafinerisi'ndeki işçilerle bir görüşme yapmıştı. İşçiler, isteklerini elde edene kadar grevi sürdüreceklerini açıklamışlardı. İşçilerin istekleri arasında en önemlileri şunlardı:

1— Ülkedeki siyasal tutukluların salıverilmesi,

2 — Sıkıyönetimin kaldırılması,

3 — Petrol rafinerilerinde ve başka sanayii dallarında çalışan yabancı teknisyenlerin yerine İranlı teknisyenlerin görevlendirilmeleri,
4 — 8 saatlik işgünü uygulamasına geçilmesi,
5 — Ücretlere % 20 oranında zam yapılması.

Tüm bu isteklerinin yerine getirilmesi için işçiler hükümete 15 gün süre tanımışlar ve bu süre içinde çalışmayacaklarını açıklamışlardı.

İşlerini bırakan işçileri «Vatan Haini» olarak nitelendiren günün Başbakanı Cafer Şerif İmami, işçilerin isteklerinin birçoğunun yerine getirilmesinin olanaksız olduğunu belirtmiş ve grevci işçilerin işbaşı yapmaları için 3 gün süre tanındığını açıklamıştı. İmami, 3 gün içinde işbaşı yapmayan işçilerin derhal işten atılacaklarını bildirmişti. İran'da iş güvenliği olmadığı için, işverenin hiçbir nedene dayanmadan işçiyi işinden atması doğal karşılanıyordu. Ancak toplu halde genel greve giden işçilerinin tümünün nasıl işlerine son verilebilirdi? Giderek yoğunlaşan olaylar, artık İran'daki hükümetin üsteisnden gelemeyeceği boyutlara çoktan ulaşmıştı.

1 Kasım 1978 günü, İran'ın çeşitli yörelerinden 300 bin kişiyi aşan bir halk kitlesi Tahran'a doğru yürümeye başlamıştı. Özellikle, Hazer kıyılarındaki iş yerlerinden ve Güney Tahran'daki fabrikalardan harekete geçen işçiler, Tahran'a doğru sel gibi akmaktaydılar. Bu arada, İran Çarşı esnafı ve üniversite öğrencileri de Hükümet alanına doğru yürüyüşe başlamışlardı. Yürüyüşe katılan topluluk, geceleri dağılmakta ve sabah bıraktıkları noktada yeniden eyleme geçmekteydiler.

İran Almanağının 1977 baskısına göre, İran'da 1 milyon 225 bin kadın emekçi bulunmaktadır. Ve Şah'a karşı başlatılan bu görkemli savaşımda kadınlar çok önemli bir rol oynamışlardır.

Şah'ın, Ak Devrim kitabında çok övünerek yer verdiği, işçilerin işyerlerindeki kârın % 20'sine ortak olduklarına ilişkin iddia, İran halkını ve dünya kamuoyunu aldatmaktan başka bir şey değildi. Eskiden işçilerin aldığı yıllık ikramiye, işçilerin kâra ortak olmaları şeklinde ad değiştirmiş ve büyük bir övünçle kamuoyuna sunulmuştur. Oysa, her konuda bir çıkış yolu bulan işveren, bunun da önlemini almıştı. İran'da son grevler başlamadan önce Devlet Ayakkabı Fabrikası'ndan kâra ortaklık payı olarak işçilere bir çift ayakkabı, bir battaniye, bir ki-

lo yağ, beş kilo pirinç, bir kilo şeker ve bir paket çay dağıtılmıştır. İşçinin kârın % 20'sine ortak olduğu iddiasının dayanağı işte budur.

Fabrikalarda ve petrol yataklarında çalışan işçilerin sağlık açısından da durumları çok kötüdür. Daha önce de belirttiğimiz gibi, son derece ilkel koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çabalayan işçilerin büyük bir çoğunluğu her türlü sosyal sigorta ve sağlık hizmetlerinden yoksundurlar.

İran'da son iki yıl içinde fiyatları artan besin maddelerini ve ev kiralarını şöyle bir incelersek, günde 20-25 TL gibi düşük ücretlerle de çalışmak zorunda kalan işçilerin durumu kesin olarak ortaya çıkar. İran Merkez Bankası'nın 1977 yılı raporundaki verilere göre temel besin maddelerindeki ve konut kiralarındaki 1 yıllık fiyat artışları şöyledir:

Ekmek ve pirinç	% 24
Süt ve yumurta	% 16
Et, tavuk, balık	% 28
Meyve ve sebze	% 25
Konut ve kira	% 134

Evet, beslenme yetersizliğinden ötürü, halk arasındaki deyimle, «yürüyen iskeletler» haline gelmiş olan İran işçilerinin yitirilecek başka neleri kalmıştı ki...

İran işçi sınıfıyla ilgili bölümü bitirmeden önce, bir de Şah yönetiminin Çalışma Bakanlığı'nın işçi sınıfı karşısındaki tavrına bir bakalım. Ülkede 4,5 milyon işsizin varlığına rağmen, işçilere iş olanağı yaratılması konusunda en ufak bir çaba gösterilmemiştir. Bir işsizin iş bulabilmesi ya çalışan bir işçinin ölmesine, ya grev nedeniyle, ya da başka bir nedenle herhangi bir işçinin SAVAK tarafından tutuklanmasına, ya da işten atılmasına bağlıdır. Şah'ın Çalışma Bakanlığı, yurt dışına işçi gönderilmesini kesin olarak yasaklamıştı. İran'dan yurt dışına çıkmış olanlar, ancak öğrenciler ya da turistlerdi. Ülkede bu kadar çok işsizin bulunmasına rağmen batıya işçi gönderilmemesinin nedeni ise çok açıktı. İşçilerin özellikle Almanya, Fransa, Belçika ve İskandinav ülkelerine gittikleri takdirde, bir takım «zararlı fikirler»le geri dönecekleri varsayılmıştı. O ülkelerdeki demokrasi anlayışından esinlenecek olan İran işçisinin, Şah'a ve yönetimine karşı ayaklanmasından ve ülkenin «düzenini bozmaya yönelik» faaliyetlerde bulunmasından korkulmaktaydı.

Ayrıca, çok düşük bir ücret karşılığında ve her türlü sosyal haktan yoksun bir şekilde İran işçisini kendi yurdunda çalıştırmak, yabancı tekellerin de işine geliyordu.

İran'da işçi sınıfına karşı denenen bir başka oyun da Pakistan, Afganistan gibi yoksul ülkelerden ithal edilen işçilerin etrafında döndürülüyordu. Kendi isteklerini kabul ettirmek, ve uyanmakta olan İran işçi sınıfına karşı yoksul ülkelerin yoksul insanları çıkarılıyordu. Bu ülkelerden gelen emekçiler boğaz tokluğuna en ağır işlerde çalışmaya razı oluyorlar ve böylece de İran işçi sınıfının eylemlerine, direnişlerine karşı «grev kırıcı-bozguncu» rolüne geçiyorlardı. Emperyalizmin gerektiği zaman kullandığı işçi sınıfını kendi yoldaşlarına kırdırma politikası da böylece yürürlüğe sokuluyordu.

Şah'ın 1978'in sonbahar aylarında, yönetimi elinde tutmak için çabaladığı sıralarda Başbakan İmami, petıol işçilerinin greviyle ilgili olarak, onlarla pazarlığa oturmaya razı olduklarını belirtmiş ve şöyle demişti. «Ülkede petrol üretiminin durması tehlikeli sonuçlar açabilir. İşçiler, işlerinizin başına dönünüz.» Ama, İmami'nin sözleri hiçbir etki yaratmadı. İşçiler işbaşı yapmadılar ve diğer halk yığınlarıyla birlikte direnişe devam ettiler. İran'da Devrimin bu denli çabuk gerçekleşmesinde petrol işçilerinin düzenli ve kararlı grevlerinin çok büyük payı oldu. Petrol üretimi tamamen duran ve yabancı ülkelere petrol ihracatını kesen İran'da, yönetimin nasıl bir acz içine düştüğünü tahmin etmek fazla güç olmasa gerek .

Batılı uzmanların açıkladıklarına göre İran, dünyanın ikinci en büyük petrol ihracatçısıdır. ABD Enerji Bakanlığı'nın verilerine göre, ABD, ithalâtının % 10'u ve toplam iç tüketiminin ise % 5'i oranında, İran'dan günde 900 bin varil petrol satın almaktaydı. İran ham petrolünün diğer başlıca alıcıları ise Japonya % 40, İsrail % 70 ve Batı Avrupa Ülkeleri de yüzde 40 olarak belirlenmişti. Özellikle İsrail, petrol gereksiniminin neredeyse tümünü İran'dan karşılamak durumundaydı. Diğer petrol ihraç eden ülkeler, özellikle Arap ülkeleri İsrail'e petrol ambargosu uygularlarken, Amerika'nın güdümündeki Şah Rejimi İsrail'i petrol sıkıntısından kurtarmış ve böylelikle, Araplara karşı İsrail'in yanında yer almıştır.

Petrol işçilerinin greve gitmesiyle İran'da petrol üretiminin durması üzerine 1 Kasım 1978'de İngiltere'de yayınlanan Dailly Express Gazetesi, İran'la ilgili yorumunda şöyle demişti: «Iran Şah'ı Muhammed Rıza Pehlevi'nin büyük sıkıntısı, onun halkın

ve işçinin desteğinden yoksun olmasından gelmektedir. Ancak, Şah'ın sıkıntısı bizim de sıkıntımızdır. Zira, İran, dünyanın iki numaralı petrol ihracatçısıdır. Eğer Şah devrilir ve yerine Batı düşmanı bir rejim gelirse, bu büyük bir felâket olur». Evet, emperyalist güçler, daha 1978'in sonbaharında İran halkının büyük direnişinin nereye varacağını sezinlemişler. Şah'ın taht-tan uzaklaştırılmasıyla başlarına neler gelebileceğini kestirebilmişlerdi. Bunun en somut örneğini de, Devrim'den sonra İsrail yaşadı. Humeyni tarafından kurulan Devrim Hükümeti'nin Başbakanı Bazergan, 18 Şubat 1979 günü dünya kamuoyuna bir açıklamada bulunarak İsrail ile İran arasındaki tüm ilişkilerin kesildiğini ilan etti.

1978'in Kasım'ından 1979'un Şubat ortalarına kadar grevde bulunan petrol işçileri, 17 Şubat 1979 günü işbaşı yaptılar. Başbakan Mehdi Bazergan, İran'ın çok kısa bir süre içinde petrol ihracatına başlayacağını ve Güney Afrika'daki ırkçı rejim ile İsrail dışındaki tüm ülkelere petrol sevkiyatı yapılacağını açıkladı.

20 Şubat 1979'da yaptığı açıklamada ise Bazergan, İran petrol işçilerinin işbaşı yapmalarıyla, İran'da yaşamın normale döndüğü belirtildi ve İran petrol işçilerini, Devrim'e büyük katkılarından ötürü kutladı. Bazergan, petrol işçilerinden bundan böyle çok çalışılmalarını ve birkaç aydan beri boş duran rafinelerin bir an önce çalışmaya başlatılması için çaba göstermelerini istedi. Bazergân işçilere, «Petrol satmazsak paramız olmaz, paramız olmazsa da devrimimiz yaşayamaz. O devrimi siz yarattınız, siz koruyacaksınız» dedi.

ORTA KATMANLAR

Az gelişmiş ve enflasyonla gün be gün daha da batağa saplanmış tüm ülkelerde olduğu gibi, İran'da da, orta katmanlar bunalımların yükü altında ezilmişlerdir.

İran gibi aklar ile karalar'ın çok belirgin şekilde ortaya çıktığı ülkelerde, zenginler ile yoksullak arasındaki uçurumun derinleşmesi ve orta katmanların bir tasfiye süreci içine girmesi kaçınılmazdır. Nitekim, İran'da orta katman diye bir toplumsal kategori hemen hemen yok gibidir. Üretici olmayan ücretliler - memurlar, geleneksel orta katmanlar - esnaf ve zanaatkârlar, hattâ serbest meslek sahibi - doktor, avukat, yazar v.b. çalışanlar, bu tabaka içine yerleştirilebilir.

İran'da memurların, Rıza Şah döneminden de önce başlayan, Kaçar Hanedanı'na kadar dayanan bir geçmişi vardır. Okuma yazma oranının çok düşük olduğu bu ülkede, memurlar, genellikle saray ve ordu çevresinden gelmektedirler. Halk kesiminden memur alınması uygulamasına yakın bir geçmişte başlanmış, özellikle Ak Devrim'den sonra Üniversite ve lise mezunu gençler arasında devlet memuru olanların sayısı artmıştır. Ancak maaşların son derece az oluşu, SAVAK'ın sürekli baskısı ve güvensizlik nedenleriyle, İran halkında memnunluğa karşı genel bir isteksizlik doğmuştur. Memur maaşları son derece düşük olduğu için (işe ilk girişte 2.500 TL. kadar) rüşvet mekanizması alabildiğine işlemektedir. İran'ın devlet dairelerinde rüşvet öylesine alıp yürümüştür ki, İran Şahı, daha ülkeyi terk etmeden yüksek dereceli bazı memurları işlerinden almak zorunda kalmıştı. Devrim Hükümeti, işe başlar başlamaz rüşvet aldıkları ve görevlerini kötüye kullandıkları gerekçesiyle 330 memurun görevine son vermiştir.

Geleneksel orta katmanlara, yani esnaf ve zanaatkârlara gelince, onların durumunun da memurlarınkinden pek farklı olmadığını görürüz. İşbirlikçi büyük burjuvazi gittikçe palazlanırken, çarşı esnafının durumu aynı ölçüde kötüye gitmiştir. Esnaf ve zanaatkârlar, girdikleri batağın içinden ancak Şah'a ve onun işbirlikçilerine karşı gelecek çıkma yolunu seçmişlerdir. İran'da 1978'in sonbaharından Devrim'in gerçekleşmesine kadar 'Çarşı' tamamen kapalı kalmıştı. Emperyalistlerin ve yerli işbirlikçilerinin baskısı altında sıfırı tüketen orta katmanlar, işçilerle birlik olarak Humeyni'yi büyük ölçüde desteklemişlerdir. Tütün Boykotun'da olsun, Musaddık olayında olsun, daha önce de işçilerle güçbirliğine yanaşan esnaf ve zanaatkârlar, bu kez geçmişteki yanılgılardan kendilerini arındırır ve Devrim'i sonuna kadar desteklerlerse, kurtulabileceklerini biraz olsun anlamış görünmektedirler.

KÖY DÜNYASINDA SINIFLAR

Şimdi de, İran'da köylü kitlesinin, yani büyük toprak ağalarının az topraklı ve topraksız köylülerin tarım işçilerinin, sendikaların ve kooperatiflerin durumuna bir göz atalım, Ak Devrim'in köy dünyasına neler getirdiğini kaba çizgileriyle inceleyelim. İran'da toprak sorununu, Ak Devrim öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırabiliriz. 1963 yılında gerçekleşen Ak

Devrim'den önceki durumu ele alırsak, bugün İran köylüsünün içinde bulunduğ koşulların 1963 öncesine göre biraz farklı olduğunu görürüz. 1963'den önce tüm toprakları ağaların elinde bulunan köylüler, bugün az da olsa toprağa kavuşmuş görünmektedir. Ancak, köylülerin tümünün toprağa kavuştuğunu söylemek olanaksızdır. Köylülerin büyük çoğunluğu, toprak reformundan sonra çok güç koşullar altına itilerek, tarım işçisi haline dönüşmüşlerdir.

1960'lara kadar, yani 20. yüzyılın ikinci yarısında, İran'da köylü halkın % 70'i feodal bağımlılık içinde yaşıyorlardı. Zaten çoğunluğu verimsiz olan toprakların büyük bir bölümü ağaların elindeydi. Toprağı işleyen ve alın teri dökerek ürünü elde eden köylünün toprak üzerinde hiçbir hakkı yoktu. Toprak, su, orman ve otlaklar, büyük çoğunluğuyla ağalara ya da doğrudan doğruya Şah'a ait özel mükiyetlerdi. Köylülerin yaşam koşulları son derece ağır ve yıpratıcıydı.

ABD'nin de tavsiyesiyle göstermelik bir toprak reformu uygulamasına geçen Şah, topraksız köylüyü biraz olsun memnun etmekten ve büyük toplumsal patlamaları frenlemekten başka bir şey düşünmüyordu. Bunun yanısıra, sözde toprak reformu uygulamasından büyük vurgunlar elde edecek olan toprak ağalarını, sanayi kesimine çekerek ellerindeki paraları bu alana yatırmalarını sağlamak, Şah'ın geleceğinin bir teminatı olarak önemliydi.

1959-63 yılları arasında çok zor koşullar altında yaşayan köylüler, çeşitli eylemlerde bulundular. Bazı bölgelerde köylüler, çalışmakta oldukları toprakları işgal etmeye başladılar. Ağalar, köylüsüyle birlikte köylerini satmak zorunda kaldılar. Ancak, bu toprakları satın alan yeni ağa'lar da olayları durduramadı. Toprak ağaları köylere sokulmadı ve köylüler toprakları paylaşıp kendileri işlemeye başladılar. 1961 yılında olaylar iyice büyüdü. Onbinlerce köylü, İran'ın çeşitli bölgelerinden başlayan bir yürüyüşe geçtiler. Polis köylüye ateş açtı; yüzlerce köylü öldürüldü, elebaşları tutuklanarak zindanlara atıldı. 1953 yılında petrolün ulusallaştırılmasından sonra İran halkının uyanmaya başlaması, onu kendi toprağına sahip çıkmaya zorluyordu. Ancak, Şah'ın bütün bu olup bitenlere göz yumması olanaksızdı. Şah - SAVAK - CIA üçlüsü, bu konuyla ilgili olarak yeni bir plan üzerinde anlaştılar. Bu plana göre Şah, reformları kendi istediği ölçüler içinde tepeden inme bir «devrim»le

yapacak ve köylü, böylece isteklerini elde ettiğini sanarak bir süre daha oyalanacaktı.

1963 yılında, bu planın başlangıcı olarak Ak Devrim adı altında önce altı, daha sonra da 12 maddelik bir reform programının uygulanacağı açıklandı.

Reform Programı'nın maddeleri şöyle sıralanmıştı:

1 — Toprak reformunun yapılması
2 — Devlet elinde bulunan bazı sanayi alanlarının özel sektöre devredilmesi
3 — Ormanların kamulaştırılması
4 — İşçilerin çalıştıkları işyerlerinde kârdan pay almaları
5 — Yeni seçim yasasının çıkarılması,
6 — Bir bilim ordusunun kurulması
7 — Eğitim seferberliğinin başlatılması
8 — Sağlık seferberliği açılması
9 — Yaşam koşullarının değiştirilmesi ve standartların
10 — Gelişme ve yeniden düzenlenme örgütünün kurulması
11 — Su kaynaklarının kamulaştırılması,
12 — İdari reformun yapılması,

Bu reform programının basın ve radyo aracılığıyla halka açıklandığı 1963 yılında, toprakların % 70'i, yani 50 bin köy ve 17 bin özel mülk toprak ağalarının ve Şah'ın malıydı.

Toprakların geri kalan % 15'i de, yine Saray ve çevresinin elindeydi. Şah'ın kardeşleri ve yakın akrabaları, askerler ve yüksek dereceli memurlar, ülkedeki toprakların büyük bir bölümüne sahiptirler (tüm işlenebilir toprakların % 85'ine). Ülkedeki toprak sahipleri, tüm İran nüfusunun yalnızca % 1'ini oluşturuyordu. Su kaynaklarının % 60'ı da, o sıralarda toprak sahiplerinin elindeydi. Köylülerin % 60'ının hiç toprağı yoktu ve bunlar, tamamen köylerinin ağalarına bağımlı olarak yaşamaktaydılar.

1961'in Ocak ayında Şah, Time Dergisi muhabirine verdiği bir demeçte, **«Biz kendimizi yenilemezsek, bunu bize zorla yaptıracaklar. Bu da, ülkem için zararlı olacaktır»** diyordu. Böylece Şah, daha Ak Devrim uygulaması başlamadan kendisine ait 2.200 köyden 571'ini 42 bin köylü ailesine sattı. Gerçi topraklara kavuşanlar bu olaydan büyük mutluluk duymuşlardı, ama her nedense bu satış işlemi, basına yansıtılmadı ve halka, Şah'ın topraklarını yoksul köylüye bağışladığı bildirildi. Oysa satış koşulları son derece ağırdı. Ve borç ödenmediği takdirde, her yıl için % 9 faiz bindirilmişti.

Bu işin tadını alan Şah, 1962 yılında 580 köyü daha o yörelerde oturan köylülere sattı. Eylül 1963'te LİFE Dergisi muhabirine yaptığı açıklamada Şah, Veliaht Prens Rıza'ya bırakılmak üzere 1000 köy ayırdığını, geri kalan tüm köylerini halka bağışladığını! belirtiyordu. Şah, kendisine fazla yaramayan kıraç topraklarını reform adı altında köylüye yutturmuş ve elde ettiği paralarda, gerek İran'da, gerekse yabancı ülkelerde yatırımlara girişmişti. Almanya'daki Krupp fabrikaları dahil olmak üzere, Şah'ın birçok ülkedeki büyük sanayii tesislerinde ortaklık payı vardır. 1963 yılından bu yana yapılan «Dünyanın en zengin erkeği» anketlerinin tümünde, Şah ilk 5 kişi arasında yer aldı.

Toprak reformu uygulamasıyla toprakların çoğunlukla işe yaramayan bölümünü ellerinden çıkaran büyük toprak sahipleri, devlet kredilerinden ve diğer yardımlarından büyük ölçüde yararlandılar. Sun'i gübre, tohum, tarım makinaları, vb. araçları kullanma olanağı elde eden büyük toprak sahipleri, kapitalist tarım işletmeciliğine yönelerek topraklarının verimliliğini artırdılar. Bunun yanısıra tarım işçilerinin ucuz emeğinden çok daha geniş ölçülerde yararlanma olanağı buldular. Küçük ve orta çiftlik sahipleri giderek ellerindeki toprakları büyük toprak sahiplerine kaptırdılar ve sahneden silinmeye başladılar. Topraklarını yitiren bu kesim, ya tarım işçisi olarak, ya da kentlere göç edip fabrika işçisi olarak yaşamını sürdürmek zorunda kaldı. Ancak, her ikisini de bulamayanlar işsizler ordusuna katıldı.

Bugün İran nüfusunun % 65'i köylerde yaşamaktadır. Korkunç sefalet koşullarında yaşayan, en düşük ücretlerle çalıştırılan, sürekli iş bulamayan, sosyal sigorta ve tüm diğer sosyal güvenlik haklarından yoksun bulunan İran köylüsü, akıl almaz bir sefaletin içine itilmiştir.

İran Almanağının 1976 raporlarına göre, dört kişilik bir köylü ailesinin, asgari koşullarda yaşayabilmek için, ayda 600 tümen (2400 TL)'ye gereksinimi vardır. Ancak bu, İran köylüsü için ulaşılmaz bir miktardır. Son verilere göre, İran'da bir tarım işçisinin gündeliği 4,5 tümen (18 TL) dolayındadır. Kadın işçiler ise, en fazla 3 tümen (12 TL) almaktadırlar. Bu durumda, karı-koca birlikte çalışan bir tarım işçisi ailesinin aylık geliri 600 TL'yı bile bulmamaktadır. Tarım işçilerinin yılın her ayında iş bulamadıkları ve ancak hasat mevsiminde doğru dürüst

çalışabildikleri göz önüne alınırsa, tablo daha da hazin bir görünüm arzedecektir.

Şimdi «Ak Devrim» uygulamasının «şampiyonu» ilan edilen Şah Pehlevi'nin «Devrim» adlı kitabında özellikle toprak reformuyla ilgili olarak yazdıklarına bir göz atalım. Şah, bu kitabında, İran'ın 1963 yılından önceki durumunu açık seçik ortaya koymuş; çünkü bundan böyle ülkesi için önemli işler yaptığını ve ülkenin sorunlarını çözümlediğini kanıtlamaya çalışıyor. Önce 1963 öncesi dönemini Şah'ın ağzından da dinledikten sonra, 1963 yılı sonrasını izleyebiliriz.

MUHAMMED RIZA PEHLEVİ'NİN «AK DEVRİMİ»NDEN

«16 Eylül 1941'de tahta oturduğum sıralarda, yabancı müdahalelerin sonucu olarak hükümet mekanizması her bakımdan işlemez bir durumdaydı. Rüşvet yolsuzlukları, gericilik, beşinci kol gibi işleyerek anarşiyi getiren bütün kötü kuvvetler, babamın zamanındaki geçici baskıdan kurtulmuş, eski cür'etkâr kimliklerine bürünmüşlerdi. 1963'ün Ocağına kadar, 21 yıl içinde milletim ve ben, kaderimizi sık sık değiştiren, bir takım sun'i oyunların, ipleri yabancıların elinde bulunan kuklalardan farksız bazı aktörler tarafından sahnelenişine tanık olduk. Bu bencil kimseler, uzun süre, benden ve ailemden intikam almak istermişcesine, yabancıların çıkarlarına alet olmaya ve halkı aldatmaya devam ettiler. Memlekete herhangi bir gerçek hizmette bulunmak yeteneğinden yoksun bulundukları için, İran'ın mahvolmasına yol açacaklarını umursamıyorlardı bile...»

«Topraklarımız genişlemek, saldırganlık, sansürcülük, ve özgürlüklerin baskı altına almak gibi düşüncelerin tasavvurlarımız arasında yeri yoktur. Aksine, bundan böyle hiçbir baskı önlemine gitmeyeceğimiz gibi, geleceğe dönük uzun vadeli sosyal reformlar ve ekonomik gelişmeler hedefimizi teşkil edecektir. Biz, bunu özel sektör çerçevesi içinde, kültürel gelişme ve uluslararası dayanışma sayesinde gerçekleştireceğiz.. Ve amacımıza uygun olarak tutacağımız yol, hiçbir zaman kişilerin haklarıyla, inançlarıyla ve özgürlükleriyle çatışmayacaktır. Zaten, milletimizin yıllanmış gelenekleri ve tarihsel görevi bakımından önümüzde açık başka bir yol da bulunmamaktadır. Şükürler olsun ki, Tanrım, BENİ, gerek memleketimizin içinde, gerekse dışında bütün koşulların planlarımızı uygulama ala-

nına koymaya elverişli bulunduğu böyle bir zamanda, çok sevdiğim milletimin başına getirmiş bulunuyor.»

Buraya kadarını, Şah'ın, ülkenin kara yazgısını ak'a çevirmek üzere kendisinin, Tanrı tarafından başa getirildiğini söylediği, Ak Devrim adlı kitabının ön sözünden aldım. Bu alıntı, Şah'ın ülke halkına neler vaadettiğinin ve vaadlerini ne ölçüde «yerine getirdiği»nin açık bir belgesidir.

Şimdi, gelelim toprak reformuyla ilgili bölümlere:

«1950'de kişisel mülkümün satışına ve dağıtımına ilişkin bir kararname çıkarttım. Başlıca amacım, köylünün bir kesimini özgür insanlar haline getirmekti. Bunun yanısıra, diğer mülk sahiplerini, benim verdiğim örneği izleyerek, halka karşı ahlâkî ve toplumsal görevlerini yerine getirmeye özendirmekti.» Mülk sahipleri, benim önlerine serdiğim örneği benimsemeye yanaşmadıklarından, 1959 yılında hükümet, emrim üzerine Parlamentoya, bireylerin sahip olabilecekleri arazi miktarını sınırlandıran bir yasa önerisi vardı. «...Parlamentoyu oluşturanların çoğunluğu, sermaye ve mülk sahipleri kesimindendi. Dünyanın gidişatından haberi olmayan bu sorumsuz kimselerin müdahalesiyle kırpılıp kuşa benzetilen öneri, anlamsız ve etkisiz bir hale getirildi.»

Şah burada, açıkça, dünyadaki koşulların değişmesinden ötürü ve yabancı güçlerin de etkisiyle, özel mülk sahiplerinin topraklarından birazını köylülere bırakılması kanısını taşıdığını belirtiyor. Toprak sahiplerinin kendisini anlayamadıklarını, aslında onları korumak üzere bu yasaları çıkarmak istediğini öne süren Şah, bu «anlayışsızlıklarından» ötürü, toprak sahiplerini suçlayarak kendini temize çıkarmaya çalışıyor.

Ve Şah devam ediyor: **«Uzun incelemeler sonucu ülkeyi kurtarmak ve onu dünyanın en ileri toplumları düzeyine çıkarmak için topyekûn bir devrimin zorunlu olduğuna karar verdikten sonra, bana düşen görevin ne olduğu konusunda hiçbir kuşkum kalmamıştı. 26 Ocak 1963'te İran halkı, büyük çoğunluğuyla bu programı onayladığını ilân etti ve böylece, İran'ın büyük sosyal devrimi tam anlamıyla ve demokratik bir şekilde gerçekleştirilmiş oldu.**

Bundan binlerce yıl önce Mısır'da yazılmış olan bir mektup, geniş bir malikanede köylülerin durumunu şu şekilde anlatmaktadır: «Arazi sahibinin adamları nehrin kenarında duruyor ve ürünün onda birini istiyorlardı. Onların arkasında, el-

lerinde palmiye dalları tutan hizmetkârlar vardı ve verecek bir şeyi olmayan köylüleri nehrin kıyısına götürüp kafalarını suya batırıyorlardı.»

Doğal olarak, ben toprak sahipleri ile toprağı işleyenler arasında olup, ikincilerin artık dayanamadığı ilişkileri düzene sokmak üzere çareler aramaya başladığım zaman, İran'da durum, bu anlattığım kadar berbat değildi. Son zamanlarda, ufak arazi sahipliği ötede beride kendini göstermeye başlamış ve köylüler, ürünün bir bölümünü kendi hesaplarına kullanmaya hak kazanmışlardı.» (Şah'ın burada belirtmek istediği, 1959-62 yılları arasında büyük toprak ağalarının topraklarında bulunan köylülerin isyan ederek kendi çalıştıkları toprakları işlemeye başlamaları olayıdır. Ancak Şah, bu olayı çok doğal ve kendiliğinden oluşmuş gibi anlatmaktadır. Oysa daha önce de belirtildiği gibi köylü, küçük topraklar elde edebilmek uğrunda büyük bir kavga vermiş, işgal ettiği topraklardan çıkmamış, Tahran'da yürüyüşler düzenlenmiş ve sonuçta yüzlerce köylü ölmüş, ya da zindanlara atılmış, bütün bunlar pahasına bazı köylüler, birazcık toprak sahibi olabilmişlerdi.) Bu açıklamadan sonra Şah'ın kendi yazdıklarına yeniden kulak verelim. «İran'ın ekilebilir topraklarının yarısından fazlası, otuzu aşiret reisi olmak üzere, hâlâ özel kişilerin elindeydi. Bu kişilerin hemen hepsi, sahip oldukları arazide yaşamayıp, Tahran'da ya da başka yerlerde yaşadıklarından, tarımsal ya da sosyal reformlarla oralardaki yaşam koşullarını düzeltmek için hiçbir çaba harcamak gereğini duymuyorlardı. Bunun sonucu olarak mülklerin idaresi, kendi yararına köylüleri istismar etmekten baska düşünceleri olmayan «vekilharçların» eline kalıyordu. Bu koşullara isyan eden ler ise, bazen aşiret reisleri, çoğu zaman da onların vekilleri tarafından suya sallandırılmak, hattâ öldürülmekle cezalandırılıyordu. Hakim sınıf, kuvvetli olmanın kendine bağışladığı haklardan sık sık yararlanmak isteğindeydi.

Böylesi barbarlıkların yapılmadığı yerlerde bile, diğer baskı usulleriyle köylülerin hukukuna riayetsizlik, ahvali adiyeden sayılıyordu. Kendi yaşamlarına zarar gelmemesi için köylülerin yoksulluk, cehalet içinde yaşaması, maliklerin işine gelmekteydi. Bu yüzden, köylerde okul veya hastahane yapılması fikrine de karşıydılar.

Bu durum, sadece sosyal adalet ve insan hakları prensiplerine karşı olmakla kalmayıp, ülke ekonomisinin de geniş ölçüde zarar görmesine neden oluyordu. Mâliklerin büyük çoğun-

luğu, hâlâ köhnemiş metodlarla, tarım yapmaya çabalıyor, modern tarım metodlarının gerektirdiği geniş yatırımlara girmeye yanaşmıyorlardı. Böylece, gelişmiş ülkelerde tarımsal üretimin artırılması yolunda çeşitli araştırmaların yapıldığı bir dönemde, Iran'da binlerce yıldan beri kullanılagelmiş eski usuller sürüp gidiyordu.

İran'lı bir çiftçinin yıllık ortalama geliri, o dönemde binbin beşyüz tümen (133-200 dolar; 1963 yılında 1330-2000 TL) arasında kaldı. Bir çiftçinin ortalama dört kişilik bir aileye baktığı düşünülürse, bu rakam adam başına yılda 200-300 tümen demektir. O halde nasıl olur da bir köylü kadının ya da çocuğun, ayda 25 tümen (3.33 dolar) la geçinmek zorunda kaldığını bile bile buna rıza gösterebiliriz!»

Şah, bütün bunları anlattıktan sonra, bir de ormanları, mer'aları, akarsuları ve su kaynaklarını nasıl aynı koşullar altında büyük toprak sahiplerinden alıp İran köylüsüne dağıtmak amacında olduğunu ve bunun «başarıya ulaştığı»nı anlatıyor.

Şimdi, ülkesinin insanlarını böylesine «çok seven», onlarla böylesine yakından «ilgilenen», hatta Tanrı tarafından onların kara yazgılarını «düzeltmek» amacıyle İran'ın başına Şah olarak gönderildiğine inanan bir adamın, bütün bunları yazdıktan sonra, 1963 yılından 1978 yılına kadar neler yaptığına bir göz atalım.

1963 yılından bu yana, doğal olarak İran köylüsünün yaşamında birşeyler değişti. Ancak bu değişiklik, köylünün yararına olmaktan çok, yine toprak ağalarının ve büyük çiftlik sahiplerinin yararına işledi. Topraklarının işe yaramaz bölümlerini elden çıkaran ağalara, yerine göre adam başına 30-150 hektar arazi bırakıldı. Eğer bir ağanın yasalarda kabul edildiği gibi 2 resmi karısı, 4 çocuğu, kardeşleri, yeğenleri varsa, bu 30-150 hektar, her biri için ayrı ayrı hak sayıldı!

Halen İran'da 50 bin köy bulunmaktadır. Bu 50 bin köy'ün 16 bini, toprak reformu uygulamasından belirli ölçüler içinde yararlanmıştı. Bu reform uygulamasında 750 bin topraksız köylüye toprak verilmiştir. Ancak, toprak sahibi olabilmek amacıyla başvuran 1,5 milyon köylü, toprakların tükendiği gerekçesiyle geri çevrilmiş ve onlara 5-20 yıl süreyle ağaların topraklarını kiralamaları tavsiye edilmişti. Ağaların topraklarını kiralayan bu topraksız köylüler, 1963 yılına kadar, büyük ücretler karşılığında işledikleri toprakların kirasını ödemek zo-

runda kalmışlardır. Ancak, daha önce topraklarını satarak sanayi kesimine yatırımda bulunan ağaları 1968 yılında yenileri izledi. 1968'de çıkarılan yeni bir yasayla, toprak isteminde bulunan 1,5 milyon köylüye daha önce ağalardan kiraladıkları topraklar yüksek fiyatlara satlıdı, böylece, toprakla fazla ilgisi kalmayan toprak ağaları da, daha kârlı yatırımlara yönelme olanağı buldu.

Büyük toprak ağaları, satılan topraklarından 1963 yılında 78 milyon TL tutarında bir gelir elde etmişlerdi. Toprak ağalarının ellerine geçen bu paralarla sınaî yatırımlara yönelmeleri, İran'da kapitalistleşme sürecini hızlandırdı.

İran'daki bu gelişme, emperyalizmin de arzularına uymaktaydı. Böylelikle, bir yandan çağ dışı feodal kalıntılar temizlenecek, köylüye biraz olsun insanca yaşama olanağı sağlanarak, başkaldırıların önüne geçilecek, bir yandan da, tarım kesiminden milyonlarca lira sanayie aktarılacaktı. Mevcut koşullarda İran'da ağır sanayiin kurulmayacağın bilen emperylistler, toprak ağalarının elindeki birikimi derhal montaj sanayiine kaydırdılar. Bu arada çok uluslu şirketler de işe el atarak, yeni kapitalistleşme sürecine yeni girmiş ülkelerde uyguladıkları yöntemleri İran'da da uygulamaya başladılar. Böylelikle İran'da, 1963-75 arasında küçüklü büyüklü yüzlerce fabrika ve atölye kuruldu. Özellikle, daha ucuza işçi çalıştırma olanağı bulan emperyalistler kapitalistleşme sürecine geçen İran'ın eski büyük toprak ağalarıyla birlikte Orta Doğu pazarına egemen olmaya başladılar.

İran'da feodalizmin çağ dışı uygulamaları büyük ölçüde sona ermiştir. Köylüler, toprak ağalarının ellerinden kurtarılmış, ancak bu kez büyük tarım kombinalarına ülkeye giren emperyalistler ile onların yerli işbirlikçilerine teslim olmuşlardır. Kırsal alanda kapitalist ilişkiler kurulmuştur. Kapitalizm, tarımda kök salmış ve hızla gelişmeye başlamıştır. 1963 uygulamalarının sonucu olarak eski feodal beyler, aşiret reisleri sahneyi terk etmişler, onların yerini devletten her türlü yardımı alabilen varlıklı çiftçiler ve işbirlikçi burjuvazi almıştır.

Köylüler, eskisinden daha aç ve sefil bir halde yaşamaktadırlar. Iran Almanağının 1976 raporlarına göre, köylüler haftada ortalama 68-70 saat çalışmak zorundadırlar. Bu çalışma karşılığında ise, ayda en fazla 500 TL kazanabilmektedirler. Erkeklerden bir tümen daha eksik gündelik alan kadınların aylık kazançları ise, ortalama 200 TL'yi bile bulmamaktadır.

Kırsal alanda orta katmanlar iki geniş kesime ayrılmışlardır. Bu kesimlerden biri kapitalist sistemin daha da belirginleşmesiyle giderek sahneden silinmekte, diğeri ise kapitalist süreçteki ilerlemeyle birlikte gelişip serpilmektedir. Ekonomik ve toplumsal alanlarda bir dönüşüm halinde olan bu ikinci kesim, küçük toprak ağalarını ve toprak reformunun yarattığı yeni varlıklı çiftçileri kapsamaktadır. Tarım sektörüne yapılan iç ve dış sermaye yatırımlarından ötürü bu yeni «varlıklılar» adamakıllı palazlanmışlardır.

«Şah rejimi, sanayi kesiminde mülkiyetin genişletilmesini, burjuvazinin, özellikle de ekonomlnin egemen tabakalarının yararına yapmıştır. Sanayide giderek artan sermaye yatırımlarının ağırlığını tek tek taşıyamayan patronlar, aralarında birleşmişlerdir. Bunun yanısıra büyük sanayi kuruluşlarının hisse senetleri ve tahvilleri piyasaya sürülerek, gerek işçinin, gerekse halkın diğer kesimlerinin elindeki üç beş kuruştan sanayicilerin yararlanması sağlanmıştır. 1975 yılında Tahran Ticaret Odası Başkanı K. Hoşravşahi, bir seminer sırasında şöyle demiştir: «İran'da sermayenin birikimi, üretimin yoğunlaşması ve merkezileşmesi kaçınılmazdır. Toprak reformu, işçilerin işletmelere ortak edilmeleri ve 'sanayi mülkiyetini genişletme' yasaları, hükümetçe öngörülmüş, bütünsel gelişme stratejisi» nin birer ürünüdürler.

Büyük toprak sahiplerinin azalmasıyla kredi mekanizmasında ortaya çıkan boşluk, Ziraat Bankası tarafından doldurulduu. Daha önce köylüye kredi sağlayan toprak sahibi tefecilerin yerini, bu kez, yine büyük faizlerle onlara kredi açan banka aldı. Ama doğal olarak bakanın yapısı, toprak sahiplerininkinden daha iyiydi. Toprak reformundan sonra Ziraat Bankası, 7.600 kooperatife 5.3 milyon dolar kredi sağladı; ne var ki, bu arada büyük çiftlik sahiplerine de 5 milyar dolar kredi dağıttı. Küçük toprak sahiplerinin bu kredilerden yararlanması için belirli koşullar aranıyordu. Özellikle bu krediler, ipotek karşılığı verilmesi ve borçlarını ödeyemeyen köylülerin elinden toprakların alınması, köylüler için ağır bir yıkım oldu.

Muhammed Rıza bir konuşmasında, «ileri gitmek istiyorsak sanayileşmemiz gerekir,» demekteydi. Buna göre, köylerdeki nüfusun kentleşmesi ve nüfusa göre kırsal yerleşimin % 25'i geçmemesi gerekmekteydi. Ancak henüz bu oran, Şah'ın istediğinin iki katından da fazladır.

1976 yılı raporlarına göre, İran'da 18 milyon köylü kooperatiflere üye olmuştur. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, bu kooperatiflerden yalnızca toprak ağalarının tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan varlıklı köylüler yararlanabilmektedir. Tüm köylülerin kooperatiflere üye olmaları bir anlam taşımaz; çünkü onlar, koşulların son derece ağır basmasından ötürü kredi olanaklarından, yapay gübre ve tohum yardımlarından yararlanamamaktadırlar. Ayrıca tüm modern araçlar, biçer-döğerler ve traktörler varlıklı köylünün elindedir. Çok sıkıntı çekerek bir parça toprak sahibi olmuşsa da İran köylüsü, babadan kalma kara sapanıyla, makinalı tarım üretimi karşısında gitgide eriyip tükenmektedir. Böylece, daha önce toprak ağalarının köleleri olan köylüler, toprak reformundan sonra da varlıklı çiftçilerin, modern teknolojinin kölesi haline sokulmuşlardır.

ULUSAL SORUN

Ülkemizde, İran'ın ulusal sorununa ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Birinci Dünya Savaşından önce yerel ayaklanmalarla özgürlük istemlerini dile getiren İran halkları, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla çok yönlü çabalarda bulunmuş, ancak Kürt, Azeri ve Arap bağımsızlık hareketleri Şah rejimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

İran'da Kürt ve Azeri halklarının bağımsızlık hareketleri ve 1946 yılında giriştikleri özerk Cumhuriyet denemeleri hep Şah rejimi tarafından çok kanlı bir şekilde sona erdirilmiş ve emperyalistlerin önerisine uygun bir eyalet sistemi oluşturularak, güya halkların kendi bölgeleri içinde özerk oldukları yutturmacasına gidilmiştir.

İran'da ulusal sorun çok eskilere dayanmaktadır. Bugüne dek ülkeyi eyaletlere bölmek yoluyla çözümlenmiş gibi gösterilen ulusal sorun, 18. yüzyıldan beri İran'da çıban başı olmuştur. Rıza Şah Pehlevi döneminde Alman uzmanlarının önerisiyle 14 bölgeye ayrılan ülkede, gerçekte başlıca 5 ayrı halk topluluğu yaşamaktadır. Bunlar; Azeriler, Farslar, Kürtler, Araplar ve Belüçlerdir. Azeriler, bilindiği gibi İran'ın Sovyetler Birliği ve Türkiye sınırlarında yaşamaktadırlar. Halkları ayıran açık bir nüfus sayımı yapılmadığı halde, İran'da yaşayan Azerilerin 14-15 milyon dolayında olduğu sanılmaktadır. Kürtler, Türkiye ve Irak sınırında Kürdistan, Kermanşah, Lu-

ristan ve Hamedan diye adlandırılan bölgelerde yaşamaktadırlar. Ayrıca, Horasan bölgesinde de Kürtler bulunmaktadır. Iran Kürtlerinin, nüfusun 4 milyondan fazlasını oluşturduğu varsayılmaktadır. Araplar, Basra Körfezi kıyılarında, eskiden Arabistan denilen ve Rıza Şah zamanında Kuzistan adı verilen bölgede yaşamaktadırlar. Belgüçler ise, Pakistan sınırında ve Umman Denizi kıyılarında barınmaktadırlar. Genellikle çöl olan bu bölgede yaşayan Belüçlerin fazla bir etkinliği yoktur. Bu- dan Kaşkailer, Türkistan'dan göç etmiş olan Türkmen, yörükle- Kaşkailer ve Bahtiyariler de ayrı birer ulusal azınlıktır. Bunlar- unu dışında, Kuzistan ve İsfahan bölgeleri arasında yaşayan ridir; genellikle dağlık bölgelerde yaşarlar ve tarımla uğraşırlar. Bahtiyariler ise, yine aynı bölgede yaşayan Fars-Türkmen karışımı bir halktır. Azerilerin Şii olmalarına karşın, Kaşkailer Sünnidirler.

Kaçar Hanedanı zamanında tamamen ayrılmış olan bu halklar, Rıza Şah döneminde birleştirilmiş ve 1933 yılında Farsistan adıyla anılan ülke, o tarihten itibaren, halkların birleştirilmesi sonucunda İran adını almıştır. Rıza Şah, daha önce de anlatıldığı gibi, Azerilerle ve Kürtlerle ayrı ayrı uğraşarak bunların özgürlük hareketlerini bastırmış, sonra da Arabistan denilen bölgede büyük katliamlara girişerek bu bölge halkının yarısından fazlasını tamamen yok etmişti. Ayrıca, Rıza Şah, 1930'ların sonlarına kadar bağımsız olan Kaşkailerle ve Bahtiyarilerle de kanlı çarpışmalara girişmiş ve sonunda bu halkları da Iran'a bağlamıştı. Bu arada göçebe olan aşiretlerin yerleşik toplum düzenine girmeleri için büyük uğraşı veren Rıza Şah, çok kanlı katliamlardan sonra bunu da bir ölçüde başarmıştı.

O günden bugüne, İran'da yaşamakta olan halklardan Azerilerin kendi dillerinde konuşmaları, okuma yazma öğrenmeleri tamamen yasaklanmıştı. Kürtlerin ise, dillerini konuşmalarına izin verilmiş, hatta Kürdistan eyaleti içinde Kürtçe konuşan bir de radyo istasyonu kurulmuştur. Ancak Muhammed Rıza Pehlevi, 1946 yılında Amerika'nın da yardımıyla Mehabad Kürt Cumhuriyetini yıktıktan sonra, bu radyo istasyonu, Şah rejiminin temsilcisi olarak yayınlarını sürdürmüştür. Ülkede Kürtçe yazılı yayın yapmak yasaklanmış ve Kürtçe eğitime izin verilmemiştir.

Bugün Kuzistan adıyla bilinen bölgede yaşayan Arap'lar Rıza Şah döneminde kanlı katliamlarla kitlesel olarak yok edil-

mişlerdir. Kalanlar ise Şahlık yönetimi tarafından Farslaştırılmaya çalışılmıştır, ancak ülkenin en zengin petrol yataklarının bulunduğu bu bölgede şu anda çatışmalar başlamıştır.

Son iki yılının özetinin verilmeye çalışıldığı bölümde de anlatıldığı gibi ilk olarak 27 Nisan'da «Yerel özerklik» isteyen Araplar, daha sonra Mayıs ayının son günlerinde Hükümet askerleri ile çatışmalara girişmişlerdir. Bu çatışmalarda 130'un üstünde kişinin öldüğü açıklanmıştır. Sünni lider Ayetullah Şeyh Tahir, özerklik istemleri gerçekleşene, ve petrol gelirinden daha çok pay alınana dek çatışmaların süreceğini açıkladı. Yarım yüzyıldır sindirilmiş olan bir halk haklarını aramak üzere yola çıkmıştı.

Beluci'lerin durumu ise diğerlerinden biraz daha farklı görünmektedir şimdilik. Pakistan sınırları yakınındaki yörede yaşayan Belüç'ler çok dağınık ve kötü koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Dağlık ve çöl olan yörelerde yaşayan bura halkı, bugüne dek Şahlık yönetimi tarafından en fazla sömürülen ulusal gurupların başında gelir. Belüç'lere hiç bir zaman öz varlıkları hissettirilmemiş eğitim olanaklarından tamamen yoksun bırakılmış ve dilleri bile unutturulmuştur. Yoksul halkın gelenek ve görenekleri yok edilmeye uğraşılmış, bölge kasıtlı olarak bakımsız ve yoksul bırakılmıştır. Belücistan İran toprakları içinde gerek sivil gerek askerler için sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Şah'a karşı yöneltilen son savaşımda Belüç'ların bir kısmı Şahlık yönetimini koruyucu tavır takınmışlardır. Ordu içindeki Belüç erleri Şah'dan yana tavır almışlardır. Ancak ülkedeki yerel özerklik girişimleri Belüçleri de çok kısa zamanda etkilemiş ve Belucistan'da da olaylar başlamıştır.

Devrimci geleneği olan ve daha önce Özerk Cumhuriyeti bile kurmuş olan Azerbaycan'da Hümeyni hükümetine karşı ilk günlerde büyük tepki oluşmuştur. Tebriz'de meydana gelen olaylarda 700 kişinin öldüğü açıklanmıştır. Ancak Devrim hükümeti Azerbaycan'lıların istemlerinin şimdilik kesin bir belirlilik kazanmadığını olayların SAVAK ajanslarınca kışkırtıldığını savunmuşlardır. 14 Şubat günü Azerbaycan ve Kürdistan'da meydana gelen ayaklanmalardan sonra Tebriz SAVAK başkanı tutuklanmıştır. SAVAK ajanlarının gücü Azerbaycan'ın devrimci niteliği olan halkına yetmemiştir. Ancak daha sonra Azerbaycan halkının da «Yerel Özerklik istemleri ile Devrim Hükümetine» başvurduğu bilinmektedir.

Kürdistan bölgesindeki durum ise şu anda İran Devrim Hükümetini en çok ilgilendiren konuların başında gelmektedir. Şubat ayı sonlarında Kürt Şehhi Sadi taraftarları ile hükümet birlikleri arasında çatışmalar başlamıştır. Mart ayı boyunca süren çatışmalar 21 Mart'ta doruğa ulaşmış, aynı gün 86 kişi ölmüş, 200 kişi yaralanmıştır.

Mayıs ayı başlarında Kürdistan bölgesindeki çatışmalar hızlanmış, özellikle Samandaj, ve Mahabad kentlerinde Humeyni birliklerine karşı sürdürülen savaşım yoğunlaşmıştır.

Bazergan Hükümeti tarafından tanınan Kürt temsilcisi Müftüzâde'nin yerel halk üzerinde fazla bir ağırlığı olmadığı bilinmektedir. Aslında da Sanandaj'daki son huzursuzluk yerel seçimlerde Müftüzâde yanlılarının kazanması ile ortaya çıkmıştır. Müftüzâde'ye karşı Kürdistan Demokratik Partisi bir eylem sürdürmektedir.

Devriminden sonra İran'ın Kürt bölgesinde ilk sesler Halkın Fedai'leri tarafından çıkartılmıştır. Tahran, ve Kürdistan'da aynı zamanda yapılan sokak toplantılarında binlerce kişi «Kürdara Azadi» diye bağırmıştır. 24 Şubat günü Mahabad bölgesindeki Piranşehr, ve Peşre askeri garnizonları Kürtlerin eline geçmiştir. Bundan bir kaç gün sonra ise Şah tarafından gıyabında idama mahkum edilen ve 24 yıldır İran dışında Fransa ve Çekoslovakya'da Kürdoloji profesörü olarak çalışan Kürdistan Demokrat Parti Genel Sekreteri Dr. Abdurrahman Kassemlu Mahabad'a gelerek parti binasını açmıştır.

Aynı günlerde % 78'i Sunni olan Kürtlerin dini lideri Şeyh İzzettin Huseyni bölgeye yerel özerklik verilmesini istedi. Özerk lik gösterileri sürerken Şeyh İzzettin ve Dr. Kassemlu ile Humeyni Hükümeti arasında resmi görüşmeler de başlatıldı.

Dr. Kassemlu Mahabad'da yapılan açık hava toplantısında ulusal haklar için Kürt ulusunun geçmişteki geleneksel savaşımı bugün de sürdürdüğünü ve bu uğurda çok değerli yöneticilerini Şahlık döneminde kaybettiklerini söyleyerek şöyle demiştir: «Bazergan Hükümetini temel olarak destekliyoruz. Ancak ezilen halkların ulusal istemlerinin karşılanması gerekmektedir. Bu istemlerin hükümetçe olumlu karşılanacağını ummaktayız. Bugünkü hükümetin görüş farkı gözetmeksizin bütün siyasal parti ve örgütlere serbestçe örgütlenme hakkı tanımasını istiyoruz. Teröre dayanmaması koşuluyla örgütlenme, propaganda ve ajitasyon serbest bırakılmalıdır. Kürdistan as-

keri güçlerden arındırılmalıdır. İran Kürdistanı kendi öz yönetimine sahip olmalıdır. Şah yanlıları ve emperyalizmin işbirlikçileri kesin olarak temizlenmelidir.»

Dr. Kassemlu daha sonra İran Kürt Demokrat Partisi'nin istemlerini şöyle sıralamıştır.

— Iran'a demokrasi, Kürdistan'a özerklik ,
— İran'daki ezilen halkların ulusal haklarının temellendirilmesi,
— Tüm ulusların dillerinin bilimsel yöntemlerle geliştirilmesi ve uluslara kendi dilleriyle eğitim hakkı tanınması,
— Halkın çıkarlarını gözeten bir ekonomi politikanın gerçekleştirilmesi,
— Anti emperyalist ve sosyalist ülkelerle ilişkilerin kurulması,
— Dünyadaki ulusal ve sınıfsal savaşımın desteklenmesi,
— İran'ın iç işlerine karışmayan diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi,
— Emperyalizmle mücadele ve İran'daki emperyalizm kalıntılarının tümüyle temizlenmesi.

Evet, Kürdistan Demokrat Parti Genel Sekreteri'nin istemleri bunlar ve bu istemler şu anda ana hatları ile Humeyni hükümeti yetkilileri ile karşılıklı görüşülüyor. Bu istemler yerine getirildiği takdirde, bu maddeler sadece Kürdistan için geçerli olmayacak. Aynı istemler Azerbaycan ve Arabistan bölgelerinde de Humeyni hükümetine iletildiğine göre onlar da yerel özerklik haklarına sahip olacaklardır.

İran'da yerel özerklik isteyen ulusal gruplar arasında çok büyük farklar vardır. Kuzistan bölgesinde yaşayan halk Sünni Araplardır. Halkın büyük çoğunluğu işçidir ve petrol yataklarında, rafinerilerde çalışmaktadırlar. Kürdistan bölgesi daha önce de belirtildiği gibi ikiye ayrılmış durumdadır. Türkiye ve Irak sınırında % 85 Sünnilerin yaşadığı Kürdistan ve Afganistan sınırında - Horasan eyaletinde Şii Kürdistan. Türkiye sınır bölgesinde Kürdistan'ın hemen kuzeyinde de Azerbaycan yer almaktadır. Azerbaycan halkının % 92'si Şii'dir.

Kürdistan bölgesi de Şahlık yönetimi tarafından kasıtlı olarak geri bırakılmış bölgelerden biridir. Dağlık yörede halkın bir kısmı göçebedir ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Halkın % 80'i okuma yazma bilmez. Buna karşılık Azerbaycan halkı daha ileri, hatta İran halkları içinde en ileri durumdadır. Azeri halkı daha önceki deneyimlerinden de yararlanarak kendi öz

yönetimini kurmaya çalışmaktadır. Azeri halkının okuma yazma oranı Kürdistana göre çok yüksektir. % 60. Halkın büyük çoğunluğu çiftçilik ve ticaretle uğraşmaktadır. Yöre Kürdistan bölgesine göre doğal olarak çok daha verimlidir. Ve bütün bunlara ek olarak iki halk arasında mezhep ayırımı bulunmaktadır.

Şu anda halkları birbirine karışmış olan Azeri'nin Kürdistan'da Kürd'ün Azerbaycan'da oturduğu da göz önüne alınırsa iki ulusal gurup arasında çıkacak bir çatışmanrn hızla büyümesi ve büyük katliamlara neden olması işten bile değildir. Her iki yörenin halkı şu anda bulundukları toprakları terk ederek kendi bölge sınırları içine girmektedirler. Emperyalist güçlerin, onların işbirlikçilerinin, oyunlarına gelmezlerle her üç yöre halkı da Humeyni hükümetinde «Yerel özerklik» haklarını elde edebilirler. Ancak çıkarcı güçlerin kışkırtmaları bir anda yöre halklarını birbirine düşürüp büyük katliamlara da neden olabilir. Bu konuda en büyük görev her üç yöredeki Demokrat yöneticilere düşmektedir.

Tarihte daha önce de örneklerini gördüğümüz büyük katliamlar onlardan çıkar uman emperyalistler tarafından kışkırtılarak yaratılmıştır. Türkiye'de Türk-Ermeni-Kürt katliamları da böyle gerçekleşmiştir. Şu anda istemleri ve çıkarları biribirinin aynı olan bu üç yöre halklarının en akıllı bir biçimde birleşerek, özel çıkar ve mezhep ayrılıklarını ardlarına iterek birlikte hareket etmeleri en doğru yol olacaktır.

DİN SORUNU

İran'da dinin ve dini liderlerin fikir yapısı, diğer Müslüman, hatta Hıristiyan ülkelerde olduğundan çok farklıdır. Bugün olup bitenleri değerlendirirken, özellikle bu farklılığı incelemek gerekmektedir.

Şii liderleri, yüzyıllar boyunca her zaman halkın içinde olmuş ve gerek Arap-İran savaşları, gerekse Osmanlı-İran çatışmaları sırasında daima halkla birlikte hareket etmişlerdir. Son yüzyıl içinde de, gerek Rıza Şah döneminde, gerekse Muhammed Rıza Şah döneminde dini liderler, daima halkla birlikte Şah'a ve onun temsil ettiği rejime karşı savaşmışlardır. Özellikle baskıyla yönetilen diğer ülkelerin tersine, İran'da dinin gücü, hep Saraya karşı halka birlik olmuştur. Saray, dini liderleri hiçbir zaman denetleyememiş, kendi istekleri doğrultusunda çalıştıramamıştır. Bu gücün devrimci olduğu ya da devrimci güçlerle

birlikte çalıştığı doğal olarak ileri sürülemez. Aslında dini liderlerin istekleri ile devrimcilerin ya da en azından demokratların istekleri de birbirine fazla uymamaktadır. Ancak birleştikleri çok önemli bir nokta vardır ki, bugünkü İran'ın toplumsal yapısı içinde en önemlisi de odur: Her ikisi de ayrı ayrı nedenlerle Şah'a ve Şah'ın baskısına, halka yapılan zulme, işkenceye ve sonuç olarak polis devletine karşı ortaklaşa hareket etmişlerdir.

1962-63 yılında aydınların ve üniversitelilerin başlattığı olaylar, bugün İran'da halka mal olmuştur. İnançları ve yapıları ne olursa olsun İran'da insanlar, son bir yıldır kendilerini Şah'ın kölesi olarak görmeye artık dayanamamışlardır.

İran'da yıllardır süren kavganın birden bire alevlenmesi, elbette ki yalnızca tek bir toplumsal grubun etkenliği, devrimci-ya da dini gruplardan birinin kesinlikle ağır basması olarak yorumlanamaz. Ancak yıllardır baskı altında yaşamış, Şah ve Polis devletinin iradesine boyun eğmiş, kendi sessiz yaşamı içine çekilmiş ve ölmeden yaşamaya çabalamış görünen İran halkı, sesini duyurmak istemiş ve bunu da yavaş yavaş değil, çok hızlı bir şekilde başarmıştır.

Dünya kamuoyunu yakından ilgilendiren bu hareketin önderliğini halen bir din adamı, daha doğrusu Şii mezhebinin ileri gelenlerinden Ayetullah (İmam) Ruhullah Humeyni üstlenmiştir. Bazı çevrelerce, halkın bu direnişini bir gerici hareket olarak tanımlanmaktaydı. Bu yaklaşım, ancak faşist yöntemlerle ayakta durabilen monarşinin isteklerine tamamen uygun düşmüştür. Şah'ın ötedenberi her önüne gelen yabancı gazeteciye de dert yandığı gibi, «yöneticiler ilerici, yönetilenler ise gerici olduklarından» bu olayların patlak verdiği izlenimi yaratılmak istenmiştir. Oysa, bu tanımlamanın gerçekle hiçbir ilgisi yoktur. Bu yanlış yargının yerleşmesi, dökülen bunca kanın boşa akması anlamına gelmekte ve tümüyle tarihsel gelişmeye ters düşmektedir. Aslında İran'daki savaş, sefaletin ve zulmün derinliklerine itilen milyonlarca insan ile lüks ve rezil bir yaşam süren bir avuç zorba yönetici arasında olmuştur. Kavgayı, muhalefetin çeşitli dilimleri, aralarında bir güçbirliği oluşturarak sürdürmüşlerdir. Şii liderleri, halkın çeşitli kesimlerinin eylemlerini, bir ölçüde de olsa tek bir safta birleştirip pekiştirmişlerdir.

Tüm ulusal ayrılıklarına karşın, bugün İran halkları, omuz omuza ortak düşmanlarına, uluslararası emperyalizmin

piyonu olan Şah'a ve onun faşist saltanat rejimine karşı ayaklanmışlar ve sonunda büyük bir tarihsel utkuya ulaşmışlardır. İran'daki halk hareketinin özünde, ezilen İranlı emekçilerin sömürü düzenine baş kaldırışları yatar. Bu, kesinlikle bir din hareketi, ya da gericilik değildir. Aslında, bunun aksini düşünmek, İran'ı biraz olsun tanıyanlar için olanaksızdır. Zira, İran Devleti zaten bir din devletidir. Şah rejimi Anayasası'nın birinci maddeside, İran Devletinin dininin İslâm, mezhebinin Şiî, tarikatının esna-eşheri (on iki imamlı), tekkesinin Caferi olduğu açıkça belirtilmiştir. Anayasanın ikinci maddesi ise, İran Büyük Millet Meclisi'ne her yasama döneminde beş Şii önderinin tabii milletvekili olarak seçilmesini öngörmektedir. Tabiî milletvekilleri, yasaların Şii mezhebiyle uygun olup olmadıklarını denetlerler. Ve her iki yasa maddesi de, Şah rejiminin yürürlükte kaldığı süre boyunca titizlikle uygulanmıştır.

Rıza Şah döneminden bu yana süren Pehlevi saltanatında, şimdiye kadar kesinlikle din, mezhep, tarikat ve tekke mensubu kimselerin inancına, camilerine, mescitlerine, ve yatırlarına dokunulmamıştır. Şah rejiminde, hiçbir gün ve hiçbir şekilde, ne Şah, ne de Millet Meclisi tarafından din aleyhinde bir söz söylenmemiş, herhangi bir yasa çıkarılması, sözkonusu bile edilmemiştir. Buna karşılık İran Devleti, daima Şiiliğin geliştirilmesine çalışmış, zaman zaman da Şii liderlerinin isteğine uyularak başka inançtan olan yurttaşların ibadethaneleri başlarına yıkılmıştır. Buna örnek olarak, 1956 yılında Tahran'daki Bahai ibadethanelerinin yıkılışı ya da Zerdüşt dinine inanan kişilerin halkın dışına itilişleri, iş bulamayışları gösterilebilir.

İran'ı gezip dolaştığım sıralarda gözüme çarpan en ilginç görüntülerden biri de, her ilde, ilçede ve köyde, hatta köy bile olmayan yol kenarlarında, su başlarında on iki imam soyundan gelen, ya da geldiği varsayılan «imamzadeler»in türbeleriydi. Kerametlerine inanılan bu türbeler, halkın ziyaret yerleri ve umut kaynaklarıdır. Meşhed ve Kum gibi kentlerde Şii dininin önemli kişilerinin mezarları vardır ve bu mezarlar, yılın belirli günlerinde binlerce kişi tarafından ziyaret edilir. Hatta, Şah ve Farah da bu türbeleri ziyaret ederek halkın gözüne girmeye çalışırlardı. Şah'ın ve Şahbanu'nun camilere bağışladıkları halılara ve el yazması kuranlara paha biçilemezdi.

Şii'liğin dinsel yas ayı olan Muharrem'de, İran'da resmen yas tutulur. Bütün dükkânların, hatta resmî dairelerin kapıla-

rına kara bayraklar asılır. Dinsel yürüyüş ve gösteriler düzenlenir. Halk, Muharrem'in 10'unda öldürülen Muhammed'in torunu Hasan'ın yasını tutarken kendi göğüslerini zincirle döver, hatta kimisi zincirleri kafasına vurarak kendi kanını akıtır. Devlet, bugüne kadar bu dinsel törelere ve geleneklere hep destek olmuş, onları teşvik etmiştir. Hatta Tahran'da, bu zincirle kendini hırpalama yeri olan Zorhane, turistik bir dini merkez olarak da açık tutulmuştur.

Muharrem ayından başka, Ramazan ayı içinde işçi, müzik, sinema, tiyatro ve her türlü eğlence yeri kesinlikle yasaktır. Sadece yabancıların kaldığı Hilton, Sheraton gibi otellerin dışında Tahran'da bile, Ramazan ayı içinde bir kuru ekmek bulmak olanağı bile yoktur. Hazırlıksız giden ve daha küçük otellerde kalan yabancılar, Ramazan ayı içinde Tahran'da bile büyük sıkıntı çeker, genellilke oruç bozma vaktine kadar aç kalırlar. Ramazanda göz önünde yemek yiyen, su içen ve hatta sigara kullananlar, kesinlikle karakollara sürüklenerek şiddetle cezalandırılırlar.

Muhammed Rıza Şah, gerek Meşhed'e ve Kum'a, gerekse Mekke'ye defalarca giderek hac görevini yerine getirmiştir. Özellikle dini bayramlarda, Şah'ın Mekke'yi ziyareti sırasında çekilmiş fotoğrafları dağıtılarak onun dinine ne denli düşkün bir kişi olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Kısacası, gerek Şah ve gerekse diğer tüm Pehlevi hanedanının üyeleri, Şii'liğe sadık, dini bütü birer insan olarak görünmeye önem vermişlerdir.

Bütün bunların bilindiği ve yaşadığı bir ülkede, halkın Şah'a ve onun faşist rejimine karşı direnişine, «elden giden dini kurtarmak için çarpıştılar. Onlar gerici, Şah ve çevresi ilericidir,» demek, büyük bir yanılgı, hatta kasıtlı bir saptırmadır. Kesinlikle İran'da din elden gitmemiştir. Din, yerinde sapa sağlam durmaktadır. Şah da, dinin yerinde durması için gereken çabayı hiçbir zaman esirgememiştir. Gerçekte ise, İran'da elden giden din değil, Şah'ın faşist rejimidir.

Bütün bu açıklamaların yanısıra, tarih boyunca İran'da ortaya çıkan hareketlerin, direnişlerin ve isyanların başında da Şii liderlerinin yer aldığını vurgulamak gerekir. Denilebilir ki, Şiilik, İslâmiyet içinde bir reform hareketi, haksızlığa karşı bir direnme hareketi olagelmiştir. Şiilik, Muhammed'in ölümünden sonra Ali'nin ilk halife olmasını isteyenlerin bağlandığı siyasal bir akım olarak doğmuştur; Ali'nin öldürülmesin-

den sonra Arap-Emevî yönetimine karşı bir direnme hareketi olarak gelişmiştir. Şiiliğin, Sünnîlikten ayrılması ve bir mezhep olarak gelişmesi de, Arapların baskılarından korunmak amacıyla dinin araç olarak kullanıldığı siyasal bir akımın yaratılmasına bağlanabilir.

Safeviler, kendilerini Ali'nin soyundan 6. İmam Musa El Kazım'dan gelen bir kol olarak görmüşler ve halkı da buna inandırmışlardır. Şiiliğe göre, Muhammed'den sonra Halifelik, Tanrı buyruğuyla Muhammed'e en yakın ve ona ilk inananlardan biri olan damadı Ali'ye verilmişti. Ali'nin soyundan gelen on iki imam, kutsal birer kişilik taşırlar; Muhammed'in torunlarıdır ve dolayısıyla dini onlar yönetirler. On ikinci Imam Mehdi, Şiiliğe göre ölmemiştir, İsa gibi gökyüzüne yükselmiştir ve kıyamet günü Tanrı buyruğuyla dünyaya dönecektir.

Safeviler dönemi (1501-1736), İran'da Şiiliğin tam anlamıyla yayılma dönemi olarak bilinir. İlk Safevi Şahı İsmail'den başlayarak, Şiiler ile Sunnîler arasında yıllar boyu kanlı savaşlar sürüp gitmiştir.

Safeviler, önce ülke içindeki Karakoyunlu Devleti'ni yıktılar. Daha sonra da, 1510 yılında Merv'de Özbekleri yenen Şah İsmail, ülkedeki etkin gücünü gözönüne alarak Şiiliği resmi devlet dini ilan etti. Aynı yıllarda Caferî Mezhebinin Safevi kolu, Anadolu'nun Sıvas, Tokat, Amasya, Çorum ve Yozgat illerinde yayılmaya başladı. Mezhepsel ve ekonomik baskılara maruz kalan bu illerdeki Şiiler, Osmanlı yönetimine karşı başkaldırı eylemlerine giriştiler. Yavuz Sultan Selim, gerek bu başkaldırmaları ezmek, gerekse İran'ı işgal ederek Osmanlı İmparatorluğu'na katmak amacıyla 1514 yılında İran Seferi'ne çıktı ve Şah İsmail'in kuvvetlerine saldırdı. Tarihte 'Çaldıran Seferi' diye anılan bu savaşta, Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i yenilgiye uğratarak Başkent Tebriz'i ele geçirdi. Ancak Osmanlı (Yeniçeri) ordusu içinde çıkan isyan büyüyünce, kenti terkedip Anadolu'ya dönmek zorunda kaldı. O yıllarda Anadolu'da çok sayıda Şii öldürüldü. Şiilerin öncülerinden biri ve çok ünlü bir halk ozanı olan Pir Sultan Abdal da öldürülenler arasındaydı. Pir Sultan, birkaç kez tutuklandı, sonunda İstanbul'dan gelen bir emirle asıldı. Ölümünden sonra Pir Sultan'ın yaşamı efsaneleştirildi. Pir Sultan, ozanlığının gücüyle ve Şiî mezhebindeki önemli yeriyle, halk ve halk ozanları üzerinde derin bir etki bıraktı. Açtığı çığırla Şiî edebiyatı gelişti. Şiilik ve Şiî ede-

biyatı, gerek Anadolu'da, gerekse İran topraklarında, egemen güçlere karşı bir başkaldırı bir isyan geleneğiyle yuğuruldu. Bu tarihten sonra Şiilik, özellikle Osmanlıların Anadolu ve İran topraklarına düzenlediği baskınlara ve savaşlara karşı uzun süre direnmek ve kendini savunmak zorunda kaldı; merkezî otoriteye karşı bir başkaldırı ve direnme geleneğini temsil eden, adeta siyasal bir akım kimliği kazandı.

Kacar Sultanı döneminde ilk kapitülasyonlara karşı «Tütün Boykotu»nu da, camilerde Mollaların başlattığına ve uzun bir direniş sonucunda, Şah'ı dize getirdiklerine değinmiştik. Mollaların başlattığı bu hareket, ülke çapında bir yaygınlık kazanmıştı. İran'da devrimci halk hareketi (1905-1911)'de, Tahran'da Tabatabai (Peygamber torunu) ve Bebehani adlı iki Molla tarafından başlatılmış ve Tebriz'de Settar Han ile Begir Han tarafından desteklenmiştir. Daha yakın bir geçmişteyse İran'da Çarşı'yla birlikte Musaddık'ı başa geçirenlerin de Mollalar olduğunu biliyoruz.

Mollaların başarısı, yetişme koşullarının ürünüdür. Şii din adamı sadece kendi olanaklarıyla yetişir. Özel bir mektebi, medresesi yoktur. Dinle uğraşacak olan kişi, genç yaşlarında Cami hücrelerinde (Çilekeşhanelerde) hocalara çömezlik ederek işe başlar. Biraz Farsça, biraz Arapça biraz din-mezhep-tarikat öyküleri, hadis ve mersiye öğrenir. Kur'an-ı da hatmettikten sonra artık Molla olmuştur. Eğitim gören din adamı «Molla» kitleye hitap edebiliyorsa **«AHUND»**, egemen çevreyi etkileyebiliyorsa **«AYETULLAH»** adını alır. Şii liderleri halk içinden çıkar ve halktan ayrılmadan yaşarlar. Mollalar, devlet memurları değildir. Hücre eğitimi gördükten sonra Mescidini, camiini kendisi seçer. Yerleşeceği mahalleyi, köyü kendisi bulur. Neresi boşsa oraya yerleşir. Yani devletçe atanmadığı gibi, devletten de herhangi bir yardım görmez. Bir köye ya da mahalleye yerleşen Molla, ora halkından aldığı bağışlarla geçinir ve cami ya da mescidinin onarım ve bakım masraflarını da buralardan karşılar. Bulunduğu yörenin halkıyla arasında çok sıkı bağlar vardır. Devlete bağlı olmadığı ve doğrudan doğruya halktan bağış ve yiyecek alarak yaşamını sürdürdüğü için, devlete karşı sorumsuz, ekmeğini yediği halka karşı ise duyarlı ve sorumlu hisseder kendisini. Bu, yüzyılların getirdiği bir töre, bir gelenektir. Bu yüzden, İran'da ortaya çıkan her halk hareketinin başında, yönü ne olursa olsun ister istemez Şii liderleri bulunur.

Ayrıca İran'da Mollaların bir başka özelliği de, Camiler çok fazla kullanılmadığından olacak, halkla ilişkilerini sürdürebilmek için sohbet toplantıları düzenlemeleridir. Mollalar, özel olarak, zengin, yoksul ayrımı olmaksızın evlerde toplanan halka vaaz verir ve onlarla günlük yaşam üzerine sohbet ederler. Bir sıkıntısı, derdi olan kadın ya da erkek, Mollalara giderek derdini açar ya da evlerine çağırarak onlardan manevî destek almaya çalışır. Halkla böylesine içli-dışlı olan Mollaların halkın yaşamını etkilemeleri ve onları yönlendirmeleri doğaldır.

Bugün de İran olaylarına yön veren en etkili gücün Mollaların olduğu görülmektedir. Hiç kuşkusuz, olayların başını çeken Molla, Humeyni'dir. Humeyni'nin devlete ters düşmesi, 1963 olaylarında halkı Şah'a karşı harekete geçirmesiyle başlar; ve bunun üzerine İran'dan sürgün edildikten sonra, kendi çömezleri olan küçük Mollalar tarafından halka onun fikirlerinin açıklanmasıyla gelişir.

Ayetullah Humeyni, bundan 15 yıl önce Şah'ın Amerikalılara tanıdığı kapitülasyon hakkına karşı çıktığı için sürgüne gönderilmişti. Dini lider, sürgün yıllarının ilk on ayını Türkiye'de Bursa'da geçirmiş, daha sonra İran Hükümeti'nin, Türk Hükümeti'ne yaptığı baskılar sonucunda «rahat edemediği»ni ileri sürerek, o zamanlar İran'la arası açık olan Irak'a gitmişti. Bağdat'da 14 yıl kalan Ayetullah Humeyni, yıllar boyu uzaktan uzağa İran'da olup bitenleri tek tek incelemiş ve kendi çevresinde toplanan binlerce din adamıyla ülkesini Şah'a karşı bir ağ gibi örmüştü. Ayetullah Humeyni'nin sürgüne gönderilmesine neden olan olaylar sırasında, İran'da geniş halk kitleleri ayaklanmış ve bu ayaklanmaya katılanlardan 15 bin kişi çeşitli şekillerde öldürülmüştü. Aynı günlerde tutuklanan din adamlarının birçoğu, Humeyni ülkesine dönene kadar İran hapisanelerinde tutuklu kalmış ve işkence görmüştü.

1978'in sonbaharında, bu kez de, Şah yönetimiyle arasını düzeltmiş olan Irak Hükümeti'nin isteği üzerine Bağdat'tan ayrılan Ayetullah Humeyni Paris'e 30 km. uzaklıktaki Neauphle-Le Chateau köyünde bir ev tutarak ülkesine döndüğü 1979'un Şubat'ına kadar orada yaşadı. Şah'a karşı başlattığı büyük eylemini Fransa'dan sürdüren Humeyni'nin Paris'teki evi, İran devrimcilerinin bir merkezi haline geldi. Dini liderler ve öğrenciler tarafından korunan Humeyni, ayrıca Fransız polisi tarafından da çok sıkı güvenlik önlemleri içinde bir devlet başkanı gibi korundu.

Yıllarca Irak'da sürgünde yaşayan İranlı Şii Lider Ayetullah Humeyni, Fransa'ya gidişi nedeniyle Fransız televizyonuna verdiği demeçte, «Pehlevi Hanedanı devrilmeden İran'da hiçbir reform gerçekleşemez» demişti. 1978'in Kasım ayı başında verdiği bu demeçte Humeyni, «Amacımız ilk aşamada İran'ı yabancılara bağımlılıktan kurtarmaktır» diyor ve şöyle devam ediyordu: «Dini liderler olarak yönetime doğrudan doğruya katılacak değiliz. İran bugün siyasal, ekonomik, kültürel, askeri alanlarda yabancıların boyunduruğu altındadır. Öncelikle, hangi ulustan olursa olsun, İran'ı sömüren tüm yabancıları yurdumuzdan kovmamız gerekmektedir. Sonra üakenin tüm zenginlikleri, halkımızın daha iyi yaşam koşullarına kavuşması için seferber edilecektir. İkinci aşamada hükümet ve yönetimin içine sızmış olan ve yalnız kendi çıkarlarını gözeten kokuşmuş bürokratların tasfiyesi gerekir. Sorumlulukları, yetenekli, dürüst ve milliyetçi yurttaşların yüklenmesi gerekir. İran'da bir İslam hükümetinin kurulması için Pehlevi Hanedanı'nın ülkeden uzaklaştırılması gerekir. Kısaca, bu Hanedan ve uşakları yönetimde kaldıkça İran'da hiçbir reform gerçekleştirilemez.»

Evet, Humeyni'nin 1978 yılı Kasım ayı başında Fransız televizyonuna bu demeci vermesinden sonra, olaylar beklendiğinden çok daha hızlı gelişti. Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde birleşen çeşitli halk kesimlerinin yarattıkları olaylar, bu iki ay içinde Iran'ı kökünden sarstı. Petrol işçilerinin genel greve gidişi olayları çok daha hızlandırdı. Artık Şah, ülkede durmasının olanaksız olduğunu anlamıştı. 1 Ocak 1979 günü İran Şahı Muhammed Rıza, «Durum elverirse tatil yapmak istiyorum» dedi. O günden sonra, olaylar yine şaşırtıcı bir hızla gelişti. Şah'ın, tatile çıkmak istediğini açıklamasından sonra Başbakanlığa atadığı Şahpur Bahtiyar, Başbakanlığı kabul etmesinin Şah'ın bir süre ülkeyi terketmesi koşuluna bağlı olduğunu bildirdi. 13 Ocak 1979 günü Şah, yokluğu sırasında kendi adına ülkeyi yönetecek olan Naipler Kurulu'nu atadı. 16 Ocak günü Şah, ailesiyle birlikte gizlice ülkesinden ayrıldı. Bu arada daha önce de belirttiğimiz gibi, çok önemli ve hızlı gelişmeler oldu. 1 Şubat 1979 günü, Humeyni Paris'den Tahran'a döndü. Kendisini Tahran havaalanında milyonlarca insan bekliyordu. Mehrabad Havaalanı ve kente giden yol, tamamen dolmuştu. 11 Şubat günü ise, ordunun desteğini çekmesi üzerine Şahpur Bahtiyar istifa ettiğini bildirdi. Böylece Humeyni İran'ın Devrim Hükümeti'ni kurduğunu açıkladı.

15 yıldır sürgünde olan Dini Lider, halkına verdiği sözde durmuş ve Pehlevi Hanedanı'nın son temsilcisinin ülkeyi terketmesini sağlamıştı. Devrim Hükümeti kurulduktan sonra yaşanan olaylar ise, çok hızlı bir şekilde gelişti' Ülke, Şubat ayı içinde bir kaç kez iç savaşın eşiğine geldi; ancak Humeyni'nin, bugün ülkedeki tüm güçlerle işbirliği halinde Devrim'i savunacağı, bundan böyle Pehlevi Hanedanına aman verilmeyeceği kesinlikle ortaya çıktı. Böylece, belki de dünyada ilk kez bir Dini Lider, ülkesini zalim monarşiden kurtarılmasında ve devrimin temellerinin atılmasında önemli bir rol oynuyordu.

Ayetullah Humeyni, 25 Şubat 1979 tarihinde bir açıklama yaparak, ülkesinde olaylar yatıştıktan, Devlet Başkanı seçildikten ve İran'ın yönetim biçimi 30 Martta yapılacak olan referandumla belirlendikten sonra Tahran'dan kesinlikle ayrılacağını ve dini bir merkez olan Kum'a yerleşerek yaşamını orada sürdüreceğini bildirdi. Humeyni, böylece, halkının faşizmin karanlıklarından kurtulmasına katkıda bulunduktan sonra, bir din adamı olarak yine eski görevlerine döneceğini, politikayla uğraşmayacağını açıklamış oluyordu.

KADIN SORUNU

İran'da kadın, Şah rejiminin yasalarına göre ikinci sınıf yurttaştır. Ailenin reisi erkektir. Ve kadının yeri, erkeğinin yanında, ona hizmet etmektir. Medenî Yasa'nın 1105. maddesine göre kadın, erkeğin kölesi ve hizmetkârıdır. 1963 yılında çıkarılan toprak reformu yasasına göre ise, ailenin reisi ailenin geçimini sağlayan kişidir. Ve bu kişi, erkeği yoksa kadın da olabilir. Yani, ülkede birbirini tutmayan iki ayrı yasa hüküm sürmektedir kadın hakları konusunda.

Kırsal alanda çalışanların büyük çoğunluğu kadındır. Erkekler kentlerde iş bulup köylerinden ayrıldıklarında köylerde kalan kadınlar toprakla uğraşmakta ve çoluk çocuk bir olup evlerini geçindirmeye çabalamaktadırlar. İran Almanağının 1976 yılı verilerine göre ülkede çalışan kadınların % 56'sı köylerde, % 44'ü kentlerde bulunmaktadır.

Kadının, evliyse eşi, bekârsa babası ya da velisi tarafından izin verilmedikçe çalışması olanaksızdır. Kadına bakmakla yükümlü olan erkek, isterse kadının çalışmasını resmen men edebilir. Özellikle sanayi kesiminde çalışan kadınlardan işveren, velisinden yazılı izin belgesi ister. Bunu sağlayamayan ka-

dın, iş müfettişleri tarafından işinden atılabilir. Yurt dışına çıkmak, okula çocuk yazdırmak, tamamen kocanın ya da veli olan erkeğin iznine bağlıdır. Yerel ya da yüksek mahkemelerde kadının tanıklığı geçerli değildir. Çok önemli durumlarda, iki kadın tanık bir erkek tanık yerine geçebilir. Miras hukukunda, kız çocuğu erkek çocuğuna kalanın yarısını alır. İran'lı Müslüman bir kadın, Müslüman olmayan bir erkekle hiçbir koşul altında evlenemez. Böylesi evlilikler, İran yasalarına göre onaylanamaz, evlilik gayri meşru sayılır. İran'lı bir kadın, Müslüman olan ama İran uyruklu olmayan bir erkekle evlenmeye kalkarsa, yaşı 18'den büyük te olsa, önce kendi velisinden, sonra da bulunduğu yerin yetkili amirliğinden resmi özel izin belgesi almak zorundadır. Kadının eşinin ölmesi halinde — eğer sağsa tabii — Kayyum dededir. Çocuklar, babanın ölümü halinde, erkek babasına teslim edilir. Eğer erkeğin babası yoksa, kadının babasına verilir. Her ikisi de sağ değilse, mahkeme kararıyla çocukların velâyeti, bazı özel durumlarda annelerine verilebilir. Ancak bu, çok zor bir iştir.

Ülkede yürürlükte olan ceza yasalarına göre, eşini zina halinde yakalayan bir erkek, karısını ve onunla birlikte olan erkeği öldürebilir. Ve bunun için ceza görmez. Aynı suç kadın tarafından işlenirse, kadın cinayet suçuyla yargılanır ve ağır hapse mahkûm edilir. Kadın, erkeğin parasını ödeyerek satın aldığı bir maldır. İran'da yerel rayice göre, kadın süt bedeli (başlık parası) — sir baha — ödenerek erkek tarafından satın alınır. Yasalara göre, evlilikte bu koşul aranmaz; ancak törelere göre, başlık şarttır. Kocaya varmak, tamamen ticarî bir işlem olarak kabul edilmiştir.

Evlenirken erkeğin kadına verdiği paraya **Mehriye** denir. Nikâhta verilen miktara, yani boşanma ya da ölüm halinde verilmesi kararlaştırılan paraya **Mehri Muaccel** adı verilir. Evet, hiçbir İran'lı kadın mehriye tesbit edilmeden evlenemez. Yasalar, mehriye'yi şart koşarlar. Erkek tarafından önerilen ve kadın ailesi tarafından tesbit edilen mehriyenin tümü kız tarafına öngörülen zaman içinde ödenmezse, kadın, erkeğine karşı kadınlık görevlerini yerine getirmemeye hak kazanır. Evlenecek olan kızın babası, ya da velisi tarafından tesbit edilen mehriyeyi artırmak ya da eksiltmek, erkeğin elinde değildir. Ancak, boşanma haline paranın geri verilmesi gerekmektedir. Çok canı yanmış bir kadın, mehriyesini geride bırakmayı göze alarak «mehrem helal - canım azad» diyerek eşinden boşanabi-

lir. Mehriye tesbit edildikten sonra, kız tarafından bir erkekle evlenecek olan erkeğin yakınları noter'e giderek evlenme aktini yaptırırlar.

İran'da bildiğimiz şekilde evlendirme daireleri yoktur. Bu görevi Noterler yürütür ve törenler verilen mehriyeye göre ayarlanır. Nikâh, noter huzurunda mutlaka kız ya da erkek tarafından evinde ve gündüz yapılabilir. Evlendikten sonra kadın, erkeğinin kölesi olmayı kabul etmiş demektir. Ve o günden itibaren erkeğinin emrindedir. Erkeğinin tüm dediklerine boyun eğmeyen bir kadın, boşandığı takdirde nafakaya da hak kazanamaz ve mehriyesi geri ödenmez.

İran'da yürürlükte olan «aileyi himaye» yasasının 37. maddesine göre, erkek birinci eşiyle evliyken, onun iznini alarak ikinci bir kadınla evlenebilir. Kentlerde gittikçe azalmasına rağmen, bu uygulamaya köylerde bol bol rastlanmaktadır. Muhammed Rıza, bundan bir kaç yıl önce Gilda adında genç bir kadına aşık olduğu zaman, bu yasayı yürürlükten kaldırarak, erkeğin eşinin izni olmadan ikinci bir kadınla evlenebilme hakkı tanıyan eski yasayı yeniden Meclisten geçirtmek istemiş, ancak gerek Türkiye'de, gerekse Avrupa basınında çok fazla sözü edilen bu aşk macerasının sonunda, halkın ve kamuoyunun tepkisini göz önüne alarak bunu uygulamaya cesaret edememişti.

«Ak Devrim» uygulamasından önce, erkek hiçbir neden göstermeden karısını boşayabilirdi. Ancak, yürülükteki «aileyi himaye» yasasına göre, erkeğin eşini boşaması için en az bir delil ve bir erkek tanık getirmesi koşulu konmuştur. Kadının erkeği boşaması için ise, 4 ayrı koşuldan en az birinin delillerle ve tanıklarla kanıtlanması gerekmektedir. Bu koşullar şunlardır:

1 — Evlendikten sonra, erkeğin karısına haber vermeden 4 yıl ortadan kaybolması,
2 — Eve hiç para getirmediğinin kanıtlanması,
3 — Nikâhtan önce hasta olduğunun saptanması,
4 — Kadının dayanma gücünü yitirdiğinin tanıklarla kanıtlanması.

Boşanma, tıpkı evlenme gibi noter huzurunda yapılır. Tanıkları ve delilleri yeterli bulursa, noter evlilik aktini bozabilir. Boşanmış olan kadın, sebep ne olursa olsun, kusurlu ve ayıplı sayılmaktadır.

İran'da Şah Rejimi, bütün çağdaşlaşma iddialarına rağmen cariye tutma usulünü de korumuştur. Evli ya da bekar bir erkek,

hoca aracılığıyla herhangi bir kadınla anlaşarak onu cariye tutabilir. Anlaşma yapıldığı anda, anlaşmnın süresi ve ücreti kesinleşir. Süre dolduğundan itibaren de anlaşma hükümsüz kalır. Cariye tutmak için, kira sözleşmesine benzer bir sözleşme yapılır. Taraflar sürenin uzamasını isterlerse, yine bir hocanın önünde uzatma süresi saptanabilir.

Tüm evlilik görevlerini yerine getirecek olan kadına, erkek ücretini peşinen öder. Ücret, erkeğin yanında bulunduğu süre boyunca kadının yiyecek ve içeceğinin karşılanmasından ibarettir. Erkek, bunun dışında kadına başka bir ücret ödemez ve kadını istediği gibi kullanabilir. Böylesi bir ilişkiye «Siga» denilmektedir. Cariyelikte olduğu gibi, Siga da yasal bir işlemdir. Cariye ya da Siga edilmiş kadın sayısının sınırı yoktur. Özellikle köylerde erkek, kadın emeğinden yararlanmak için cariye tutar. Bunun, kadının ailesi yönünden, ya da dini yönden hiçbir sakıncası yoktur. Daha önce cariye tutulmuş bir kadın, ilerde hiçbir zorlukla karşılaşmadan noter aracılığıyla resmî evlilik yapabilir, ya da bir başkasının carivesi olabilir. «Ak Devrim» uygulamasıyla cariyelik usulü kaldırılmamış, «aileyi himaye» yasasında kullanılan esnek bir deyimle, «erkek evli olduğu hallerde mahkeme kararıyla ve eşinin izniyle ikinci bir eş tutabilir» denilerek, cariyelik usulü yasallaştırılmıştır.

Şah, bundan birkaç yıl önce, kendi aşk maceralarının dünya kamuoyuna yansıdığı bir dönemde, bir İtalyan gazetesine verdiği demeçte «kadın bir seks aracıdır» demişti. Şah ve Şah yönetiminin böylesi düşünceleri, kadını bir seks oyuncağı ya da kullanılacak bir mal haline getirmiş, ayrıca da ülkede fahişeliği körüklemiştir. Bu konuya ilgili olarak Fransız televizyonunun bir sorusunu yanıtlayan Ayetullah Humeyni, şöyle demiştir: «Biz, bin adamı olarak kadınların bir seks aracı sayılmasına, böylece onun sömürülmesine ve damgalanmasına karşıyız. Kadınların tüm özgürlüklere kavuşmasından yanayız. 1978'in sonbaharından bu yana İran'da, erkeklerin yanında binlerce kadın Şah'a karşı yürümüş ve kendilerine özgürlük verilmesini istemişlerdir. Kadınları alınır, satılır bir mal olmaktan çıkarmak gerekmekte; onları, çocuklarımızın anaları, kendi analarımız olarak hak ettikleri düzeye getirmeliyiz.» Ve Humeyni, bu yanıtından aylarca sonra, Şah yönetiminin yıkılması üzerine ülkesine döndükten sonra da, kadınlarla ilgili bu sözlerini yinelemiş: ayrıca 1979'un yaz başlangıcında İran'da yapılacak seçimlere kadınların ilk kez seçme ve seçilme hakkıyla katılacak-

ları açıklanmıştır. Gerçi Şah yönetimi sırasında da kadın milletvekilleri, hatta kadın Millî Eğitim Bakanı seçilmiştir. Ancak bu seçim, halk tarafından değil, dünya kamuoyunda «çağdaş» bir devlet görünümü yaratmak isteyen Muhammed Rıza'nın kendisi tarafından yapılmıştır.

İran'da Şah rejiminin kadınlarla ilgili yasalar uygulamalarını gördükten sonra, biraz da köylerde ve kentlerde çalışan kadınların durumlarına bakalım. Kırsal kesimde kadın, erkeğiyle ya da baba tarafıyla birlikte omuz omuza çalışır. Özellikle çay, tütün, pirinç tarlalarında çalışanlar tümüyle kadındır. Köylerde çalışan kadınlar, yaptıkları işin karşılığında hiçbir ücret almazlar. Erkeğinin yanında iş görmek kadının görevidir. Cariyeler ya da Siga'yla tutulmuş kadınlar da, ücretleri daha önce kendilerine ödendiğinden başkaca bir ücret isteminde bulunmadan çalışmak zorundadırlar.

Topraksız köylülerin eşleri ya da kız çocukları ırgat olarak çalıştıkları zaman, erkek işçiye göre çok daha düşük ücret alırlar. 10-14 saat çalışan bir kadın işçinin ücreti, ortalama 3-5 tümen (12-15 TL) arasındadır. Yine köy kesiminde, evlerdeki atölyelerde kilim ve halı dokuyan kadınların ücretleri de son derece düşüktür. Çok ağır koşullarda çalışan bu kadınlar, rutubetli, soğuk ve havasız yerlerde günde 20-30 TL arasında ücret alırlar. Atölye sahiplerinin bir bölümü de, bu kadınları cariye olarak tutar ve 'iaşesini ve ibadesini sağladığı' gerekçesiyle bunlara hiç para ödemez. Yani bu kadınlar, o göz nurunu aylarca ve yıllarca boğaz tokluğuna heba ederler. Evlerde kurulan halı tezgâhları aile çerçevesi içindeki atelyelerdir ve tamamen denetim dışı olarak çalışırlar.

Kentlerdeki kadınların durumu da köydekinden çok farklı değildir. Yine alabildiğine aşağılanırlar ve çok zor koşullarda çalıştırılırlar. İşçi kadınlar, daha önce de belirttiğimiz gibi, genellikle dokuma sanayiinde istihdam edilirler. Ayrıca sağlık işçisi, müstahdem ve temizlik işçisi olarak görev yaparlar. Çalışan kadınların % 80'i, sosyal sigorta hakkından ve diğer tüm haklardan yoksundurlar. Karı-koca aynı işyerinde çalıştıklarında, kadınlar, erkeğin aldığı ücretin üzerine eklenen çok az bir ücretle çalıştırılır ve ayrıca ücret almazlar. Aynı işte çalışan kadının ücreti, erkeğinkinden genellikle % 30 düşüktür. Bir iplik fabrikasında çalışan kadın işçinin 5.5 tümen almasına karşın, aynı fabrikadaki erkek işçinin gündeliği 7,5 tümen'dir.

Şah rejimi, gebe ve emzikli kadınlara da hiçbir yasal hak

tanımamıştır. Ancak, işverenin insafına göre doğum öncesi ve sonrası birer ay dinlenme izni kullandırılır. Doğumdan sonra, özellikle halı atelyelerinde çalışan kadınlar, baktıracak kimseleri yoksa o havasız, rutubetli yerlere çocuklarını da birlikte alıp gelirler. Ve işveren göz yumarsa arada bir çocuklarıyla ilgilenebilirler. Beslenme koşulları son derece kötü olan bu çocuklar, süt yerine çoğunlukla pirinç suyuyla beslenirler. İran'daki işyerlerinin hiçbirinde kreş yoktur. Tahran'daki bazı çok uluslu şirketlerin fabrikalarında göstermelik kreşler kurulmuştur. Ancak bu kreşlerden, işçilerden çok memurların çocukları yararlanır.

İran'da Şah rejiminin yasalarına göre, çocuk aldırmak yasaklanmıştır. Yürürlükteki ceza yasasına göre kürtaj yapan ve yaptıran, nedenlerine göre 3-19 yıl arasında hüküm giyer. Ancak, istemediği çocuğunu doğurmak zorunda bırakılan bu analar, çocuklarına bakamadıkları için daha koyu bir sefaletin içine itilirler. Yasaklanmış olan kürtajı gizli yollardan yapan doktor, ebe ve bu işlerle uğraşan köy kadınları, büyük paralar kazanırlar. Ve çoğunlukla da, cahil ellerde yapılan ameliyatlar sonucu birçok kadın hayatını yitirir ya da sakat kalır.

Şah rejiminde böylesine aşağılanmış, horlanmış olan kadınlar, sırtlarında çarşaflarıyla sokaklara döküldüler, son bir kaç ay içinde. Ne istiyorlardı bu kadınlar? Muhammed Rıza, birçok demecinde onları gericilikle suçlamıştı. Oysa, böylesine ilkel koşulların daha da gerisine götürecek bir istem olabilir miydi? Şah, eşi Kraliçe Farah'ın öncülüğünde kurdurduğu göstermelik kadın örgütlerini örnek göstererek kadın sorununa eğildiğini savunuyordu dünya kamuoyu karşısında. Oysa Şah rejiminde, bir avuç burjuva kadını dışında ne kentte, ne köyde kadın yararına hiçbir adım atılmamıştı.

1973 yılında İnternational Communicatiors İran tarafından hazırlanan 'İran Devrimi' adlı kitabın, Pehlevi Hanedanı'nın kuruluşundan bu yana İran'da kadınların ne denli «kalkındığını» anlatan satırlarla bir göz gezdirelim. İranlı ve İngiliz yazarlara ücretleri Şah tarafından ödenerek yazdırılan bu kitaptaki iddialara göre, İran'da kadın hakları konusunda üç ayrı devrim yapılmıştı.

1 — 1936 yılında Rıza Şah, Türkiye'deki uygulamalara özenerek peçeyi yasaklamıştı,

2 — 1963 yılında kadınlara seçme hakkı tanınmıştı,

3 — 1967 yılında «aileyi koruma» yasası çıkarılmıştı.

Kitaptaki bilgilere göre, son 20 yılda İran Eğitim Örgütü içinde 20 bin kadın çalışıyordu; 30 bin kadın da, memur olarak devlet dairelerinde iş görüyorlardı. Orta okullardan mezun olan kızların sayısının da 80 bine yükseldiği belirtiliyordu bu kitapta.

1966 yılı verilerine göre, kadın olarak ülkede 433 mimar ve mühendis, 96 bilim adamı, 11.243 doktor, diş hekimi ve hemşire, 56 iktisatçı, 38 bin öğretmen (bu sayıya askerliğini yapmak üzere görevlendirilmiş kadınlar dahildir), 85 gazeteci (bu sayının uydurma olduğu, 1968 yılında ilk kez İran'a gittiğimde Şah'ın, «ülkemde kadın gazeteci olmaması üzücüdür. Türkiye sizin gibilerle gurur duymalıdır» sözünden belli), 267 ressam ve heykeltraz, 247 işletme sahibi bulunduğu belirtilmiştir.

1972 yılında ise, bu sayıların % 25 oranında arttığı öne sürülmüştür.

Dünya kamuoyunu aldatmak üzere parayla hazırlatılan ve lüks bir baskıyla sunulan bu kitaptaki kesinlikle abartılmış veriler bile, İran kadılarının acıklı durumunu gizleyememiştir. Sözkonusu kitap, tüm ülkede kadınların okuma yazma oranının % 15 dolayında olduğunu kaydetmektedir.

Yine, bu kitabın Kraliçe Farah'la ilgili bölümünü bir ibret belgesi olarak aktarmak istiyorum. Halkının yarısından çoğu yoksulluk ve sefalet içinde yaşayan bir ülkede Paris'in ünlü modaevi Dior'dan gelinliğini giydikten sonra çeşitli estetik ameliyatlarla güzelleştirilen Farah, Şah'ın ve İran halkının gözünde güzelliğin, şıklığın ve inceliğin bir simgesi olarak gösteriliyor. Kitabın «İran kadını ve Kraliçe Farah» bölümünde şu satırlar yer alıyor: «İmparatoriçe Farah, her şeyden önce gerçek bir Kraliçedir. Güzel, zarif, ince ve şık. O, yalnızca tahtın süslü bir çiçeği değil, aynı zamanda İran kadınının da örnek bir temsilcisidir. İran kadını, devrimini onunla gerçekleştirmiştir.»

Evet, Sorbon Üniversitesi'nde mimarlık öğrenimi yaparken Şah'a gelin giden Farah, kitapta böyle tanımlanıyor ve onun örnek bir kadın olarak İran kadınına yol gösterdiği öne sürülüyordu. Ancak, günde 15-20 TL kazanan, binbir sıkıntının ve yoksulluğun pençesinde kıvranan gerçek İran kadınının, böylesine güzel, zarif ve şık olabilmesi için neler yapması gerektiği açıklanmıyordu! Acaba, kitabın yazarları, 'yoksul kız, zengin erkek' imajıyla İran kadınlarını aldatmak için mi böyle bir tanımlama yapmışlardı? Kimbilir...

FUHUŞ VE SUÇLULUK

Şah yönetimi devrildikten ve Humeyni İran'a döndükten sonra, gerek Tahran'daki ve gerekse diğer büyük kentlerdeki genelevler kapatıldı. 1976 verilerine göre, Tahran ve çevresinde kayıtlı 1894 genelev bulunmaktaydı. Bu konuyla ilgili bir araştırma yapmış olan İranlı kadın yazar Setare Ferman Fermanyan, kitabında cariyeliğin ve Siga usulüyle kadın tutmanın, İran'da binlerce kadını fahişeliğe sürüklediğini belirtiyordu. Evlenme olanağı bulamamış olan ve geçimini başka türlü sağlamaya gücü yetmeyen binlerce kadın, işi bu yola dökmüştür. Üstelik te, son derece düşük ücretler karşılığında. 1548 kadın arasında bir anket düzenleyen Fermanyan, bu kadınlardan ancak 72'sinin fuhuşu zevk için yaptıklarını, geri kalanların ise sırf maddi sıkıntıdan ötürü bu yola başvurduklarını saptamıştır. Yine bu ankete göre, bu kadınlardan 415'i aileleri tarafından genelevlere satılmış, 380'i başka bir yaşam kuramadıklarından bu yola itilmişler. 1168'i ise, başka bir iş bulabildikleri takdirde hemen bu yolu bırakacaklarını belirtmişlerdi. Böylesi kadınların gündelikleri ortalama 125 TL idi.

Evet, hiç sıkılmadan kadınları «bir seks aracı» olarak gördüğünü söyleyen Şah, bir yandan da İran kadınlarının haklarını savunduğunu iddia edebiliyordu.

Tahran'da Ingilizce olarak yayınlanan Kayhan Gazetesi 18 Mart günü bir haber yayınlayarak Humeyni'nin Çalışma Bakanlığına gönderdiği mektup açıklanmıştır.

Bu mektuba göre Humeyni «Kötü yola düşmüş kadınlara» daha iyi olanaklar sağlanmasını istemektedir. Çalışma Bakanlığı da Humeyni'ye yanıt olarak 'Fahişe'lere eğitim programları açılacağını, ve işsiz kalan bu kadınların çok kısa zamanda eğitilerek iş yerlerinde çalıştırılacağını açıklamıştır.

İran'da son aylar içinde fuhuşu yoketmek amacıyla 8 genel ev kadını (diğer kadınları fuhuşa teşvik ve erkekleri tahrik suçundan) kurşuna dizildi. Yapılan açıklamada kurşuna dizilen kadınların genelev işleten ve diğer kadınları satan kadınlar olduğu açıklandı. Bundan böyle genelevler kapalı olduğu için fuhuş yapılamıyacağı ve yaptıranların ağır şekilde cezalandırılacağı bildirildi.

İran'da yeni yönetimin kadın hakları konusunda ne gibi bir tutumda davranacağı henüz açıklık kazanmamıştır. Şah re-

jimine ve onun bağlaştığı emperyalizme karşı yürütülen özgürlük savaşımına onbinlerce İranlı kadın aktif bir şekilde katıldı. Bunun anlamı, kadın hakları sorununun göstermelik önlemlerle çözümlenemeyeceğidir. Mart ayı başlarında çarşaf giyme zorunluğuna karşı kararlı bir direniş göstererek yeni yönetime bu isteklerini kabul ettirmeyi başaran İranlı kadınlar, toplumdaki onurlu yerlerini almaya aday olduklarını dünya kamuoyuna kanıtlamışlardır.

ÇOCUK SORUNU

İran'daki sorunlar demetinin en hazinlerinden birini de çocukların durumu oluşturmaktadır. Şah rejiminin geleceğin umudu olan çocuklar karşısındaki olağanüstü ilgisizliği, bazı göstermelik önlemlerle kamufle edilmek istenmişti.

«Ak Devrim» uygulamasının başlatıldığı 1963 yılında, 60 bin köyde 8 bin okul bulunmaktaydı. Toplam 604 bin çocuk okula gidebiliyordu. Başka bir deyişle, kırsal alanda yaşayan çocukların ancak % 24'ü eğitim olanaklarından yararlanabiliyordu. 1973 yılında bu sayı, Şah'ın çok övünerek belirttiği gibi, 1,5 milyona yükseldi. 1978 yılında ise, öğretim gören çocuk sayısının, 2 milyona ulaştığı açıklandı. 1978 yılı verilerine göre kırsal alanda 25 bin 698 ilkokul bulunmaktadır. 1962-72 arasında 1 milyon 100 bin öğrenciye okuma yazma öğretilmiştir. Ancak, Şah yönetiminin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açıklanan bu sayıların gerçeği ne ölçüde yansıttığı tartışma konusudur.

1968 yılında her öğretmene 13 öğrenci düşerken, 1976 yılında her öğretmene 16 öğrenci düştüğü açıklanmıştır. 1972-78 arasında 876 bin öğrencinin ortaokullarda öğrenim gördüğü bildirilmişti. Yine aynı dönem içinde, üniversitelerde okuyan gençlerin sayısının 60 bine yükseldiği açıklandı.

Bütün bu sayılar resmi kaynaklardan alınmıştır. Ancak, bir de işin resmi olmayan yanı vardır. Şah, çocuklar için ilkokula yazılma zorunluğu koymamıştır. Ülkesindeki köylerin birçoğunda okul bile yaptıramayan Şah, böylesi bir yükümlülük getirmenin çok saçma olacağı kanısına varmıştı anlaşılan. Kırsal bölgelerde çocuklar, çoğunlukla 10 yaşına bile gelmeden aileleriyle birlikte ırgatlığa başlamak zorunda bırakılmışlardır. Çocukların aldığı ücret, ana ve babalarının aldığının 1/4'üdür. Bu

çocuklar için hiçbir toplumsal güvence getirilmemiştir. Kentlerde ise, daha acıklı bir durumla karşılaşılıyordu. Kırsal alandan kopup gelen ailelerin çocuklarıyla birlikte işçi çocukları, çok küçük yaşlarda (10-12 yaşları arasında) ve çok zor koşullar altında çalışmak zorundaydılar. Kentlerde kaçak işçi olarak çalışan bu çocuklardan yararlanmak, işverenlerin işine geliyordu. Çünkü işveren, hem bu çocukları sigortasız çalıştırıyor, hem de onlara çok düşük ücretler ödüyordu. Bu yüzden, birçok işyerinde çok sayıda çocuk işçiye rastlamak mümkündü.

Tahran'ın kuzey kesimindeki çok lüks kreşlerde ve çocuk bakımevlerinde, doğal olarak ancak çok zengin ailelerin çocuklarına bakılmaktaydı. Bu kreşlerin aylık bakım ücretleri, 12-16 bin TL arasında değişiyordu. Evet, ancak, bu ücreti verebilecek durumda olanlar bu kreşlerden yararlanabiliyorlardı. Yoksulların çocuklarına gelince, onların yeri, varsa parklar ve bahçeler ya da lâğım sularıydı. İşverenin izin vermesi halinde, bu çocuklar, son derece ilkel ve kötü koşullar altındaki işyerlerinde anneleriyle birlikte kalabilirlerdi. Açlıktan, soğuktan, hastalıktan ölen çocukların sayısını saptamak olanaksızdı. İran çocuklarına böylesi akıl almaz bir sefalet yaşamını reva gören Şah rejiminin yıkılmasıyla, bugün ülkede bu çocuklara yeni umut kapıları açılmıştır ve açılacaktır.

GENÇLİK SORUNU

Çocukluk döneminin kahredici sefalet koşullarını atlatabilen genç insanların durumu da, Şah rejiminde çileli bir yaşama boyun eğmekten öteye gitmiyordu. Gençliğin sorunlarına yönelik hiçbir ciddi önlem alınmamıştı. 1977 verilerine göre, tüm ülkedeki ortaokulların ve meslek okullarının sayısı 14 bin dolayındadır. Bu okullara gitme olanağı bulan çocuklar ise, çoğunlukla kentlerdeki burjuva ailelerinin çocukları, binbir güçlükle okutulmaya çalışılan memur ailelerinin çocuklarıydı. İşbirlikçi burjuvazinin çocukları ise, ilkokuldan sonra ülkede kendileri için açılmış olan Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalyan kolejlerine gönderilirlerdi. Bu çocuklar, orta öğrenimlerinden sonra çoğunlukla özel üniversitelerde öğretim görür ya da yurtdışına, çoğunlukla ABD'ye giderek öğrenimlerini orada sürdürürlerdi. Yabancı ülkelerde okuyan İranlı gençlerin tümünün varlıklı ailelerden geldikleri söylenemezse de, bunlar arasında

yoksul çocukların sayısının çok sınırlı olduğu bir gerçektir. Ancak, küçük yaşlarından beri Şah yönetiminin insanlık dışı uygulamalarına yakından tanık olmuş bulunan bu gençler, yabancı ülkelere gittikten sonra, çoğunlukla bu ülkelerdeki demokratik yaşam koşullarından etkilenerek Şah rejimine karşı gelmişler ve SAVAK örgütünce, bunlara karşı acımasız bir «insan avı» yöntemi uygulanmıştır.

Yabancı ülkelere giden gençlerin büyük çoğunluğu Şah rejimine karşı çıkarken, bunların arasında SAVAK ajanı olarak çalışan ve kendi arkadaşarını ihbar edenlere de rastlanmaktaydı. Şah rejimi yıkıldıktan sonra, böyleleri, arkadaşlarını ihbar ettiklerinden ötürü, yargı önüne çıkarılmaya başlanmıştır.

Ülkede kalıp ta okuma olanağı bulamayan gençler ise, genellikle 14 yaşından itibaren işsizler ordusuna katılmaktaydılar. Sokaklarda dolaşan ve kötü alışkanlıklar edinen bu gençler de, Şah rejimine başkaldırı hareketlerine katılmışlar ve kendilerine böylesi kötü bir yazgı sunan Şah'ın devrilmesine bir ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Humeyni'nin atadığı geçici hükümetin Başkanı Bazergan, gençleri Devrimci güçlerle işbirliğine çağırmış; onlardan yeni yönetimde görev almalarını ülkeden uzaklaşan yabancıların işyerlerinde bıraktıkları boşlukları doldurmalarını ve İran'daki keşmekeşin temizlenmesine katkıda bulunmalarını istemiştir. Bununla birlikte İran'daki genç işsizler ordusu yeni yönetim açısından büyük bir sorun oluşturmaktadır. İran gençliği, ülkedeki demokratikleşme hareketinden çok şey beklemektedir.

KENTLEŞME - KONUT SORUNU

İran'da hızlı bir kentleşme olayı görülmektedir. Her yıl, köylerde yaşayan nüfusun % 8'i kentlere akın etmekteydi. Bu akın, son üç yıl içinde daha da yoğunlaşmış ve kentleşme oranı yılda % 12'ye yükselmiştir (İran Almanağı 1977). İran'da 20 yıl içinde 174 yeni kent inşa edilmiştir.

Köylerden kentlere göç eden halkın ana sorunları, çalışacak bir iş ve başını sokacak bir konuttur. Köydeki yoksulluğun artık yükünü taşıyamayacak hale gelmiş olan insanlar, kurtuluşu kentlerde aramaya yönelmişlerdir. Ne var ki, Şah rejiminin bu insanlara kentlerde de verebileceği fazla birşey yoktu. Ülkedeki sanayileşme hızı, böylesi bir göçü karşılayabilecek dü-

zeyde değildi. Bu yüzden, köyden büyük umutlarla kente akan insanlar, kısa sürede büyük kent yaşamının acı gerçekleriyle karşılamakta ve ne yapacağını şaşırmaktaydı. Kentlere gelen her 100 kişiden ancak 14'ü iş bulabiliyor, diğerleri ise aç ve sefil dolaşmaya mahkûm ediliyorlardı.

Konut sorunu başlı başına bir dertti. Son verilere göre, İran'da toplam 4.5 milyon konut ve bu konutların tümünde 9.5 milyon oda bulunmaktadır. Konutların 1.4 milyonu kırsal kesimde, 3.1 milyonu ise kentlerdedir. Normal koşullarda 4 kişilik bir aileye ortalama 80 m2 konut gerekmektedir. Oysa İran'da kentlerde 7 kişiye ancak 50 m2 konut düşmektedir. Kırsal kesimde ise, 9 kişi 50 m2 konutta barınmak zorundadır.

İran'daki konutların durumuna bir göz atarsak bu sorunun ne denli önemli boyutlara ulaştığını görürüz:

İran'daki tüm konutların : % 7,64'ü tuğla
% 8,75'i kerpiç
% 37,77'si taş
% 28'i toprak
% 2,04'ü hasır
% 0,5'i teneke baraka
% 3,11'i çadır
% 2,77'si tahta baraka

Kentte oturmaya elverişli olan konut oranı % 44, kırsal kesimde oturmaya elverişli konut oranı ise % 8'dir.

Bu durumda, kentlerdeki konutların yarıdan fazlası, köylerdekinin ise hemen hemen tümüne yakın son derece ilkel, barınılamayacak nitelikte konutlardır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, içlerinde Şah'ın adını taşıyan Orta Doğu'nun en büyük barajı da olmak üzere ülkede bir dizi baraj yapılmış olmasına karşın, İran'da su ve elektrik ağı son derece yetersizdir. Tüm Tahran'ın ancak % 56'sı Belediye'nin su hizmetinden yararlanmakta, geri kalanlar ise, ortak semt çeşmelerinden ya da kuyulardan bulabildikleri suyla idare etmektedir. Sıcak ve kurak yaz günlerinde İran'da susuzluktan insanlar ölmekte, ayrıca sulama tesisleri çok zayıf olan kırsal kesimlerde tarım çok güçleşmektedir. Bu durumda da, yine varlıklı çiftçi kendi toprağını sulama olanağı bulabilmekte, yoksul köylünün ekini ise ziyan olmaktadır. Tahran'ın çevresinde, özellikle olayların çok yoğun olduğu Güney bölgesinde 130 bin göz oda vardır. Bu odalarda, kimi işçiler ve işsizler kalmakta ya da köylerinden ailelerini de getiren işçiler ilkel koşullarda

aileleriyle birlikte barınmaktadırlar. Kentin kıyısında adeta ayrı bir kent görünümü veren ve gettolar halinde gelişen bu yerleşim merkezlerine kent hizmetlerinin hiçbiri götürülmemiştir. Buraları, elektrik, su ve kanalizasyondan tümüyle yoksundurlar. Çevre sağlığına buralarda hiç önem verilmemiştir. 15 milyon dolayında insanın yaşadığı bu yerleşim merkezlerinde salgın hastalıklar ve sefalet kol gezerken, Şah rejimi büyük bir umursamazlıkla bu insanları kaderleriyle başbaşa bırakmıştı.

Tahran'ın kuzeyinde ise durum tamamen farklıdır. Yüksek duvarlarla çevrili son derece görkemli villaların kiraları, bir Amerikan ailesini bile şaşırtacak ölçüdedir. 2 odadan ve bir salondan ibaret bir evin kirası ortalama 1000 dolardan (50 bin TL'den) başlamaktadır. 5 bin dolara (250.000 TL'ye) kadar kiralık ev bulunmaktadır. bu evlerin satış fiyatları ise 10 milyon ile 30 milyon TL arasında değişmektedir. 1976 İran Almanağına göre, son beş yıl içinde ev kiraları % 134 artış göstermiştir. İran'da ev bulmak öylesine büyük bir sorun haline gelmiştir ki, 2 odalı bir ev boşalmaya görsün, hiçbir ilana gerek duyulmaksızın yığınla müşteri kiraya talip olur ve doğaldır ki, en çok parayı veren evi tutar.

Ev kiraları, yoksul semtlerde de en az 1200 TL'den başlamaktadır. Bir işçi ailesinin ya da az gelirli bir memur ailesinin aldığı ücretle kıyaslanırsa, bu kadarının bile küçümsenemeyecek bir rakam olduğu kolayca anlaşılır.

Tahran'ın o görkemli villalarının bulunduğu kesim de dahil olmak üzere, ülkenin hiçbir yerinde kanalizasyon tesisi yoktur. Bu sorun, lüks mahallelerde, fosseptik çukurlarıyla çözümlenmiş, yoksul kesimlerinde ise olduğu gibi bırakılmıştır. Yani; Tahran'ın güneyindeki ve diğer kentlerdeki yoksul bölgelerinde halkın kendi kazdıkları çukurlar sık sık dolup taşmakta ve yaşam için son derece sakıncalı bir durum ortaya çıkmaktadır. Kolera ve her türlü bağırsak hastalığı almış yürümüştür bu semtlerde. Kolera aşısı olmadan ülkeye giriş dahi yasaklanmıştır. Caddelerden akan pis su birikintilerinden kadınların çamaşır yıkamakta yararlandıkları söylenirse, bu herhalde bir abartma olarak değerlendirilecektir. Ancak İran'ı gören biri bunun abartma olmadığını anlayabilir.

KENTLERDE ULAŞIM SORUNU

Aslında, Tahran dışında İran'da bir trafik sorunundan söz edilmez. Bu kentte, trafik, Türkiye'dekinden de büyük bir keş-

kemeş içindedir. 4 milyona yaklaşan nüfusuyla tıklım tıklım dolmuş olan Tahran, yine de yılda ortalama % 29 nüfus artışına sahne olmaktadır. Nüfusun böylesine hızla arttığı kentte, trafik sorunu içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Halen Tahran'da 1 milyon 300 bin motorlu aracın varolduğu açıklanmıştır. Bunların 434 bini 1978 yılı başından itibaren hizmete konulmuştur. Tahran'ın zengin kesiminde her ailenin en az üç arabası vardır. Bu arabalar, çok büyük miktarda dövizler ödenerek yabancı ülkelerden getirtilmektedir. Özellikle zengin aile hanımlarında çok lüks arabalara sahip olma ve araba kullanma tutkusu vardır.

Tahran'ın ana caddeleri, çağdaş Avrupa kentlerini aratmayacak kadar geniş ve güzeldir. Kuzey Tahran'da iki tarafı ağaçlandırılmış, geniş bulvarlar birbirini izler. Özellikle, Şah'ın oturduğu Niyavaran Sarayı'ndan başlayarak hükümet binalarının bulunduğu yere kadar uzanan Pehlevi Bulvarı, 26 kilometre uzunluğunda çok geniş bir bulvardır. Ancak bu geniş caddeler ve bulvarlar, Tahran'ın trafik keşmekeşi içinde zavallılaşmakta, hiçbir işe yaramamaktadırlar. Kentin Güney kesiminde ise, arabalar şöyle dursun, yayalar için bile yol yapılmamıştır.

Tahran'da trafik, Batı kentlerindeki elektronik uygulamaya özenilerek düzenlenmeye çalışılmaktadır. Gerçi bu arada, trafik polisleri de ortalıkda görülür, ama bunların sayısı 20-25'i geçmez. Koskoca kent, özellikle iş saatlerinde bir curcuna halindedir. Kesişen yollarda polis olmadığı için, arabalar birbirine girer.

İstatistik verilere göre, yalnızca Tahran'da her ay 4.803 trafik kazası olmakta ve ortalama 800-1000 kişi ölmekte ya da ağır yaralanmaktadır. (İran Almanağı 1977).

Tahran dışındaki kentlerde durum oldukça farklıdır. Tebriz ve Abadan gibi büyük kentlerde bile, henüz trafik ciddi bir sorun haline gelmiş değildir.

Tebriz, yıllardan beri Batıya açılan pencere ve bir ticaret merkezi olarak bilinen büyük kentlerden biridir. Bu kentin halkı, çoğunlukla esnaftan ve zanaatkârdan oluşmaktadır. Tebriz halkı, genellikle diğer kentlere göre daha varlıklı bir halktır.

Abadan ise ,ülkenin başlıca sanayi kentlerinden biridir. Abadan rafinerisi ve petrol-kimya tesisleri, kentte iki sınıf yurttaş yaratmıştır. Birincisi, bu tesislerde çalışan teknik elemanlar,

yani yönetici durumundaki kesim; ikincisi ise işçilerdir. Bu iki kesimin yaşam düzey arasında büyük bir uçurum vardır. Bu teknik elemanlar, İran'da çalışanların en yüksek ücretli kesimidir. Abadan'da teknik eleman kesiminin özel araba sahibi olmasıyla bir trafik sorunu da ortaya çıkmıştır. Ancak bu sorun, henüz Tahran'dakinin boyutlarına ulaşmış değildir.

Karayolları son derece ilkel olan Iran'da, sık sık trafik kazasına tanık olunmaktadır. Yollarda can ve mal güvenliği kesinlikle yoktur. Uzun yola çıkarken halka, yanlarında kendilerini koruyucu alet bulundurmaları önerilmektedir. Karayollarında sürücülerin bir kısmı esrar kullanmaktadır ve yolcular canlarını bunlara emanet etmek zorundadırlar. Özellikle, uzun yolculuklarda çoğunlukla kamyon sürücülerinin yol açtığı kazalarda ölüm oranı yüksektir.

Şah'ın Devrilmesinden Sonraki Dönemde Siyasal Partiler ve Örgütler

Bilindiği gibi İran 1979 yılının başına kadar monarşiyle yönetilmiştir. 1979 Şubatının başında Dini Lider Humeyni Paris'ten ülkesine döndükten sonra, Şah'ın İran'dan ayrılmadan önce atadığı Naipler Kurulu istifa etmiş, daha sonra da Şah yanlısı Başbakan Şahpur Bahtiyar hükümetten çekilerek kaçmıştı. Humeyni, ülkesine döndükten sonra Bazergan'ı geçici hükümeti kurmakla görevlendirdi. 24 Şubat 1979 günü, Geçici Devrim Hükümeti Başbakan Yardımcısı Amir İntizam bir açıklamada bulunarak, yeni yönetim biçimini belirlemek amacıyla 30 Mart'ta bir halk oylamasına gidileceğini bildirdi.

Çarlık Rusyası'ndaki 1905 Devrimi'nden etkilenerek 1906 yılında hazırlanan ve Şah rejiminin sona ermesine kadar yürürlükte kalan İran Anayasası, 1905-1911 İran Devrimci Halk Hareketinin bir ürünüdür. Iran Anayasası başlangıçta 51 maddeden oluşuyordu. Ancak Şah Muhammed Rıza, işine geldiği şekilde bu maddelerin bir çoğunu değiştirmiş ve Anayasaya 114 madde daha eklemişti. İran Anayasası, Millet Meclisini yasaların yapıcısı ve uygulayıcısı olarak tanımlamıştır. Şah rejiminin yıkılarak Humeyni'nin Geçici Devrim Hükümetini ilan ettiği 1979'un Şubatına kadar, Meclis 220 üyeden oluşuyordu. Meclis üyeleri, kendi bölgelerinden dört yıl süreyle seçilirlerdi. 1906 Anayasası'nın öngörmesine karşın, 1949 yılına kadar İran'da Senato seçimleri yapılmadı. Bu tarihten sonra ise Şah, İran'da bir senatonun varlığının kendisine saygınlık kazandıracağını düşünmüş olacak ki, 60 üyeli Senatoyu açtı. Ancak, Senato üyelerinin yarısının kendisi tarafından seçilmesi koşulunu getir-

meyi de ihmal etmedi. Şah, 15'i Tahran'dan ve 15'i de diğer illerden olmak üzere 30 Senato üyesini seçme hakkına sahipti. Geri kalan 30 Senatör ise, sözüm ona halk tarafından seçilirdi. Seçimlerin dürüstçe yapılmadığı İran'da halkın gerçek temsilcilerini seçmesi olanaksızdı.

İran'da Şah rejimi hükümeti 21 Bakandan oluşuyordu. Bunların en önemlisi Saray Bakanlığıydı. Şah'ın en yakın adamı Saray Bakanı olurdu.

1977 Kasım'ında Şah'ın Amerika'ya gitmesiyle başlayan ve Şah rejimini temsil eden son hükümetin yıkıldığı 1979 Şubat'ına dek çok kanlı bir şekilde süren olaylar, baskıcı monarşiyi sona erdirerek, ülkenin politik yaşamını yeni bir aşamaya ulaştırdı. Ne var ki, SAVAK ajanlarının özellikle etnik gruplar üzerindeki kışkırtmasıyla ülkede olaylar yer yer devam etti. Şubat ayı içinde Azerbaycan ve Arabistan'da (Kuzistan) Mart ayında Kürdistan'da patlak veren ve Kürdistanla bir Kürt asıllı Vali'nin atanmasıyla sona ermiş gibi görünen olaylar bir yana bırakılırsa, halen ülkenin bir hayli sükûna kavuştuğunu söyleyebiliriz.

Şah rejimine karşı muhalefet, halkın çeşitli kesimleri arasında büyük bir yaygınlık kazanmıştı. Dini liderler, belirli ölçüde bu muhalefeti tek bir safta birleştirmeyi ve pekiştirmeyi şimdilik başarmış görünüyorlar.

Parlamento içinde Şah yönetimine karşı ciddi bir muhalefet görülmedi. Musaddık olayından sonra Parlamento, Şah'ın kesin denetimi altına girmişti. Şah, Parlamentoda kendisine herhangi bir eleştiri yöneltilmesine asla izin vermezdi. Böylece «Tavus Taht»ını koruyacağına inanıyordu. Parlamento içinde Şah'a karşı muhalefette bulunmak isteyenler, yıllar boyu hapse atıldı işkence gördü, ya da en hafifinden ülkeden sürüldü. Eski bir Milletvekili ola Geçici Devrim Hükümetinin Dışişleri Bakanı Kerim Sencabi ve daha niceleri ülkeden sürülenler arasındaydı. Kerim Sencabi, Ulusal Cephe Partisi kapatıldıktan sonra 1975 yılından bu yana Avrupa ülkelerinde sürgün yaşamını sürdürmekte ve Şah rejimine muhalefetini dışardan yönetmekteydi.

İran Millet Meclisi üyeleri, Şah ülkeden ayrılmadan bir ay önce, Iran'ın tek siyasal partisi olan Rasthagiz partisinden ayrılmaya başladılar. Şah'ın yönettiği bu partiden ayrılan Milletvekilleri, yeni bir hükümet kurulana dek bağımsız kala-

caklarını açıklamışlardı. Bu, yıllardan beri İran Parlamentosunda görülen ilk ciddi muhalefet hareketiydi.

Şah ülkeyi terkettikten sonra ise, Şahpur Bahtiyar'ın Başbakanlığını tanımayacaklarını bildiren 20 milletvekili, partilerinden ve geçici olarak da Parlamentodan istifa ettiklerini açıklamışlardı. Bu milletvekilleri, Humeyni İran'a döndükten sonra yeniden Parlamentodaki yerlerini aldılar.

Parlamento dışı muhalefeti oluşturan güçler arasında, kuşkusuz İran Halk Partisi - TUDEH başta geliyordu. Parlamento dışı muhalefetin diğer kesimi ise, «Ulusal Cephe» adı altında örgütlenmişti. «Ulusal Cephe» küçük esnaf, tüccar, aydın ve yarı aydın memur kesiminin temsilcidi, Şah'a karşı gelen eski Başbakan Musaddık'ın çizgisini sürdürmek isteyen Liberal - Demokratların örgütüdür. Ulusal Cephe, gerek yurt içinde, gerekse Avrupa ülkelerinde rejim aleyhtarı eylemlerini yıllardan beri sürdürmüştür. Paris'te bulunduğu sırada Humeyni'yi ziyaret eden Ulusal Cephe Lideri Kerim Sencabi, ona, ülkeden Şah'ın ayrılmasından sonra kurulacak hükümette görev alacağına ilişkin söz vermişti. Gerçekten de, Humeyni ülkesine döndükten sonra kurulan Geçici Devrim Hükümetinin Dışişleri Bakanlığı görevi, Şah'ın kanlı zulmüne karşı direnerek yıllar boyu yurt dışında yaşamak zorunda kalan Sencabi'ye verildi. Humeyni, yine yıllar boyu Ulusal Cephe'ye hizmet etmiş olan Bazergan'ı da Başbakan atayark, ilk ağızda onunla aralarında büyük bir görüş ayrılığı bulunmadığını belirtmek istedi.

5 Mart 1979 günü, Musaddık'ın ölümünün 12. yıldönümünde, sürgün olarak son yıllarını geçirdiği Ahmedabad kentindeki evinin önünde toplanan kalabalığa karşı Ulusal Cephe liderlerinden sonra bir konuşma yapan Musaddık'ın torunu Metin Defteri, Ulusal Cepheyi — ki kendisi de üyesiydi — ideallerine ve inançlarına bağlı olmamakla ve halkın umutlarını boşa çıkarmakla suçladı, Metin Defteri, aynı anda Ulusal Cephenin umutları gerçekleştiremediğinden yakınarak Ulusal Demokratik Cephe Partisini kurduğunu açıkladı. Ulusal Demokratik Cephe Partisinin öngördüğü programın en önemli noktalarını da şu şekilde açıkladı:

— En kısa zamanda referanduma gidilerek, monarşinin yıkılmasının halk tarafından onaylanması,

— Bu referandumun, sadece monarşinin sona ermesiyle ilgili bulunması ve İran'ın ilerdeki rejimini belirleyici nitelikte olmaması,

— Ülkenin gelecekteki rejiminin, hazırlık tartışmalarından ve incelemelerden sonra ortaya çıkarılması,

— İşçi, memur ve çeşitli ilerici kuruluşların katılmasıyla Geçici Devrim Eşgüdüm Komitesinin kurulması,

— Anayasanın, bu Eşgüdüm Komitesinin denetimi altında yeniden hazırlanması,

— Ordunun temizlenerek, devrimci güçlerden oluşacak bir halk ordusunun kurulması,

— Sansürün kaldırılması,

— Kadınlara yapılan baskıların kaldırılması,

— Tüm politik güçlerin, düşüncelerini yaymak için televizyon ve radyodan yararlanabilmelerinin sağlanması,

— Düşüncelerin baskı altında tutulmasına son verilmesi,

— Tüm yurttaşların yasal haklarının tanınması ve bunlara kısıtlama getirilmemesi,

— İran'ı oluşturan tüm uluslara, kendi hükümetlerini kurma ve kültürel zenginliklerini geliştirme özgürlüğünün tanınması.

Bugün işbaşında bulunan Geçici Devrim Hükümetinin üyeleri, sürekli olarak, bunun geçici bir hükümet olduğunu, görevlerinin referandumu gerçekleştirip Anayasayı hazırladıktan sonra sona ereceğini söylüyorlar. Tahran Barosu Avukatlarından Musaddık'ın torunu, Metin Deftari tarafından kurulan Ulusal Demokratik Cephe Partisi'nin yapılacak seçimlerde eski Ulusal Cepheden daha çok oy toplaması da olanak dışı görülmüyor.

26 Mart 1979 günü, İran'da Federal Cumhuriyet Partisi adıyla yeni bir siyasal parti kurulmuş ve bu parti 30 Mart günü yapılacak referanduma karşı halkı boykota çağırmıştır.

Parti sözcüsü Hüseyin Abdullah, partinin kuruluşunu açıklarken; partisinin, İran'da çeşitli özerk bölgelerin bir federasyon içinde birleşmelerini öngördüğünü, azınlıkların siyasal haklarının, kadın-erkek eşitliğinin ve her türlü bireysel özgürlüğün sağlanmasının hedef alındığını belirtmiştir.

Toprakların, bankaların ve büyük servetlerin devletleştirilmesini savunan parti, dış politika alanında da Ulusal Kurtuluş hareketleriyle dayanışmayı ve ırkçılıkla mücadeleyi öngörmektedir.

HALKIN FEDAİLERİ

Başta İran olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde, Amerika'da, Türkiye'de ve Arap ülkelerinde örgütlenmiş olan Halkın Fedaileri, orak çekiçten ve makinalı tüfekten oluşan amblemleriyle Tudeh'in bir gençlik örgütüymüş gibi gösterilmeye çalışıldı. Marksçı-Leninci olduğunu öne süren bu örgüt, ABD'ye ve Çin'e olduğu kadar Sovyetler Birliği'ne de karşı bir tavır takındı. Halkın Fedaireleri, Devrim Hükümeti'nin kurulmasına kadar geçen süre içinde diğer devrimci güçlerle birlikte aktif eylemde bulundular. 23 Şubat 1979 günü Tahran Üniversite bahçesinde bir gösteri düzenleyen Halkın Fedaileri, İran'da bir işçi devleti kurulmasını istediklerini bildirdiler. Bu gösteri sırasında, adının açıklanmasını istemeyen Fedailerin sözcüsü, ülkenin her köşesinden işçilerin ve köylülerin kendilerine destek ve bağlılık mektupları gönderdiklerini, İran'ın bugünkü koşullarında şunların yapılması gerektiğini öne sürdü;

— Kraliyet Ordusunun tamamen dağıtılarak bir halk ordusu kurulması,
— Humeyni'nin gizli İslâm Mahkemeleri yerine açık halk mahkemelerinin bir an önce kurulması,
— Bankaların ve yabancı yatırımların devletleştirilmesi.

Başlangıçta Şah'a karşı savaşımında Humeyni'ye büyük destek olan Fedailer, şimdi Humeyni'yi yeterince devrimci olmamakla suçlamaktadırlar. Humeyni ise, Fedaileri «İslâm Düşmanı Oportünistler» diye nitelemiştir.

Halkın Fedaileri, İran'da silahlı mücadelenin gerektiğine inanmaktadırlar. Kurucularından Bican Cezani ve sekiz arkadaşı, 1963 yılında TUDEH'den koparak bağımsız bir silahlı eylem grubu kurmuşlardır. Bu grup, İran'da silahlı mücadelenin gerekliliğine inanan ve bunun için uzun hazırlığa girişen ilk gruptur. 1967 yılında polis tarafından ortaya çıkarılan grubun kurucularından Bican Cezani ve sekiz arkadaşı tutuklanmış, 15 yıl ağır hapis cezası yiyen Cezani büyük işkence görerek bir süre hapiste kalmıştır. Tutuklanışından bir kaç yıl sonra — tarihi kesin bilinmemekle birlikte 1971 yılında olduğu sanılmaktadır — SAVAK ajanları tarafından hapishanede katledilmiştir. Bu olay, yıllar sonra «bir grup siyasal tutuklunun hapishaneden kaçarken vurulduğu» şeklinde kamuoyuna yansıtılmıştı. Cezani'nin ölümünden sonra da eylemlerini sürdüren örgüt üyeleri, Şah döneminde, ülkenin Şah yanlısı bazı önde ge-

len iş adamını, askerlerini ve sanatçılarını kaçırarak öldürmüş, bazılarını da çok yüksek fidyeler karşılığında serbest bırakmıştı. Fedailer, bir kaç kez ülkede bulunan Amerikan askerlerini de kaçırmış ve bunların karşılığında hapishanelerde tutuklu bulunan arkadaşlarının serbest bırakılmasını sağlamışlardı. Zaman zaman aralarına sızan SAVAK ajanları tarafından ihbar edilerek yakalanan Fedailer, herşeye rağmen eylemlerine ara vermemişlerdir. Ancak, şu anda örgüt başkanının kimliği ve örgütün kaç üyeye sahip olduğu kesin bilinmemektedir.

Halkın Fedailerinin, Filistin Direnme Hareketi liderlerinden George Habbaş'a yakınlıkları bulunduğu, orada eğitildikleri ve Umman Sultanı Kabus'a karşı giriştikleri savaşımda Dofar gerillalarının yanında yer aldıkları bilinmektedir.

Halkın Fedaileri Örgütü, Humeyni'nin çağrısını reddederek silahlarını teslim etmeyeceklerini bildirdiler ve böylelikle Humeyni'ye meydan okudular. FKÖ Lideri Yaser Arafat'ın bu örgüt ile Humeyni arasında arabuluculuk yapmayı denediği, ancak başarıya ulaşamadığı bildirilmektedir.

25 Şubat 1979 günü Tahran'da Fransız televizyonuna bir demeç veren Geçici Devrim Hükümeti Başbakanı Bazergan, Halkın Fedaileri grubunun Devrimin gerçekleşmesindeki rolünün yadsınmayacağını, referandumdan sonra İran'da kurulacak hükümette onlara da yer verileceğini açıkladı.

Geçici Devrim Hükümeti'nin önemli işler başarmak üzere olduğu bir dönemde, Halkın Fedailerinin silahlı eylemlerle halkı tedirgin etmemeleri, ülkenin koşullarını gerçekçi bir açıdan değerlendirmeleri gerekmektedir. Örgütün kurucularından Bican Cezani, «Silahlı eylem içinde en büyük tehlike maceracılığa eğilimdir. Bunu hiç bir zaman yadsıyamayız. Onunla savaşmalıyız. Bu eğilim eylemimizi olumsuz bir yönde etkileyebilir ve yenilgilere yol açabilir» demişti. CIA ve SAVAK ajanlarının hâlâ faaliyetlerini sürdürdüklerini gözönüne alarak. Halkın Fedailerinin bu sözleri anımsamaları ve ona göre eylemlerini yürütmeleri çok önemlidir.

Halkın Mücahitleri : İslâm sosyalizmini savunan bu örgütün Libya'dan mali yardım gördüğü sanılmaktadır. Şah rejimine karşı verilen mücadelede küçümsenemiyecek bir rol oynamış olan bu örgüt, Libya Devlet Başkanı Kaddafi'nin fikirlerini savunmaktadır. SAVAK tarafından Marksist-Leninist olarak tanımlanan Mücahitler, orak-çekiç--örs ve yıldız taşıyan bir bayrakla savaşa katılmışlardır. Ancak İran'da Kızıl Yıldız, diğer ül-

kelerdekinin tersine komünizmi değil, aşırı dinciliği temsil etmektedir. Bu örgütün üyeleri, Humeyni'nin silahlı eylemcileri olarak bilinmektedir. Bugün, İran'daki silahlı örgütlerin en güçlüsü olarak bu grup gösterilmekte; özellikle arkasında Humeyni olduğu için gücünü uzun süre koruyabileceği sanılmaktadır.

Örgütün kurucusu ve Lideri Dr. Ali Şeriaki, bundan iki yıl önce Londra'da öldürülmüş ve kaatili bulunamamıştı. Ancak bu olaydan sonra İngiltere'de, çeşitli yerlerde ve zamanlarda İranlıların ve İngilizlerin cesetleri bulunmuş, olayla ilgilenen İngiliz Haberalma Servisi hiçbir bilgi edinilemediğini açıklamıştı. Humeyni İran'a döndükten sonra, Dr. Ali Şeriaki'yle birlikte Humeyni'nin resimleri yanyana taşınmış ve bir gazetecinin sorusunu Humeyni, «Şeriaki büyük bir liderdi» diyerek yanıtlamıştır. Halkın Mücahitleri, bu aşamada kesinlikle Humeyni'yi destekliyorlar. Libya Devlet Başkanı Kaddafi de, İran'da Halkın Mücahitlerince yürütülen eylemlere saygı duyduğunu belirtmiştir.

İran Halk Kurtuluş Ordusu: Son derece iyi eğitilmiş bir gerilla örgütü oldukları belirtilen İran Halk Kurtuluş Ordusu, bu aşamada kesinlikle Humeyni'yi desteklemektedir. Marksist-Leninist olduklarını açıklayan ve Latin Amerika ülkelerindeki kır gerillalığını benimseyen İran Halk Kurtuluş Ordusu üyeleri, özellikle Kürt ve Belüç kabileleri arasında çok etkin rol oynamaktadırlar. Örgüt'ün kimliğini açıklayamayacağını belirten sözcüsü, Tahran'da yaptığı bir konuşmada, Amerikan emperyalizmine ve Çin'e karşı olduklarını, Sovyetler Birliği'nin dünya sosyalist sisteminin önderi olduğunu ve bu ülkeyi sosyalist bir ülke olarak benimsediklerini ve eylemlerinde ters düşmemeye gayret edeceklerini açıklamıştır. İran Halk Kurtuluş Ordusu üyelerinin Filistin Kurtuluş Örgütünde eğitim gördükleri ve Yaser Arafat'a büyük saygı duydukları da açıklanmıştır. Geçici Devrim Hükümeti'nin İsrail'e ve Güney Afrika'ya petrol ambargosu uygulayacağını açıklaması üzerine bu örgütün üyeleri, hükümeti ve üyelerini kutlamış, Yaser Arafat'ın Tahran'da bulunduğu sırada da onu koruma görevini üstlenmişlerdir.

DEMOKRATİK KİTLE ÖRGÜTLERİ NE DİYOR?

İran Gençlik Örgütü ODYSİ'nin Türkiye kolu sözcüsü Hasan Azeroğlu, son bir yıl içinde İran'da meydana gelen olaylarla

ilgili olarak sorularımı şu şekilde yanıtladı. Dini Lider Humeyni'nin yanında yer alan demokratik kitle örgütlerinin bir bölümünün görüşünü belirtmesi bakımından bu görüşmeyi aynen aktarıyorum:

SORU: İran'daki son olayları bir öğrenci ve gençlik lideri olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

YANIT: İran'daki olayların bir çok nedeni var. Bunları genel olarak ikiye ayırabiliriz. Uluslararası etkenler ve ülke içi etkenler.

Uluslararası etkenler, günümüzde güçler dengesinin barış, demokrasi ve sosyalizmden yana değişmesiyle belirlenmektedir. İç etkenler ise, Şah rejiminin ulusal çıkarlara ters düşen politikası sonucunda İran'da pahalılığın, işsizliğin artması ve sorunların ağırlaşması; bunun yanısıra da yıllar boyu polis baskısına ve teröre dayalı anti-demokratik uygulamalarla her türlü düşünce özgürlüğünün ortadan kaldırılarak Anayasanın çiğnenmesi, kitlelerin etkisiz hale getirildiği sanısıyla İran'ın tüm kaynaklarının ABD ve ortaklarının çıkarlarını korumak amacıyla seferber edilmesi ve ülkemizin Orta Doğu'da emperyalizmin bir jandarması haline getirilmesidir.

SORU: İran'da son olaylar nedeniyle muhalefetin çeşitli kesimlerinin ulusal bir cephede birleşmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?

YANIT: Şah rejiminin baskısı İran'da yalnızca bir grubu hedef tutmamıştır. Bütün ilericiler, yurtseverler, sosyalistler ve demokratlar bu baskıyı üzerlerinde hissetmişlerdir. İşte bu nedenle İran'ın bugünkü durumu değerlendirilmiş ve Tudeh Partisi'nin yıllardan beri savunduğu Ulusal Birleşik Cephe'nin yaratılması zorunluğu ortaya çıkmıştır. Elbette böylesi bir işbirliği tüm ilericilerin ve demokratların yararına olacaktı. Nitekim öyle de oldu.

SORU: Bu cephenin kurulmasının amacı neydi?

YANIT: Bütün ilerici, yurtsever demokrat, özgürlükten ve bağımsızlıktan yana kişiler ve gruplar Şah rejimini düşürüp yerine demokratik bir rejim kurmak amacıyla yan yana gelmek istemişlerdi. Amaç, tüm bu grupların ulusal bir cephede birleşmesidir.

Bu örgütün yanısıra bir çok irili ufaklı kuruluş daha ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında üzerinde en çok durulması gereken, SAVAK ve İsrail Gizli Haber Alma Servisi MOSSAD tarafından kurdurulan Anayasa'yı Koruma Gerillaları Örgütüdür. Humey-

ni'ye karşı olan bu örgütün halk arasında hemen hiç desteği bulunmamakta ve bu örgüt içinde Şah'ın SAVAK ajanlariyle eski askerlerin oluşturduğu bir kadro, ülkede provokasyon ve sabotajlar düzenlemektedir. Devrim Hükümeti, bu örgütün yasa dışı olduğunu ve üyelerinin Devrime karşı gelmek suçuyla yargılanacaklarını açıklamıştır.

SİYASAL PARTİLER

İran'da son yıllarda Parlamentonun ve siyasal partilerin faaliyetleri geniş ölçüde kısıtlanmıştı. Şah, tamamen keyfi bir şekilde ülkedeki siyasal partileri birer birer kapattı. SAVAK ajanları aracılığıyla Parlamentodaki muhaliflerini sindirdi; birçok politikacı işkenceye tabi tutularak hapishanelere gönderildi. birçokları da yurt dışına kaçtı ya da sürüldü.

Ancak Şah, gitgide daha büyük boyutlar kazanan olayları baskı yöntemleriyle sindiremiyeceğini anlayınca, halkın tepkisini biraz olsun frenleyebilmek amacıyla, kapattığı siyasal partilerin yeniden faaliyete geçmelerine izin vermek zorunda kaldı. Kısa süre içinde 34 siyasal parti ülkenin politik yaşamındaki yerini aldı, 1978'in Eylül'ünde gerçekleşen bu olaydan çok kısa bir süre sonra, aynı yıl içinde Şah, söz konusu siyasal partileri yeniden kapattı ve Şah'ı destekleyen Rastaghiz Partisi dışındaki tüm siyasal partiler yeniden faaliyetten men edildi. Liderleri tutuklanarak hapse atıldı.

İran'da halk kitlelerinde taban bulmuş olan belli başlı siyasal partiler; bugünkü Geçici Devrim Hükümetinin istifa eden Dışişleri Bakanı Kerim Sencabi'nin genel sekreteri olduğu Ulusal Cephe Partisi tarafından 1979 Mart'ında kurulan Ulusal Demokratik Cephe Partisi, Humeyni'nin kardeşi tarafından kurulan Cumhuriyetçi İslâm Partisi ve 1941'de kurulan İran Halk Partisi (TUDEH)'tir. Ayrıca 1957'de kurulan Mardom Partisi, 1963'te kurulan Novin Partisi ve İkinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Pan İran Milliyetçi Partisi, fazla etkin olmayan partilerin başlıcalarıdır.

1920'de kurulan İran Komünist Partisi'nin devamı olan TUDEH (KİTLE) Partisi, 1953'ten bu yana ağır gizlilik koşullarında faaliyetini sürdürdü. Diğer partilerin tümü 1975'de kapatıldı. 1978'de yeniden yasallaştırılmaları ise çok kısa sürdü.

İRANLI HALK PARTİSİ — TUDEH

Çarlık Rusya'sındaki 1905 Devrimi, özellikle çevre ülkelere hemen yansımış ve Osmanlı İmparatorluğu, İran, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan gibi ülkeleri etkilemişti. Nitekim İran'daki 1905-1911 Devrimci Halk Hareketi ve 1906 Anayasası, böylesi bir tarihsel ortamda gerçekleşti. Özellikle, yeni yeni petrol yataklarının bulunduğu yukarı Azerbaycan'a ve Bakü'ya işçi olarak giden Azeriler arasında devrimci fikirler birden bire yayıldı ve bir çığ gibi büyüdü. Bunun sonucu olarak daha önce de anlatıldığı gibi 1920 yılında İran Komünist Partisi kuruldu. Bu partinin gerici ve faşist baskılar sonucu kapatılmasından, yöneticilerinin öldürülmesinden sonra işe 1941 yılı Ekim ayında kurulan İran Halk Partisi — TUDEH (KİTLE) daha önceki İran Komünist Partisinin bir devamı olarak onun izinde işçi hareketinin öncü gücü olarak yoluna devam etti.

Şah yönetimi zulme varan baskısını ülkedeki tüm barışçı, ilerici ve demokrat güçlere ve esas olarak İran Halk Partisine yöneltmişti. 1931 yılında çıkarılan ilk anti-komünist yasanın kabul edilmesinden sonra 1975 yılında, yeni çıkarılan bir yasa ile İHP'ye üye olma ve Komünizm propagandası yapmanın ömür boyu hapisle cezalandırılmasına karar verildi. Bu karar bazı hallerde kurşuna dizilme ile de cezalandırılabilirdi. Yasa son derece açık ve kesindi. Ömür boyu hapis ya da ölüm cezasına çarptırılanların sayısı o tarihten bu yana binleri buldu.

İran Halk Partisi 1953 yılından sonra savaşımını ağır bir gizlilik içinde sürdürmek zorunda kaldı. 1941-53 arasında İran'da sürdürülen tüm işçi hareketleri TUDEH tarafından düzenlendi. Gizli 1 Mayıs bayramları, çeşitli fabrika ve iş yerlerindeki eylemler hep TUDEH tarafından örgütlendi. Marksist literatürü yaymak için yeni yeni yöntemler uygulandı. 1976 yılı Kasım ayında Şah'ın ülkesinde, tüm baskıya ve zulme, ölüm cezasına karşı Lenin'in tüm yapıtları, Marks'ı ve Engels'in eserleri Farsça olarak gizlice basılıp binlercesi dağıtıldı. Ünlü SAVAK örgütünün gücü bu eserlerin yokedilmesine yetmiyordu. SAVAK tüm aramalarına karşın İran'da basılan bu eserlerin basımevlerini ve dağıtım merkezlerini bulamadı. Baskınlarda bulabildiği kitapları toplayıp yakmaktan başka bir şeye gücü yetmedi.

İran Halk Partisi (TUDEH) gizlilik içinde sürdürdüğü çalışmalarını parti tüzüğünde şu şekilde açıkladı: «İran toplumu

köklü bir değişiklik, yani, yaşamın tüm alanlarını kapsayacak, yaşamı ve halkın çıkarları doğrultusunda değiştirecek bir devrimin gereksinimi içindedir. Gereksindiğimiz devrim toplumumuzun şimdiki tarihsel gelişme aşamasında ulusal demokratik devrimdir. Memleketin doğal kaynaklarının ve ekonomisinin üzerinden emperyalist tekellerin egemenliğine son verilmesini, İran'da tam ekonomik ve politik bağımsızlığın sağlanmasını, kapitalizm öncesi ekonomik düzen kalıntılarının ortadan kaldırılmasını ve sosyalist gelişme yolunun benimsenmesini istiyoruz.»

10 Mayıs 1959 günü kurşuna dizilen İran TUDEH Partisi (İTP) Merkez Komitesi üyesi, TUDEH partisinin askeri kolunun lideri Husrev Ruzbeh askeri mahkemede kendisine yöneltilen suçlamaları red ederek şunları söyledi: «Ben kapitalizme karşı, İran'ı başın getirdiği sayısız felaketlerin yanı sıra, ülkemizin bağımsızlık ve bütünlüğüne, İran halklarının özgürlük ve selametine getirdiği büyük zararlardan ötürü savaşıyorum. Benim kapitalizmden nefretim, ulusal egemenliğe karşı olduğum anlamına gelmez. Tersine, ben ülkemizin ulusal egemenliği sağlansın, sonra da güçlensin diye kapitalizme karşı mücadele veriyorum. İran'ın bağımsızlığı İran halklarının özgürlük ve mutluluğu yolunda ölümü seve seve göze alabilirim.» Ruzbeh Dünya İşçi Sınıfı tarihine geçmiş olan ünlü savunmasından sonra, onun hakkında peşin yargı vermiş olanlar tarafından kurşunlandı. Ama söyledikleri ve amaçları daha da güç kazandı.

1975 yılında çıkarılan yasadan sonra bile TUDEH İran'da daha da sıkı bir gizlilik içinde eylemlerini sürdürdü. Özellikle emekçi yığınları, işçi sınıfı üzerinde büyük etki sahibi oldu. Son olaylarda başı çeken ve Şah'ın ülkeden ayrılmasına yol açan petrol işçilerinin örgütlenmesinde ve grevlerinde TUDEH büyük etkinlik gösterdi.

İHP Yürütme Komitesi üyesi ve Merkez Komitesi Genel Sekreteri Dr. Nurettin Kıyanuri 1979 yılı ocak ayında Newsweek dergisi yazarı Edvard Behr'e verdiği demeçte, «Bizim için, bu rejimin devrilmesi, anti-emperyalist ve demokratik devrimi hazırlama ve gerçekleştirmenin zorunlu koşuludur. TUDEH geleneği olan bir partidir. Özellikle yaşlı işçiler — ki çoğu hapishane deneyiminden geçmişlerdir — petrol yataklarında çalışan genç işçilere yol gösterme görevini üstlendiler. SAVAK ajanları ve Şah'ın çevresi bile Petrol işçilerinin sadece İran TUDEH

Partisinin direktifleri çerçevesinde eylem koyduklarını kabul etmek zorunda kaldılar. Biz Humeyni'nin İslâm Cumhuriyeti görüşü ile kendi demokratik ülke anlayışımız arasında şimdilik çok büyük bir fark görmüyoruz. Tekrar ediyorum, şimdilik Humeyni ile görüşlerimiz bir uyum içindedir.»

İran Halk Partisi Merkez Komitesi üyesi ve eski Genel Sekreter İrac İskendari de Barış ve Sosyalizmin sorunları dergisi yazarına 1978 yılı Kasım ayında şöyle demişti: «Rejime karşı girişilen şimdiki hareketin dinsel yanını söz konusu edecek olursak, herşeyden önce, Şii din adamlarının, eskiye Orta çağa dönüşü gerçekleştirmek isteyen güç olarak ele alınamıyacağını söylemeliyiz. Din adamlarının konumu halkın duygularını ancak bir yere kadar yansıtıyor. Gerçek olan şu ki, dinsel hareket şimdi demokratik ve ulusal güçleri Şah'ın diktacı ulus düşmanı ve emperyalizm yanlısı rejimine karşı seferber etmede önemli rol oynuyor. Bizim de bunu sadece övgüyle karşılamamız gerekir.

Bizim partimiz, halkçı parti olarak, İran halkının büyük çoğunluğu arasında derin kökleri olan dinsel inanç ve duygulara hep saygı gösterdi ve gösteriyor. İran Halk Partisi demokratik bir partidir. Biz, bundan ötürü, bütün demokratik güçlerle, bu arada söz konusu din çevreleriyle bağlaşmadan yanayız. Din çevresi yöntemlerinden birisi olan Humeyni ve benzerlere, anti-emperyalist konumda yer alarak, Şah rejiminin halk düşmanı, İslamiyet düşmanı olduğunu söylüyorlarsa biz bunu önemli bir çıkış sayarız. Bu elbet din çevresi yöneticileriyle her konuda oydaş olduğumuz anlamına gelmez. Eğer ortada teokratik devlete dönüş söz konusu ediliyorsa, o zaman iş değişir. Ama yanılmıyorsak, İran'ın dinsel çevre yöneticileri böyle bir şey istememiş, böyle bir çağırıda bulunmuş değillerdir. Örneğin Ayetullah Şeriat Medari 1906 Anayasasının yeniden canlandırılması isteğinde direniyor. Hemen söyleyelim ki, bu genel hatlarıyla demokratik bir anayasadır. Şah vaktiyle buna el atmış, ülkede tek başlı iktidarın kurulmasına yol açan değişiklikler yapmıştır. 1906 Anayasasının diriltilmesi istemi hiç de gerici bir istem değildir.

İran'daki olaylar, Carter hükümetinin geniş ölçüde reklam edilen «İnsan Hakları Koruma» çıkışının demogojik ve sahteci karakterin olanca iç yüzüyle açığa vurdu. Bizim için, yani Halk Partisi ve Ulusal Cephe için bunun bilinmedik bir yanı yoktu;

herşeyi önceden kestirebiliyorduk. Ama, şimdi ABD'nin tutumunda bazı değişmeler olacağına inanan gerici muhalefet akımları bile düş kırıklığına uğradılar. Öte yandan Birleşik Amerika'da İran'daki rejimden hoşnutsuzluğun ülkede halkın bütün katmanlarını sardığını anlamazlıktan gelemez.»

Şu anda milyonları arkasında koşturan dini lider Humeyni'nin önemini inkar etmek mümkün değildir. Ancak bu arada TUDEH ve diğer demokratik ilerici örgütlerin güçleri de ortadadır. Halk Humeyni'nin arkasından gitmekte, onun bir sözü ile milyonlarca kişi sokakları doldurmaktadır. Buna karşılık işçiler arasında örgütlü olan TUDEH ise petrol grevi ile tüm dünya kamuoyuna işçilerin istedikleri zaman neler yapabileceklerini göstermiş, ve bir noktada da çaresiz kalan Şah'ın ülkeden ayrılmasına neden olmuştur.

Ülkede hiç sevilmeyen Şah'ın İran'da bugünkü şartlar altında ülkede kalabilmesinin olanak dışı olduğu açıktı. Ancak petrol işçilerinin grevi olmasaydı, ve yıllardan beri başta İsrail, Japonya ve Orta Avrupa ülkeleri olmak üzere Amerikaya bile petrol satan İran petrol işçilerinin grevi nedeniyle ele avuç açar hale gelmeseydi (İran Dışişleri Bakanlığı ülkede grevler sürerken Kuveyt'ten petrol alınması için çalışmaların başladığını açıklamıştı) emperyalist güçler savaşı kaybettiklerini bu kadar tez anlamayabilirlerdi. Sadece sokaklara dökülmüş olan insanlar ya da öldürülen binlerce kişi İran'da petrol işçilerinin anlamlı ve örgütlü direnişi olmasaydı bu sonucu almayabilirlerdi. Şah bu kadar erken kaçmak zorunda kalmaz, daha doğrusu büyük ağaları, emperyalistler tarafından bu kadar erken savaştan çekilmesi istenmezdi.

Özellikle, işçi kesiminde büyük etkisi olan Tudeh, Şahlık Rejiminin alaşağı edilmesi için Humeyni ile omuz omuza savaştı. Geçici Devrim Hükümeti kurulduktan sonra ülkede meydana gelen silahlı eylemlere katılmadı, ve bu eylemleri onaylamadığını açıkladı. Ülkede anayasa hazırlanana ve ülkenin kaderi seçimlerle belli olana dek İran TUDEH Partisi, desteğini Humeyni'den çekmeyeceğini açıkladı.

TUDEH'in Humeyni'ye destek olan bu politikasına karşı, dini lider de her fırsatta TUDEH'e karşı olmadığını, bugüne kadar yaptıkları işbirliğinden mutluluk duyduğunu ve bundan böyle de birlikte çalışacaklarını bildirdi.

25 Şubat 1979 günü Geçici Devrim Hükümeti Başbakanı Mehdi Bazergan bir açıklama yaparak 30 Mart günü yapılacak referandumdan sonra TUDEH'in üyelerinin de kesinlikle yeni kurulacak hükümette yer alacaklarını açıkladı. Bazergan 1979 yılı içinde yapılacak olan seçimlere TUDEH'in katılacağını da bildirdi.

Devlet ve Kamu Yönetimi

İran, Şah rejimi yıkılana dek bir polis devleti görünümündendi. Bir yanda saray ve çevresi, monarşi ile birlik olarak halkı ezmek için çok çeşitli yöntemler uygulamışlardı. Bunların birincisi 'İran'ın yıllardan beri bir polis devleti olarak idare edilişinin sonucu olarak halka yansımış, halk devlet dairelerinden, karakol ve mahkemelerden yılmıştı. İkinci unsur ile, halkla bürokrasinin arasındaki derin uçurumlar doğmuş, yıllarca İran'da rüşvetsiz hiç bir iş yaptırılamaz olmuştu. Devlet dairelerinde yönetim saray ve çevresinin egemenliği altındaydı. Bu koşullar altında halk kamu kuruluşlarında işini gördürmek için rüşvete başvurmuştu. Daha doğrusu buna zorlanmıştı. Yıllardan beri ülkede rüşvetsiz hiç bir iş gördürülemez olmuştu. Son yıllarda bu iş öylesine büyük boyutlara ulaşmıştı ki; halk nüfus dairelerinde askerlik işlemlerinin yapıldığı askeri bürolarda, ya da kamunun diğer kesimlerinde belirli ücretler karşılığında ne yaptırabileceğini kesin olarak hesaplayarak girerdi o kuruluşlardan içeri. Örneğin, nüfus kâğıdı, evlenme cüzdanı, tapu dairelerinde hiç bir iş 20 tümenden (100 TL) aşağı yaptırılamazdı. Bu en küçük işlemler için ödenen ücretti. Yapılacak işin ölçüsü büyüdükçe haraç da o ölçüde artardı. Buna bir başka örnek de askerlik dairelerinde görülürdü. Askere alınma işlemi yapılırken çekilecek kurra' ya da gönderilecek yerin tesbiti tamamen ödenen rüşvetin miktarına göre saptanırdı.

1978 yılının son aylarında henüz Şah ülkeden ayrılmadan önce 7 milletvekili, 3 senatör, İran Hava Yolları Genel Müdürü ve daha bir çok üst derecedeki bürokrat halkın baskısı sonucu Şah tarafından tutuklattırılmıştı. Ancak bu tutuklamalar doğal olarak o yönetim içinde hiç bir anlam taşımıyordu. Şah ülke-

den ayrılıp geçici devrim hükümeti kurulduktan sonra ise rüşvet aldıkları, ya da halkın işlerini zorlaştırıp devlet çarkının işleyişini bozdukları gerekçesi ile 128 kişi daha tutuklandı. Geçici Devrim Hükümeti her kuruluşta şimdiye kadar uygulanan kuralların değiştirileceğini, rüşvetin de kaldırılması için çaba sarfedileceğini ve yakalananlara İslam yasalarına göre ceza verileceğini açıkladı.

SAVAK

İran'da yaşayan herkes daha düne kadar hep SAVAK'ın nefesini ensesinde duymaktaydı. Devlet kesiminde olsun, özel kesimde olsun, falancanın ya da filancanın SAVAK ajanı olduğuna ilişkin söylentiler öylesine yaygınlaşmıştı ki, ülkede kimsenin kimseye güveni kalmamıştı. Bir ailenin bireyleri bile, çoğu kez birbirlerinden kuşku duyar hale gelmişlerdi. İran'daki haberalma örgütü, her ne kadar Musaddık'ın politika sahnesinden sonra SAVAK adı altında yeni bir örgütsel yapıya kavuşmuşsa da, onun geçmişini taa eski İran İmparatoru Darius'a kadar uzatmak mümkündür. Çok iyi bir örgütçü olan Darius, gerek ülke içinden, gerekse komşu devletlerden gelebilecek tehlikelere karşı tahtını koruyabilmek amacıyla, mükemmel bir polis ve casusluk örgütü kurmuştu. Hatta bu geleneği simgeleyen bir özdeyişle, «Şahların gözleri ve kulakları çoktur» sözü İran'da yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. İşte SAVAK, böylesine köklü bir geleneğin çağdaş örgütlenme yöntemleriyle değerlendirilmesi sonucu oluşturulmuş ve CIA'dan sonra dünyanın ikinci büyük gizli haberalma örgütü olarak yıllar boyu çevresine korku ve dehşet saçmıştır.

SAVAK sözü, Sazemanna Attâlât ve Amiyâte Keşvar, yani Şah'ın Ulusal Haberalma ve Güvenlik Örgütü kelimelerinin baş harflerinden oluşturulmuştur. SAVAK'ın monarşi koşullarında işleyen bir örgüt olması, ona burjuva demokrasinin şöyle ya da böyle geçerli olduğu ülkelerdeki gizli örgütlere oranla çok daha geniş bir hareket alanı sağlamış ve büyük bir etki gücü kazandırmıştır.

SAVAK ajanları, asıl ağırlığı ülke içindeki eylemlerine vermişlerdi. Bunların ülke içinde girip çıkamayacakları tek bir yer yoktu. SAVAK, doğrudan doğruya rejimi korumak ve Şah'a karşı olanları yetkili makamlara ihbar etmek, tutuklamak, zindana atmak ya da öldürmek görevlerini üstlenmişti. İran'da

daha birkaç ay öncesine kadar insanlar, nedenini bile anlayamadan SAVAK ajanlarınca evlerinden, işyerlerinden, ya da okullarından alınarak götürülebiliyorlardı. Bu insanlar, yine hiçbir neden gösterilmeden tutuklanıyor, zindanlara atılıyor, işkenceden geçiriliyor ya da kurşuna diziliyordu. SAVAK merkezlerine götürülen insanlar için artık herşey bitmişti ve kimsenin o insanların akıbeti hakkında en ufak bir şey öğrenmeye hakkı yoktu. Bir tek SAVAK ajanının ihbarı, herhangi bir kimsenin kurşuna bile dizilmesi için yeterliydi. «Suç» tamamen SAVAK ajanlarınca takdir ediliyor ve o «suç»un gerektirdiği ceza yine SAVAK tarafından infaz ediliyordu. SAVAK'ın gizli işkence merkezlerinde işkenceden ölenlerin ya da kurşuna dizilenlerin binlerle ifade edilen büyük sayılara ulaştığı bilinmektedir.

Bazı verilere göre, Şah rejimi yıkılana dek, İran'da yılda ortalama 400 kişi kurşuna dizilmiştir. Ama bir de, soruşturması gizlice yapılarak ceza duyurulmadan infaz edilenler vardı. Bunlar, bir sabah evlerinden çıkıp bir daha hiç dönmeyenlerdi. Kaybolan bu insanlar hakkında bilgi edinmek cesaretinde bulunanlara, «Tesadüfi Mikone _ Kaza oldu» yanıtı verilirdi. Yolda yürüyen bir kimsenin, o trafik keşmekeşinde kaza süsü verilerek öldürülmesine sık sık rastlanırdı. Ünlü Azerbaycanlı yazar Samed Behrengi de, böylesi bir kazaya kurban gitmiş ve yazarın birkaç karış boyundaki Aras suyunda cesedi bulunmuştu. Sözde Behrengi derede boğularak ölmüştü.

İran'ın en ünlü tutukevlerinden biri olarak bilinen ve «Kızıl Zindan» adıyla anılan «Evin zindanı»nda, 1979'un başlarına kadar binlerce kişi yatmaktaydı. Yatak sayısı 16 bin olan bu zindan, aynı zamanda SAVAK'ın işkence merkezlerinden de biriydi. Zindanin özel hücrelerinde uygulanan işkence yöntemlerinin çağdaş örneklerine taş çıkartacak ölçüde tüyler ürpertici olduğu bilinmektedir. Şah rejimi, özellikle işçilerin yoğunlukta olduğu Tebriz, Abadan, Horasan ve Kermanşah gibi kentlerde de tutukevi ve işkence merkezi kurmaya büyük önem vermiştir.

1975'in yazında İngiliz Parlamento Komitesi adına İran'da incelemelerde bulunan Avukat Bill Nash ve İşçi Partisi milletvekili John Natkinson, The Sunday Times gazetesinde izlenimlerini anlatırken, hâlâ ülkelerine döndüklerine ve özgür olduklarına inanamadıklarını belirterek şunları açıklamışlardı: «Adalet Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı yetkili-

lerinin hiçbiri bizimle görüşmek istemedi. Nereye başvursak, geri çevriliyorduk. En sonunda, İngiliz Hükümeti'ne karşı kendini sorumlu hissettiğinden olacak, SAVAK tarafından, kendi temsilcilerinin de yanımızda bulunması koşuluyla bazı tutuklularla görüşmemize izin verildi. Konuştuğumuz tutukluların hepsi de siyasal suçlardan içeri girmişlerdi. Kendilerine, bilinen işkence yöntemlerinin hemen hepsi uygulanmıştı. Kimine elektrik şoku verilmiş, kiminin tırnakları sökülmüş, genç kızların cinsel organlarına işkence aletler sokulmuş ve birçoğu dayaktan sakat bırakılmıştı. Ancak bizi asıl ilgilendiren CİA'nın önerdiği ve SAVAK'ın daha da geliştirdiği yeni bir işkence aletiydi. Siyasal tutuklular için bir tür ızgara makinası icat edilmişti. İşkence edilecek kişi, ızgara biçimindeki bir masanın üzerine yatırılıyor ve üzerindeki tellere elektrik verilerek tutuklunun konuşturulmasına çalışılıyordu. Birçok tutuklu, bu alet üzerinde kızararak can vermiş, ya da sakat kalmıştı.»

Paris Barosu avukatlarından Madlen Lafau-Veron, 1977'nin sonlarında Şah yönetiminin aydın kesimi üzerindeki baskısını incelemek üzere İran'a gitmişti. Uluslararası Katolik Hukukçular Kurumu'nun üyesi sıfatıyla faşizme karşı direnen çeşitli ülkelerde baskı ve işkence yöntemleriyle ilgili araştırmalarda bulunan Veron, kimliğini açıklayarak ve görevinin bir gereği olarak, yetkili kişilerden İran'daki bazı siyasal tutuklularla görüşmek için izin istedi. Ancak, Şah yönetiminin kendisine verdiği yanıt çok kesin ve açıktı: «SİYASAL TUTUKLULARIMIZI SİZE TEŞHİR EDECEK DEĞİLİZ.» Şah yönetimi, insanları hiçbir neden göstermeden tutuklamayı, yıllarca tutuklu bulundurmayı, hattâ idam etmeyi biliyordu; ancak, bütün bunların dünya kamuoyuna yansımasını önlemeyi titizlikle gözetmeyi de ihmal etmiyordu. Zindanlardaki tutukluları yabancılara göstermekten korkuyordu SAVAK. Çünkü bunlar, şayet ölümden kurtulabilmişlerse, işkenceden tanınmaz bir hale gelmiş, çoğu çıldırmış insanlardı ve zindanların yer altına doğru uzanan bilmem kaçıncı katında ölüme terkedilmişlerdi. Bayan Avukat, İran'daki gözlemlerini şöyle anlatıyor: «İran'da bulunduğum süre içinde, iki oğlu 1971 eylemlerinde mücahitler safındayken SAVAK tarafından yakalanarak öldürülen, 1973 yılında ise üçüncü oğlu da Dofar'da şehit düşen yaşlı bir anayla tanıştım. 5 Mart 1974 günü, biri 14 öbürü 24 yaşlarında iki kızı, damadı ve bir kaç aile dostuyla birlikte evde otururlarken SAVAK ajanları evi basmış ve hepsini birden tutuklamış. Evin ba-

sılmasının nedeni, her nasılsa Evin Zindanı'nından kaçmayı başarmış olan Eşref Degehani adlı devrimci kadınla allenin büyük kızının yardımda bulunduğu iddlasıymış. Ana ve suçlanan kızı, «KOMİTE» denilen işkence merkezine götürülürler. Komite'de işkence gören insanlar, orada geçirdikleri ızdıraplı günleri anarken bile ürpermeden edemiyorlar. Tutukluların korkunç çığlıkları, sürüklenerek işkence odalarına götürülen insanların tüyler ürpertici hali akıllarından hiç çıkmıyor. O günleri anmak bile, bu insanlara yeniden umutsuzluk getirmeye yetiyor. Artık yitirecek bir şeyi kalmadığı için adını saklamaya gerek yok; anayı, yani Bayan Rezai'yi kızının önünde falakaya yatırırlar. Sonra, gebe olan kızını bileklerinden tavana asarlar ve elbiselerini yırtarak çıkardıktan sonra anasının gözü önünde kamçılamaya başlarlar. Genç kadından, diğer kızkardeşinin ve bir devrimci olan kocasının, yani eniştesinin yerini sorarlar. Gece kadın, orada korku ve kan içinde çocuğunu düşürür. Bayan Rezai'nin diğer kızı ise 1975 yılında tutuklanır ve işkence altında SAVAK'ın cellatları tarafından öldürülür. Dahası var; ilk evliliğinden Bayan Rezai'nin iki kızı daha olmuş. Bunlardan biri hiçbir gerekçe gösterilmeden ömür boyu hapse mahkum edilir. Genç kadın, zindanlarda hücresine atılan zehirli bir boğa yılanı tarafından parçalanarak öldürülür. Diğeri ise, uzun işkencelerden sonra üç yıl hapis cezası giyer. Ve 1977 yılına kadar hangi zindanda yattığı bilinmez, kendisinden hiçbir haber alınamaz. İran'da, böylesi ailesel cezalandırma örnekleriyle çok karşılaştım. Böylesi olaylar, bu ülkede çok olağan sayılmaktadır...» Evet, ünlü avukat Veron, Tahran'da görebildiklerini özetle böyle anlatıyordu.

Azerbaycanlı şair ve Üniversite öğretim üyesi Prof. Reza Baraheni ise, «TAÇLI YAMYAM» adlı kitabında tutuklandıktan sonra tabi tutulduğu işkenceleri ve tutukevinde gördüğü siyasal mahkumların durumunu uzun uzun anlatıyor. Baraheni'nin kitabında açıkladığına göre, son on yıl içinde 300 binden fazla insan tutukevlerine girip çıkmış. Her ay ortalama 1.500 kişi SAVAK tarafından tutuklanmış. Yine Baraheni'nin açıklamasına göre, CİA'nın örgütlediği bir baskın sonucunda 5 Haziran 1963 günü SAVAK ajanları 6.000 kişiyi öldürmüştür. Dünya Af Örgütünün 1974/75 yıllarında hazırladığı İran'la ilgili rapora göre, o yıllarda 25 bin ile 100 bin insan tutukevlerine girip çıkmıştır. 1975 yılından sonra ise bu sayı daha da artmış

ve bazı kaynaklara göre 150 bine ulaşmıştır. 1976'nın ilk beş ayında 180 kişi kurşuna dizilmiştir. Bu rakamlar uzayıp gitmektedir. SAVAK'ı ve onun yaptıklarını anlatmak için sayfalar dolusu kitaplar yazılabilir. Ancak bu kitaplar, hiçbir zaman o işkenceleri yaşamış olan insanların durumunu anlatmaya yetmez.

Baraheni, kendisinin de tutuklu bulunduğu 1975 yılında, üniversite öğretim üyelerinden, aydınlardan ve öğrencilerden oluşan 10 bin insanın tutukevlerinde bulunduğunu söylüyor. Halkının % 75'i okuma yazma bilmeyen bir ülke için ne büyük bir talihsizlik... Evet, her elli köye bir doktorun düştüğü ülkede yüzlerce doktorun tutuklu bulunması, gerçekten hazin. Yine, ülkede altyapı tesisleri çok yetersizken, birçok mühendis, kültür düzeyi çok geriyken yığınla yazar, öğretmen ve öğrenci tutukevlerinde kaza yargılarıyla başbaşa bırakılmış. Şah, bir basın toplantısında ülkedeki SAVAK ajanlarının sayısının 3.000'i geçmediğini söylemiş ve hergün daha ileri giden bir ülkede halkımın peşine neden ajan takayım» demişti. Oysa İran'da SAVAK'ın binlerce, ama binlerce ajanı olduğu herkesçe bilinen bir gerçekti.

SAVAK öğrenciler ve aydınlar arasında olduğu kadar, işçiler arasında da «görevini» yerine getirmeye büyük özen göstermiştir. 1978'in olaylarından önce bir taşocağında patlak veren grev sırasında SAVAK ajanları, işçilerin arasına girerek her zamanki gibi grev kırıcılığı yapmış ve aynı zamanda 144 işçiyi öldürmüşlerdi.

Evet, İran'da, hangi sınıftan ve tabakadan olursa olsun, en güzel yıllarını zindanlarda geçirmemiş, vücutlarına işkencenin derin izleri kazınmamış insanların ve onların ızdırabını duymayan yakınlarının sayısı pek azdı. Bunu, çoğu İranlı'nın yüzünden okumak pek kolaydı.

1976 yılında SAVAK örgütü için İran bütçesinden 350 milyon dolar ayrıldığı CIA tarafından açıklandı. Ayrıca SAVAK'ın ortaklaşa eylem yürüttüğü CIA'dan da çok büyük miktarlarda para aldığı bilinmektedir. SAVAK'ın dışa dönük eylemleri ise, tüm Orta Doğu ülkelerinde büyük bir nefret uyandırmıştır. Çünkü SAVAK, aynı zamanda İsrail'in Haber Alma Örgütü MOSSAD'la da işbirliği halinde çalışmıştır. Arap ülkelerinde SAVAK'a karşı beslenen hıncın bir nedeni de budur. SAVAK'ın uzun yıllar Türkiye'deki MİT örgütüyle de işbirliği içinde bu-

lunduğu ve CIA - SAVAK - MOSSAD - MİT işbirliğinin birçok olayda etkin bir rol oynadığı, Türkiye'de uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapmış ünlü politikacı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından da itiraf edilmişti.

SAVAK'ın nefesini ensenizde duymak için İranlı olmanıza da gerek yok. Bunu kanıtlamak amacıyla, burada bir iki anıma yer vermek istiyorum. Bundan birkaç yıl önce, bazı incelemelerde bulunmak üzere, İstanbul'dan üç gazeteci arkadaş İran'a gitmiştik. Bu arada Saray'da da bir röportaj yapacaktık. Tahran'a vardığımız günün akşamı, yorgun argın otelimize dönmüş ve benim odamda biraz çene çalmıştık. Rehberimiz de evine dönmüştü. Ancak, iyi Türkçe bilmeyen genç Azerbaycanlı rehberimizden yeterince yararlanamamıştık. Aslında günlük programı çizmek rehberin elinde değildi; ama o bizi boşu boşuna parklara, barajlara falan götürerek vakit geçirtmişti. Oysa biz, bir an önce işimizi bitirip Türkiye'ye dönmek istiyorduk. Benim odamdaki bu konuşma anında, bir ara rehberimizden yakınarak «doğru dürüst İngilizce bilen bir kadın gazeteci falan verseler yanımıza da, işimizi bir an önce bitirip ülkemize dönebilsek» demiştim. O günün sabahı telefon sesiyle uyandım. Enformasyon Bakanlığı'ndan beni arıyorlardı. Bir gün önceki rehberimizin aniden Şiraz'a atandığını ve yerine İngilizce bilen bir gazeteci hanımın gönderileceğini bildirdiler. Şaşırıp kalmıştım. Öylesine rahatsız olmuştuk ki, bu olaydan sonra otel odasındaki konuşmalarımızın bir bölümünü işaretleşerek yapmak zorunda kaldık.

Bu olay üzerinden birkaç gün geçmişti. Yılbaşı akşamıydı. İstanbul'a telefon etmek istedim. Odamda saatlerce bekledikten sonra, soruşturmak üzere santrala indim. Bir yandan Azeri Türk'ü olan santral memuresiyle konuşuyor, bir yandan da bağlanmak üzere olduğunu öğrendiğim İstanbul telefonunu bekliyordum. Epeyce büyük bir yer olan santral odasının her yanında çok sayıda teyp vardı. Bu kadar çok teyp bir arada bulunması dikkatimi çekmişti. Nedenini sorduğumda santralcı kız, biraz çekinerek, kimseye bir şey söylemeyecek olursam anlatacağını bildirdi ve teyplerden birinin düğmesine bastı. Birden karşımda kafile arkadaşlarımı buldum. Karı koca gazeteci olan arkadaşlarım alış-verişte bulundukları çarşıdan yeni dönmüşlerdi. Konuşmalarından anladığım kadarıyla kazık yemişe benziyorlardı. Santral kızla birlikte bir süre arkadaşlarımın konuşma-

sını dinledikten sonra teypi kapattık. Azerbaycanlı genç kız, bir Türk gazetecisi olduğum için her türlü sakıncaya rağmen bana güvenmiş ve teyplerin ne işe yaradığını açıklamıştı. İstanbul konuşmasını iptal ettirip odama çıktım. Gazeteci arkadaşlarım, biraz önceki konuşmaları hakkında bilgi sahibi olduğumu öğrenince çok şaşırdılar. Otelimiz, Tahran'ın en lüks otellerinden biri olan İntercontinental'di. 1979'un Şubat'ında SAVAK ajanları bu otelden halka ateş açtılar, yüzlerce insan öldü. Türkiye'deki 1977'nin 1 Mayıs olaylarını anımsamamak mümkün mü?

Yine, İran gezilerimden birinde Kraliçe Farah'la konuşurken, kendisine, Şah'la evli bir kadın olarak mutlu olup olmadığını sormuştum. Farah, Paris'te Akademi öğrencisiyken ve hatta solcu bir öğrenci diye bilinirken, Şah onu ailesinden istemiş ve doğaldır ki bu isteğe karşı gelinemeyeceğinden Şah'la evlenmek zorunda bırakılmıştı. Birçokları, Farah'ın bu evlilikten çok mutlu olduğuna inanırlar. İran'a bir kaç kez gitmiş ve Farah'la birkaç kez konuşmuş bir yazar olarak, onun daha sade bir yaşama ve daha özgür insanların yaşadığı bir ülkeye özlem duyduğu izlenimi uyandı bende.

Çoğu yabancı ülkenin basınında,, Şah'ın ve eşinin dünyanın en mutlu çifti olduğuna ilişkin yazılar ve röportajlar yayınlanır, İran'daki saray yaşamı ballandırıla ballandırıla anlatılırdı. Şah ailesinin, dünyanın en zengin ailelerinden biri olduğu kuşkusuz. Ama, onların aynı ölçüde de mutlu oldukları söylenebilir mi?

Sürekli bir korku içinde yaşayan baskı ve zulüm yöntemleriyle halkını inim inim inleten, günün birinde tahtının altından kayabilmesi olasılığıyla ürperen ve böyle bir olasılığa karşı ne önlemler alması gerektiğinden başka düşüncesi olmayan insanların mutluluk duymalarına olanak var mı?

Şah'ın Tahran'a 26 kilometre uzaklıktaki Niyavaran Sarayı'ndan Meclise gideceği günler, sabah erkenden bütün güzergâh trafiğe kapatılır; yol boyunca, aralıklarla askeri birlikler ve polisler yerleştirilir; Tahran sokakları tam bir sessizliğe gömülürdü. Şah, kendi kullandığı Farrari marka kırmızı spor arabasıyla yıldırım gibi geçiverirdi bomboş caddelerden. Bu güvenlik önlemleri de yetmemiş olmalı ki, geçen yıl Şah Meclis ya da başka yerlere kendi kullandığı helikopterle gidip gelmeye başlamıştı.

Şah'ın halk arasına katılarak serbestçe dolaşabileceğini kanıtlamak amacıyla zaman zaman özel törenler düzenlenirdi.

Bayramlarda, yaş günlerinde, okul ve hastane, vb. yeni kuruluşların açılışında Şah ve Kraliçe, halkın içindeymiş gibi gösterilirdi. Oysa gerçekte Şah ve Farah, o sırada halktan çok uzakta, yüzlerce gizli polisin arasında bulunurlardı. Çevrelerinin halk topluluğunca sarıldığı izlenimini bırakmak amacıyla SAVAK tarafından toplanan kalabalık bir grup, kötü bir filmin uyduruk figüranları olarak Şah'ın ve Kraliçenin yanında bulunurlardı. Örneğin, Üniversite'nin açılış gününe profesörlük cüppesiyle ve kendi kullandığı helikopterle gelen Şah ile Farah öğrencilerden 500 metre kadar uzakta kurulan ayrı bir bölmede otururlardı. Şah'ın konuşması, çok kuvvetli mikrofonlarla öğrencilere duyurulmaya çalışılırdı. Ayrıca, zaten tamamen bir mizansen olan üniversitenin açılış töreninde Şah aleyhinde bulunabilecek öğrencilerin yer alması olanaksızdı. Böylesi törenlerden önce yüzlerce kişi SAVAK ajanları tarafından göz altına alınır, bunların bir bölümü tutuklanır ve ancak bundan sonra Şah, en sıkı güvenlik önlemleri içinde gideceği yere varırdı.

Şah ve Kraliçe, çocuklarla birlikte asla geziye çıkmazlardı. Eğer yabancı bir ülkeye resmi bir ziyaret yapılacaksa, Şah ve Kraliçe protokol icabı o ülkeye giderler, ama çoğunlukla ayrı ayrı dönerlerdi. Daha önce verilen programa uymasa da, bir bahane bulunarak Şah ve Kraliçe ayrı ayrı hareket ederlerdi. Aslında bu, İngiltere Kraliçesi ve eşi için de geçerli bir kuraldı. Çocuklar ise, Kraliçenin annesi Bayan Diba'yla ve koruma polisleriyle birlikte ayrı seyahat ederlerdi. Bütün bunlar, çağ dışı bir rejimi yaşatmak ve Şah'ın kendini korumak üzere aldığı önlemlerdi. Ve bütün bu önlemlere rağmen, Şahlanan İran halkı Şah'a aman vermedi.

Korku bu güne kadar Şah yönetimince halkın üzerine sindirilmişti. Zindanlarda çürüyen, yılanlara parçalatılan, çocuklarını kaybeden binlerce insan bugün artık isyan ettiler. Her sınıftan, her türlü insan bu büyük baskıya rağmen örgütlü bir şekilde birleştiler. Bugüne kadar Şah'ın usta sadistlerinin elinde yaşamlarını kaybeden binlerce insana karşılık artık bu yöntemlerin halk sindiremediği anlaşıldı. Geçtiğimiz 25 yıl içinde, hatta daha öncesinden de başlayarak her evden en az bir kurban vermiştir İran halkı. Kaybolan binlerce evladının hesabını sormaktadır artık. Kontrgerilla örgütü, halk arasına girerek her türlü örgütlenmeyi içten yıkmaya çabalamıştır bugüne kadar. Kitlesel kıyımlar korkunç boyutlara ulaşmıştır yıllar boyunca.

Ama halk artık kaybedeceği başka bir şeyi kalmadığını fark etmiş görünmektedir. Aydını ile, mollası ile, öğrencisi ile, işçisi ile hep birlikte direnişe geçmiştir. Faşist yönetim iflas etmiştir. SAVAK zindanları yıllar boyu dolup taşmıştır. Ama artık İran hapishaneleri boşalmıştır. Şah önce başta kalabilmek için en yakın dostlarından biri olan ve Musaddık olayı sırasında kendisini kaldığı yerden kaçırarak Roma'ya gitmesine yardım eden, o zamanki Albay Nasiriyi SAVAK örgütünün başından alarak Pakistan'a Büyük Elçi atamıştır. Ancak yıllar boyu insanları büyük işkencelerle karşı karşıya bırakan, binlerce kişiyi hesapsız kitapsız öldürten Nasirri'nin SAVAK örgütünün başından alınması halka yetmemiş, ve Nasiri Şah tarafından İran'a geri çağrılarak tutuklanmıştır. 1978 yılının son aylarında tutuklanan General Nasirri yıllarca eziyet ettiği, kan kusturduğu halkın bulunduğu zindanlarda kendisi tutuklu olarak yatmış, sonra da Geçici Devrim Hükümeti Mahkemesinde yargılanarak kurşuna dizilmiştir.

9 Kasım 1978 tarihli gazeteler SAVAK eski Başkanı Nimetullah Nasiri'nin ağır hapis istemiyle yargılanacağını açıklamışlardır. Tahran Sıkı Yönetim Komutanlığının açıklamasına göre 72 yaşındaki Nasiri Tahran'daki askeri ceza evinde tutuklu olarak yargılanacağı günü beklemiştir. Sıkı Yönetim Komutanlığı Nasiri ile birlikte 6 eski Bakan ve bir polis şefinin de SAVAK ve işkencelerle ilgili olarak yargılanacaklarını bildirmiştir.

Aynı gün yayınlanan gazetelerde bir de Eski Başbakanlardan Huveyda'nın da tutuklandığı açıklanmıştır. Amir Abbas Huveyda'nın İran'dan dış ülkelere para kaçırmak, ve bile bile işkencelere göz yummak gibi iki ayrı suçtan yargılanacağı açıklanmıştır. Daha sonra adı geçen kişilerin hepsi halk mahkemeleri kararıyla kurşuna dizilmiştir.

Aralık ayının ilk haftası içinde ise gazeteler başka bir haber verdiler: «Üç SAVAK ajanı halk tarafından linç edildi.» Bunu Aralık ayının ikinci haftasında ikinci bir haber takip etti: «Meşed'de iki SAVAK ajanı halk tarafından asılarak öldürüldü.» Evet, halk yıllardan beri kendisine kan kusturan SAVAK ajanları içinde tanıdıklarını birer birer bulup yok etmeye başlamıştı. Bunun üzerine 4 Ocak 1979 tarihinde İran'ın yeni Başbakanı Şahpur Bahtiyar bir açıklama yaparak; Sıkı yönetimin aşamalı olarak kaldırılacağını, SAVAK'ın normal bir haber alma ör-

gütü haline getirileceğini, halkın üzerinden her türlü baskının kaldırılacağını, basına uygulanan sansürün tümüyle kaldırılacağını açıkladı ve «Yolsuzluklara karışanlar her kim olurlarsa olsunlar yargılanacaklardır. Yetkilerini aşan generaller dahil tüm işkenceciler de özel bir yasayla yargılanacaktır,» dedi.

Aynı günlerde hapishanelerde siyasi tutukluların salıverilmesine başlanmıştır. İlk olarak 1978 yılının Ocak ayında salıverilme işlemine başlanmış ve ilk ağızda binlerce kişi tahliye edilmiştir.

Son günlerde İran'da yayımlanan gazetelerde bol miktarda ilanlar görülmektedir. Bu ilanları verenler örneğin şöyle demektedirler: «Ben, bugüne kadar filanca dairede, bunca yıldır memurluk yapmış olan biriyim. Şimdi düşmanlarım SAVAK ajanı olduğumu yayarak beni tehlikeye atmaktadırlar. Ey İran halkı, inanın ki, ben hiç bir zaman SAVAK ajanı olmadım ve böyle bir şerefsizliğe düşmedim. Bu iftiralar sonucu hayatımı kaybedebilir, ya da işimden ve ailemden olabilirim. Lütfen araştırmadan beni yok etmeye kalkmayın ve düşmanlarımın sözlerine kanmayın.» Cafer Hoşravi.»

Evet, düne kadar SAVAK ajanı olmak için can atan bu ahlâksızlar, bugün çevreden korkarak ajan olmadıklarını ilân etmeye başlamışlardır. Bir iftiraya kurban gideceklerini söyleyerek kendilerini savunmaktadırlar. Tabii, bu arada kurunun yanında belki yaş da yanacaktır, ama herhalde İran halkı SAVAK janlarını yargılarken çok büyük yanılgılara düşmeyecektir.

Aynı mahallede oturan, aynı işte çalışan iki insandan biri çok iyi bir yaşam sürdürmüş, bir eli balda, bir eli yağda yaşamıştır bugüne kadar. O bir eli balda, bir eli yağda yaşayan SAVAK ajanı tüm mahalle halkı tarafından bilinmektedir. Ve şimdi o ajanların kapılarına kâğıt yapıştırılarak, kapıları mühürlenerek, SAVAK ajanları oldukları ortaya çıkarılmaktadır. Ve bunlar da bugüne kadar ihbar ettikleri, canını yaktıkları, işkence görmelerine neden oldukları kişilerin yakınları tarafından kurulan halk mahkemeleri'nde yargılanarak, cezalarını görmektedirler.

13 Şubat 1979 günü eski Başbakanlardan Amir Abbas Huveyda ve SAVAK Başkanı General Nasiri İslâm Devrim Mahkemesince yargılanmaya başlanmışlardır. Tahran TV'sinden yayınlanan bir programda SAVAK'ın eski Başkanı halkın karşısına çıkarak örgütünün eylemlerinden haberi olmadığını söylemiş ve

bunun üzerine televizyon kameraları önünde yapılan yargılama sırasında mahkeme salonunda yargıçlar ve dinleyiciler kahkahalarla gülmüşlerdir. SAVAK'ın eski Başkanı Nasiri SAVAKİ'ta birçok kişiye işkence yapıldığı ve adam öldürüldüğünden kesinlikle haberi olmadığını ileri sürmüş, ve «O kadar çok işim var ki, hiç bir zaman işkence konusu ile ilgilenmedim» diyerek kendisini gülünç bir şekilde savunmaya kalkışmıştır. Bu arada televizyon önünde yapılan bir basın toplantısında ise «Bana söylenen bu tür işkence olaylarından şimdiye kadar hiç haberim olmadı.» derken basın toplantısından karşısına çıkarılan ve cezaevinde kendisini bizzat döverek işkence yaptığını söyleyen bir İmam'a ise General Nasiri «Herhalde yanılıyorsunuz, size işkence eden ben değilim» diye yanıt verdi.

1953 Musaddık darbesi sırasında General Zahidi ile birlikte Şah'ı bir otomobil bagajında kent dışına kaçırarak, onun kendi özel uçağı ile Roma'ya gitmesini sağlayan o zamanki Albay Nasiri, Şah ülkeye döndükten sonra generalliğe terfi ettirilmiş ve yıllar yılı SAVAK örgütünün başında halka işkence edenleri idare etmişti. İşi olmadığı zamanlarda işkenceleri bizzat yönettiği ve zulümden büyük zevk aldığı halkça bilinirdi.

Televizyonda Nasıri'nin gösterilmesinden hemen sonra, SAVAK'ın özel işkence yerlerinde çekilmiş olan filmler televizyondan halka gösterildi. Bugüne kadar 'Yalancıların İftiraları' denilerek yok edilmeye çalışılan tüm çirkinlikler gözler önüne serildi. SAVAK'ın özel işkence merkezlerinde çekilen filmlerde, çeşitli işkence araçları, elektrikli coplar, insanların canlı canlı kızartıldığı elektrikli tost makinaları ve insan yakma fırınları, izbe hücreler içinde saklanan zehirli boğa yılanları, çeşitli zehirler, kırbaçlar, falakalar ve daha binlerce çeşitli işkence aletleri bulundu ve halka İran televizyonu kanalı ile gösterildi. General Nasiri ise bundan sonra tekrar kendisine sorulan bir soru üzerine «Bütün bunları hiç görmüş değilim, bunlardan hiç haberim yok» diye yanıt verdi.

16 Şubat 1979 günü İran Devrim Hükümeti aralarında SAVAK eski Başbakanı Nimetullah Nasiri'nin de bulunduğu dört generalin idam edildiğini açıkladı. İdamlar kurşuna dizme şeklinde gerçekleştirildi ve SAVAK başkanı ile birlikte Paraşüt Birliği Komutanı Manuçehr Hoşrovda, Tahran Sıkı Yönetim Komutanı Mehdi Rami, İsfahan Genel Valisi Rıza Naci de kurşuna dizildiler. İdam işlemi Ayetullah Humeyni'nin Güney Tah-

ran'da bulunan karargâhında gerçekleştirildi. Devrim Hükümeti bu dört generalin halka işkence etmek, halkı katletmek, vatana ihanet ve görevlerini kötüye kullanmak suçlarından yargılanıp suçlu bulunduklarını bildirdi.

Dört generalin kurşuna dizilmesinden sonra basına açıklama yapan Devrim hükümeti yetkilisi SAVAK'ın eski Başkanı Nimetullah Nasiri'nin kurşuna dizilirken ağladığını açıkladı. Şubat ayı sonunda 8 SAVAK yetkilisi daha devrim mahkemesi kararıyla kurşuna dizildi.

12-15 Şubat 1979 tarihleri arasında Tebriz kentinde SAVAK ajanları tarafından meydana getirilen karışıklıklarda 700 kişinin öldüğü ve Devrim hükümetinin kentin denetimini tamamen ele geçirdiği açıklandı. Bu olaydan sonra Azerbaycan ve Kürdistan SAVAK Başkanları ile Kürdistan Jandarma Komutanı ve eşinin tutuklanıp halkı isyana sevk etmek ve halkın katline yol açan olaylara sebebiyet verme nedeniyle Humeyni Karargâhına gönderildikleri bildirildi.

17 Şubat 1979 günü ise İran'ın çeşitli bölgelerinden Şah yanlısı ve SAVAK ajanı olarak çalışan 26 kişinin daha idama mahkum olduğu açıklandı.

Bu arada Moskova'da yayınlanan İzvestiya gazetesinde İran Ulusal Haber Alma Örgütü SAVAK'ın Amerika'da CİA ile sıkı bir işbirliği içinde çalıştığı haberi yayınlandı. İzvestiya'nın yazarlarından Melo Strua A.B.D'de 20 binden fazla SAVAK ajanının bulunduğunu, bunların CİA tarafından eğitilip, donatıldığını belirten bir yazı yazdı.

Şah'a bağlılığı ile tanınan «Ölümsüz» adlı 12 bin kişilik Özel Muhafız birliği dağıtılırken SAVAK'ın perde arkasındaki ikinci adamı isminin açıklanmaması koşulu ile TİME muhabiri ile konuştu.

Time dergisinin 19 Şubat 1979 sayısında David Jackson'un SAVAK'ın iki numaralı adamı ile yaptığı görüşme yayınlandı. Adının açıklanmasına izin vermeyen SAVAK yetkilisi Time muhabirine şunları söyledi: «Son yıllarda toplumun çeşitli düzeylerinde rejime karşı davranışlar başlamıştı. İç ve dış unsurlar bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar. Geçmişte hatalar yaptığımızı kabul ediyoruz. Ancak bunlar başka türlü değerlendirildi. SAVAK acımasız bir örgüt olarak tanıtıldı. Direnişler şiddete yol açtı, ve biz de şiddet kullandık. Biz de CIA gibiyiz. On operasyondan birisi başarıya ulaşamazsa gözler bize

çevriliyor. Yaptığımız iyi ve başarılı şeyler görülmüyor. Yapamadığımızın üstünde duruluyor. Bazı kişiler ülkenin ilerlemesi için bir kurbanlık koyun aradılar ve SAVAK'ı buldular. Bundan böyle SAVAK ajanlarının başına neler geleceğini bilmiyorum. Ancak yaşlı olanlar herhalde emekli olacaklar. Gerek duyulmayan, ya da kötü sicilleri olanlar herhalde örgütten çıkarılacaklardır. Diğerleri başka teşkilâtlara veya Başbakanlığa nakledileceklerdir. Bazıları yeni kurulan Millî İstihbarat Merkezine gidecekler. Genç ajanların ise ne olacağı belli değil, bunlar henüz yeteri kadar çalışmamış olduklarından yeteneklerini bilmiyorum. Bu yüzden de onlar ne yapılacak bilinmez.»

Evet, SAVAK'ın General Nasiri'den sonraki en önemli adamı olarak tanıtılan adamı Time muhabiri Jackson'a SAVAK'la ilgili görüşlerini bu şekilde açıkladı, ancak DEVRİM hükümeti SAVAK örgütü ile ilgili kararın yakın bir gelecekte verileceğini, ve büyük bir olasılıkla bu örgütün tamamen dağıtılarak Millî İstihbaratın yeni kurulan bir örgüte devredileceğini açıkladılar. Böylece çağımıza utanç veren ve halkın üzerine bir kara pençe gibi inen SAVAK örgütünün de yaptıkları tarihin koca yapraklarının arasına birer kara leke olarak girdi.

ORDU

1975'in Nisanında ABD Cumhurbaşkanı Nixon, Vietnam'daki ABD birliklerini geri çekmek zorunda kaldı. Ancak, ABD'nin elinde henüz kullanılmamış binlerce çeşit askeri malzeme vardı. Bunca askeri malzeme kullanılmazsa silah tekellerinin hali nice olurdu? Bu koşullar altında Nixon, İran Şah'ına ABD'den, istediği kadar askeri malzeme satınalabileceğini bildirdi.

Son altı yıl içinde İran, ABD'nin en yağlı silah müşterisi haline geldi. İran'ın altı yıl içindeki askeri malzeme harcamaları 20 milyar doları buldu. İran Orta-Doğu'nun en büyük silah deposu olup çıkmıştı. Şah ise, kendini yörenin «Savaş Tanrısı» sanıyordu...

Basra Körfezi, 1973'teki son İsrail-Arap çatışmasının ardından bir barut fıçısına dönüşmüştü. İran'ın aşırı derecede silahlandırılması, bazı gerçekçi Amerikan uzmanlarını bile kuşkuya düşürüyordu. CIA raporlarında Şah için «Akut megalomaniden muzdarip»tir, deniliyordu. Şah ikinci kez şapkasını kapıp kaçana dek, ülkesinin dünyanın beşinci büyük askeri gücüne sahip

olabilmesi için uğraşmıştı. Basra Körfezi'nde «güvenliği sağlama» görevini üstlendiğini iddia eden Şah, etkisini Güney Afrika'ya, hatta Avustralya'ya ve Endonezya'ya kadar genişleterek Hint Okyanusu'nda bir askeri «Ortak Pazar» kurmak niyetinde olduğunu açıklamıştı. Bu bölgenin askeri denetiminde en büyük sorumluluğun İran'a düştüğünü sürekli yineleyip duruyordu Şah.

Son dört yıl çinde İran, Amerika'dan 15 milyar dolarlık silah satın aldı. Son beş yıl içindeyse, İran Savaş Bakanlığı'nın bütçesi on kat yükseltilerek 1977'de 13 milyar dolara çıkartıldı (Türkiye Savunma bütçesinin 6 katı). Silahlanmaya ayrılan paranın her yıl 4.5 milyar doları ABD'ye gitmekteydi. Yeni askere alınanların eğitiminde 40 bin Amerikalı uzmana görev verilmişti (İnternational Tribune 22 Nisan 1978). Aynı gazetenin yazarı John Stetson, 1979'da İran'daki ABD askeri uzmanlarının artırılacağını ve 1980'e kadar 100 bine ulaştırılacağını belirtti. Ancak Stetson, bu yazısını hazırlarken, 1979'un başında İran'da Şah yönetimine son verileceğini, İran'daki tüm Amerikan askerlerinin ve uzmanlarının 1979'un Şubatına kadar ülkeyi terketmek zorunda kalacaklarına kestirememişti doğal olarak.

Şah, bu muazzam silahlanma bütçesinden İran ordusunun subay ve erlerine büyük bir pay ayırmıştı. Gerek kendi ülkesindeki, gerekse diğer Orta-Doğu ülkelerindeki her türlü ilerici harekete karşı jandarmalık görevini üstlenen Şah, CIA'nın hizmetine başvurduğu Rand Coopatarion'un raporlarına göre Savunma Bütçesi'nden 4 milyar doları ordu personeline ayırmıştı.

350 bin askerden ve 30 binin üstünde subaydan oluşan İran ordusunda bir teğmen 14 bin lira aylık ve ayrıca 6 bin lira ev kirası ödeneği almaktaydı. Bir Albay'ın aylık normal gelirl 70 bin lira, maaş ve 20 bin lira ev kirası ödeneği olmak üzere 90 bin liraydı. Generallere verilen aylık ise, yan ödemelerle birlikte 130 bin lirayı buluyordu. Generalliğe kadar yükselen bir subay, artık Şah'ın güvenini kazanmış bir kimse sayıldığından, Şah ailesinin oturduğu Niyavaran Sarayı çevresindeki «Ordu Konutları»na yerleşmeye hak kazanmıştı. Saray yavrusu denebilecek olan villa tarzındaki bu konutlarda oturan İran generallerinin altına ayrıca bir kendileri, bir de aileleri için son model Amerikan arabaları çekilmişti.

İran ordusunda görevli her subaya, İran'da monte edilen «Hillman» marka otomobillerden uzun vadeli krediyle ve piya-

sa fiyatının yarısına satın alma hakkı tanınmıştı. Ayrıca, arsa ve ev sahibi olmak isteyen subaylara, ordunun bütçesinden 20 yıl vadeyle krediler sağlanmaktaydı. Bütün bu rakamlar Rand Cooparation'un İran üzerine hazırladığı raporlardan alınmıştır.

Şimdi, subaylara bunca para dökülüyorken, erlerin durumu neydi, bir de ona bakalım. İran'da askerliğini er olarak yapanlar, halkın en yoksul kesimlerinden, köylülerden, işçilerden, okuma, yazma bile bilmeyen dağlılardan ve 20 yaşına kadar hiçbir baltaya sap olamamış kimselerden oluşuyordu. Zenginlerin çocukları ise, ülkenin kalkınmasına katılmak üzere, askerliklerini öğretmen olarak sürdürürlerdi. Ortaokul, lise ve benzeri okulların mezunları askerliklerini köy öğretmeni olarak, yüksek okul mezunları ise, kentlerdeki orta dereceli okulların öğretmeni olarak yaparlardı. Böylece bir taşla bakın kaç kuş vurulurdu.

1 — Öğretmensiz yörelere öğretmen gönderilirdi.
2 — Aydınların ordu içine karışması önlenirdi.
3 — Askere alınacaklar kesin bir denetimden geçirilerek seçilmiş olurdu.

Koyu bir yoksulluğun içinden gelerek orduya katılan erler, sivil yaşamlarında asla göremedikleri yiyeceklerle beslenip giyeceklerle donatılırlardı. Ayrıca, her ere yaklaşık 3.000 lira aylık ödenirdi. (İran'da vasıflı bir işçinin ortalama aylığı) Böylelikle Şah, orduyu kurulu düzenin bir bekçisi haline getirmeye çalışmıştı. İran ordusunda, öteden beri gerici ideolojiler ve eğilimler egemen olmuştur. Ancak bunun yanısıra, ilerici ulusal gelenekler de etkisini sürdürüyordu. Musaddık'a karşı 1953'te düzenlenen emperyalist hükümet darbesinden sonra, ordu içindeki ilerici geleneğin yıkılmasına büyük çaba harcandı. 1954'te 60 subay kurşuna dizildi, 600'den fazla subay zindanlara atıldı, birkaç bin subay ordudan tardedildi. Silahlı kuvvetler içinde korkunç bir hafiyeli, birbirini gözetleme sistemi yaratılmıştı. Birbiri ardınca temizlemeler yapıldı. Gözde subaylara, hele yüksek rütbelilere çeşitli ayrıcalıklar sağlandı. Rejim, ordudan aldığı büyük desteğini işte böylesi önlemlerle koruyup sağlamlaştırmaya çalıştı. Ama, bütün bunlara karşın, ordudaki yurtseverlik anlayışının ve ilerici eğilimlerin gitgide gelişmesinin önüne geçilemedi. Son bir yıl içinde, 800 subay ordudan atıldı. 3.500 subay sürgüne gönderildi. Daha sonra patlak veren olaylar, yılların getirdiği bir birikimin sonucuydu.

1978'in Kasım ayı başlarında İngiliz Elçiliği'nin yakılmasıyla başlayan olaylar sırasında ordu, olaylara katılmamayı yeğli-

yordu. Aynı günlerde Şah, sivil hükümeti feshederek askeri bir hükümet atadı ve başına General Gulam Rıza Azhari'yi getirdi. Sıkıyönetim uygulanan kentlerdeki çok sert önlemlere karşın halk hareketi durmuyordu ve askerler, olayların bastırılması konusunda pek istekli görünmüyorlardı. 25 Aralık günü, asker ilk kez Meşhed'de halka ateş açtı; 100'den fazla kişinin öldürüldüğü bildirildi. Ancak 1 Ocak günü, Şah'ın «tatil yapmak üzere» ülkeden ayrılacağını bildirmesi üzerine, ordu ile halk arasındaki gerginlik iyice azaldı. Artık, ordunun Şah'a bağlılığı konusunda ciddi kuşkular uyanmaya başlamıştı. Gerçi bazı kentlerde yüksek dereceli subayların emirleriyle askerler zaman zaman halka karşı ateş açıyordu. Ama, yıllar boyu milyarları akıtarak beslediği ordusundan Şah'ın beklediği herhalde bu değildi. Ordusuna çok güvenen ve onu geleceğinin teminatı olarak gören Şah, acı bir yanılgıya daha uğramıştı. Yer yer askerlerle halkın aynı saflarda çarpıştığı görüldü. Kışlalardan getirdikleri silahları halka dağıtan askerler, Şah yanlısı güçlere karşı savaşmayı yeğlediler.

16 Şubat 1979 günü, SAVAK eski Başkanı Nasıri'yle birlikte üç general, Tahran'da geçici Devrim Mahkemesi tarafından suçlu görülerek kurşuna dizildi. Bunu, 4 generalin halk tarafından linç edilmesi ve 8 general ile 2 albayın kurşuna dizilmesi izledi. 108 subay ordudan atıldı ve Şah'ın 12 bin kişilik «Ölümsüz» özel Muhafız Birliği tamamen dağıtıldı. Ülkedeki 7.000 Amerikalının tahliyesine başlandı.

Muhammed Rıza, her gördüğü oyuncağa sahip olmak isteyen şımarık, zengin çocuklar gibi bir silah tutkusu içindeydi. En son model silahları büyük bir dikkatle izleyen Şah, bunları bir an önce eline geçirmeden rahat edemiyordu. Cinsleri aynı, fakat değişik ülkelerden alındıkları için kullanımları farklı olan savaş araçları, eğitimsiz İran ordusuna göre bir lüksten öteye gitmiyordu. Örneğin, T-62, T-72 Sovyet ağır tanklarının yanısıra, ABD'nin M-61 serisi tankları ve İngilizlerin Chieftain tipi ağır tankları yer alıyordu. Şah'ın, son bir kaç yıl içinde ABD'ye ve İngiltere'ye 224 Fantom, 10 büyük nakliye uçağı, 700 Augusta BE, 25 helikopter, 800 Chieftain tipi tank, 8 yeni muhrip, 140 hoverkaft ve bir uçak gemisi siparişinde bulunduğu ve bunları teslim aldığı bilinmektedir. 1978'in başında ABD ile İran arasında yapılan bir anlaşma gereğince, ABD'nin İran'a 8 nükleer enerji istasyonu satması kararlaştırılmıştı. Bu aşamalarda, «Amerika, İran'ın nükleer enerjiye sahip olması için gerekli

katkıda bulunacak, ancak bunun barışçı amaçlarla kullanılmasına da özen gösterecek» deniliyordu. Acaba nükleer enerji istasyonları hangi barışçı amaçlar için kullanılacaktı? Şah, bu enerji istasyonlarını «garanti» altına aldıktan sonra dünya kamuoyuna şu açıklamada bulunmayı da ihmal etmemişti: «Asla atom bombası yapmayı düşünmüyoruz.»

Bütün bunların yanısıra İran, Amerika'yla yaptığı bir başka askeri anlaşma gereğince, Boeing şirketinden satın aldığı 747 tipi 6 oylcu uçağını, herbirine 70 milyon TL fark ödeyerek askeri nakliye uçaklarıyla değiştirmişti. Bu askeri nakliye uçakları, özellikle son yıllarda Umman Sultanı Kabus'a askeri yardım malzemesi sağlanmada kullanılmıştı. Boeing 747, halk arasında «Jumbo jet» diye bilinmekte ve bir seferde ortalama 500 yolcu taşıyabilmektedir. 1978'in yazında, ABD'ye 6 Jumbo jet siparişi daha verildiği açıklandı. Bu sipariş de, daha Şah rejimi çökmeden önce İran'a karşılanmış bulunuyordu.

1976'nın Kasım'ında Alman Spiegel dergisinin sorularını yanıtlayan Şah, **«Batı ülkeleri ya da Almanya Orta Doğu'da istikrarı sağlama sorumluluğunu üzerine alırsa, silah alımına son vereceğim»** demişti. Spiegel'in Kasım 1976 sayısında, Şah ile derginin muhabiri arasında geçen şu konuşma yayınlandı:

Spiegel: Ülkenizin ihtiyacından fazla silah aldığı söyleniyor?

Şah: **Komik. Koruyacak anayurdu olmayan birinin bakış açısı. Almanya'nın Doğu Bloku'na sınırı ne kadardır.**

Spiegel: 1700 km.

Şah: **Bu hava koridorunu korumak için ne kadar uçağınız var? 1000'den fazla. İran'ın ise koruyacak hava koridoru belli, 10 bin km.'ye yakın. Gerçi düşmanlarımız aynı değil. Sovyetleri bir yana bırakacak olursak, yine de büyük bir güç var çevremizde. Kendi sorunlarımızı anlatacak olsam, inanın bana hak vereceksiniz.**

Spiegel: Sovyetler Birliği'nden güçlü olamazsınız. Diğer komşularınızdan da güçlüsünüz. Siz, geçenlerde Ekonomist'te yayınlanan, Sovyetler Birliği'nin Irak'a modern uçak ve silah vereceği haberini mi kastediyorsunuz?

Şah: **Yorum yapmayacağım. Doğu sınırlarımızı düşünmeye, Hint Okyanusu'nda varolmak ve İran Körfezinden yapılan petrol nakliyatını güvence altına almak zorundayım.**

Spiegel: Çeşitli ülkelerden satın aldığınız modern silahlar sizi yabancı uzmanlara bağımlı kılmıyor mu?

Şah: **Müttefik olduğumuz ölçüde bağımlıyız. Silahlarımız sadece Amerikan kökenli değil. Sovyetlerden, İngiltere'den ve Fransa'dan da silah alıyoruz. Leopar tankı görüşmelerimiz ise, ülkenizle sürüyor.**

Spiegel: Silah ticareti bizde büyük bir psikolojik sorun yaratıyor.

Şah: **Fakat siz de silah satıyorsunuz.**

Spiegel: Sadece NATO ülkelerine ve en yakın müttefiklerimize.

Şah: **Silahlarınız ve kurallarınız sizin olsun. Bizi etkilemez. Ama herşeye rağmen Leopar tanklarıyla ilgileniyorum.**

İran Geçici Devrim Hükümeti'nin Genel Kurmay Başkanı, İran'da halen 70 milyar dolarlık askeri araç ve gereç bulunduğunu açıkladı. Bu araç ve gereçlerin hiçbir işe yaramadığını da belirten Genel Kurmay Başkanı, «Bunca yıldır İran ordusunda yüksek rütbeli bir subay olarak bulunuyorum. Alınan askeri malzemenin birçoğunun hiçbir zaman kullanılmadığını hepimiz biliriz. Şah, petrolden gelen parayı, emperyalistlerin isteğine uyarak silah alımında kullanıyor ve yeniden onların kasalarına aktarıyordu. Birbiriyle uyum göstermeyen askeri araç ve gereçlerin birçoğu kullanılamaz haldedir. İran ordusu, bir askeri malzeme ya da bir hurda deposuna dönüştürülmüştür.»

23 Şubat günü Geçici Devrim Hükümeti'nin Başbakan yardımcısı bir açıklamada bulunarak, ABD üslerinden Sovyet askeri manevralarının dinlenmesine, bundan böyle izin verilmeyeceğini bildirdi. Hükümet adına konuşan Başbakan Yardımcısı, Kuzey İran'daki Amerikan üslerinde dinlenme aygıtlarının bulunup bulunmadığını kesin olarak bilmediğini, ancak eğer varsa bu aygıtların kullanılmasına izin verilmeyeceğini söyledi. 1 Mart 1979 günü ise, İran'da ABD dinleme merkezi ele geçirildi. İran'ın kuzeyindeki Kabkan ve Klarabad üslerinin, ormanlık arazide orman koruma karakolu adıyla tanıtıldığı, ancak, bunların Sovyet topraklarındaki faaliyetleri izlemeye yarayan casus üsleri olduğu ortaya çıkarıldı. Bu üsler, son derece önemliydi ve büyük bir gizlilik içinde çalışıyorlardı. Üslerdeki 20 kadar Amerikalı personel önce tutuklandı, daha sonra, yapılan anlaşmalara göre Tahran'a gönderildi. Böylece, emperyalistlerin yıllardan beri beslediği Şah'ın ve onun yönetiminin, askeri dayanakları da birer birer yıkılıyordu.

Geçici Devrim Hükümeti ve Humeyni, hiçbir ülkeye ödün verilmeyeceğini, İran'ın bundan böyle tam bağımsız bir ülke

olarak dünya devletleri arasında yerini alacağını açıklıyordu. Bunu, İran halkının faşizme ve emperyalizme karşı yiğit savaşımı hazırlamıştı.

ADALET

Devrim öncesi İran'ında hiçbir zaman hukuk devleti ilkelerine uygun bir adalet mekanizması oluşmadı. Ülkede, Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak «Ak Devrim»den sonra 60 yüksek eyalet mahkemesi ve 114 yerel mahkeme kurulmuştu. Ancak bu mahkemeler, bağımsız birer yargı organları olmaktan çok, keyfi kararların alındığı «kadılık»a benzeyen kuruluşlardı.

Bir ara, mahkemelerin çağdaş hukuk anlayışına uygun bir şekilde düzenlenmesi istenmiş, ancak «halkın anlamayacağı işlemlerden kaçınılması gerektiği» savunularak, bir tür şeriat mahkemelerinde karar kılınmıştı. Mahkemelerde sanıklar ve tanıklar, Kur'an üzerine el basarak yemin ettikten sonra ifade vermektedirler. Yerel mahkemeler çeşitli kentlerde ve büyük kasabalarda oluşturulmuştu. Çoğunlukla bir mahkeme binası bulunmaz ve davanın bakılacağı gün, o yerdeki okul, hükümet binası ve benzeri yerler mahkeme salonu olarak kullanılırdı. Yargıçlar kurulu üç kişiden oluşurdu. Kurul üyelerinin, çoğunlukla hukukla ve adaletle uzaktan yakından hiçbir ilgileri yoktu. Üyeler, o yörenin «güvenilir» seçkin kişileri arasından hükümetçe görevlendirilirlerdi. Bu mahkemelerin Osmanlı Devleti'ndeki «Kadılık» sisteminden farkı, kararların tek kişi yerine üçlü bir grup tarafından alınmasıdır. Oysa Osmanlı Kadısı, tek başına karar almak yetkisine sahipti.

İran'da yargıçlar kurulunun kararları ancak bazı durumlarda bozulabilir. Davalar toprak, miras, kira, satın alma ve benzeri olayların dışındaysa, yani ağır cezayı ilgilendiren bir suç işlemişse, ancak o zaman, bu kurul davanın bir üst mahkemede bakılmasına karar verebilirdi. Üçlü yargıçlar kurulu tamamen Şah yönetimine, toprak ağalarına ve o yörenin önemli kişilerine bağımlı olarak çalışırdı. Mahkemelerde dava kazanmanın en geçerli yöntemi **rüşvet**'ti. Özellikle, köylerdeki ve küçük kasabalardaki davalarda gerek davacının, gerekse davalının avukat tutması gerekmezdi.

Yüksek Eyalet Mahkemeleri, yerel mahkemelerin içinden çıkamadıkları dâvalara ve ağır ceza dâvalarına bakarlardı. Bu

mahkemelerdeki, hukuk öğrenimi görmüş yargıçlar ve savcılar vardı. Dâvalarda, yine hukuk öğrenimi görmüş avukatlar da yerlerini alırlar. Bu mahkemelerin de, yerel mahkemelerden pek farklı olduğu söylenemezdi.

İran'da ,ancak genel hukuk kuralları çerçevesinde iş mahkemeleri de kurulmuştu. Bunlar, özellikle yabancı özel ya da tüzel kişilerle ilgili dâvalara bakmasalardı, İş mahkemeleri, çok genel anlamda Batı dünyasındaki örneklerine uygun bir şekilde işlemekteydi.

İran'da siyasal dâvalara bakma yetkisi yalnızca SAVAK'a tanınmıştı. Bu amaçla SAVAK özel mahkemeler kurabilirdi. Ne var ki, siyasal dâvalarda hep yargı mevkiinde yer alan SAVAK, bugün artık sanık sandalyasına oturtulmuştur.

Geçici Devrim Hükümeti, mahkemelerde şariat kurallarının uygulanacağını açıkladı. Örneğin Şubat ayı sonunda, Zencan'daki bir hırsızlık olayının sanığına halkın gözü önünde 25 kırbaç atıldı. Kerman'da alkollü içki kullanan iki gence 30'ar kırbaç cezası verildi. Yine Yusuc'da alkollü içki alan iki kişi 80'er kırbaç cezasına çarptırıldılar. Bunlar, yeni yönetimin ilk uygulamalarıdır.

İran'da halk oylamasıyla yeni devlet biçiminin belirlenmesinden ve seçimlerden sonra bu sorunun nasıl çözümleneceği; henüz açıklık kazanmış değildir.

SAĞLIK

Sağlık konusunda İran dünyanın en geri ülkelerinden biridir. 1978 yılı verilerine göre, İran'da 35 milyon kişiye 12.440 doktor ve 1803 diş doktoru düşmektedir. Bunların da yüzde 45.8'i Tahran'da bulunmaktadır. Tahran kentinde 783 kişiye bir doktor, 5.051 kişiye bir diş doktoru düşmektedir. Başkent dışında ise 3.382 kişiye ancak bir doktorun, 4.026 kişiye de bir dişçinin düştüğü belirtilmektedir. Kürdistan'da ve Belucistan'da bu sayılar, 9.481 kişiye bir doktor ve 86.500 kişiye bir diş doktoru olarak belirlenmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün açıklamasına göre bu sayılar, ülke nüfusunun doktor gereksiniminin yalnızca 1/4'ünü karşılamaktadır.

Şah'ın yayınlattığı kitaplardaki istatistik verilere göre, 1968'den bu yana İran'da sağlık hizmetlerine 50 milyon dolar harcanmıştır. Bu arada, hastanelerin ve dispanserlerin yapıldığı,

sağlık hizmetlileri sayısının 12 binden 29 bine çıkarıldığı bildirilmektedir. Ancak, 1978 yılı İran Almanağı verilerine göre, ülkede 503 hastane bulunmaktadır ve bu hastanelerde 48 bin 800 yatak vardır. Ülkedeki tüm hastanelerin % 78'i Tahran kentindedir. Tahran, İsfahan ve Şiraz gibi kentlerde 700 kişiye bir yatak düşmekte ve doğaldır ki, bu yataklardan yalnızca kentlilerin çok sınırlı bir kesimi ve varlıklı köylüler yararlanmaktadır. Kırsal kesimde ise 21 bin kişiye bir yatak düşmektedir.

Devlet hastanelerinin dışında, özellikle ülkede yaşayan yabancılar ve varlıklı burjuvalar için kurulmuş üç Amerikan, iki Fransız ve bir Alman hastanesi vardır. İran'ın komprador burjuvazisine gelince, bunlar asla ülke içindeki hastanelerinde tedavi görmezler; en ufak bir hastalık anında, hatta diş çektirmek için bile yurt dışına çıkarlardı. Ülkedeki özel kliniklere halkın adım atması olanaksızdı. Son derece pahalı olan bu kliniklerde, 1978 yılında 10 günlük bir tedavi 70 bin liraya malolmaktaydı. Doktor ve ameliyat ücretleri bu miktarın dışındadır.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından açıklanan verilere göre, 1977 yılında İran'da 30 bin cüzzamlı, 780 bin veremli ve 3 milyon 2 yüz bin romatizmalı hastanın bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca, sayıları belirlenemeyen sıtmalı ve dizanterili hastaların varlığından söz edilmiştir. İran'ın yoksul bölgelerinde koleradan her yıl çok sayıda insanın öldüğü bilinmektedir. Ancak, İran Sağlık Bakanlığı gerçekleri yansıtmaktan kaçındığı için, bugüne dek bu konuda kesin bir sayı saptanamamıştır.

Bir memurun ya da işçinin devlet hastanesinde yatabilmesi için, sıraya girip bir yıla yakın bir süre beklemesi gerekir. Rüşvet ya da torpil, bu alanda da en geçerli yol olmuştur. Şah, ana ve çocuk sağlığı, çevre sağlığı istasyonları gibi göstermelik kurumlarla yabancılara caka satmaya çalışmıştır. Oysa, 1977 verilerine göre, kırsal kesimde her doğan 8 çocuktan biri ölmekteydi. Bakımsızlıktan ve bulaşıcı hastalıklardan ölen çocukların sayısı ise korkunç bir düzeydedir.

Şah rejimi yıkıldıktan sonra gerek yurtdışına kaçmış, gerekse tutukevlerine doldurulmuş doktorlar, ülkelerine dönerek ya da özgürlüklerine kavuşarak sağlık hizmetindeki yerlerini almaya başlamışlardır. Yurt dışında, Şah rejiminden kaçmış binlerce İranlı doktor olduğu bilinmekteydi.

Egemen Sınıfların Denetiminde Kültür ve Sanat Faaliyeti

İran'da özgür bir sanatçı, gazeteci, yazar ya da en basit anlamıyla okur-yazar olmak bile pek kolay değildi daha düne kadar. Tüm kültür ve sanat faaliyetleri egemen sınıfların denetimindeydi. Bundan daha birkaç ay öncesine dek, gazeteler doğrudan doğruya Saray'dan yönetiliyordu. Çağ dışı yönetimler, ülkelerinde düşünce düzeyinin gelişmesinden ürkerler. Halkların özkürlük istemlerini bastırmanın en kestirme yolu, onları cahil bırakmaktır. Ama nereye kadar? İran, okuma-yazma oranının ve elbette ki kültür düzeyinin çok düşük olduğu bir ülkedir. Ne var ki bilinçlenme kişisel deneyimlerden kaynaklanır. Bir insanın, özgürlüğünü, ülkesinin bağımsızlığını ve en basitinden yaşama hakkını istemesi için kültürlü olması gerekmez. İnsan, kendi gereksinimlerini, yaşama isteğiyle orantılı bir şekilde bulup çıkarır. Örneğin, köylerde tiyatro sanatı, tiyatro okullarından yetişmiş büyük sanatçılar yoktur elbet; ama buralarda halkın tiyatro gereksinimini karşılayan türlü temaşa oyunları vardır. Yine köylerde, günlerce uğraşıp didinerek beste yapanlara rastlanmaz ;ne var ki, halk ozanlarının en güzel deyişleri, halk türküleri, bu insanların müzik gereksinimlerini karşılar. Ancak, bu sanat dallarını geliştirip yönlendirmek devletin görevidir. Tüm toplumsal hizmetlerin halka dönük olduğu sosyalist ülkelerde, sanat ve kültür faaliyetleri de halk için ve halka dönük olarak düzenlenir. Ancak, halka karşı olan yozlaşmış yönetimlerde kültür ve sanat da, egemen sınıfların ve onların güdümünde olanların kültürü ve sanatı haline dönüşür.

Özellikle İran, tüm Şah rejimi boyunca, bu ikinci örneğe

tıpa tıp uygun bir ülke olarak gösterilebilir. İran'da tüm sanat faaliyetleri, Kraliçe Farah'ın denetimindeki bir «sanatseverler» topluluğu tarafından düzenlenmiştir. İran'da sinema mı yapılacak? Farah Pehlevi bunun en iyisini bilir... Böylece ne yapılır? Kraliçe Farah'ın yönetimindeki bir «Sinema Enstitüsü» oluşturulur. Bu Enstitü'de, Saray'ın arzularına uygun filmler hazırlayacak yapımcılar ve uygulayıcılar seçilir. Saray ve çevresinin zevkle izleyecekleri filmler gösterilir. Bu örneği, İran'daki tüm sanat dallarına genelleştirebiliriz.

Saray'ın arzusu dışında hiçbir sanat faaliyetine izin verilmediğinden, bunun dışına çıkmak isteyen ülke sanatçıları, ya yakalanarak şiddetle cezalandırılmışlar — ünlü Azeri yazarı Rıza Barahani gibi —, ya öldürülmüşler — Samed Behrengi, Hamid Musaddık, Muhammed Mesud ve daha niceleri gibi —, ya da ülke dışına kaçınayı başararak yaşamlarını yabancı ülkelerde sürdürmeye çabalamışlardır.

İran sarayı, tamamen Batı ozentisi bir kültür ve sanat politikası izlemiş, halkı kültür emperyalizminin güdümüne sokmaya çalışmıştır. Aslında köklü bir kültür ve sanat geleneğine sahip olan İran halklarına, kendi ulusal kültürlerini ve sanatlarını geliştirme olanağı tanımamıştır.

Geçici Devrim Hükümeti, İran'ın ulusal kültür ve sanat değerlerinin geliştirilmesi doğrultusunda bir politika izleyeceğini açıklamıştır.

EĞİTİM - ÖĞRETİM

İLK VE ORTA ÖĞRETİM

Kültür ve sanat yaşamını denetim altına alan egemen sınıflar, halkı istedikleri gibi yönlendirmenin bir aracı olarak da eğitimi ve öğretimi kullanmışlardır.

İran'da ilk ve orta öğretim, daha çok kent çocuklarına sağlanmış bir olanaktı. Kırsal kesimde de ilkokullar kurulmuştu ama, bu okulları bitirmek zorunluğu yoktu. Zaten çoğu aile, çocuğunu okula gönderebilecek ekonomik güçten yoksundur. Köy çocuklarının çoğunluğu, 8-10 yaşlarında tarlalarda ırgatlığa başlamak zorundaydılar.

1978 yılı verilerine göre, kırsal kesimde 25 bin ilkokul bulunmaktadır. Köylerin yarısından çoğu okulsuzdur. Bu nedenle çoğu İranlı, okuma yazma öğrenmeye asker çağında başlar. Ka-

dınlara gelince, onların okuma-yazma öğrenmesine hiç gerek yoktur.

Kırsal kesimde orta öğretim kurumlarına hemen hiç rastlanmamaktadır. Kentlerde ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, ancak varlıklı aile çocukları ortaokullara ve liselere gönderebilmekteydi. Son derece ağır ekonomik koşullarda bir işçi ailesi çocuğunun orta öğretim görmesi hayal bile edilemezdi. Şah, arada bir «çalışkan» işçi çocuklarını «ödüllendirmek» amacıyla, onlara burslu orta ve yüksek öğrenim olanağı sağlardı. Ancak bu konu kurcalandığında, çoğunlukla bu çocukların ailelerinin SAVAK ajanı olarak çalıştıkları ve «muhbir yurttaşlık» görevinin karşılığını aldıkları görülmüştür.

BİLİM YAŞAMI VE ÜNİVERSİTELER

İran üniversitelerinde Amerikan özentisi bir hava estirilmiştir. Geniş kampuslu modern binalarda «mutlu» öğrenciler ders görürlerdi. Üniversite binalarının göz karaştırıcı bir görünümde olmasına özenilmişti. Labratuarlar, gerçekten her türlü araçla ve gereçle donatılmışlardı. Üniversite bahçeleri, yemyeşil birer park görünümündeydi. Öğrenciler, istedikleri gibi futbol, basketbol oynayabilirler, öğretim denetçileriyle birlikte tiyatro çalışmaları yaparlardı. Modern ve büyük üniversite kitaplıkları görülmeye değerdi. Ne var ki bu kitaplıklar, SAVAK'ın hazırladığı listelerdeki kitaplarla doldurulurdu. Şah yönetiminin ülkeye egemen olduğu birkaç ay öncesine kadar, üniversitelerde kitap okuma özgürlüğü çok kısıtlıydı.

Görünüşü gözler kamaştıran, ancak en koyu baskı yöntemleriyle yönetilen bu üniversiteler, herşeye karşın Şah'ın başına birçok dert açtı. İranlı öğrenciler, yıllar boyu Şah rejiminin, SAVAK ajanlarının nefesini enselerinde duyarcasına izlendiler. Yabancı ülkelerde bile, peşlerindeki SAVAK ajanlarının kurşunlarına hedef olarak öldürülen, ya da yakalanıp ülkelerine gönderlierek işkenceden geçirilen, zindanlara tıkılan, katledilen İranlı öğrenciler savaşımı elden bırakmadılar.

Şah, kendi ülkesindeki üniversiteleri böylesine amansız bir baskı altında tutarken, dünya kamuoyunda «saygınlık» kazanmak amacıyla, yabancı ülkelerdeki birçok eğitim ve öğretim kurumuna önemli bağışlarda bulunmaktan da geri durmadı. Örneğin 1976 yılında, Amerika'nın George Washington Üniversitesi'nde 1 milyon dolar bağışta bulundu. Okuma-yazma oranı-

nın % 70'in altında bulunduğu ülkesine karşı eli sıkı olan Şah, yabancılara gelince pek de cömertti.

Ocak 1962'de Tahran Üniversitesi'nde patlak veren olaylar nedeniyle, Şah'ın paraşütçü birlikleri Üniversite bahçesine havadan indirme yaptılar. Üniversitenin kitaplıkları yakıldı, öğrencilere karşı akıl almaz bir vahşet uygulamasının örnekleri sergilendi, genç kızlara sadistçe tecavüz edildi. Üniversiteye yönelik böylesi olaylar, 1979'a kadar sık sık yinelendi.

1953'te çıkarılan ağır baskı yasaları, 1979'a dek durmaksızın işletildi. İlkokul öğretmeninden üniversite öğretim üyesine kadar binlerce eğitim ve öğretim görevlisi SAVAK'ın işkence merkezlerinden geçti ya da öldürüldü. 1975-79 arasında, yalnızca Tahran'da 23 bin öğretim görevlisi tutuklu bulunuyordu. Bu insanların tek suçu, öğrencilerine daha güzeli, daha iyiyi öğretmeye çabalamaktı.

1973 yılında, Şah'a ve Kraliçe'ye fahri profesörlük payesi verilmesini protesto amacıyla üniversite öğretim üyeleri cübbelerini bırakarak derslere girmediler.

Kasım 1977'de, Tahran Üniversitesi'nde ilerici yazarların da katılmasıyla düzenlenen bir söyleşi, SAVAK'ın silahlı komandoları tarafından basıldı, yüzlerce öğrenci tutuklanarak SAVAK merkezlerine gönderildi. Daha sonra, olaylar artan bir hızla gelişti ve Tahran Üniversitesi kanlı saldırılara sahne oldu.

Evet, yabancı bir gözlemcinin ilk bakışta gözlerini kamaştıran İran Üniversitelerinin içyüzü işte böyleydi.

Elbette ki, bu koşullar altında İran'da ciddi bir bilimsel faaliyetin yürütülmesi olanaksızdı. Bilim adamları, çoğunlukla ömürlerini zindanlarda geçiriyorlar ya da ülkeyi terketmek zorunda bırakılıyorlardı. Bugün artık gerek özgürlüklerine kavuşan, gerekse ülkelerine dönmeye başlayan bilim adamları, devrimin kendilerinden beklediği hizmete katılabilecekler.

Doğaldır ki, İranlı öğrenciler de çeşitli eğilimleri temsil eden gruplardan oluşuyor: Goşist eğilimli fraksiyonlar, Musaddık yanlıları, Humeyni'yi destekleyenler ve TUDEH'in gençlik örgütü olarak faaliyette bulunanlar. Ne var ki, tüm bu gruplar Şah rejimine karşı, ortak bir anti-faşist ve anti-emperyalist savaşımda bir araya geldiler. Her biri, İran'da demokratik devrimin gerçekleşmesine gücü ve yeteneği oranında katkıda bulundu. İran gençliği, demokratik devrimin kazanımlarının korunmasında ve geliştirilmesinde bugün daha büyük görevlerle karşı karşıya bulunuyor.

BASIN YAYIN - KİTLE HABERLEŞME ARAÇLARI

İran'da daha düne kadar, basında özgürlüğünden söz etmek olanaksızdı. Her türlü kitle haberleşme araçları, gazeteler, radyo ve televizyon tamamen Saray'ın denetimi altındaydı.

Tahran'da ikisi büyük, dördü küçük olmak üzere belli başlı altı gazete çıkmaktaydı. Şah döneminde 1978 yılı ortalarına kadar Farah'ın istekleri doğrultusunda çıkarılan ve kadınları «aydınlatıcı» olarak tanımlanan iki kadın dergisi, açık saçık foto roman dizileri bastıkları gerekçesiyle Geçici Devrim Hükümeti tarafından kapatıldı.

İran gazetelerinin, Şah'ı en ufak bir şekilde eleştirmek şöyle dursun, Hükümetin iç ve dış politikasına «ters» düşecek herhangi bir yazıya ya da yoruma yer verinesi de kesinlikle olanaksızdı. Şah, dünya basınına duyurulması gereken haberleri, yabancı basın mensuplarıyla kendisi görüşerek ya da hazırlattığı demeçleri onlara ileterek duyururdu. Bunun bir yolu da, Tahran'da yayınlanan Kayhan Gazetesi'nin çıkardığı İngilizce bir gazeteden yararlanmaktı.

Gazeteler, daha basılmadan önce Saray'ı sansür kurumu tarafından büyük bir titizlikle incelenirdi. Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İran'ı ziyareti sırasında da tipik bir sansür olayına tanık olundu. Diplomasi kurallarıyla pek de bağdaşmayan Sunay'ın ve eşinin davranışları, bir resim ve bir kaç cümlecikle gazeteye verilmişti. Ancak Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri gözetmek zorunda kalan Saray'ın sansür kurulu, bu yazıyı ve gazete basılmadan hemen sayfadan çıkartmış ve kalıp değiştirmişti. Böylece, iki ülke arasındaki dostluk bağlarını «zedeleyici» bulunan o haberin halka duyurulması engellenmişti.

Mardom Partisi'nin resmi organı Mehr - İran ve Novin Partisi'nin yayın organı Nedaye İran Novin, 1974 yılında bu partilerin kapatılmasıyla yayın hayatından silinmişlerdir. TUDEH Partisi'nin yayın organı ise, yıllardan beri açıkça basılıp satılamamıştır. Ancak Parti, yeraltı faaliyetleri çerçevesinde gazetenin basımını ve dağıtımını uzun yıllar sürdürebilmiş, bütün çabalarına rağmen Şah'ın ajanları, bu gazetenin nerede basılıp nasıl dağıtıldığını bulamamışlardı. Ayrıca çeşitli örgütler, yıllar boyu gizlice gazete ve dergi basmaya devam etmişlerdir. Ancak, bunların hiçbiri uzun ömürlü olmamıştır.

Daha yedi ay öncesine kadar İran'da çıkan gazetelerin hemen hepsinin birinci sayfalarla, mutlak Şah'ın, Farah'ın ve çocuklarının resimleri, onlarla ilgili haberler yer alırdı. Yaptıkları işler ne denli gereksiz ve önemsiz olursa olsun Şah ve ailesiyle ilgili haberler, gerek basında, gerekse televizyonda hep öncelik alırdı. Şah ve Kraliçe, zaman zaman bu gazetelerin güvendikleri muhabirlerini ve yazarlarını Saraya çağırtarak resim çektirir, onlarla görüşmelerde bulunurdu. 1978 ortalarında, sansüre daha fazla alet olmayacaklarını bildiren basın mensupları Şah rejimine karşı ayaklandılar. Şah güçten düşünce, gazetelerin tavrı da birdenbire değişti. Yakın bir zamana kadar Şah'ın en yakın dostları olan Kayhan ve Ettelaat gazetelerinin sahipleri, şimdi bu dostluğu tamamen unutmuş görünüyorlar. Kayhan ve Ettelaat gazeteleri, son aylarda Şah'a ve sansüre karşı cephe aldılar.

Genellikle divan edebiyatından seçmelerle, kara sevda öyküleriyle ve kahramanlık hikâyeleriyle avutulmuş olan İran insanı, yeni yeni, dünyanın dört bir yanında çıkan kitapların farkına varmaya başlıyor.

Son birkaç ay öncesine kadar Tolstoy'un, Çehov'un, ve doğal olarak Gorki'nin yasakladığı İran'da, bugün bu yazarların kitapları yeni yeni ortaya **çıkmaya başladı.**

İran'da yazarlar 1979 yılına kadar iki bölüme ayrılmışlardı: İşbirlikçi Saray yanlısı, Saray'dan aylık alarak ve Saray'ın propagandasını yaparak bolluk içinde yaşayan yazarlar ile ilerici, çağdaş anlayışı temsil eden yazarlar. Çağdaş yazarların büyük çoğunluğu, ağır işkenceler altında kaldı, zindanlarda yattı, ülkeyi terketmek zorunda bırakıldı, ya da ünlü yazar Behrengi gibi bir kaşık suda boğduruldu.

İran'da işbirlikçi yazarlar, «Kalem Derneği»nde toplanmışlardı. Hiçbir fikir ve sanat değeri taşımayan bu «yazarlar»ın kitapları, parasız basılarak resmi dairelere büyük miktarlarda dağıtılır ve karşılığı devlet tarafından ödenirdi.

Son yıllarda olağanüstü bir sansür uygulamasına geçilmişti. Sansür kurulunca alınan son önlemler gereğince, telif ya da çeviri her tür kitabın yayınlanmasından önce Kültür ve Sanat Bakanlığı Genel Yazı Dairesi'ne sunulması zorunluydu. Bu dairede incelenen kitaplar, ancak Sansür Kurulu'nun izin verdiği miktarda basılıp yayınlanmaya hak kazanıyordu. Buraya gelen kitaplar, yazılar didik didik edilircesine incelendikten

sonra ya «basılamaz» denilerek tamamen reddediliyor, ya yeniden incelenmek üzere sahibine geri veriliyor ve kendisinden bazı yerlerin değiştirilmesi isteniyor ya da «basılabilir» damgası yiyerek yayıncıya gönderiliyordu. Sansür Kurulu'nun izniyle çıkan bir kitap halk tarafından tutulmuyor, buna karşılık Saray ve çevresinde sözü ediliyor, gazetelerde adı geçiyor, hatta devletin olanaklarıyla yabancı dillere de çevrilerek yazara büyük paralar ödeniyordu.

Kalem Derneği'ne karşı olarak, bir de 1967 yılında su yüzüne çıkmış olan İran Yazarlar Birliği vardır. Devrimci ve ilerici bir yolda çalışmalarına devam eden İran Yazarlar Birliği üyelerinin birçoğu, Şah'ın ve SAVAK'ın hışmına uğramışyır. İran Yazarlar Birliği, zindanlarda yatan yazarların ailelerine yıllarca yardım etmiş, ayrıca Dünya Af Örgütü ve benzeri kuruluşlarla birlikte çalışarak hapislerde bulunan yazarların salıverilmesi yolunda çalışmalar yapmıştır. Bu arada, devrimci faaliyetlerinden ötürü öldürülen Ozan Nima, Yoşic, Öğretmen-Yazar Samed Behrengi ve Edebiyatçı Ahmed Al-e Ahmad için İran Yazarlar Birliği'nce anma törenleri düzenlenmiştir.

1968 yılında, İran Yazarlar Birliği üyelerinin bir bölümü «yasa dışı» bir sanat dergisi yayınlamak suçuyla tutuklandılar. ağır işkencelerden geçirildiler ve iki yıldan on yıla kadar ağır hapis cezalarına çarptırıldılar. Ünlü yazar Muhammed Reza Zemani, 1968 ve 1970 yıllarında tutuklandı, türlü işkencelerden sonra yargılanmadan serbest bırakıldı. Bunu gibi bir çok yazar ve fikir adamı da hiçbir neden gösterilmeksizin yıllarca zindanlarda tutuldu, işkencelerden geçirildi, kimi öldü, kimi hastalandı.

İran'da yazarların baskı altında tutulmasıyla ve sansür uygulamasıyla ilgili olarak, 1978 yılında Dr. İldeniz Kurtulan'ın Sosyal Klasiklerde yayınlanan bir yazısında şöyle bir olay anlatılıyor: Shakespeare'in ünlü Hamlet'inin Farsça çevirisi Sansür Kurulu'na gönderilir. Eserde sık sık geçen «kral» sözcüğü, kurul üyelerini pirelendirir. Eseri yayınlanmak üzere Kurul'a sunan kişi çağırılarak kendisine «kral» sözcüğünün ne anlama geldiği ve eserin kim tarafından yazıldığı sorulur. Sunucudan. yazarı bulup getirmesi istenir. Sansür Kurulu'nun cehaletini ortaya koymaktan korkan sunucu, önce susar, fakat sonra, yüzyıllarca önce yaşamış olan İngiliz yazarı Shakespeare'nin adından söz etmek zorunda kalır. Bu cevaptan tatmin olmayan kurul üyelerinin sunucuya yanıtları şöyledir: «Zaten adı ve yazarı da anlaşılmaz bir kitap. Bu komünistlerin her işi karışık oluyor.

Sen hemen kitabın yazarını bulup getirmezsen, SAVAK aracılığıyla biz onu buldurtmasını biliriz». Böylesine cahil bir sansür kuruluna havale edilen yazarların ve sanatçıların neler çektiği hakkında başka ne söylenebilir ki...

Sansür Kurulunca 1978 yılı sonuna dek İran'da yasaklanmış olan kitapların bazılarını bir utanç belgesi olarak okurlara sunmak istiyorum.

Tolstoy — tüm eserleri
Gorki — tüm eserleri
Jean Paul Sartre — tüm eserleri
Ostrovski — tüm eserleri
Howard Fast — tüm eserleri
LENİN — tüm eserleri ve yaşamı
Marks — tüm eserleri ve yaşamı
Komünist Partisi Manifestosu
Paris Komünü
Vietnam savaşıyla ilgili tüm eserler
Dünyadaki ulusal kurtuluş savaşlarıyla ilgili tüm eserler
Husrev Ruzbeh'in Savunması
Azerbaycan Demokrat Fırkası Tarihine Bir Bakış
Samed Behrengi — tüm eserleri
Aragon — Kurşuna Dizilenlerin Mektupları
Hamid Musaddık — Rüzgârın Yörüngesinde
Muhammed Mesud — Gece Eğlenceleri
Mustafa Zamani — Çocuk
Masumi Divanı
Jean Toynbee — Marksisiz ve Yeni İdealizm
Georg Lucats — Gerçekçiliğin Anlamı
Plehanov — Tarihte Kişiliğin Rolü
Mustafa Rahimi — Bakış
Muhsin Yalaghani — Öğretmenler
Bozoğ Alavi — Hapisane Karalamaları
Mirza Ali Ekber Sabir — Hophopname
Feridun Tankobani — Kalabalık Kentin Güncesi
Ahmed Sadık — Darağacı Altında
Vusug — Behrengi Üzerine Söyleşi
Hasan Sard — Cezayir ve Savaşan Yiğitler
Muhammed Mesud — Cehennemde Yeşeren Güller
Muhammed Mesud — Umudun Baharı

Bu listenin dışında daha yüzlerce eser, sansür kurulu tarafından bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yasaklanmıştır.

İranlı yazarlar, Şah rejiminin akıllara durgunluk veren bu sert önlemlerine karşın, 1950'lerden bu yana her türlü acıya ve çileye katlanarak savaşımlarını sürdürdüler. Çağdaş İran edebiyatının en güçlü yazarları, eserlerini zindanlarda kaleme almak zorunda kaldılar ve onları halka ulaştırmaya çabaladılar. Bunlar, yalnızca eserlerinin değeriyle değil, aynı zamanda yürekliliklerivle de anılacaklar.

SANAT YAŞAMI

1978 yılının ortalarına kadar, yazar-çizer takımının dışında opera ve bale sanatçıları, ses sanatçıları ve müzisyenler de, tamamen Saraya bağımlı olarak çalışmaktaydılar. Sarayın emriyle, Kraliçe'nin yaş günü ya da veliaht Prens Rıza'nın ad günü için operalar bestelemek, piyesler yazmak, bunların en belirgin görevleriydi.

Saray çevresinden yararlanıp, başları derde girmeden yaşamak isteyen sanatçı kesimi, sürekli şekilde Saray ve çevresinin beğenisini kazanmaya çalışmışlardır. Bunlar arasında, daha önce devrimci eylemlere katılmış olanlar da vardı. Ama sonunda, Şah'ın deyimiyle «pişmanlık duyarak» aman dilemişler ve Saray tarafından affedilerek önemli noktalara getirilmişlerdi. Bunun özel bir nedeni vardı. Şah, insanların, gençlik yıllarının heyecanıyla yanlış düşüncelere kapılarak «kötü işler yapabileceklerini», ancak yaşları ilerledikçe akıllanacakları tezini savunmuştu. Orta yaşlarında «nedamet getirenler», ellerinden tutularak kurtarılmalı ve yanlışlarını anladıkları için de ödüllendirilmeliydiler.

Eskiden «devrimci» olan biriyle tanışmıştım. Tahran'da Musaddık'a karşı düzenlenen darbe sırasında, Şah'ın muhalifleri arasında çalışmış ve ön saflarda çarpışmıştı. Daha sonra, Şah Musaddık'ı devirip İran'a geri dönünce, Fransa'ya giderek orada yerleşmişti. Yaşı ilerledikçe, yurdunu özlediğini söylemiş ve çevresindeki SAVAK ajanları aracılığıyla Şah'tan «özür dileyerek» Saray'ın safındaki yerini almıştı. Kendisiyle tanıştığım sıralarda Kültür Bakanlığı Müsteşarı'ydı. 1953 olayları sırasında SAVAK'ın komandoları tarafından açılmış bıçak yarasının izi hâlâ yüzünde duruyordu. Şah'a karşı bağlılığını göstererek ödüllendirilen bu yüksek dereceli bürokrat, birkaç yıl önce, ağır bir beyin ameliyatı sonucu tümör tam olarak alınamadığından acılar içinde kıvranarak ölmüştü.

Hafızları, Firdevsileri, Ömer Hayyam'ları, Şeyh Sadileri, daha nice nice yüzlerce ünlü düşünür ve yazarı yetiştiren bu topraklardan, son yıllarda çok az sanatçı ve yazar dünya sanat çevrelerinde seslerini duyurabildiler. Saray tarafından seçilen yazar ya da sanatçılar ,hiçbir değer taşımayan yapıtlarıyla dünya sanat çevrelerini elbette etkileyemezlerdi. Şah rejimine karşı çıkan sanatçılar ise, işkence, baskı ve ölüm korkusu içinde fazla eser vermediler. Kültür ve sanatın yozlaştırıldığı, yazarların ve sanatçıların baskı altında tutulduğu bu ülkeye Şah, «Dünyanın en hızlı kalkınan ülkesi» diyordu. Ülkeme Görevim adlı kitabında Muhammed Rıza, sanat ve kültür anlayışını şöyle anlatıyordu: **«İran bugün dünyanın en hızlı kalkınan ülkelerinden biridir. Yüzyıllar boyu geri kalmış bir topluma birden bire kaldıramıyacağından fazla özgürlük vermek sakıncalıdır. Hem ülkemin insanları yeterince özgürdür. Ben, bu ülkenin başına Tanrının bir lütfu olarak ve Tanrı tarafından görevlendirdiğim için gelmiş bulunuyorum. Ülkem için en doğruyu, en iyiyi yaptığımdan eminim. Yaptıklarımı beğenmeyenler çıkabilir. Bunlar hasta ruhlu kişilerdir. Bir gün, ya yanlışlarını anlayacaklar, ya da çekip gideceklerdir. İran'ı eleştirenler, bazı gerçekleri görmezlikten geliyorlar. Biz halkı baskı altında tutmuyoruz. Bizim baskı altında tuttuklarımız, fırsat bulduklarında gerilla eylemlerine girişenlerdir. Bunlara karşı asla hoşgörülü davranmayacağım. İran'da çok partili rejime karşı değiliz; ancak bu partilerin ulusal olmaları koşulu vardır. Marksizme ve sosyalizme karşıyız. Tüm eleştirilere karşın İran'ın büyük ölçüde kalkındığını görmemek olanaksızdır. Bu gelişme hızıyla, Batı Avrupa ülkelerine yetişebileceğimize inanıyorum. Çocuklarımızın zararlı fikirlerle zehirlenmelerine ve zihinlerinin bulunmasına izin vermeyeceğiz. Batılı ülkelerde gençlik ve başıbozukluk içindedir. Bunu ülkemde izin vermeyeceğim. Yönetim şeklimizin çağdışı olduğunu savunanlar var; değiştirilmesini öneriyorlar. Buna kesinlikle niyetli değilim. İran kendi bildiği yoldan ilerlemeye devam edecektir. İran'da Şah yönetimine karşıt grupların etkisi sanıldığından da azdır. Her ne fikirle olursa olsun bize karşı olanların peşini bırakmayacağız. Bizce bu girişimler, İran'ı yıkma çabalarıdır. Bu yüzden her zaman kendilerini izleyecek; kültür, sanat, eğitim ve öğretimde onların istediği ödünleri vermeyeceğiz. Birtakım özgürlük meraklılarına çalışma olanakları sağlamayacağız. Bizi bu açıdan eleştirenler, diledikleri gibi eleştirebilirler.»**

Evet, çağımızın en gaddar devlet adamlarından biri olarak bilinen Muhammed Rıza Pehlevi, ülkesinde devlet yönetimiyle özgürlük anlayışıyla sanat ve kültürle ilgili olarak bunları yazmıştı birkaç yıl önce. Daha sonra, bu yazdıklarını çok beğenmiş olmalı ki, Kasım 1975'te Newsweek dergisinin muhabirinin sorularını da aynı şekilde yanıtlamıştı.

«Eleştirilirsek bile yolumuzu değiştirmeyeceğiz» diyen Şah, eleştirilere kulak asmadığından olayların ne denli hızlandığını, hangi boyutlara ulaştığını da pek farkedemedi ve bunca büyük lafların ardından, canını dışarıya zor attı. Bulunduğu yerde tutuklanması emriyle aranan Şah, eğer bir gün İran mahkemelerinin eline geçerse acaba soruları yine bu hoşgörüsüzlükle, bu pervasızlıkla yanıtlayabilecek mi?

SPOR DÜNYASI

İran tarihinde sporun çok önemli bir yeri var. Özellikle Şah Abbas zamanında oynanan polo oyunu, yıllar yılı ülkenin ulusal sporu haline gelmişti. Ayrıca, Türkiye'de olduğu gibi İranda da güreş çok ileri gitmişti. Ancak son 25 yıl içinde, diğer tüm kültür faaliyetlerindeki yozlaşma ve bozulma ülkenin spor dünyasını da etkiledi. Tahti İmamali ve Habibi gibi nice ünlü güreşçiler, dünya güreş şampiyonalarında yıllarca birincilik aldılar. Hatta İran güreş milli takımı, 1966 yılında dünya şampiyonu oldu. Ancak, o yıl Şah tarafından da Cihan Pehlivanı olarak ilan edilen Baş Pehlivan Tahti'nin birden bire SAVAK ajanları tarafından öldürülmesinden sonra işler değişti. Şah'a karşı geldiği ve ilerici olduğu için öldürülen Tahti'nin ölümünden sonra, İran'lı güreşçilerin hızı da gün geçtikçe kesildi. Ve sonunda, İran güreşi de Türk güreşine döndü.

Şubat 1979'un başında Geçici Devrim Hükümeti, Tahran'ın en büyük stadyumu olan Emcidiye'nin adını Tahti Stadyumu olarak değiştirdi.

İran'da futbol da, yıllardan beri sevilen bir spordur. Muhammed Rıza, 1974 yılında Tahran dışında 100 bin kişilik bir stadyum yaptırarak stadyuma kendi adını vermiş ve Asya futbol kupasını burada başlatmıştır.

Avrupalı sporcuların yönettiği İran milli futbol takımı, zaman zaman Asya kupalarında şampiyonluk elde etti. Ancak, spor alanındaki genel gerilemeyle birlikte, futbol da son yıllarda büyük bir gerileme kaydetti.

Spor faaliyetleri, ülkedeki varlıklıların bir eğlencesi haline dönüştürüldü. Yıllardan beri kitle sporuna hiç önem verilmedi. Halk yığınlarını uyutmanın bir aracı olan futbola bile gereken önem verilmedi. Tenis, basketbol, voleybol, dağcılık gibi sporlar, ancak zenginlere özgüydü. Tahran'ın kuzeyindeki Abı-Ali kayak merkezi, İran burjuvazisinin eğlence yeriydi. Şah, burada Elbruz dağlarının bir bölümünü tamamen kendisi ve Saray çevresi için ayırtmış, görkemli bir kayak evi yaptırarak hafta sonlarını orada geçirmeye başlamıştı. Şah ve ailesinin kayağa gittiği günler, o yöreye uçan kuşu bile sokmazdı SAVAK ajanları, Şah, Abı-Ali'ye helikopterle gider yine helikopterle dönerdi. Ülke dışına kayak yapmaya gidemediklerinde kayak keyfini burada çıkarırdı Pehlevi ailesi. Ve tüm aile üyeleri, iyi kayak yapmakla övünürlerdi. Karlı dağları bile kendi çıkarlarına uygun şekilde parselleyen Şah, halkından tamamen kopmuş olarak buralarda keyif çatıyordu. Ve ülkede yaşayan insanlar spor olgusunun farkında bile değillerdi.

Dış Politika ve Dışİlişkiler

1960'ların ortalarından bu yana İran Orta Doğu'da emperyalizmin bekçiliği görevini yüklenmiş ve dış politikasının çizgilerini de buna göre çizmişti. Bu görev İran'a ABD tarafından verilmiş, ve özellikle Nixon doktrini diye bilinen plana göre uygulanmıştı. Plâna göre İkinci Dünya Savaşından bu yana Amerika'nın üstlendiği Kapitalist ülkelerin savunulması görevi, kapitalistleşme sürecinde olan küçük ülkelere de dağıtılmış, böylece üçüncü dünya ülkelerinin ABD çıkarlarına göre emperyalizmin boyunduruğu altına tam olarak girmeleri sağlanmaya çalışılmıştı.

İran'ın ABD emperyalizminin maşası haline gelmesine neden olan beş ana neden vardır; İran daha İkinci Dünya Savaşı başından beri değişen dış politikası ile emperyalizmin kucağına oturmuştu. O yıllardan bu yana İran ile Amerika arasında ciddi bir anlaşmazlık görülmedi. 1945'den bu yana Amerikan dış politikası kesin bir şekilde İrandaki Şahlık yönetimini destekledi ve onun başta kalabilmesi için kendine düşen görevi yaptı. İkinci ana etken, İran'ın coğrafi durumu ile ilgiliydi. Orta Asya'da çok önemil bir yeri olan İran ABD tarafından bu bölgenin askeri ve ekonomik gücü olarak seçildi. İran yataklarından fışkıran petrol, ülkeyi kapitalistleşme olgusunun içine sokuyordu. ABD İran'ı kontrol altına almakla bir yandan Arap ülkelerinin kontrolunu elinde tutarken bir yandan İran'ın kuzey komşusu Sovyetler Birliğini denetleme olanağını da bulmuştu. Sovyetler Birliğinden gelecek olan herhangi bir askeri saldırıya karşı kendilerini koruyamayacakları ve bunun için de İran'ın ABD'ye gereksinim duyduğu ABD yöneticileri tarafından İran Şah'ına kabul ettirilmişti.

Üçüncü ana neden ülkenin iç politikası ile ilgiliydi. Şahlık yönetimi gibi çağımıza yakışmayan geri kalmış yönetimin başındaki Şah elbette, kendini korumak için Sosyalist bir ülke ile işbirliği yapamazdı. Onu ve çevresini koruyabliecek, Şahlık yönetimini sürdürmesine olanak sağlayarak onu başta tutacak olan ABD idi. Ve bu karşılıklı alışveriş Şah ile ABD'nin arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmasına neden oldu.

Şah, milliyetçilik, monarşi ve askeri gücün varlığını ABD'nin emperyalist politikası üzerine kurmuştu. Böylece bir yandan kendi varlığını sürdürürken bir yandan ülkedeki çeşitli ulusal grupların varlığını inkâr ediyor, bir yandan da askeri gücünü çoğaltarak halk üzerindeki baskısını da artırabiliyordu. Dolayısıyla ABD Orta Doğuda emperyalizmin bekçiliğini yaptırırken bir yandan da aynı güçlü orduyla Şah halkına karşı kendi bekçiliğini yaptırıyordu.

Sonuncu neden ise Büyük Britanya İmparatorluğunun çökmesi ile meydana gelen boşluğu emperyalizmin yararına bir ülkeye doldurmaktı. İngiltere'nin Basra Körfezinden çekilmesi 1961 yılında Kuveyt'in bağımsızlığını ilan etmesiyle başlar. Bunu 1967'de Güney Yemen ve diğer Arap emirlikleri, 1971'de Bahreyn ve Katar takip etti. Arap yarımadasında İngilizlerin çekilmesi ile büyük bir bağımsızlık hareketi başlamıştı ve durmuyordu. Emperyalistlerin Arap yarımadasını ve dolayısıyla petrolü denetleyebilmek amacıyla kurdurup destekleriyleri İsrail tampon devleti, bu bağımsızlık hareketleri ve Filistin olayına karşı tek kalıyordu.

Orta Doğu'da olaylar hızla değişiyordu. 1958 yılında Irak'da monarşi devrilmiş, kral ve yöneticiler öldürülmüştü. Tahtlar birer birer çöküyordu. 1962'de Kuzey Yemen'de de bir taht devrildi. 1963 yılında Arap yarımadasının en gerici yönetimlerinden biri olan Umman sultanlığında iç savaş başladı. Sultanın ordusunun yanında Şah'ın ordusu yer alırken İran gerillaları da Umman halk savaşçılarının yanında yerlerini alıyorlardı. 1973'de Afganistan ve Pakistan'da tahtlar devrildi, yönetimler değişti. İran o günlerde bağımsızlık hareketlerine karşı bir tavır alıyor ve kendi gibi gerici yönetimleri ekonomik ve mali gücüyle destekliyordu. Örneğin Ethopya'daki, Zahire'deki hatta Vietnam'daki iç savaşlarda İran, Şahlık yönetimi daima ABD ile birlikte halka karşı yönetim ile birlikte oldu.

Böylece İran'ın dış politikası ile ilgili bölümde genel olarak şöyle diyebiliriz: 1945 ile 1963 yılları arasında İran'ın dış poli-

tikası kendi iç sorunlarının çözümlenmesi, Şahlık yönetiminin ayakta kalabilmesi ile ilgiliydi. Bu dönem içinde Şah'a karşı baş kaldırmalar önlendi, ve kapitalist rejimin yerleşmesine çalışıldı. 1963 yılından sonra ise İran'ın dış politikası ile ilgili fazla bir söz etmeye olanak yok, çünkü dış politikası içinde önemli bir olay yok. İran dış politikası ABD ve onun emperyalist müttefiklerinin çıkarlarına hizmet doğrultusunda Orta Doğu'da bir bekçilik görevi olarak süregeldi. ABD'nin dış politikası doğrultusunda hareket eden İRAN son yıllar içinde göstermelik olarak dahi emperyalistlere karşı tek bir çıkış yapmadı, ve gerek Orta Doğu halklarının gerek kendi halkının karşısına İran Şahlık yönetimi, emperyalizmin maşası olarak çıktı.

Son yıllarda İran dev boyutlar kazanan silahlanma yarışının Orta Doğu'daki şampiyonu olarak görülüyordu. Doğu'nun en büyük askeri gücüne sahip olan İran son dört yıl içinde Amerika'da 15 milyar dolarlık silah satın aldı. ABD ayrıca İran'a sekiz nükleer enerji istasyonu satmayı kabul etmiş, ve Şahlık döneminde bu santralların karşılığı da peşin olarak ödenmiştir. Geçtiğimiz beş yıl içinde İran Silahlı Kuvvetlerinin bütçesi 10 katına yükseltilerek 1977 yılında 13 milyar dolara çıkarılmıştır. (Türkiye Savunma bütçesinin 6 katı). Bu savunma bütçesi için ayrılan paranın 4.5 milyar dolarlık kısmı 1979 yılı başına kadar doğrudan doğruya ABD'ye gitmiştir. Şahlık yönetimine son verilene kadar ülkede 45 bin asker ve sivil Amerika'lı İran Silahlı Kuvvetlerinde görev almış ve 350 bin askerin eğitilmesinde çalışmışlardır.

Son altı yıl içinde İran tam 25 milyar dolarlık silah satın alarak görülmemiş bir rekoru ulaşmıştır. İran Şahı Pehlevi son yıllarda İran'ın dünyanın beşinci büyük gücü olması için elinden geldiğince uğraştığını söylüyordu. Şahlık yönetiminin son günlerine kadar kendini Basra Körfezinin en meşru koruyucusu olarak gören Şah, etkisini Güney Afrika'dan Endonezya'ya kadar genişleterek Hint Okyanusunda bir «ORTAK PAZAR» kurmak niyetinde olduğunu söylüyordu.

1977 Kasım ayının ilk haftasında Bussiness Week dergisine verdiği bir demeçte Şah «İran, bölgede statükonun koruyuculuğunu mu üstlenmiştir?» şeklindeki soruyu şu şekilde yanıtlamıştı. **«Onun gibi bir şey, ama doğal olarak ilgili ülkelerin onayı ile. Aslında biz bir bölgesel işbirliği anlaşmasından yanayız. Ama şu anda tek başımıza güçlü olmak, Hint Okyanusunda ve tüm doğu cephesinde gerçekten en büyük güç olduğumuzu kanıt-**

lamak zorundayız. Biz Orta Doğu'da Komünizme karşı halkların kalesi ve bekçisiyiz.»

CIA'nın bir araştırma bürosu olarak çalışan Rand Cooparation'ın 1969 yılında hazırladığı bir raporunda, «BU BÖLGEDE DOĞRUDAN DOGRUYA MPDAHALEMİZE GEREK KALMADAN İSTEDİĞİMİZ BÜTÜN AMAÇLARA ULAŞABİLECEK OLAN İRAN'A TÜM KOLAYLIKLARI GÖSTERMELİYİZ» diyordu. ABD'li CIA uzmanları. Ve gerçekten de o tarihten itibaren İran'a tüm kolaylıklar gösterildi. Üsler (Ebu Musa Elektronuk Dinleme Merkezi gibi aslında Amerika'lıların olan üsler çoğaltıldı. Binlerce Amerikalıya görev verildi, bütçe artırıldı ve CIA uzmanlarının isteklerine paralel bir siyasal ortam içine girildi.

ORTA DOĞUDAKİ STATÜKONUN HER NE PAHASINA OLURSA OLSUN KORUNMASI gün geçtikçe zor bir hal alıyordu. Yüzbinlerce asker besleyen ve emperyalistlerin beslek hükümetçiklerine yardımcı olmaya çabalayan Şah'ın gücü olup bitenleri aşamıyordu. Kendi ülkesi dışında Basra Körfezinde de tüm gerici rejimlerin iktidarda kalmaları için büyük çaba harcayan Şah, o ülkelerde ilerici hareketlerin serpilmesini engellemek için jandarmalığı üzerine almıştı.

Emperyalizmin Orta Doğudaki odak noktası İsrail'i destekleyen tüm Arap ülkeleri ilişkilerini kesmişken, ona yardım elini uzatan, petrol satmaya devam eden yine Şah'dı. Bir yandan İsrail'e yardım elini uzatırken bir yandan da Umman Sultanı Kabus gibi kendisine dost olan gerici sultanların ayakta kalabilmeleri için büyük çaba sarf ediyordu. İran SAVAK örgütü de Orta Doğu'da İsrail Mossad haber alma örgütü ile birlikte çalışarak tüm ilerici güçlere ve rejimlere karşı tavır alıyordu. 1972 yılında eski Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in SAVAK, MOSSAD ve MİT ile ilgili görüş ve açıklamaları da bu savı destekler durumdaydı. Çağlayangil bu üç örgütün birlikte çalıştıklarını, ve ABD'nin istemleri ile hareket ettiklerini açıklamıştı.

EMPERYALİST ÜLKELERLE İLİŞKİLER — ABD İLE İLİŞKİLER

İran ile ABD arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşından önce yeni yeni kurulmaya başlamıştı. Savaş sırasında ise daha önce de belirtilen nedenlerle ABD İran üzerindeki emperyalist düşüncelerini kabul ettirdi. Kendi gücünü de böylec korumayı

amaçlayan Şah, emperyalizmin boyunduruğu altına girdi. Musaddık'ın yenilmesinden sonra Orta Doğu'da «Kuzey Kaplanı» denilen hat çekildi ve Türkiye, İran, Pakistan, Sovyetler Birliği'ne karşı emperyalistlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başladılar. 1955 yılında İran Bağdat Paktı'na katıldı, bu anlaşma daha sonra CENTO'ya dönüştürüldü. Uzun yıllar askeri bir anlaşma olarak devam etti, ve İran devriminden sonra İran'ın CENTO'dan ayrılması ile varlığını yitirdi.

1958 yılında Irak'daki devrimden sonra Şah kendi varlığını koruyabilmek amacıyla ABD'den daha fazla askeri yardım istemeye başladı. 1959 Mart'ında yeni savunma anlaşması imzalandı. Aynı günlerde Amerikan Kongresi'nde İran'a yapılan yardımın boşa gittiği görüşü savunulmaya başlanmıştı. 1961 yılında Amerika Şah'a, ülkesinde reform hareketlerini gerçekleştirmediği takdirde yardımın kesileceğini söylüyordu. Aynı günlerde Kennedy başa geçmişti, ve ABD'nin Güney Amerika'da uyguladığı politika da buna eş değerdeydi.

ABD İran'a «Ak Devrimi» önermekle bir taşla birkaç kuş vuruyordu daha önce de anlatıldığı gibi. Bir yanda reform hareketleri ile birlikte toprağa bağlı olan para sanaiye ve tüketime kaydırılıyor, bir yandan da askeri güç artırılarak petrolden gelen gelir olduğu gibi ABD'den alınan askeri malzemeyi karşılamaya yarıyordu. Aynı zamanda ülke bir ölçüde de olsa reform hareketlerine sokularak, dış görünüme bir çağdaşlık kazandırılmasına çaba gösteriliyordu.

İlişkiler bu şekilde sürüp giderken 1969-74 yılları arasında Ricard Nixon zamanında ilişkiler daha da arttı. Nixon Amerikan Birleşik Devletleri büyük Elçisi olarak Tahran'a Şah'ın İsviçre'den sınıf arkadaşı olan eski CIA Başkanı Richard Helms'i gönderdi. Helms, Büyük Elçilik görevi yanında Şah'ın en yakın adamı ve «akıl hocası» görevini de üstlendi. Eski CİA Başkanı olarak uyguladığı yöntemleri Şah'a aktararak devrimci girişimlere karşı ABD'nin Orta Doğu'daki kalesini korumayı üstlenmişti Büyükelçi.

İkinci Dünya Savaşından sonra ABD ile İran arasında gelişen ilişkiler sonucunda, İran ABD'nin en güvenilir kalelerinden birisi olmuştu. ABD'nin gücü ile ayakta kalabileceğini bilen ŞAH, ABD'nin tüm önerilerini birer birer kabul edip uyguluyordu. 1960'lara kadar ABD İran'a sadece Orta Doğu'daki bir kalesi olarak bakmıştı, ancak o tarihlerde ABD'nin önerisiyle

başlatılan «AK DEVRİM» uygulamasından sonra İran ABD için en büyük ihraç pazarlarından birisi haline dönüştü.

AK Devrim uygulamasıyla topraktan sanaiye geçen büyük toprak ağaları yeni yeni yatırımlara girmişler ve ülkeyi bir burjuvalaşma hareketinin içine sokmuşlardı. Amerika'nın istediği de zaten buydu. Böylece gerek silah ve gerekse diğer malları için büyük bir pazar bulmuştu. Aynı zamanda da ülkede iş gücü son derece ucuz olduğundan ABD bazı ürünleri İran'lı iş adamları ile işbirliği yaparak bu ülkede üretip dünya pazarlarına satabiliyordu. Çok ucuza mal olan ürünler dünya pazarlrında fazlasıyla müşteri bulabiliyordu.

Dünya politikası içinde İran bağımsız bir devlet olarak kabul ediliyordu, ancak gerçekte İran dış politikadaki hiç bir kararını ABD'ye danışmadan vermiyordu. Birleşmiş Milletlerdeki oylamalardan, petrol sorunlarına kadar her konuda İran'ın dış politikasını idare eden gerçekte ABD idi. Ayrıca ŞAH Amerika'dan satın aldığı silahlarla kendini aldatıyordu, çünkü ABD'nin izni olmaksızın bu silahların kullanılabilmesine olanak yoktu. Silahlar Şah'ın İran halkı üzerindeki baskısını sağlıyor, ve Orta Doğu'da bir barut fıçısını andıran ülke silahlarını ancak ABD'nin izin verdiği ölçülerde kullanabiliyordu.

Şah mutlaka kendisinden önce meydana gelen olaylarda, özellikle Güney Vietnamlı diktatör Ngo Dinh Diem, Kubalı diktatör Fulgencio Batista ve bunun gibi bir çoklarının durumunu incelemişti. Amerika'nın daha iyi bir müttefik bulduğu zaman kendisini terk edeceğini o da seziyordu belki, ama güvenilecek bir başka yeri, tutunacak bir başka dalı yoktu.

1956-76 yılları arasında ABD'nin İran üzerindeki planlarında değişiklikler oldu. CIA ile Hükümet ve Savunma Bakanlığı arasında görüş ayrılıkları vardı. Özellikle CIA'in Orta Doğu'daki Kürt topluluklarına yardımı ve kışkırtmaları CİA ile Hükümetin arasını açıyordu. Aynı zamanda Hükümet ile ABD'li iş adamları arasında da anlaşmazlıklar vardı. Ülke ekonomik olarak güçlendikçe tröstlerin kârları azalıyor ve bu da iş adamlarının işine gelmiyordu. Bütün bu anlaşmalar ve anlaşmazlıklar İran ile ABD'yi daha girift bir şekilde birbirine bağlıyor, ve dünyanın iki ayrı ucundaki iki ülkenin çıkarları her gün birbirine daha uygun bir hale getiriliyordu. Daha doğrusu ABD'nin çıkarları korunuyor ve İran'lı yöneticilere de sus payı tanınıyordu.

ABD'nin dışında diğer Kapitalist ülkelerle İran'ın ilişkileri de ABD ile olan ilişkilerinden farklı değildi. Kapitalist ülkeler İran'ı bir petrol deposu, ihraç mallarını satabilecekleri büyük bir pazar, ve ucuz üretim yaptırabilecekleri bir atölye gibi görüyorlardı. Yüzyılımızın başından beri çeşitli ülkelerce kendi çıkarlarınca kullanılan İran İkinci Dünya Savaşından sonra ABD ile birlikte Fransız, İngiliz, İtalyan, Alman ve Japonların da eline düşmüştü. 1956 ile 1974 yılı arasında İran'da kurulan 183 yabancı şirketten 43 tanesi ABD'ye aitti. 1972 yılı sonuna kadar ABD İran'da 570 milyon dolarlık yatırım yapmıştı. Bu çok büyük bir rakkam olarak görülüyordu, ancak yine aynı yıllarda ABD İsrail'e 600 milyon dolarlık, Libya'ya 1 milyarlık, ve Suudi Arabistan'a 2 milyar dolarlık yatırım yapmıştı.

ABD'nin hemen ardından Batı Almanya geliyordu. 1970-71 yılları arasında Almanya İran'ın askeri olmayan ithalâtının % 20.75'ini gerçekleştirmişti. 1972 yılında Brant'ın İran'a ziyaretinden sonra Almanya İran'a daha planlı yatırım, ve yardım yapacağını açıkladı. İran'ın teknoloji ve planlamaya gereksinimi vardı, buna karşılık Almanya ise onun petrolünü istiyordu. Böylece yapılan anlaşma her iki tarafı da mutlu etti. 1974 yılında Şah Batı Alman Krupp çelik işletmelerinin % 25.04'ünü satın alarak Alman ekonomisine doğrudan katkıda bulundu! Bu firmada üretilen çelik İran'a satılıyor ve Almanya ile birlikte Şah da bu işten çok kâr ediyordu.

1960'lara kadar sadece petrol ülkesi olarak ve coğrafi konumuyla Kapitalist ülkeleri ilgilendiren İran «AK Devrim» uygulamasından sonra tüm dünya kapitalistlerinin göz bebeği haline gelmişti. ABD'nin son yıllardaki en büyük plânlarından biri olan bu uygulama «Batı»ya büyük kazançlar sağlamıştı. Ancak bir yandan da devrimin temelleri bu uygulama ile birlikte yeniden atılmış, ve o temellerin üzerine inşa edilmişti. Ekonomik bölümde de anlatıldığı gibi Japonya, İngiltere, Fransa, İtalya ve daha irili ufaklı bir çok kapitalist ülke kendi çıkarları doğrultusunda İran'ı kullandılar. Orta Doğu'nun en büyük açık pazarıydı İran. Bir yandan petrol alırken bir yandan da ürettiklerini satıyorlardı. Bu arada İngiltere ve ABD İran'ı Sovyetler Birliğine karşı bir gözetleme kalesi olarak da kullanıyorlardı. Bu ülkelerin Sovyetlere karşı her türlü casusluk eylemleri İran'dan yönetiliyordu.

İran'ın Orta Doğu'da bir başka önemli görevi de Orta Doğu'daki tampon ülke İsrail'in koruyuculuğunu üstlenmiş olmasıydı. İran, Orta Doğu ülkeleri içinde İsrail ile ilişkisini sürdüren ve ona petrol satan tek ülkeydi. Gerçi Türkiye'de diplomatik olarak İsrail ile ilişkilerini sürdürüyordu, ama bunun İsrail açısından çok büyük bir önemi yoktu, oysa İran İsrail'in tüm petrol gereksinimini karşılıyor, buna karşılık İsrail İran'a bol mikatrda yaş meyve ve sebze ile üretim araçları satıyordu. Bu iki ülkenin arasındaki bağlardan özellikle ABD ve diğer emperyalist ülkeler son derece memnun görünüyordu, ancak İran halkı özellikle bu ilişkiden son derece rahatsız oluyordu.

İran'da monarşi yıkıldıktan sonra yeni Devrim Hükümeti ilk olarak İsrail Büyük Elçiliğini kapatarak, Yaser Arafat'ın da bulunduğu bir törenle binayı Filistin Kurtuluş Örgütüne devretti. Bunun dışında ülkedeki tüm İsrail şirketleri kapatıldı, ya da İran'lılara devredildi. Ayrıca İran'da bulunan Tekellerden 51 tanesi Devrim Komitesince millileştirilerek ilgili ülkelerle olan anlaşmalar iptal edildi.

KOMŞULARI İLE İLİŞKİLER

1960 başlarından bu yana İran'ın komşuları ile ilişkileri sık sık değişmiş, ancak çok gergin noktalara varıldığı halde hiç bir zaman savaşa neden olacak bir duruma gelmemiştir.

Şah yıllardan beri kendisini Orta Doğu'nun patronu olarak görmekte ve eski İran İmparatorluğundan esinlenerek kendisini Orta Doğu'nun en büyük imparatoru saymaktaydı. Bu özentiden yararlanmasını bilen Kapitalist ülkeler Şah'ı kendi istedikleri gibi yuğurarak istedikleri gibi kullanmışlardır.

1960 başlarından bu yana İran'ın komşuları ile ilişkilerini kısa da olsa tek tek incelemekte yarar var sanırım.

KUZEY YEMEN: Kralcılarla, Cumhuriyetçiler arasında çıkan iş çatışmalarda 1962-70 yılları arasında İran Kralcıları desteklemiştir. Gerçi asıl yardım Suudi Arabistan'dan gelmiş olsa da İran da kendi ölçüleri içinde Kuzey Yemen'deki Cumhuriyetçilere karşı askeri yardım ve özellikle bol miktarda silah yardımı yapmıştır.

BİRLEŞİK ARAP CUMHURİYETLERİ: 1971 Ekim ayında İngiltere Birleşik Arap Emirliklerini tanımazdan bir gün önce İran Silahlı Kuvvetleri Basra Körfezi'ndeki üç adayı işgal etmişlerdir. Bunlardan birincisi Abu Musa adası Şarcah Emirliği-

ne bağlı olduğu halde, Emir o gün hazırladığı bir fermanla adayı İran'a kendi isteği lle devrettiğini açıklamıştır. Diğer iki ada ise Raş, el Kayma Emirinin karşı gelmesine rağmen İran silahlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Adalardaki Arap halkı sürülmüş, yerine İranlılar yerleştirilmiştir.

UMMAN: İran Umman Sultanına yardıma 1971 yılında başlamıştır. Dofar'daki Halk Kurtuluş ordusuna karşı Şah kendine bağlı birlikleri göndererek Umman Sultanının yanında bulunmuştur. 1976 yılında Dofar'a yardım arttırılmış, İran'lı fedailerin de katıldığı halk kurtuluş cephesine karşı İran'dan devamlı olarak Sultan Kabus'a yardım gönderilmiştir. Şah o günlerde kendisine yöneltilen bir soruya yanıt olarak «Sultan Kabus ve Hükümetinin isteğine uygun olarak birliklerimizin bir kısmı Umman'da bulunuyor. Eğer Umman'da yönetim Komünistlere teslim edilirse, bütün o bölgede durum ne olur? Nasıl korunur? Petrolünün % 90'ını İran Körfezinden (Basra Körfezi) karşılayan Japonya ve Avrupa'nın durumu ne olur?» diye yanıtlamıştı.

PAKİSTAN: 1971 yılındaki Hindistan - Pakistan savaşından sonra İran ile Pakistan'ın araları zaman zaman açıldı. Özellikle 1973 yılında Pakistan sınırında bulunan Belucilerin bağımsızlık hareketlerine başlamaları ile Şah o bölgeye Chinook Savaş uçaklarından yollayarak bölgeyi taratti ama, genellikle Pakistan, İran, Türkiye, birlikte yaptıkları anlaşmalara sadık kalarak Orta Doğu'nun temel politikası içinde kargaşa çıkarmamaya özen gösterdiler. Bu dönemler içinde kurulan CENTO, askeri örgütü, ve RCD ekonomik örgütü bu üç ülkeyi göstermelik de olsa birbirine bağladı. 1973-74 yılları arasında durumu çok kötü olan Pakistan'a İran askeri yardımda da bulundu.

IRAK: 1972 ve 1975 yıllarında İran Irak'da Mustafa Barzani tarafından çıkartılan Kürdistan sorunu sırasında Şahlık yönetimi Kürt kuvvetlerine yardım etti. Bağdat Hükümetine karşı Kürt kuvvetlerine askeri yardımda bulundu. Askeri araç ve gereçlerin yanı sıra, İran o sırada Kürtlere yardım etmek üzere birkaç tabur da asker yolladı. Aynı günlerde SAVAK da Irak'ı içten yıkmak için tüm gücünü gösteriyordu. 1975 Mart'ında iki ülke arasında bir barış anlaşması yapıldı ve İran Kürtlerine yardımdan kesinlikle vaz geçtiğini açıkladı. Aslında bu olup bitenler tabii İran'ın kendi politikasından çok ABD'nin Orta Doğu üzerindeki oyunları içinde hazırlanmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi Irak'da bir tampon Kürdistan devleti kurulma-

sını amaçlayan bu plan daha sonra CİA ile ABD Savunma Bakanlığının ters düşmesi yüzünden durduruldu.

ARGANİSTAN: Batı komşusu Irak ile ilişkileri bu durumda iken, Şah bir yandan da doğu komşusu Afganistan ile ilgileniyordu. 1978 yılında Afganistan'da yapılan ilerici hükümet darbesi Şah'ı çok etkilemişti. Terakki ile tüm görüşmeleri red etmekte iken, aynı günlerde kendi ülkesinde genel greve gidilmesi üzerine Afganistan ile anlaşmak zorunda kaldı. Amerika'nın Orta Doğu'daki jandarması olarak tam görevini yerine getirip ilerici bir hükümete karşı halkı kurtarmaya! gidecekken kendi başına gelenler Şah'ı adam akıllı hırslandırdı.

SUUDİ ARABİSTAN - İSRAİL - MISIR'la ilişkiler: Bu üç ülke ile İran'ın arası son yıllarda özellikle çok iyiydi. Her geçen gün bu üç ülke ile anlaşmalarını yenilerken bir yandan da gerek askeri, gerek ekonomik yönden birbirlerine yardımcı oluyorlardı. Daha doğrusu İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır'la tek başına kuramadığı ilişkiyi İran aracılığı ile kuruyor ve bu ülkelerde İsrail üretiminden, İran bezirgânlarının kârından geçerek yararlanma olanağını buluyorlardı!

Petrol üzerindeki hiç bir ambargoya katılmayan, bu türden hiç bir girişime «EVET» demeyeceğini beliten Şah, Arap-İsrail savaşı sırasında İsrail'e petrol vererek bu tutumunu kanıtlamıştı. Daha sonra ise Arap Emirliklerine ve Libya'ya karşı çıkarak, Güney Afrika'ya yardım elini uzatmıştı. Libya ile ilişkilerinin çok kötü bir durum aldığı 1975-78 yılları arasında, Şah Mısır'a büyük yardımalrda bulunarak Libya'ya karşı Mısır'ı desteklediğini dünya kamu oyuna belirtmişti. Şah, Libya Devlet Başkanı Kaddafi'yi alaylı bir şekilde eleştirirken Mısır ile arasını düzeltmekten büyük kıvanç duyduğunu da açıkladı. 1975 yılında yaptığı Mısır gezisinde Şah ve Enver Sedat Orta Doğu'dan Washington'a uzanan paralel çizgileri içinde çok mutlu ve anlaşmış görünüyorlardı. Yapılan anlaşmalar ve sonuçları da bu görünümü kanıtlıyordu. Şah henüz ülkesindeyken Enver Sedat her gün Şah'ı özel olarak arayarak hatırını soruyordu. Ülkesinden ayrılmak zorunda kaldığı sırada da ilk olarak Mısır'a giderek bu dostluğu perçinledi. Nasır'ın ölümünden beri değişen iç ve dış politikası ile Mısır Orta Doğu'da şimdi ABD ve diğer emperyalist güçlerin yeni hedefi durumunda, Mısır-İsrail anlaşması imzalandıktan sonra tüm gözler Mısır'a çevrildi, hele Şah'ın İran'dan ayrılması ve İran'daki Devrim'in bir anlamda en çok Mısır'a yarayacağı da bir gerçek. Bundan böyle

Mısır İran'a yapılan yardımların tümünü kendi ülkesine aktarmak olanağını bulabilir, ama ilerdeki günler Sedat ve yandaşları için neler getirir orası şimdilik belli değil. Bu arada Enver Sedat 25 Haziran'da bir açıklama yaparak Mısır'ın Şah ve ailesine siyasal sığınma hakkı tanıdığını da açıklamıştır.

İSRAİL: İran'ın İsrail ile ilişkileri daha önce de belirtildiği gibi oldum olası son derece yakın dostluk içinde süregelmiştir. İran silahlı kuvvetlerinin yüksek dereceli generalleri her yıl İsrail'deki tatbikatlara katılmışlar, ayrıca İran ordusuun subayları İsrail'de eğitim görmüşlerdir.

Her iki ülke de aslında ABD tarafından silahlandırılmakla birlikte İsrail ABD'den aldığı ve işine yaramadığını fark ettiği silahlarını İran'a devretmiştir. 1967 yılından bu yana İran İsrail'den bir çok kere kullanılmış savaş malzemesi satın alınıştır.

1950 yıllarından bu yana İsrail haber alma örgütü MOSSAD ile SAVAK birlikte çalışmışlardır, SAVAK ajanslarının İsrail'de eğitim gördükleri bildirilmiştir.

Petrol konusunda olduğu kadar tarım alanında da bu iki ülke çok sıkı iş birliği içine girmişlerdir. Daha önce de belirlendiği gibi İran İsrail'i hiç bir zaman petrolsüz bırakmamış, buna karşılık İsrail de İran'a bol bol taze meyve ve sebze yollamıştır. İsrail'in İran'a yaptığı ihracat 1973 yılında 63 milyon dolardır. Arap ülkeleri İsrail kamyonlarının ülkelerinden geçmesine izin vermediklerinden İsrail İran'la olan ticaretinin büyük bir kısmını Türkiye üzerinden yapmıştır.

TÜRKİYE: Türkiye ile İran arasındaki ilişkilere gelince; bugüne kadar her nedense bu iki ülke arasındaki ilişkilerde her zaman büyük dostluk havası yaratılmış ve koşullar ne olursa olsun, dostluk temasına toz kondurulmamasına özen gösterilmiştir. CENTO, RCD gibi askeri ve ekonomik işbirliği anlaşmaları içinde bulunan bu iki ülke gerçekte birbirine fazla dostluk göstermemiştir. Kıbrıs konusunda Şah yönetimi her zaman Türkiye'nin açık olarak karşısında olmasa da arkadan Yunanistan'a yardım elini uzatmıştır. Kıbrıs harekatı sırasında Şah Türkiye'ye yardım edeceğini bildirdiği halde Yunan uçaklarına petrol sağlamıştır. Bunlara rağmen iki ülke arasında ABD'nin paralelindeki dış politika yüzünden açık bir çatışma çıkmamıştır. İran'da Devrimden sonra CENTO anlaşması iptal edilmiş, ve RCD Bölgeler arası işbirliğinin artırılmasına çalışılacağı bildirilmiştir.

1979 Haziran ayı ortalarında İran'ı ziyaret eden Türk Dış İşleri Bakanı Gündüz Ökçün, İran'ın yeni yöneticileri ile bir ortak bildiri yayınladıklarını açıklamıştır. Devrimden sonraki ilk ortak bildiride İran ile Türkiye işgal Arap topraklarının tamamen boşaltılması, Filistin halkının kendi devletinin kurmasını sağlanması konusunda birleştikleri açıklanmıştır. Taraflar Kıbrıs konusunda da anlaşmaya vardıklarını açıklamışlardır. Bu arada görüşmelerin son aşamasında İran'a giden ticari ve teknik bir işbirliği heyeti anlaşma yapılmadan geri dönmüştür. İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin her iki ülke hükümetleri birbirinin davranışlarını tam olarak tartana dek ılımlı bir şekilde askıda kalacağı bellidir. Türkiye İran Devrimini ilk tanıyan ülkelerden biri olarak yeni İran yönetimine karşı ilk komşuluk görevini yerine getirmiş görünmektedir. Ancak bundan sonraki ilişkilerin gelişmesini şimdiden kestirmek zamansız ve yanlıştır.

SOSYALİST ÜLKELERLE İLİŞKİLER

İran'ın en yakın Sosyalist komşusu Sovyetler Birliği ile arasındaki ilişkilerin bir bölümünü (1953'e kadarı) daha önceki bölümlerde değerlendirmeye çalışmıştık. 1953 yılından bu yana ise genellikle büyük bir sorun çıkmadan süregelmiştir. 1959-62 yılları arasında Tahran ile Washington arasında yapılan anlaşma Sovyetler Birliği tarafından doğal olark hoş karşılanmamıştı. En yakın komşularından birisinin ABD ile yaptığı askeri anlaşma kendi sınırlarını tehlike içine atıyor, ya da en azından İran'da kurulan ABD üstleri aracılığı ile yapılan casusluk, Sovyetleri kızdırıyordu. Ancak 1962 yılında Küba olayında Şah'ın kendi geleceğinden korkarak ABD askerlerinin İran'a girmelerine izin vermeyeceğini bildirmesi Sovyetler Birliği ile arasının bir ölçüde düzelmesine yardımcı olmuştu. En azından Sovyet Hükümetine İran topraklarından bir savaşa hazırlık yapmak gereğinde olmadığı açıkça bildirilmişti. Bu olaydan sonra İran ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler daha çok ekonomik çerçeveler içinde devam edegeldi. 1967 yılında İran Sovyetler Birliği'nden 110 milyon dolarlık askeri malzeme satın aldı. Daha sonra bunu 280 milyon dolarlık bir ekonomik anlaşma izledi. Aynı günlerde Sovyet teknik adamları İsfahan'da kurulması planlanan Demir çelik tesislerini kurmak üzere İran'a gitti. Sovyetler İran'da bir çok fabrikanın yapımını üzerlerine

aldılar, ve fabrikaları kurup İran hükümetinin ilgili bakanlıklarına teslim ettiler. 1973 yılından başlayan karşılıklı ticaret anlaşmaları, 1976 yılında 3 milyar dolarlık ve beş yıllık bir plana bağlandı. Buna göre İran Sovyetlere gas, tekstil ürünleri, ayakkabı ve pamuk satacak, buna karşılık Sovyetlerden, makina aksamı, demir, çelik, kimyasal ham maddeler, kereste ve çimento alacaktı. Ticaret anlaşmaları süregelirken İran ve Sovyetler Birliği Birleşmiş Milletlerde ve dünya dış politikası içinde sık sık karşı karşıya geldiler.

Sovyetler Dofar'da devrimcileri desteklerken, İran gerici Sultan Kabus yönetimine yardım ediyordu. İran'ın Irak ile arası açıkken Sovyetler Irak'dan yana bir tavır içindeydiler. Hele 1975 yılında Moskova'da yapılan bir toplantıda Fidel Kastro'nun İran TUDEH Partisi Başkanı ile görüşmesi İran Şahlık yönetimini çok darılttı ve Küba ile diplomatik ilişkilerini kesen İran Sovyetler Birliği'ni de kınadı.

Kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nin dışında İran diğer sosyalist ülkelerle de diplomatik ilişkilerini sürdürdü. Gerçi çok çeşitli konularda bu ülkeler karşı karşıya geldiler ama ekonomik ilişkiler çok fazla zedelenmeden süregeldi.

ÇİN HALK CUMHURİYETİ ile ilişkiler.

1971 yılından bu yana Şah'ın en yakın dostları ABD'den sonra Çin hükümetleri oldu. Dünya politikası içindeki genel tavrına uygun olarak Çin yöneticileri uzun yıllardır İran Şahını her türlü politik ve ekonomik sorunda desteklediler. Çin'in İran'ı desteklemesindeki ilk amaç Şah'ın her ne kadar ekonomik anlaşmalarla bağlı olsa da Sovyetler Birliği'ne karşı oluşu idi. 1968-71 yılları arasında Dofar'daki devrimci güçlere yardım eden Çin hükümeti Şah ile anlaştıktan sonra bu yardımından vaz geçti, ve Dofar Halk hareketini Sovyetler tarafından kışkırtılmış, uyduruk bir eylem olarak niteledi. Şah kendi yazdığı kitabında Sovyetler Birliği için «Yeni Emperyalistler» deyimini kullanmıştı, 1960'ların sonlarında Çin de aynı ağzı kullanarak «Sovyet Sosyal Emperyalizmi» deyimini kullanmaya ve yaymaya başladı.

1966-70 arasında Şah'ın Ak Devrim uygulaması ile alay eden Çin yöneticileri bu tarihten sonra Şah'ın Orta Doğu'nun en büyük lideri olduğunu, gerek askeri gerek ekonomik dehasıyla İran'ı kalkındırdığını söyleyerek eski savlarını çürüttüler!

1978 yılında İran'da olaylar büyüdüğü sırada bir Avrupa turuna çıkan Çin Dışişleri Bakanı İran'a da uğrayarak Şah'la

görüştü ve her ne olursa olsun Çin'in Şah yönetimini sonuna kadar destekleyeceğini bildirdi. Her olayda olduğu gibi Çin İran ile olan ilişkilerinde de son derece büyük 'Zigzag'lar çizerek dünya kamuoyunu şaşırttı. İran Devriminden sonra ülkenin yeni yönetimini en son tanıyan ülkelerden biri de Çin Halk Cumhuriyeti oldu. Bu durumda Mısır, Güney Afrika, Şili ve Filipinlerden sonra Çin Halk Cumhuriyeti İran Şah'ı ve ailesine siyasal sığınma hakkı tanırsa gerçekten şaşmamak gerekir.

DEVRİM YÖNETİMİNİN ULUSLARARASI DÜZEYDE TANINMASI VE SON İLİŞKİLER

İran'da devrimin gerçekleştiği Şubat ayı başından 1979 Ağustos ayına kadar olan gelişmeleri gözden geçirirsek: İran Devrim Hükümeti Humeyni tarafından yeni hükümet ilan edildikten sonra ortalama 10 gün içinde tüm dünya ülkeleri tarafından resmen tanındı. Sovyetler Birliği ve diğer Sosyalist ülkeler Devrim hükümetini ilk tanıyan ülkeler oldular. Türkiye, Libya, Cezair, Tunus, Pakistan, Afganistan, Hindistan hemen Sosyalist ülkelerle aynı sırada İran Devrim Hükümetini resmen tanıdıklarını bildirdiler.

Daha sonra çeşitli ülkeler yeni hükümeti tanıdılar, İran Devrim hükümetini en son tanıyan ülkeler Şah'ı o sıralarda konuk etmekte olan Mısır, Fas, Filipinler, Şili ve Çin Halk Cumhuriyeti oldu. İsrail kendi durumu açıklığa kavuşmadan bir açıklama yapmadı ve onun yerine Tahran'da bir demeç veren Humeyni dış politika'da ilk iş olarak İran Devrim Hükümeti'nin İsrail ile tüm ilişkilerini kestiğini, bundan böyle askeri ya da ticari hiç bir anlaşma yapılmayacağını açıkladı. İsrail elçilik binası Filistin Halk Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat'a teslim edildi ve Orta Doğu'da kanayan bir yara böylece kapandı.

İran Devrim Hükümeti daha sonra Güney Afrika ile de tüm ilişkilerini kestiğini açıkladı. Humeyni yaptığı konuşmada «emperyalist, ya da emperyalist emellere araç olan tüm ülkelerle ilişkilerimizi yeniden düzenleyeceğiz» dedi. ABD ile yapılan tüm askeri anlaşmalar iptal edildi ve ABD'nin İran'da kurduğu tüm askeri üsler boşaltıldı, 40 bin Amerikan askeri ve sivil personeli ülkeyi terk etti.

İran Devrim Konseyi emperyalist ülkelerle yapılmış olan tüm ticari anlaşmaları gözden geçirmeye başladı ve bu arada

petrol fiyatlarına zam yaparak varil başına 22 dolar alınacağını açıkladı. Aynı günlerde İran'da bulunan 35 özel bankanın devletleştirildiği açıklandı. Bu bankalardan 9'unun yabancı sermayeli olduğu ve özellikle, Amerikan, Alman, İngiliz ve Japon sermayesinin bulunduğu bildirildi. Yine o günlerde bir açıklama yapan İran Başbakanı Mehdi Bazergan, İran Devrim Konseyi'nin sigorta şirketlerini de millileştirdiğini açıkladı. Bu şirketlerin 8 tanesinin yabancı tekellere ait olduğu bildirildi. Yine 1979 Temmuz ayı içinde Devrim Konseyi bir açıklama yaparak ülkede bulunan 51 yabancı şirketin millileştirildiğini açıkladı. Bunların arasında lastik, kauçuk, tuğla, kimyasal ürünler fabrikalarının olduğu bildirildi.

7 Haziran günü bir açıklama yapan İran Dışişleri Bakanı İbrahim Yazdi, ABD ile İran arasındaki ilişkilerin iyice soğuduğunu belirterek yeni atanan ABD Büyükelçi konusunda «ABD İran ile iyi ilişkiler kurmak istiyorsa geçmişi Walter Cutler'dan daha iyi birini İran'a yollamalıdır» dedi. ABD ile ilişkiler gerginleşirken İran birçok Arap ülkesi ve üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerini düzeltti.

Irak savaş uçaklarının, İran'ın sınır bölgelerinde Kürt lideri Talabani'ye ait olduğu bildirilen mevzileri bombalaması üzerine İran hükümeti olayı Irak hükümeti nezdinde protesto etti. Batı Azerbaycan Valisi Muhammed Mehdi Abbas Irak uçaklarının napalm kullandıklarını ileri sürdü. İran yetkilileri Irak'ı daha önce de Arapların yaşadığı İran'ın petrol bölgesi Kuzistan'a silah sızdırmakla suçlamışlardı. İran ile Irak arasındaki gerginliğin gittikçe artmasından sonra, bölgede bir çatışma çıkması olasılığı da çok arttı.

17 Haziran günü bir açıklama yapan İran'lı dini liderlerden Ayetullah Sadık Ruhani, Basra Kölfezindeki Bahreyn adasının Iran'a ait olduğunu ileri sürdü. Ayetullah Ruhani, yıllar önce Bahreyn'den vaz geçen İran hükümetinin yasal bir hükümet olmaması nedeniyle Bahreyn'den vaz geçilmesinin de yasal sayılamıyacağını belirtti. Ruhani ayrıca Basra Kkrfezi'ndeki Büyük Parmak, Küçük Parmak ve Ebu Musa adalarının durumunun da bir an önce açıklığa kavuşmasını istediklerini açıkladı.

İran Devrim Hükümetinin Ulusal düzeyde tanındıktan sonra epeyce zor günler geçireceği mutlak. Bir yandan iç karışıklıklarla uğraşırken İran Devrim Konseyi bir yandan da dış iliş-

kileri bir düzene sokmak için uğraşacaklar. Ancak Emperyalist güçlerin çıkarcı emellerine alet olan ve özellikle ikinci dünya savaşından bu yana ikincil bir emperyalist ülke olma özlemi ile yanan Şah'a karşın İran Devrim Konseyi'nin üçüncü dünya devletlerine uygun bağımsız bir politika izlemesi şimdilik dünya politik arenasında yeterli görülüyor.

İlerici bir yönetime geçen Afganistan'la olan ilişkilere gelince Devrim Konseyinin İslâm Cumhuriyeti Anayasasına uymadığı gerekçesi ile Afganistan'ın iç işlerine karıştığı şeklindeki haberler gerçekten kulağa hoş gelmiyor. Bağımsız politika izleyen üçüncü dünya devletlerinin temel davranışı birbirlerinin iç işlerine asla karışmamak. Eğer İran'da özellikle Afganistan konusunda daha tutarlı bir davranış içine girerse ve emperyalistlerin istedikleri şekilde Afganistan'daki ilerici yönetimi yıkmak için çaba göstermezse, dünya kamu oyunda daha iyi bir not alacağına benziyor.

Pakistan, Afganistan, Irak, Bahreyn Emirliği konuları önümüzdeki altı ay içinde kesinlikle İran Devrim hükümetinin dış politikasının gündeminde olacak. Bu güne kadar aldığı karar ve davranışla anti emperyalist ve bağımsız bir dış politika izleyen İran'ın bundan böyle bu ülkelerle olan ilişkilerini de daha tutarlı bir şekilde düzenlemesi gerektiği görülüyor.

1 Haziran - 25 Temmuz 1979 Arası ve Son Söz

Şöyle böyle bir yıldan beri yazmaya çabaladığım, ve her gelen gün yepyeni ve çok önemli olaylar getirdiği için bir türlü tamamlayamadığım kitabın son sayfaları bunlar. Gazeteci ile araştırmacı bir yazar arasında çok fark var doğal olarak. Araştırmacı bir yazar günlük olaylardan çok temel gerçekleri ortaya çıkarmaya uğraşır, oysa bir gazetecinin görevi herşeyden önce haberi en çabuk ve en süratli olarak okuruna sunabilmektir. Ben bu kitabı yazarken her iki işi birden üstlenmeye çalıştım. Bir yandan araştırarak İran üzerine, tarihi ve temel gerçekleri verirken, bir yandan da, güncel konuları-gazeteci deyimiyle- «atlamama»ya çalıştım. Bu yüzden son söze girmeden önce kitap dizgiye girdikten sonra, yani 1 Haziran 1979'dan 25 Temmuz 1979'a kadar İran'da meydana gelen önemli olaylara değinmeden geçmeyeceğim.

10 Haziran 1979 günü İran hükümeti tarafından çıkarılan yeni bir basın kanununa göre, bundan böyle tüm basın organlarının ilk sayfalarında siyasal görüşlerini isimlerinin yanında belirtmeleri kuralı getirildi. Konu ile ilgili bir açıklama yapan Ulusal Rehberlik Bakanı Nasır Minasi «Böylece İslam devrimine bağlı olmayan basın organları kolaylıkla ayırt edilebilinecektir» dedi.

11 Haziran'da İslam devrim komitesinin kadın erkek aynı plajda denize girmelerini protesto eden Enzeli halkı yürüyüş yaptı, bunu Hazer kıyısındaki diğer kentlerin halkları sürdürdü. Aynı gün Devrimin sesi adıyla yayın yapan Tahran Radyosu eski yönetim döneminde baskı ve sindirme olaylarına karışan 1 polis ile iki baş çavuş ve bir yüzbaşının idam edildiğini

bildirdi. Yine o günlerde İran'ın Washington temsilcisi olarak görev yapan Ali Agan bir açıklama yaparak, ABD ile İran arasındaki ilişkilerin düzelmesinin Amerikan hükümetinin tutumuna bağlı olduğunu kaydetti. Agan, iki ülke arasındaki ilişkilerin normale dönmesinin çok uzun zaman alacağını da sözlerine ekledi.

15 Haziran -979 günü bir açıklama yapan İran Azeri'lerinin dini lideri Aytetullah Şeriat Medari Humeyni'nin Anayasa taslağına karşı çıktığını bildirdi. Medari açıklamasında Humeyni ile açık bir görüş ayrılıklarının bulunmadığını ileri sürmesine rağmen hazırlanan anayasada pek çok sakıncalı maddeler bulunduğunu belirtti ve yasaların hükümetler değil, parlamentolar tarafından yapılması gerektiğini açıkladı. 81 yaşındaki Azeri dini lider Medari, 160 maddeden oluşan yeni anayasa taslağı içinde özellikle Silahlı Kuvvetler Baş Komutanlığının doğrudan doğruya Cumhurbaşkanına bağlı olmasını eleştirdi. Medari ayrıca ülkede bir Kurucu Meclisin gerekliliğine inandığını belirterek basın özgürlüğünün kısıtlanmasına kesinlikle karşı olduğunu ve bu amacını gerçekleştirmek için gerekirse büyük yürüyüşler düzenleyeceğini açıkladı. İran'daki Ayetullah'ların yaşça ve kıdemce en büyüğü olan Şeriat Medari, ayrıca idamlara karşı olduğunu ve bir an önce hükümet hakimiyetinin sağlanmasını istediklerini belirtti. Medari, ülke karışık durumdan kurtulduktan hemen sonra Azerbaycan için özerklik ya da bir Azerbaycan hükümeti isteyeceklerini kesin olarak bildirdi. Azerbaycan Türk Kültür Dergisine bir demeç veren Ayetullah Medari Humeyni ile olan ilişkileri konusunda «Biz onlarla ayrı ayrı fikirlerdeyiz. Bugün birbirimizden ayrılmıyorsak devrim hareketimiz sonuca bağlanana kadar birliği korumak içindir. İslam Anayasasının ilânından sonra herkes kendi yerini alacaktır.» dedi.

16 Haziran 1979 günü Bahama adalarından sonra yerleşmek üzere gittiği Meksika'daki Cuernavaca'da bir açıklama yapan eski İran Şah'ı Pehlevi ise, İran'daki son olaylardan dolayı içinin kan ağladığını söyledi ve ülkesinden daha fazla kan dökülmesini istemediği için ayrıldığını iddia etti. 15 dakika süren küçük basın toplantısından sonra Los Angeles'de bulunan Şah'ın annesi ve kız kardeşi ile 16 köpek 2 papağan ve bir veterinerin de Meksika'ya gelerek villaya yerleştikleri açıklandı.

18 Haziran 79'da İran'da Devrimci İslâm Cumhuriyeti kurallarını içeren yeni anayasa taslağı açıklandı. Taslakta, tüm

siyasî, sosyal ve ekonomik olayların İslâm dini üzerine kurulacağı belirtildi. Ayrıca 1960 öncesinde olduğu gibi bir komite kurulması ve parlamentoda onaylanan bir kanunun İslam kurallarına aykırı olması halinde bu komite tarafından veto edilmesi kararlaştırıldı. Hükümet Anayasa taslağının 75 kişilik bir oylama heyetine sunulmadan önce bir ay kadar halkın tartışmasına açık olacağı bildirildi. Taslağın daha sonra da halk oyuna sunulacağı belirtildi.

19 Haziran'da İran Devrim Halk Mahkemesi Başkanı Şeyh Sadık Halkhali bir açıklama yaparak, «Şah'ı öldürecek kişilerin Meksika'ya gittiğini açıkladı. Halkhali blöf yapmadığını, bu kişilerin Bahamalara gitmesi üzerine Şah'ın Meksika'ya kaçtığını söyledi. Bu açıklamadan bir hafta kadar sonra Meksika'da Şah'ın kaldığı villa'nın helikopterle tarandığı bildirildi ve Meksika hükümeti iki kişiyi tutukladı. Halkhali «Şah Beyaz Saray'ın bodrumuna da saklansa onu bulup öldüreceğiz» dedi.

Aynı gün İran'da çeşitli grupların yeni Anayasa taslağına karşı çıktığı belirlendi. Etnik guruplar, kendilerine özerklik tanınmamasını kınadılar ve ayrıca taslağın 75 kişilik komiteye sunulmasına karşı çıktılar. Yetkililer yaptıkları bir açıklamada anayasa taslağının kişisel hak ve özgürlükler ve cinsel eşitlik konularında çok serbest maddeleri olduğunu belirttiler. Taslağın ayrıca İran'da şimdiye kadar pek bulunmayan sağlık, sigorta ve yaşlılık ödeneklerinin de garantiye alındığı bildirildi. Anayasa taslağının bugünkü haliyle özerklik isteyen guruplarla birlikte birçok kesimce de ayrı ayrı hoş karşılanmadığı ortaya çıktı.

20 Haziran ilâ 10 Temmuz günleri arasında İran'da Anayasa taslağı ile ilgili çeşitli tartışmalar çıktı. Bu arada Meksika'da bulunan Şah'a yeni bir suikast düzenlendiği açıklandı. Devrim Mahkemeleri Başkanı Halkhali Farah Pehlevi'ye bir haber göndererek, kocasını öldürdüğü takdirde kendisinin af edilip İran'a serbestçe geri dönebileceğini bildirdi. Ülkede idamlara devam edildi. Eski dönem polis ve SAVAK görevlilerinden 6 kişi daha idam edildi.

9 Temmuz 1979 günü İran petrol ve doğal gaz boru hatlarına sabotaj yapılınca petrol üretimi durduruldu. Kuzistan bölgesindeki petrol boru hattındaki patlamadan sonra yangın uzun zaman söndürülemedi ve ülkede petrol ihracatı tamamen durduruldu. Şah Rejiminin amansız düşmanlarından Humeyni'nin yakın çalışma arkadaşı Tacihac Tarhani öldürüldü. Olayı

daha önce Genel Kurmay Başkanını ve Devrim Komitesi üyelerinden Mutaharriyi öldüren Forgan örgütü yüklendi.

İran'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yeniden karışıklıklar çıktı. Irak sınırına 5 kilometre uzaklıkta Mahabad kentinde bir polis silah deposunu basan kişilerin tüm silahları ele geçirerek kaçtıkları bildirildi.

11 Temmuz günü Humeyni bir açıklama yaparak kendi hazırladığı genel aftan eski yöneticilerin yararlanamıyacağını bildirdi. Bu arada dini lider silahlı kuvvetlerin İslâmın hizmetinde tek vücut olmasını istedi. Humeyni bir gün önce devrim komitesi tarafından görevinden alınan Askeri Polis Şefi General Azizullah Rahimi'nin görevinde kalmasını istedi ve İran Genel Kurmay Başkanı Nasır Farbud, «bu ülkede Humeyni'nin dediği olur» dedi.

14 Temmuz günü askeri polis şefi Rahimi görevine dönerken, 700 tutuklu da serbest bırakıldı. Aynı günlerde Kuzistan bölgesinde ciddi olaylar yeniden başladı. Petrol boru hattında patlayan bombadan sonra Hürremşehr'de demiryolu köprüsü de havaya uçuruldu. Olayları Arap özerkliği isteyen «Kara Çarşamba» örgütü üstlendi. Ayrıca Kuzistan bölgesi liderlerinden Şeyh Kagani Şat-ül Arap ırmağı üzerindeki Minu adasında Humeyni'nin silahlı muhafızları ile Araplar arasında çıkan çatışmada 14 kişinin öldüğü bildirildi. Kuzistan bölgesinde olayların her geçen gün daha da büyüyeceği kesinlikle belli oldu.

15 Temmuz'da Kürt'lerin çoğunlukta olduğu Marivan bölgesinde çıkan olaylarda 22 kişi öldü. Tahran'da Devrim Komitesi üyelerinden Seyit Şirazi bir suikast sonucu ağır yaralandı. Hüremşehr kentinde Araplar'la İran'lılar arasında çıkan çatışmada 9 kişi öldü. İran Başbakanı Bazergan hükümetin yasa dışı istekler karşısında eğilmeyeceğini söyledi. Aynı günlerde Askeri Polis Şefi Rahimi'nin görevinden ayrılması konusunda Humeyni ile anlaşmazlığa düşen Savunma Bakanı Taki Rihyani istifa etti. İran'da çeşitli kentlerde Şah yanlısı 13 kişi ve İsfahan'da 2 çocuğa tecavüz etmekten sanık 2 kişi idam edildi. Böylece idam edilenlerin sayısı 385'e ulaştı.

16 Temmuz'da Le Monde gazetesi muhabiri Jean Claude Guillebaud Şah'ın Basra Körfezi'ndeki **KİŞ ADASI** ile ilgili açıklamalar yaptı. Gazeteci, Şah'ın Kiş Adası'nda kurduğu sefahat adasını anlatmaya kelimelerin yetmeyeceğini söyledi. İkiyüz elli odası, muhteşem salonları, diskotek ve mutfakları ile sarayın bir eşi dünyada bulunmadığını belirten Le Monde muhabiri,

şimdi bu odalarda ünlü İran halıları üzerinde farelerin cirit attığını, tüm eşyaların Arap kaçakçılar tarafından yağmalandığını, Ada valisinin 100 bin dolarla birlikte kaçtığını, Saray'da Şah'ın kumlar üzerine uzanmış çırılçıplak resimlerinin bulunduğunu, ve adanın şu anda tüm görkemine ve zenginliğine rağmen bir hayaletler kenti olduğunu bildirdi. St Tropez'e özenilerek Şah tarafından Körfezdeki zengin Arap Şeyhlerini eğlendirmek amacıyla inşa edilen adada şu anda Mollaların bulunduğunu belirten muhabir, onların da bu görkemli binalar, saraylar, yüzme havuzları, tenis kortları ile hiç ilgilenmediğini ve adanın şu andaki sakinlerinin burayı büyük bir günah merkezi olarak saydıklarını açıkladı.

19 Temmuz günü İran Devrimi liderlerinden Muhammed Muntazari Bazergan hükümetini ağır bir dille eleştirerek gerektiği kadar sıkı önlem alındığı için hükümeti suçladı. Muntazari Kuveyt'te yaptığı basın toplantısında Irak'ı Kuzistan bölgesine silah yardımı yapmakla suçladı ve İran Irak çatışmalarının ABD ve İsrail tarafından çıkartıldığını öne sürdü.

Aynı gün Bonn'da bir açıklama yapan İranlı öğrencilerden bir gurubunun örgütü CİNSU Almanya'da 350 SAVAK ajanı bulunduğunu, bunlardan 300 tanesinin kendi örgütlerine sızmış olduğunu ve kara listede bulunduklarını, bulunur bulunmaz idam edileceklerini açıkladı.

20 Temmuz günü daha önce Savunma Bakanı Taki Riyahi tarafından görevinden alınan, ancak Humeyni'nin isteği üzerine görevini bir kaç gün daha sürdüren İran Polis Komutanı Rahimi yine Humeyni'nin isteği ile istifa etti. Bu arada İran Arap toplumu dini lideri Şeyh Zubeyir Kagani Humeyni ile görüşmek üzere Ahvaz'dan Kum'a gitti.

Aynı gün televizyonda bir konuşma yapan Başbakan Bazergan İran'da hükümetin yetkilerinin arttırılacağını. Devrim Komitesinden 5 kişinin hükümette görev alacağını açıkladı. Bazergan bu anlaşmayı Devrimden bu yana 11 bakan istifa ettikten sonra varabildiklerini bildirdi.

21 Temmuz günü İran Ordusu Genel Kurmay Başkanı Farbud ordunun işlerine müdahale edildiği gerekçesiyle görevinden istifa etti. Farbud «Halka karşı gelmiyecek ve halka karşı şiddet kullanmayacak demokratik ve özgür bir ordunun varlığına inanıyorum» dedi. Bazergan hükümeti Genel Kurmay Başkanlığına ABD'de öğrenim görmüş olan eski Tahran Harp Akademisi Başkanı General Hüseyin Şakir'in atandığını bildirdi.

Aynı gün Şah döneminin en ünlü dini liderlerinden Behbehani Tahran'daki evinde kurşunlanarak öldürüldü. Behbehani daha önce de belirtildiği gibi, Musaddık darbesinin en önemli kişilerinden biriydi. Önce diğer Mollalarla birlikte Çarşı esnafını Saraya karşı ayaklandıranların başını çeken Behbehani, daha sonra CİA'den aldığı büyük rüşvet karşılığında Şah'ın tarafına geçmiş ve bu defa bir hafta gibi kısa bir zaman içinde saf değiştirerek Musaddık'a karşı olan eylemi hazırlamıştı. Dini lider, Şah Roma'dan döndükten sonra Pehlevi tarafından yaptığı iyiliğe karşı ödüllendirilerek Tahran Radyosu dini sohbetler Başkanı yapılmıştı. Behbehani'nin öldürülmesi ile Şah yönetiminin en önemli dini liderlerinden biri de İran tarihi içinde yok oldu.

20-21 Temmuz günleri meydana gelen en önemli olay ise bir İran birliğinin Türkiye'ye sığınması, daha sonra da iade edilmesi idi. Hakkari'nin Esendere kapısından teçhizatlarıyla birlikte Türkiye'ye sığınan 88 kişilik İran birliği aynı gün Gürbulak kapısından İran'a geri gönderildi. Konu ile ilgili açıklama yapan Türk İçişleri Bakanlığı şu bilgiyi verdi: «İran Silahlı Kuvvetlerine bağlı iki bölüm Hakkâri'nin Yüksekova ilçesine yakın İran sınırında baş gösteren olayları bastırmak üzere gelmiş, ancak burada Cihan Ağa adlı bir ağanın aşireti ile çarpışmaya girmiştir. Bu arada gelen birliklerden 20 kişilik bir zayiat verilinde ve gece bastırınca birlik komutanları Türk sınırına gelmişler, ve Cihan Ağa'nın birliklerini imha edeceğini ve bundan kurtulmak için Türkiye'ye iltica etmek istediklerini bildirmişlerdir. Bu istek üzerine durum Ankara'dan sorulmuş ve birliğin Türkiye'ye girmesi kabul edilmiştir. Daha sonra birlik komutanlarının da isteği ve Ankara'nın direktifi ile Doğubeyazıd'a götürülerek buradan Türk İran sınırındaki Gürbulak'dan İran'a iade edilmiştir.»

22 Temmuz günü Tahran'da dini lider Ayetullah Telegani'nin de bulunduğu 50 bin kişi bir yürüyüş düzenlediler.

23 Temmuz günü, İran'ın Kürdistan bölgesinde çatışmanın azaldığı bildirildi. Bağımsızlık isteyen Kürt Demokratik Partisi üyelerinden Cihangir Esmali'nin verdiği bilgiye göre, dört gün süren çatışmalarda 7 Kürt öldü.

24 Temmuz günü İran ordusu Kürt bölgesinde karayolunu denetim altına aldı. Çarpışmalarda ölenlerin sayısı açıklanmadı.

25 Temmuz'da Kuzey İran'da Kürtler bir karakolu bastı, İran birliklerinin, Kürt kuşatmasını yarmak için Türk sınırına

girdikleri ve bir başka yoldan arkadan saldırdıkları bildirildi, aynı günlerde İran Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Kürdistan Genel Valisi olan Ahmed Medeni, görevinden istifa etti, ancak istifası kabul edilmedi. Kuzistan bölgesinde 5 kişi daha idam edildi. Ayrıca F. Almanya İçişleri Bakanlığı, bir açıklama yaparak Almanya'da İran'lıların 11 İslâm Devrim Mahkemesi kurduklarını, ve Şah'ı destekleyen eski SAVAK ajanlarını yargıladıklarını bildirdi. Alman İçişleri Bakanlığı, İslâm Mahkemeleri kuran 13 kişinin tutuklandığını açıkladı.

Ramazan nedeniyle İran'da Humeyni, radyo ve televizyonda müzik yayınlarının durdurulduğunu, Ramazan'dan sonra yasaklamanın sürüp sürmeyeceği konusunda kesin bir karar almadığını bildirdi.

SON SÖZ

Komşumuz İran'da yüzyıldan beri süre gelen olayları, hele son bir yıl içinde böylesine hızlanmış, her gün yeni bir olay meydana gelirken anlatmaya çalışmak güç bir çabaydı. 1977 yılında Şah'ın ABD'yi ziyareti ile başlayan hareket her geçen gün artan bir tansiyonla bugüne ulaştı. 1979 yılına Monarşiyi devirerek bir halk devrimi ile giren İran, o zamandan bu yana belki de tarihinin en karmaşık günlerini yaşıyor.

Dini liderlerle, aydınların, öğrencilerin, siyasal partilerin bir araya gelerek başlattıkları, çarşı esnafının ve en önemlisi işçilerin büyük katkısı ile gerçekleşen devrim henüz yerli yerine oturmuş değil. Monarşiyi yıkarken aynı amaçda birleşen çeşitli siyasal görüşlü örgütler ve etnik guruplar da doğal olarak devrimden sonra kendi görüşlerini savunmaya başladılar.

30 Mart'ta yapılan referandumdan sonra bir İslam Cumhuriyeti olarak Orta Doğu'da emperyalizmin jandarmalığını terk ederek üçüncü dünya ülkeleri arasında saygın bir şekilde yerini alan İran, önümüzdeki ay ve hatta yıllarda çok sıkıntılı günler yaşayacağa benziyor. Emperyalizmin petrol üzerine Orta Doğu'da oynadığı oyunların bir sihirli değnek değmişçesine kısa bir süre içinde bitmesi, tabii ki beklenemez. ABD ve diğer emperyalist ülkeler bugüne kadar çeşitli yönleri ile tatlı tatlı yararlandıkları İran'ı birden bire kaybetmeyi hazmedememiş haldeler. Her ne kadar bu ülkeler İran Devrim Hükümetini resmen tanımış görünüyorlarsa da ülkede meydana gelecek her türlü karışıklıktan yararlanmak için ellerinden geleni ardlarına koymayacakları mutlak. Bunca yıl büyütüp, besledikleri Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra petrol geliri ve Orta Doğu bekçiliği ile birlikte çeşitli ithalât gelirlerini de kaybeden emperyalistler İran'da yeni yeni çıban başları yaratmaya uğraşacaklar. Bir yandan etnik gurupları tahrik ederken, bir yandan da halkı alıştıkları tüketim araçlarından yoksun kılarak eski SAVAK ajansları kanalıyla petrol boru hatlarına sabotajlar düzenleyerek ülkeyi çıkmazlara sokmaya çalışacaklar.

Orta Doğu'da 1950'lerden bu yana yapılmış olan tüm hesapları bir yıl gibi kısa bir zaman içinde tümüyle yıkan İran devrimi bundan böyle daha çetin uğraşılar vermek, devrimini korumak ve geliştirmek zorunda. Bu dönem içinde ülkede meydana getirilecek tüm karışıklıklardan en çok emperyalistlerin yararlanacağı göz önüne alınırsa İran halklarının devrimcilerinin dini liderlerinin ayrılmadan ve tahriklere kapılmadan monarşiyi yıktıkları gibi bir bütün olarak uğraşılarını sürdürmeleri gerekiyor.

Ulusal soruna gelince; Azerbaycan, Kürdistan, Kuzistan, Belucistan ve Fars'dan oluşan İran halkları elbette ki özerklik istemlerinde haklı görülüyorlar. Ancak bu istemlerin Anayasanın kabulünden sonra yapılacak seçimlerden sonraya bırakılması, ilişkilerin ondan sonra demokratik bir devrim anlayışı içinde yeniden düzenlenmesi gerekir. Şu anda yapılan hatâlar yüz yıldan beri akan kanlara yenilerini eklemek ve emperyalistlerin aç kurtlar gibi bekleyen emellerine alet olmaktan öteye bir işe yaramayacaktır.

Orta Doğu bugün bir barut fıçısını andırmaktadır. Mısır Orta Doğu'da İran'dan boşalan jandarmalık ve silah deposu görevini üstlenmiştir. Emperyalistlerin önerisiyle tampon devlet İsrail ile de anlaşmaya giden Mısır Devlet Başkanı Sedat, Şah'ın yerini almıştır.

Suudi Arabistan dahil tüm Arap ülkeleri Mısır'ın bu girivimlerini kınamışlardır. Orta Doğu'da denge bozulmuştur. Ve emperyalist güçler ipin üstünde sallanmaktadır. Bu dönemde yapılacak tüm iç ve dış yanlışlar egemen güçlerin kışkırtması ve istemiyle olacak, onların çıkarlarına hizmet edecektir.

Yüzyılımıza kıvanç veren bir halk devriminin çıkarcıların oyunlarına gelmeden yaşatılması ve gerçek demokratik bir devrime dönüştürülmesi bunca yıldır canlarını, kanlarını bu uğurda verenlere karşı Iran halklarının görevidir.

Orta Doğu'da emperyalizmin en önemli taşı yerinden oynamıştır. Önemli olan o taşı bundan sonra gereken en doğru yere koyabilmektir...

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmed Hasan Abadani, **Iran Raporu**, Üçüncü **Dünya Yay.**

....., **Tahran - Yalta ve Potsdam Konferansları - Gizli Belgeler**, Sinan Yayınları, 1972

Şemsettin Günaltay, **Iran Tarihi, cilt I**, Tarih Kurumu Yayını

Mir Cafer Pişeveri, **Seçilmiş Eserler**, 1965

U. Albrecht - D. Ernst, P. Lock - H. Wulf, **Silahlanma ve Az Gelişmişlik Iran, Hindistan, Yunanistan, Türkiye**, Birikim Yayınları 1978.

Hüseyin Baykara, **İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri**, 1978.

....., **İranda Silahlı Propaganda, İran Halkının Fedaileri**, Yar Yayınları

Bican Djazani, **İran'da Silahlı Mücadele, Kitlelerin Devrim Yoluna Çekilmesi**, Yar Yayınları, 1978.

....., **İran'da Şafak Söküyor,** Tudeh Merkez Komitesi Üyesi Husrev Ruzbeh'in savunması, Haziran Yayınları, 1978.

....., **Baku 1920 - Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, Koral Yayınları, 1975.

William Aegleton, **1946 Mehabad Kürt Cumhuriyeti**, Koral Yayınları, 1976.

Şeref Han, **Şerefname - Osmanlı İran Tarihi**, Ant Yayınları, 1971.

Abdülbaki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve ŞİİLİK**, Der Yayınları, 1979.

Çetin Altan, **Bir Uçtan Bir Uca, Dönem Yay.**

Fikret Otyam, **Gide Gide 11**, Ok Yayınları, 1970.

İlhan Selçuk, **Sovyetler - İran - Amerika İzlenimleri**, Remzi Kitabevi, 1976.

Mahmut Dikerdem, **Bir Büyük Elçinin Anıları, Üçüncü Dünyadan**, 1977.

YABANCI KAYNAKLAR

Arasteh Reza,	**Man and Society in İran**, London, 1964
Arfa General Hassan,	**Under Five Shas**, Londan, 1964
Avery Peter William,	**Modern Iran**, London. 1965
Banai Amin.	**The Modernization of İran, 1921-24** Stanford Üniversty Press, 1961.
Bahman Nirumand,	**Iran The New Imperialisimn Action**, New York, 1969.
Browne, E.G.,	**The Persian Revolution of 1905 - 1909**, London, 1910.
Binder Leonard,	**Iran: Polltical Development in a Changing Society**, Los Angeles 1972
Eagler Robert,	**The Politics of Oil Private Power and Democratic Directions**, Chicago, 1967.
Gregory Lois,	**The Shah and Persia**-London, 1961
Pehlevi Mohammed Rıza,	**Mission For My Country** - London, 1961.
Fikret M. Ali - Amuzeger Cihangir.	**Iran: Economic Development under Dualistic Conditions** - Chicago, 1971.
Balwin George,	**Planning and Development in İran** Baltimore, 1967
Lenczowski, George,	**Russia and the West in Iran 1918-1948**, New-York, 1949.
Prof. Reza Barahani,	**The Crowned Cannibal**, New York, 1977.
Ramesh Sanghvi,	**Aryamehr - The Shah of Iran** - London, 1968.
Millspaugh Arthur C.,	**Americans in Persia** - Washington, 1946.
Keddie Nikki,	**The Iranian Village Before and After Land Reform** - Harmondsworth 1973
Wilber Donald	**Reza Shah Pahlavi** - Newyork 1975

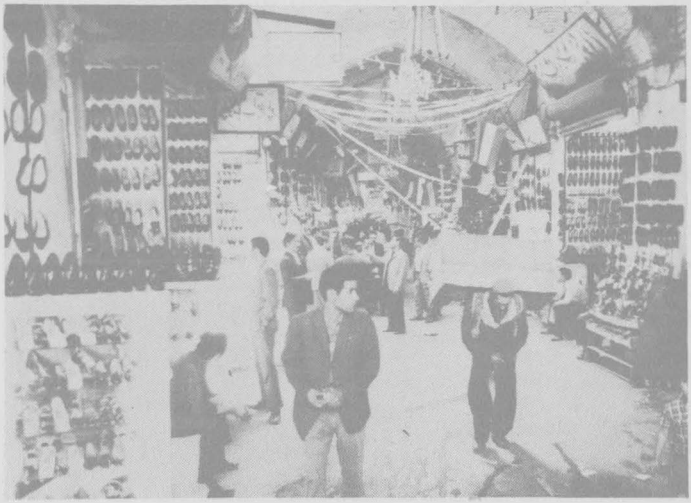
Zonis Marvin,	**The Political Elite of Iran** - Princton, 1971.
Skrine Sir Clarmont,	**World War in Iran** - London 1962
Yeselson Abraham,	**U.S. - Persian Deplomatic Relations 1883 - 1921**, New Brunswick 1956.
Sampson Antonoy,	**The Arms Bazaar** - London 1977.
Jacabson Philip,	**Torture in Iran**, Sunday Times, 19 Ocak 1975.
Tudeh Party of İran,	**SAVAK: The Shahs, Secret Police**
Hurewitz J.C.,	**Middle East Politics, The Military Dimension**, London 1969.
Abrahamian Ervard,	**The Crowd in Politics' Past and Present**, 1968.
Lambton Anne,	**The Persian Land Reform** - London 1966.
Mahdavy Hosein,	**The Coming Crisis in İran** - 1965.
Jalil T.,	**Workers in Iran** - London 1976.
Dehgani Ashraf,	**Torture and Resistance in İran** - London 1976
Ghassemlou A.R.,	**Iranian Kürdistan**
Zabih Sepehr	**The Comunist Movement in Iran** - Los Angeles, 1966.
Ramazani R.K.,	**Iran's Foreign Policy 1941 - 1973** - Charlottesville, 1975.
Reppa Robert,	**Israil and İran** - New York 1973.
Ministry of Foreign Affairs 1971,	**The Iran of Today** - Tahran,
Ministry of Foreign Affairs 1971,	**The Revolutionizing of İran**-Tahran
Ministry of Foreign Affairs 1971,	**Oil Products exports Terminal** - Tahran,
Ministry of Foreign Affairs 1971;	**Iran's Foreign Policy** - Tahran.

Ayrıca;

İran Almanakları 1965-1978
İran Merkez Bankası Raporları - Tahran
İran Gençlik Örgütü ODYSİ Yayınları - Berlin
İran Öğrenci Konfederasyonu Yayınları - Almanya
Sosyal Klasikler Aylık Kültür ve Yayın Haber Dergileri - İst.

İntercontinental Press - New-York
Resistance - Chicago
Time Dergileri - New York 1960-1979
Newsweek Dergileri - New York 1960-1979
Sunday Times - London
Kayhan İnternational - Tahran
İran Research - London
İran People's Struggle - New York
İran Report - Frankfurt
Iran Free Press - Washington
Herald Tribune - New York
Yeni Çağ - Mart ve Kasım 1976 - İstanbul
Barış ve Sosyalizm Sorunları - Kasım 1978 - İstanbul
Cumhuriyet Gazeteleri 1925 - 1979
Günaydın Gazeteleri 1975 - 79
Hürriyet Gazeteleri 1965-79
Milliyet Gazeteleri 1965-79

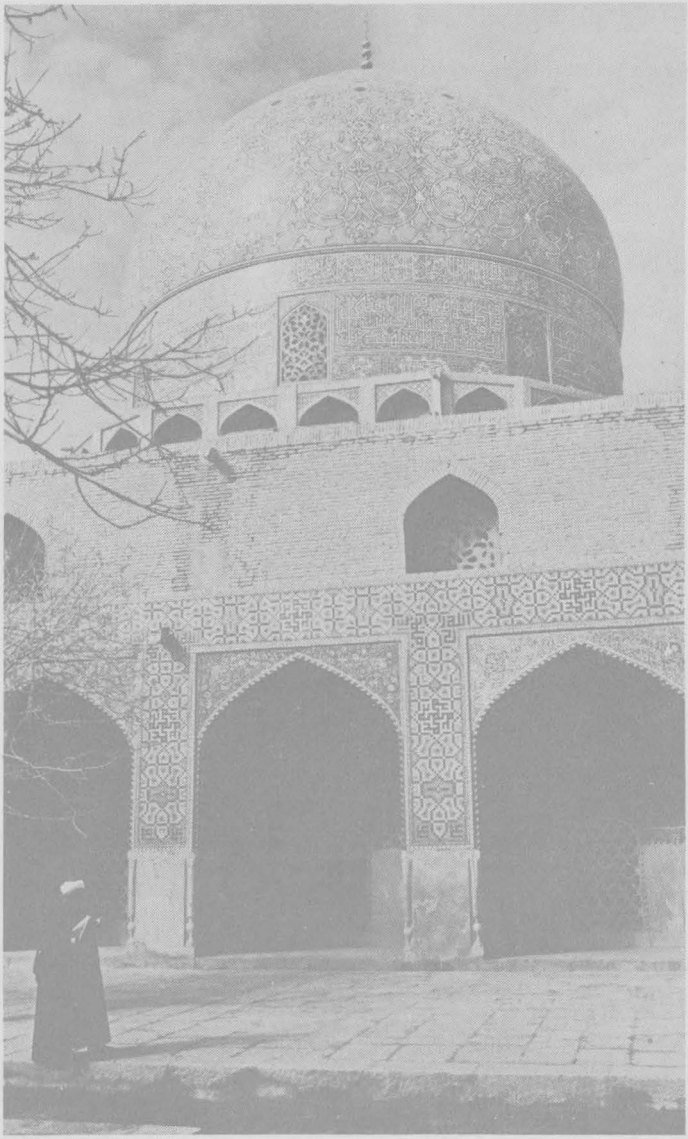

Batı
Tebriz
Doğu Azerbaycan
Rızaiye
Türkiye
Azerbaycan
Reşt
Gilan
Hazer Denizi
Sovyetler Birliği
Mazerderan
Meşhed
Kürdistan
Kum
Sanandaj
Tahran
Semman
Horasan
Hamedan
Orta İran
Kermanşah
Afganistan
Luristan
İlam
İsfahan
Çar Mohal ve Bahtiyari
Kuzistan
Ahvaz
Irak
Kuklle ve Ahmedi Böyer
Şiraz
Kerman
Zahedan
PAKİSTAN
Fars
Belucistan ve Sistern
Suudi Arabistan
Basra Körfezi
Adalar ve Limanlar
Bahreyn
Hürmüz Boğazı
Umman Denizi

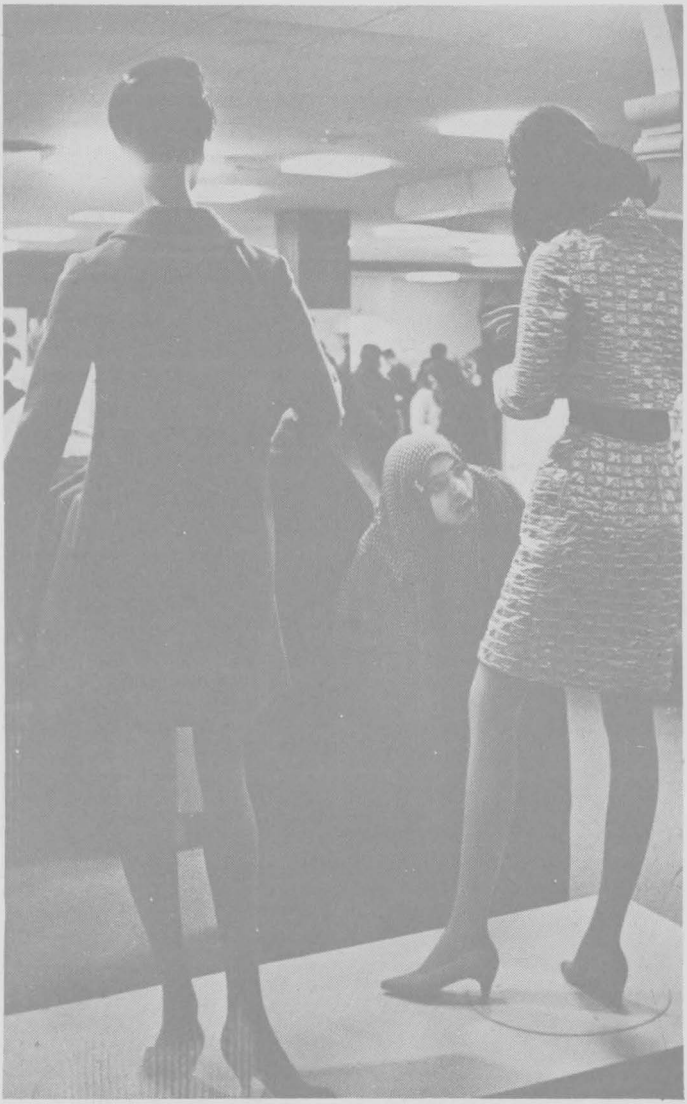
Tahran kapalı çarşısı.

İran'da bir petrol rafinerisi
(Onlar çalıştı, başkaları kazandı...).

Şiraz'da bir cami ve bir molla.

Taşralı genç kadın Chanel'in Tahran'daki mazağasında şaşkın ve ürkek.

Mehrabad Kraliyet hava alanı, yıl 1973. Soldan sağa eski Başbakan Hüveyda - Kurşuna dizildi, boşandığı eşi, Ayşegül Dora, Kraliçe Farah, Bayan Diba (Kraliçenin annesi, sanık olarak aranıyor).

Kraliçe Farah'ın yaş günü... Tahran Operasında hale ve üstü gercek mücevherlerle işli 5 milyon değerindeki tuvalet...

«İyi ki doğdun Farah» Kraliçenin yaş günü törenlerle kutlanıyor. Yıl 1973.

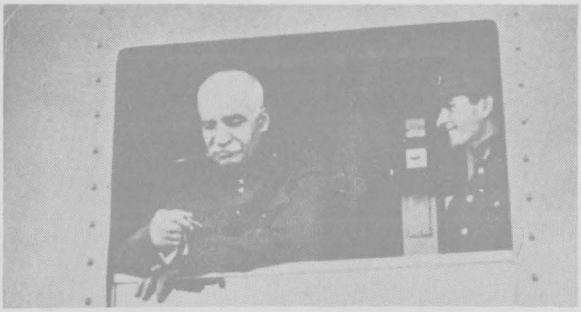
Lise mezunu olan Şah'a ve Kraliçeye Tahran Üniversitesi tarafından Ordinaryüs Profesör ünvanı verildi.

Bundan böyle kayak papuçlarınızı kendiniz bağlarsınız.

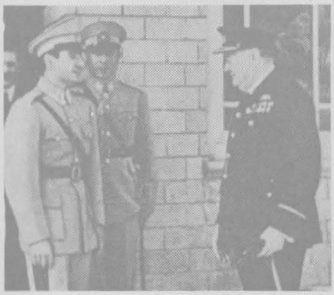
Şah taç giymek ve oğlunu veliaht ilan edebilmek için çeyrek asır beklemişti.

Şah Rıza resim çektirirken bile Mustafa Kemal'i taklit etmişti.

1949'da Şah'a karşı girişilen suikastten sonra Şah hastahanede.

Tahran konferansında Şah Churchill ile (emperyalizm ile işbirliğinin başlangıcı).

1953'de Tahran'da Musaddık lehinde gösteriler.

Tahran'da Şah'ın heykelini yıkan halk. Yıl 1953.

Tahranda Şah heykelini yıkan halk. Yıl 1979.
Bu defa kesin zafer.

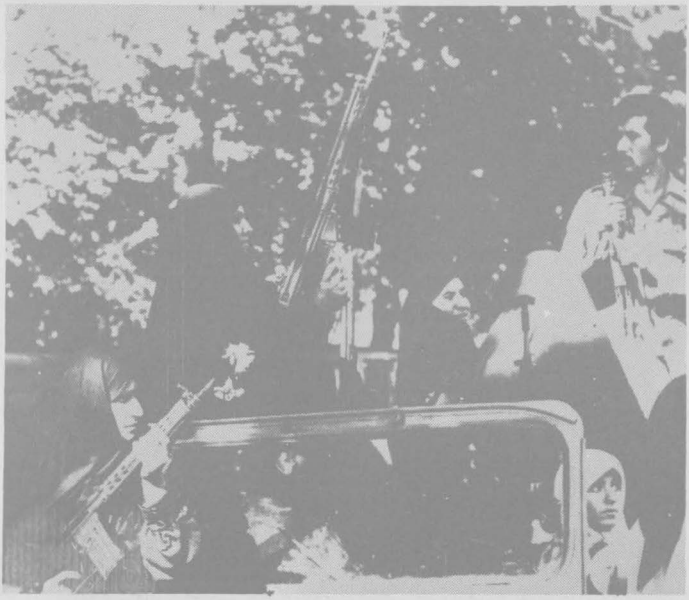
Devrimde kadınların rolü çok büyüktü.

Tahran'da gösteriler, kuklaları yakılan Begin ve Carter.

Tahran, devrim öncesi bir tank, bir asker ve Humeyni.

Iran halk devrimi kadın erkek üniversiteli-çarşaflı bir arada gerçekleştirildi.

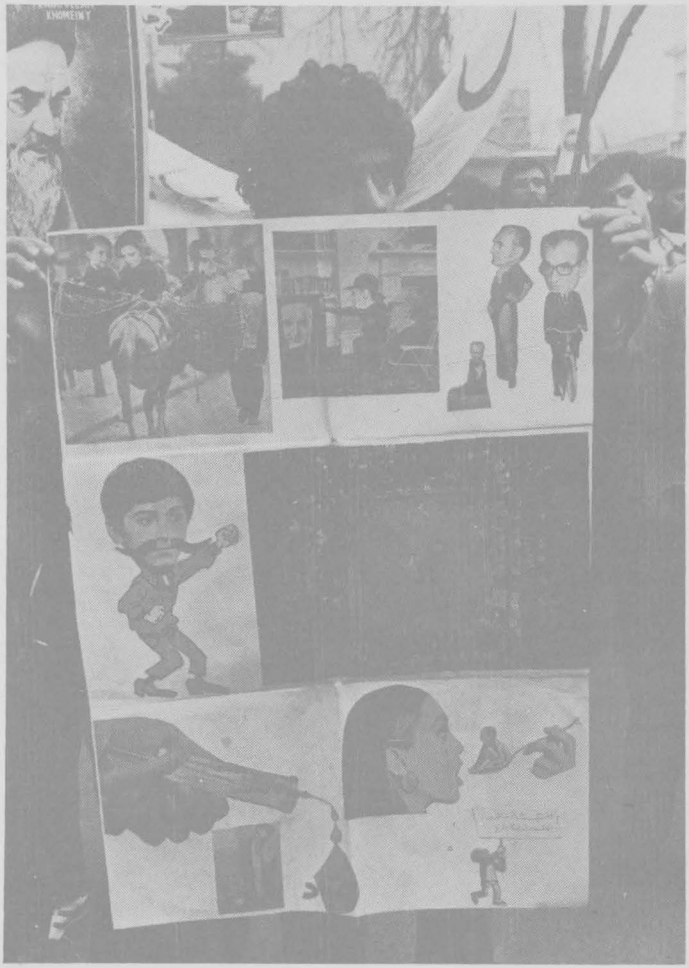
Silahlı bir molla.

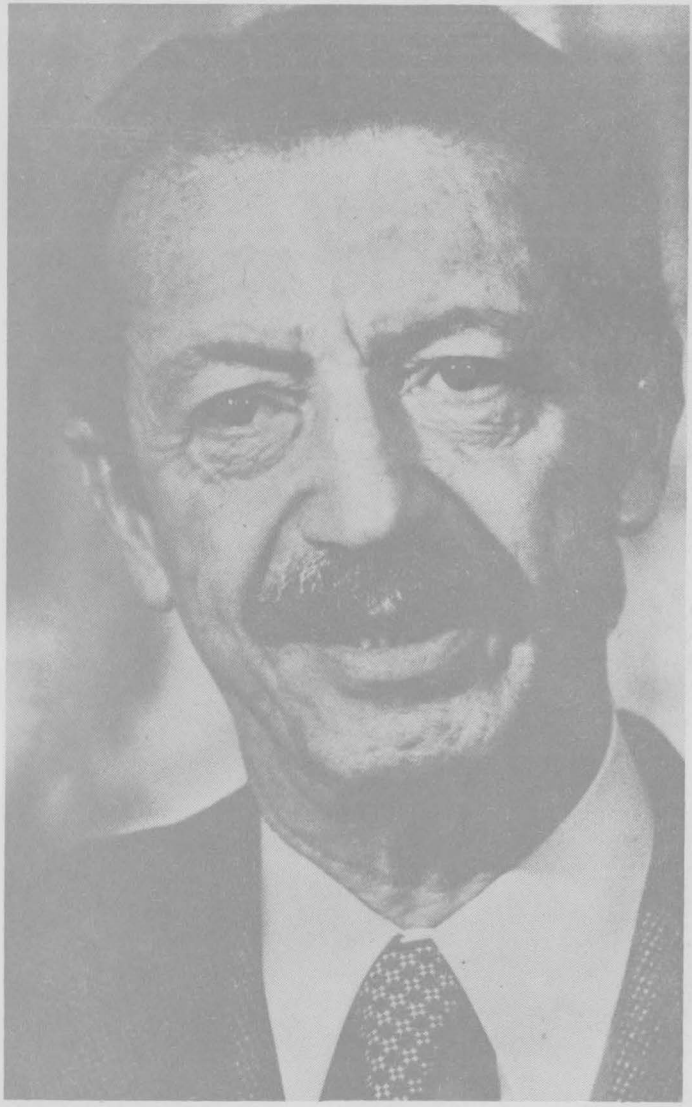
Devrimden sonra halkla asker, sevinci paylaşıyor.

Kıral öldü. Yaşasın Cumhuriyet.

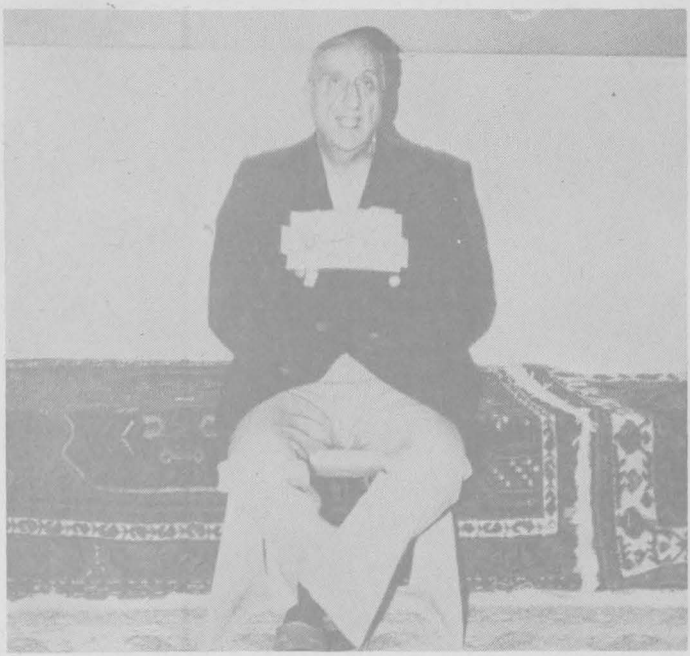
Devrimden sonra Şah ve ailesi ile alay eden karikatürler Tahran sokaklarında dolaştırıldı.

Şah'la işbirliğinin sonu - Ülkesini kaybeden adam Başbakan Şahpur Bahtiyar.

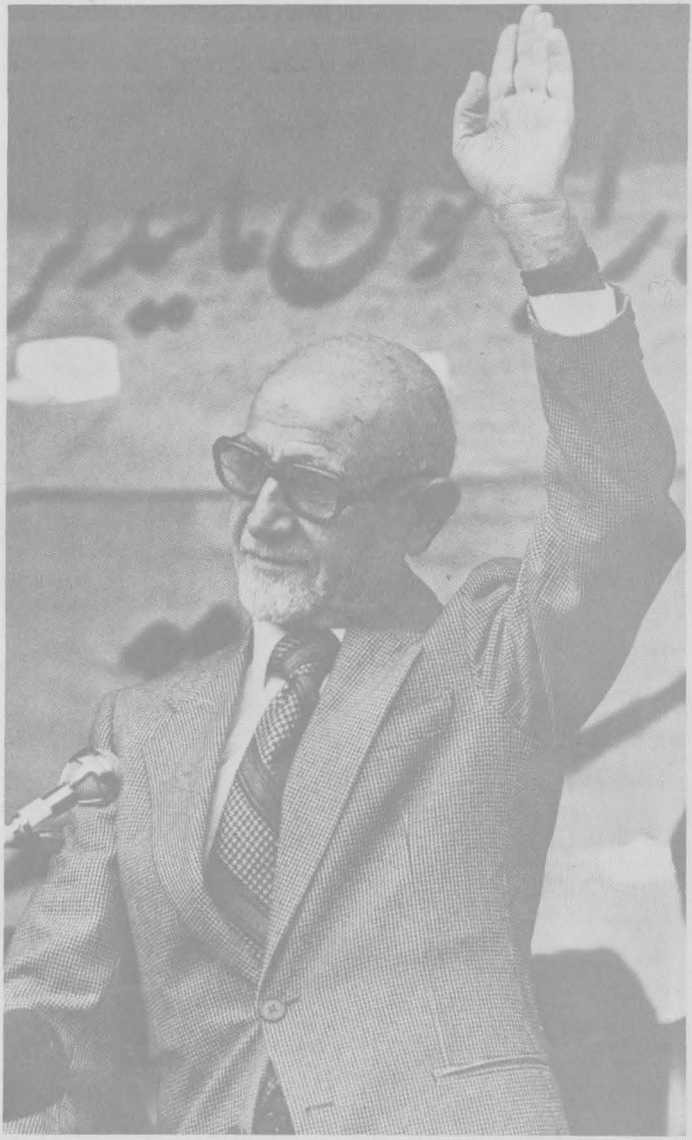
SAVAK tarafından kurşuna dizilen bir öğrenci.

SAVAK Başkanı General Nasıri idamından biraz önce boynunda yafta ile.

İran devriminden sonra SAVAK ajanları ile halk arasında
süren çatışmalara hazırlanan kadın erkek devrim muhafızları.

İran'ın yeni başbakanı Mehdi Bazergan.

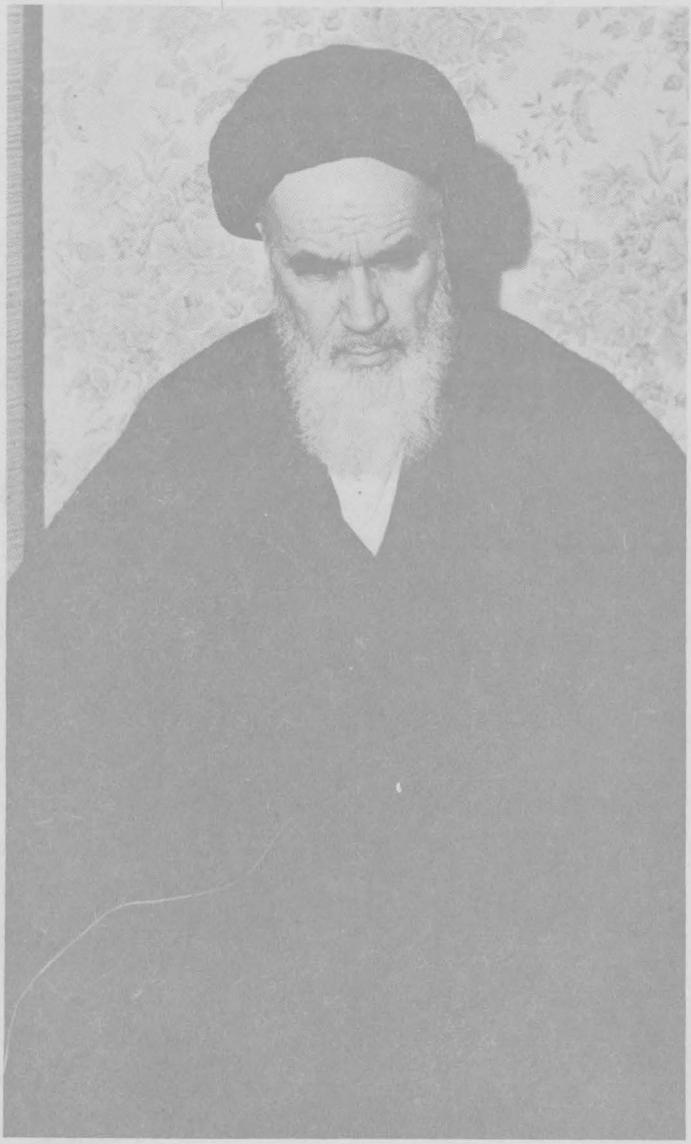
Ayetullah Humeyni - Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat - Humeyni'nin oğlu Büyük dayanışma.

Ayetullah Humeyni halka elini veriyor.

Humeyni halkıyla bir arada.

1979 İran Devriminin büyük ismi Ayetullah Humeyni.

«Bilgisizlik, bilinçsizliğin anasıdır. Bilinmeyenlerin üstüne yükselen umutların bir değeri yoktur. Dünyayı, ülkeleri, komşularımızı gerçekçi yaklaşımlar içinde tanımadan, Türkiye'yi yerli-yerine koymak olanak dışıdır. İran'da olan-bitenleri çok yakından izlemek bu bakımdan bir çağdaş görev niteliğine dönüşüyor. Tüm yeryüzünü şaşırtan bir halk ayaklanması yaşadı İran...
Emperyalizmi yendi.
Ama nasıl?»

İLHAN SELÇUK

3500